

319508

3/1994

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

III. ÉVFOLYAM

1994. 3-4. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai:

GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria)
KÁLMÁN FERENC (Ukrajna), KESZEG VILMOS (Románia),
LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Jugoszlávia),
LISZKA JÓZSEF (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság elnökei:

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársa:

DEÁKY ZITA

A lapszám megjelentetését az Illyés Alapítvány
és a Magyar Könyv Alapítvány támogatta

A kiadásért felelős:

UJVÁRY ZOLTÁN, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

HU ISSN 1215-8097

Készült a Debreceni Dózsa Sportegyesület Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Varga István ügyvezető elnök
Debrecen, 1994

594

319508

PARASZTOK ÉS NEMESÉK ERDÉLY TÁRSADALMÁBAN A POLGÁRI ÁTALAKULÁS KÜSZÖBÉN

A történeti Erdély lakossága 1848 elején a Partiummal együtt mintegy 2 000 000, nélküle 1 800 000 főt számlált, negyedmillióval többet, mint a XVIII. század végi népszámláláskor. Lényeges, hogy az említett népszaporulatot nagyrészt az utolsó két évtized fejlődése hozta létre. Nemzeti szempontból a lakosságot románok, magyarok és székelyek, szászok, örmények, zsidók, bolgárok, cigányok és más etnikumok tették ki. A székelység és a magyarság nemzeti és nyelvi tekintetben is azonos etnikumot képezett.¹

Népességének több mint 90%-a falun élt. A falvak száma 1848-ban elérte a 2658-at, az ún. prédiумoké (igen kis települések és házcsoportok) a 95-öt. A falvak többsége 100–200 családból állt. Városi településeken az össznépességnek mintegy 8%-a lakott. Jelentős királyi városa mindössze 11 volt, ún. nemes város 3, országgyűlési képvisellel bíró taxás város 13, a mezővárosok száma 50-re rúgott. Kővári László szerint „különbség közöttük az, hogy a királyiak megérdemlik a város nevezetet, a nemesvárosok a mezővárosi nevezetet, a taxás helyek s mezővárosok nagy része csak nagyocska falu”.² Kővári jellemzésével egyet kell értenünk.

A földművelő népesség. A függőségek és egyenlőtleniségek formái. A jobbágyfelszabadítás kérdései

Erdély népességének mintegy kilenczede földműveléssel foglalkozott, vagy legalábbis a mezőgazdaságból élt. Ha azonban a társadalom szerkezetét vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a népesség társadalmi képlete korántsem volt ennyire egyszerű, sőt változatos, bonyolult szerkezet jellemezte. Ugyanis a feudalizmus hosszú századai alatt a társadalom rendi szempontból is tagolódott, miközben területi sajátosságok is kifejlődtek. A bomló feudalizmus korában az adóügyi és katonai összeírások nem kevesebb mint 27 többé-kevésbé különböző

1 A népességi viszonyokat l. *Danyi Dezső–Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Bp. 1960. 50–51.; *Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen nach der Zählung vom 31 Oktober 1857*. Wien 1859. 1–19.; *Kővári László: Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár, 1847. 153.; *Benigni, J. H.: Statistik der Siebenbürgischen Militargrenze*. Hermannstadt, 1834. 17.
2 *Kővári i. m.* 17.

jogállású társadalmi kategóriát különböztettek meg, kezdve a birtokos nemeségen és végezve a vagabondusokon, a kóborló zsellérek.

Természetesen nem célunk a kérdések részletezése, ezért vizsgálódásainkat csak a fő társadalmi rétegekre korlátozzuk. Kezdjük a társadalom nagy többségét alkotó földművelő néppel.

Erdély földműves népessége a jobbágyfelszabadítás előtt két, jól elkülönülő kategóriára oszlott: a feudális függőségben élők, illetőleg a szabadok kategóriájára. A maguk rendjén ezek alrétegekre bomlottak, amelyek között átmeneti állapotúakat is találunk. Ezt a tagolódást szemlélteti abszolút számokban és arányokban az 1847-es adólajstrom alapján az itt következő táblázat:³

Földművelő kategória	Száma	Aránya
Úrbéres jobbágyok és zsellérek	165 439	52,55
Kurialista zsellérek	21 625	6,88
Szabad földművesek és szabadosok	95 468	30,34
Határőri rendűek	20 000	6,35
Egytelkes nemesek	12 233	3,88
Összesen	314 765	100,00

Táblázatunk szerint 1847-ben 314 765 adózó, valamint határőri szolgálatot teljesítő családot és udvari (kurialista) zsellért tartottak nyilván. A fentiek együttevén az összes erdélyi családoknak mintegy 90%-át tették ki. Mivel mezőgazdasággal foglalkozókról van szó, kitűnik, hogy Erdély tipikus agrárország volt. De az agrárnépesség jogi és gazdasági-társadalmi helyzete szerint erősen rétegzett: több mint a fele jobbágy és zsellér, e két kategóriát nevezték parasztságnak; a szabad földművesek és a társadalmilag is jogilag ezekhez közel álló határőri rendűek, valamint az egytelkes, tehát szegényrendű nemesek együtt a földműves társadalomnak 40,57%-át adták.

Kirajzolódik tehát a statisztikai táblázatból az erdélyi falu társadalmának fő jellegzetessége, nevezetesen az, hogy a földesúri függőségben élő rétegek mellett a szabad földművelők igen nagy arányban fennmaradtak a feudalizmusnak ezen utolsó időszakában. Ebből következően, ha a kutatás a valós társadalmi helyzetet, tehát az egész társadalom képletét tárja fel, nem mochatja el a különböző kategóriák közti különbözőségeket. Már csak azért sem, mert sajátos kérdéseik eltérő megoldási módokat követeltek meg a polgári fejlődés során. Tekintsük hát át ezeket a sajátosságokat és a felvetődő kérdéseket.

A földesúri függőségben élő parasztság az 1848-as forradalom közvetlen küszöbén a következő alrétegekre oszlott: úrbéres jobbágyok, úrbéres zsellérek,

3 Magyar Országos Levéltár. EOKL. L. Erdély története III. (Szerk. Szász Zoltán). Bp. 1986. 1209. Korábbi viszonyokra: *Imreh István-Csetri Elek*: Erdély változó társadalma 1767–1821. Bukarest, 1980.; *Söllner, S.*: Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Wien, Hermannstadt, 1856.

kurialista vagy udvari zsellérek, valamint a fenti statisztikai táblázaton nem szereplő telepítvényes (praedalista) zsellérek kategóriájára. Ezen jobbágy- és zsellérkategóriák helyzetében közös elem volt a függőség valamely földesúrtól vagy testülettől, valamint a szolgáltatási kötelezettség és politikai jogtalanság. A szolgáltatások formáiban azonban az egyes rétegeknél számottevő különbségeket észlelünk.

A jobbágyi függésnek megkülönböztetjük a gazdasági, jogi és politikai vonatkozásait, a függés ilyen formán kihatott az élet egészére. Mégis hangsúlyoznunk kell: a nyugati klasszikus formától az erdélyi viszonyok például abban különböztek, hogy itt sohasem érvényesült teljes egészében a vallási, egyházi függőség, a cuius religio elve, vagyis az erdélyi jobbágyság zöme nem feltétlen követte földesura vallását és egyházát. Ismeretes, hogy a román nemzetiségű jobbágyok más felekezethez tartoztak, mint a nagy többségben magyar földesuraik. Bár a történeti irodalmunk általában szó nélkül hagyja e kérdést, hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez a viszony a földesúr–jobbágy ellentétek kialakulásában, különösen a polgári nemzetek születésének utolsó időszakában, s még inkább az 1848-as forradalom idején, rendkívüli jelentőséget kapott. A román jobbágyiságot az ortodox és a görög katolikus egyházak segítségével sikerült a román nemzeti mozgalomba bevinni, majd a magyar forradalom ellen mozgósítani. Egyébként Erdélyben a magyar jobbágyiság sem mindig vette fel földesura hitét. A jobbágynép vallási-felekezeti függésének feltétlen formáját csak a szász székek területén fekvő magyar jobbágyfalvak esetében találjuk meg: ezek általában a szász földesuraság vallását követték.

A jobbágycsaládok a földhasználat fejében robottal tartoztak s terményjárdékot, néhol pénzjárdékot fizettek. De hogy falként mit és miből mennyit kellett szolgáltatniuk, az rendszerint helyi szokástól, esetenként a szerződéses megállapodástól, máshol pedig a jobbágytelek kiterjedésétől függött.

A robot a legnehezebb szolgáltatási forma volt. Országos szabályozás hiányában, az évi robotnapok számát jobbágykategóriánként nem ismerjük. Az átlagot kiszámíthatjuk mégis Josef Grimmnek, az erdélyi jobbágyviszonyok kiváló ismerőjének adataiból: szerinte az évi robotnapok száma Erdélyben 18 248 000 lehetett, tehát egy jobbágycsaládnak átlag, évente 104 robotnapot kellett teljesítenie,⁴ részben igával, részben gyalogosan. A robot mennyisége Erdélyben nagyobb volt, mint a Bánságban vagy Biharban, ahol korábban úrbéri rendezést hajtottak végre; itt egy egésztelkes jobbágy 52 napot teljesített igával, illetőleg gyalogosan 102 napot kellett hogy szolgáljon. Mivel törvény nem szabályozta a robotnapok mennyiségét, s mert a termelés növelésére törekvő földesúri gazdaságok munkaigénye is fokozódott, a jobbágyiságra nehezedő robotteher emelkedő tendenciát mutatott. Ez ellen ugyan védekeztek a jobbágyok a faluközösség által, sok esetben nem is sikertelenül, de teljességgel nem tudták megakadályozni a robot növekedését.

A robot mellett a megyei jobbágyokat természetbeni dézsmaadásra is kötelezték, ez lehetett tized vagy kilenced. Itt jegyezzük meg, hogy a székelyföldi

4 Grimm, Josef: Das Urbarialwesen in Siebenbürgen. Wien, 1863. III.

jobbágyok dézsmát nem adtak, a királyföldiek pedig nagyrészt már pénzben váltották meg kötelezettségeiket.

A gazdasági függőség és szolgáltatási terhek mellett érintenünk kell a földhöz kötöttség kérdését is. Szabadon költözhetett-e a jobbágy?

Igaz ugyan, hogy II. József óta az ún. örökös röghöz kötöttség megszűnt, de ez mégsem jelentette a szabad költözködés jogának gyakorlati érvényesülését, a jobbágy ugyanis csak akkor hagyhatta el telkét és földesurát, ha minden kötelezettségének eleget tett, költözködési szándékát az előző évben bejelentette és azzal a földesúr egyet is értett. E korlátozás ellenére egyes vidékeken, különösen pedig a Mezőségeen eléggé nagy volt az évente földesurat cserélő jobbágyok száma. Bár ennek a jelentőségét nem lehet alábecsülni, de a költözködés nem jelentett végleges szabadulást mindaddig, amíg a jobbágyság intézménye fennállt. Volt ugyan a szabadulásnak egy módja addig is, ti. az önmegváltás, de ezzel a joggal Erdélyben kevesen tudtak élni. A polgári átalakulás kérdései közt tehát, a jobbágyrendszer megszüntetése a legfontosabbak közé tartozott.

A terhek növekedését a jobbágygazdaságok, akárcsak a többi kisgazdaság, a gazdálkodási módok javítása által tudták volna ellensúlyozni, de erre a földművelés régi rendszere, s az alkalmazott technika és technológia igen kevés lehetőséget nyújtott. A két- vagy háromfordulós határhasználat mellett a szántók fele, illetőleg egyharmada minden évben ugarnak maradt, holott a felgyorsult népszaporulat következtében mind több családnak kellett megtermelnie az élelmet és a ruházathoz szükséges nyersanyagot, amit viszont csak a megművelt földterület növelése által érhettek el. Emiatt a földkérdés nagymértékben kiéleződött; a legelőterületek egy részének feltörése ugyan enyhített valamit ezen, de más részen az állattenyésztés feltételeinek rosszabbodását eredményezte, márpedig a kisgazdaságok legjelentősebb ágazatát az állattenyésztés alkotta. Azt viszont pozitív tényként kell megemlítenünk, hogy a kukorica és a krumpli termelésének terjedése elkerülhetővé tette az 1717–1718. évi ínséghez fogható katasztrófák bekövetkezését.

A függőségben élő parasztság másik népes rétegét a nem úrbéres zsellérség alkotta. Arányuk az 1848 előtti évtizedekben növekvőben volt, s az összparasztságnak mintegy 25%-át tette ki. Úgy véljük, hogy e réteg ilyen nagyméretű felduzzadása volt az egyik legszembetűnőbb jele a feudális rendszer gazdasági-társadalmi válságának; e falusi szegény tömeg számára az akkori történelmi-társadalmi rendszer nem tudott semmilyen megoldást találni (az 1848-as jobbágyfelszabadító törvény sem). Ennek a kategóriának a függőségi viszonyai különböztek a telkes jobbágyságtól és úrbéri zsellérektől: bár földtelenek voltak, mégis földesúri függőségben éltek. A nem úrbéres zsellérség képezte a falu legszegényebb néprétegét; gazdasági-társadalmi kiszolgáltatottsága majdnem teljes volt. Ez a társadalmi kategória a maga rendjén alrétegekre bomlott. Közülük kerültek ki a majorsági béresek, szolgák, szerződéses zsellérek, a földesurások házi cselédsége (kurialisták, udvari cselédek). Egy-egy nagyobb földesúri udvarhoz rendszerint számos zsellércsalád tartozott. Sőt igen gyakran a kisenemesek, határőri családok vagy akár módosabb jobbágygazdák is alkalmaztak egy-két zsellért. Még népesebb volt az ún. telepítvényes (praedalista) zsel-

lérek rétege, amely a XVIII. század második felében és a XIX. század elején duzzadt fel, nem kis részben moldvai bevándorlók által, akik egyes falvakban vagy az erdős vidéken, például a Székelyföldön, s általában a kárpáti peremvidéken telepedtek meg; itt önálló falvakat hoztak létre. Számuk 1848 elején legkevesebb 10 000 körül lehetett.⁵ A telepítvényes zsellérek rendszerint taxát fizettek a földesuraknak. Mivel az államnak nem adóztak, az 1848-as jobbágytörvény hatálya rájuk nem terjedt ki, s ezért a cselédséggel együtt a forradalom és szabadságharc idején a lázongások társadalmi tömegalapját növelték.

Az 1848-as forradalom előtti időkben a jobbágyok és zsellérek többsége román etnikumú volt. Mégis helytelen az a mentalitás, amely egyenlőségi jelet tesz jobbágy és román közé, hiszen, amint azt már a kortárs George Barițiu, a neves politikus és történész írta: Erdélyben román jobbágyok mellett sok magyar és kevés számú szász jobbágy is élt.⁶ Egy 1848 elején készült összeírás szerint 253 faluban laktak többségben magyar jobbágyok, s azoknak a helységeknek a száma, ahol felényi vagy ennél kisebb arányban laktak magyar úrbéresek, még ennél is nagyobb volt. A szász jobbágyok a vármegyék területén éltek; Küküllő megyében például 13 szász jobbágyfalut tartottak nyilván.

Nem jelentéktelen társadalomtörténeti tény, hogy a különböző etnikumú jobbágyok között sem gazdasági tekintetben, és semmi más téren sem volt különbségtéves: ugyanazon megkötöttségek és szolgáltatási kényszerek vonatkoztak a magyar jobbágyra, mint a románra.⁷ Csakis így érthető meg az a jelenség, hogy 1848 tavaszán és nyarán a magyar jobbágy éppúgy megtagadta a robotot, ha még követelték, mint a román jobbágy. Mindebből természetesen az is következik, hogy mennyire helytelen az a sokszor még most is fennálló nézet, amely a magyart általában az úrral azonosítja, ha történelemről van szó. Ebből csak annyi igaz, hogy a magyar társadalomban a szabad rétegek és a nemesség aránya jóval nagyobb volt, mint például a román társadalom szerkezetében.⁸

Az erdélyi feudalizmus egyik jellegzetessége az volt, hogy egyes részein a feudalizálódási folyamat később kezdődött el, és ennek következtében csak kisebb mértékben alakította át a társadalmi struktúrát, szerkezetet. Ezeken a településeken a szabad földművelő réteg aránya az osztársadalmi képletben meglepően nagy volt még a feudalizmus utolsó időszakában is. Az 1847-es összeírásban Erdélyben nem kevesebb mint 95 468 szabad földműves család szerepel. A székely székekben 10 706 szabad székely, a megyékben és városokban 11 789 szabad család, a Királyföldön 72 973 szabad szász, román és magyar földművelő élt. E társadalmi kategóriák helyzetében területi sajátosságokat is kialakított a fejlődés, miközben közös jegyek is fennmaradtak.

5 *Egyed Ákos*: Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkérdés történetéről Háromszéken. = Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 124.

6 *Barițiu, George*: Părți alese din istoria Transilvaniei I. Sibiu, 1880. 384.

7 Erről bárki meggyőződhet az 1750-es és az 1820-as úrbéri összeírások anyagából. = Országos Levéltár Budapest. Erdélyi összeírások, G. Tr.

8 *Egyed Ákos*: Az erdélyi falu társadalmi típusainak etnikai viszonyai különös tekintettel a magyar etnikumra. = Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 48–53.

Közös jellegzetességként mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a szabad földműves családok saját tulajdonban levő földön gazdálkodtak: a szántót és kaszálót magántulajdonként, az erdőt és legelőt köztulajdonként használhatták. Ebből következően a szabad földműves mentes volt a feudális jellegű szolgáltatásoktól, telkéért csak az államnak, egyháznak és községének adózott. E réteg belső szerkezetét, helyzetét nem a feudális jog határozta meg, mint a jobbágyságét, hanem vagyoni viszonyok.

E tekintetben – és ezzel már a különbözőségek területére léptünk – a Királyföldön főleg a szász, de a román szabad parasztság is jobb gazdasági körülmények közt gazdálkodott, mint például a székely szabad elem, mert jobb minőségű földdel rendelkezett, s a nagy kiterjedésű legelők fejlett állattenyésztésre adtak lehetőséget. Politikai tekintetben viszont a királyföldi román és szász nép helyzete közt jogi egyenlőtlenségek is voltak; a román parasztság az evangélikus-lutheránus egyháznak is adóval tartozott, holott vallásilag vagy az ortodox, vagy a görög katolikus egyház híve volt. Mindezek a különbségek forrásaivá váltak a nemzetek születésének idején a nemzeti ellentétek kialakulásának.

A Székelyföldön a szabad székely földművesek a katonai övezeten kívül maradt Udvarhelyszéken, Marosszéken és Aranyosszéken éltek, ők a korábbi lófői és gyalogrendi családok leszármazottai voltak. A szabad elem mind a jobbágyság, mind a nemesség ellenében szolidáris összefogással védekezett például a közbirtok kisajátítása miatt. A Székelyföldön a társadalmi ellentétek főként azért éleződtek, mert a viszonylagos túlnépesedés miatt a családok elszegényedtek, de a közterhek nem csökkentek. A Nyárád, Fehér-Nyikó és Homoród mentén „sok helyt alig pár lépésnyire, néhol hajtásnyira fekszik egyik székely falu a másiktól. És a falvak (...), hogy meg vannak népesülve! (...) Miből él tehát e tömérdek nép? Szalagnyi földjén, szőlőjét és rétyjét műveli úgy, amint hetvenhetedik apjától tanulta; néhány tulkát, ökrét, csikáját és juhait legelteti. Szánt-vet a székely atyafi, s amit arat és szűr, nagyobbára megessi-megissza. Termelő úgymondván az egész tömeg, de amit ő maga meg is emészt, sőt néha másra is szorul, kivált a háromszéki és csíki, s ilyenkor Moldva és Oláhország tartja törökbúzával.” Ezt írta a *Nemzeti Társalkodó* 1847. június 10-i száma, és e leírásban benne van a székely társadalom válságának legfőbb tünete: az elszegényedés és stagnálás. Polgárosodásra, modernizálódásra tehát itt is szükség volt, s ilyen értelemben ígért megoldást – az egész erdélyi társadalom és gazdaság átalakítása által – az 1848-as forradalom, de a székely szegénység konkrét bajain nem tudott segíteni.

Végül meg kell emlékeznünk az egyházi nemesek rétegről is, hiszen fontos szerepet játszottak Erdély társadalmában. Milyen megfontolás és ismérvek alapján soroljuk a földművelő-paraszti réteghez ezt a kiváltságos rendet?

Természetesen nem a jogi helyzete, hanem társadalmi-gazdasági viszonyai szerint. Az egytelkes nemes úgy élt, mint a falu más földműves lakossága, nem emelkedett ki abból, s adót is fizetett ebben a korban, holott korábban az adómentesség volt legértékesebb kiváltsága. Másrészt, az egytelkes nemesség életmódjában is közel állt a falusi szabad földművelőkhöz; a valóságot fejezte ki gunyoros nevük is, ti. a „hétszilvafás”, illetőleg „bocskoros” nemes kifejezés.

Társadalmi arányuk a Részeken volt a legnagyobb, ahol az adózóknak mintegy 12%-át tették ki, a Székelyföldön arányuk meghaladta a 8%-ot, s nem jelentéktelen társadalmi erőt képviselt Belső-Szolnokon, Hunyad megyében és Fogaras vidékén is. Ennek a szegény nemesi rétegnek valamivel több mint a fele román etnikumú volt, a többi magyar. Ez azt mutatja, hogy az erdélyi román társadalomban a már elemzett jobbágy- és zsellérréteg mellett a nemesi réteg aránya is jelentős volt; ezt a román kiváltságos rendet ugyanazon jogok illették meg, mint a magyar kisenemességet. Az 1848 előtti erdélyi társadalomban tehát a privilégium nem az etnikumhoz kötődött, hanem társadalmi rendiséghez; ezzel magyarázható az is, hogy a forradalom idején a román kisenemesség egy része a magyar nemesség elképzeléseit támogatta.

A közelgő polgári forradalomban a határőr katonaság is kiemelkedő fontosságra tett szert. Ezért valamivel többet kell foglalkoznunk ezzel a sajátos társadalmi renddel.

Ismeretes, hogy a határőrség a Mária Terézia-féle erdélyi határőrövezet létesítésekor jött létre az 1760-as években. Ekkor két román és két székely gyalogezredet, valamint egy székely huszárezredet szerveztek. Az ezredek neve nagyjából helyesen mutatja azok nemzetiségi összetételét, azzal a megszorítással, hogy a huszárezred állományának mintegy egyötöde az aranyosszéki románságból került ki. A katonai rend 1830-ban 19 035 családot ölelt fel, összesen 168 061 fővel. Egy család átlagos nagysága több mint nyolc személyből állt, tehát jóval népesebb volt, mint az átlagos erdélyi család. A határőri réteg 93,46%-a földműveléssel, 3%-a iparral foglalkozott, míg a fennmaradó részt értelmiségiek, nemesek, katonatisztek tették ki.

A katonai rend – amint ez a fentiekből is kiderül – mesterségesen, nem kevés erőszakkal létrehozott társadalmi intézmény volt, amelyek megszületéséhez a Székelyföldön a siculicidium (székelygyilkosság) szomorú emléke tapadt. A székelységben kizárólag szabad családokat kényszerítettek fegyverviselésre, különös földműves-katonai renddé alakítva őket, a román határőrvidékeken viszont főleg jobbágyi állapotúakat soroztak be. Mivel a nagy többség saját földtulajdonnal rendelkezett, azon gazdálkodott, a határőri rendet a szabad földműves-paraszti társadalomhoz szokás hozzáadni. De nem lehet megfelekedezni arról, hogy a katonai függőség, a saját költségen tett szolgálat, a határőri rendet sajátos társadalmi kategóriává avatta.

A katonáskodás legalább akkora teher volt, mint a jobbágnak az adózás, de annál sokkal kényelmetlenebb is, mert szigorú, ellenőrzött életmódot követelt. A férfiak 18 éves kortól 50 éves korig fegyverviselésre, határőrzésre voltak kötelezve. De a határőri család saját birtokával sem rendelkezhetett teljesen szabadon, mert eladásához közvetlen parancsnokának engedélye kellett. S mindenekelőtt a határőri rend rendi jellegű intézmény volt, hiszen a benne élő családok társadalmi helyzetüket nem változtathatták meg, hanem apáról fiúra örököstették azt, akár a jobbágy vagy a nemes a maga társadalmi meghatározottságát. A szabadságában korlátozott határőri rend különösen a székely, több beadványban panaszkodott feletteseinél, változtatást kérve szabadabb élet felé, 1848-ban pedig, először a háromszéki, majd a csiki székely katonák is megtagadták az engedelmességet az osztrák katonai rendszert képviselő erdélyi

főparancsnokságnak. A román határőrség viszont a határőri rendet magasabb státusnak tartotta a jobbágyságnál, s végig hűséges maradt a Habsburg-hatalomhoz, amelynek létét köszönhette.

A birtokos nemesség. A nemesi jogok tarthatatlansága

A feudalizmus idején Erdélyben erős nemesi réteg alakult ki, amelynek száma és aránya a korszak végén sem sokat csökkent. A jobbágys nemesi családok száma elérte a 3565-öt. Számolni kell azonban azzal a körülménnyel, hogy a statisztika gyakran nagycsaládonként mutatja ki a nemeseket, ezért a jobbágytartó nemesi családok számát mintegy 1500-zal ki kell egészítenünk. Érdekes a nemesség belső tagozódása. Az 1–50 jobbágys nemesi családok és testületek az egész nemesi rendnek 87%-át képezték. S ha tovább bontjuk ezt a nemesi kategóriát, kiderül, hogy 2154 család és testület egyenként 10-nél kevesebb jobbágygal rendelkezett. A középnemesség (51–100 jobbágys) 236 családot számlált, a főnemesség pedig (101 jobbágytól többel bírók) 249-et. A nemesi hierarchia csúcsán elhelyezkedő arisztokrácia 23 grófi és 24 bárói családot ölelt fel, de ezek általában nagycsaládokat jelentettek. Ha egyedi családokkal számolunk, az arisztokrata rend számát 316-ra tehetjük (igaz viszont, hogy közülük 166 család egyenként 100-nál kevesebb jobbágytól húzott valamilyen jövedelmet). Az erdélyi arisztokrácia mind a földbirtok terjedelmét tekintve, mind jövedelme szerint a leggazdagabb itteni nemesi rend volt, bár a Monarchiát tekintve inkább szegénynek, mint gazdagnak minősült. Helyzetét magas hivatali tisztségek is erősítették, valamint az is, hogy a politikai fórumokon a kezében tartotta a vezetést. Az arisztokrácia – egy-két esettől eltekintve – magyar volt.

Visszatérve tulajdonképpeni témánkhoz, a társadalmi struktúra vizsgálatához, először is a nemes–jobbágy viszonyról kell néhány szót szólnunk. A Grimm által közölt adatok szerint 3565 jobbágytartó nemesi családnak, valamint a jobbágytartó testületnek mintegy 165 000 jobbágy és úrbéres zsellércsalád szolgált valamilyen formában. S ezen kívül nagy számú udvari és telepítvényes zsellér. Ezekről robot, dézsma s pénzbeli fizetség formájában szolgáltatásokat kapott. Mindez együttvéve hatalmas jövedelmet jelentett, s a nemesség egy részének úri, más részének főúri életmódot biztosított, annál inkább, mivel ez a társadalmi kategória a közterhek hordozásában nem kellett, hogy részt vegyen. A nemesség nagyobb fele konzervatív elveket vallott, s ragaszkodott a régi társadalmi struktúra fenntartásához, politikai hatalmát ennek érdekében vetette latba az 1848 előtti évtizedek erdélyi országgyűlésein. Annál inkább anakronisztikus jelenség volt ez, mivel a nemesi előjogok tarthatatlanságát az egész feudális rend válsága mutatta. A szabadelvű nemesek felismerték ezt, s mivel Nyugat-Európa fejlődése is ezt a modellt sugallta, azt a célt tűzték ki, hogy Erdélyt békés eszközökkel a polgárosodás útjára vezessék.

Wesselényi Miklós nemcsak a jobbágy munka gazdaságtalanságát látta, de a nemesi kiváltságok változatlan megtartásának lehetetlenségét is. Vannak nemesek és mágnások, akik semmi változtatást nem akarnak, a reformokat kivi-

hetetleneknek állítják, az ilyen felfogás „hazánknak eddig is nagy kárára volt, s még végveszélyét is okozhatja”.⁹ A reformerek gazdasági újításokat szerettek volna bevezetni, szerették volna rendezni a földesúr–jobbágy viszonyt a jobbágyszolgáltatások pontos meghatározása által, sőt a fokozatos örökváltság mellett a jobbágyfelszabadítást sem tartották elutasítandónak. 1848-ban a jobbágyfelszabadító törvényt e réteg fogadtatta el.

Összefoglalásként: a forradalmat megelőző két évtizedben növekedett a nemesség és a jobbágyok közötti feszültség, főként azért, mert a nemesek egy része a nemesi tulajdonban levő magánbirtok kiterjesztésére törekedve, nemegyszer a közföldek kisajátítását vette célba, ami sértette a jobbágyok érdekeit. Végül is a sokféle rendezetlenség a földtulajdonviszonyok, a jobbágyi szolgáltatások terén, néhol a rossz bánásmód, a közelgő forradalomban a jobbágylázadások okaivá váltak. Mindez megkönnyítette, hogy a nemesi vezetésű magyar forradalom ellen hangolják a paraszti tömegeket, főleg a román jobbágyokat és zselléreket. A forradalom idején még ennek a tisztán társadalmi kérdésnek is nemzetiségi színezetet adott a magyar földesúr–román jobbágy ellentét, mutatván a nemzetiségi és társadalmi ellentétek egymásba szövődését, az erdélyi viszonyok rendkívüli bonyolultságát. S mivel a polgárosodás csak kezdeti stádiumánál tartott, nem fejlődhetett ki olyan polgári réteg, amely az ellentéteket tompíthatta volna, főleg azzal, hogy élére áll az átalakulásokért folyó küzdelemnek.

⁹ *Wesselényi Miklós: Balítéletekről*. H. n. (Lipcse) 1831; újabb kiadás Bukarest 1974. *Veress Dániel* előszavával és gondozásában.

A MAGYAR BÁBA-EGYESÜLET MEGALAKULÁSA ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI (1894–1920)

A Magyar Bába-Egyesület megalakulása a XIX. század végén csendesen és feltűnés nélkül beilleszkedett a századvég egyesületeinek, társaságainak egyre szaporodó sorába. Érthető is ez a csend körülötte, hiszen csak egy foglalkozási réteg, mindenki által fontosnak, az élet néhány szakaszában nélkülözhetetlennek tartott, de ehhez képest sem államilag, sem egyénileg nem becsült, és nem dotált foglalkozásról volt szó.

Mégis érdemes számon tartani ezt az eseményt, mivel a Magyar Bába-Egyesület a bábaságot, mint az első, államilag oktatott, felügyelt, rendeletekben szabályozott és előírt női foglalkozást művelő nőt tömörítette, és szakmai továbbképzésüket, érdekvédelmüket vállalta magára. A Mária Dorothea Egyesület (1885), a magyar tanítónők érdekvédelmére létrejött egyesület után a második olyan női egyesület ez, amely szakmai, foglalkozási alapon szerveződött.

Nemcsak orvostörténeti szempontból érdemes áttekíteni a bábaegyesület megalakulásának eseményeit, hanem a néprajzkutatás szempontjából is, hisz a XIX. századi és a XX. század eleji szülészeti viszonyainkról, a bábaügyről van szó. Orvosaink, egészségügyi szakembereink vitái, elemzései, statisztikai adatai sokszor kiegészítik, vagy éppen alátámasztják eddigi ismereteinket a magyarországi szüléshez, születéshez kapcsolódó szokásokról, természetesen figyelembe véve a nyelvi, vallási, területi különbségeket.

A bábáról még napjainkban is sokaknak csak a szülés körül segédkező, rendszerint öreg, csúf, minden hájjal megkent, részeges vénasszony jut az eszébe, aki, mivel női dolgokkal foglalkozik, nem tarthat külön érdeklődésre számot.

A XVIII. századig a bábaság anyáról leányra szálló tudás, vagy idős asszonytól eltanult ismeret volt, esetleg főorvosi ellenőrzés és pap felesketése mellett számíthatott némi felügyeletre akkor, ha valami különleges esemény történt (pl. boszorkánypercek, szüzességi vizsgálatok és egyéb tanúsítások, peres ügyek, halálozások stb.).

A falvainkban és városainkban (elsősorban a német polgárok alkalmazásával) már a XVI. századtól helyi igényeket elégítettek ki. A helyi szokások, hiedelmek, vallási elvárások szerint végezték alkalmilag vagy rendszeresen azokat a feladatokat, amelyeket gyakorlatilag a XX. század közepéig folytattak utódaik. E tevékenységi körbe messze nemcsak a szülés körüli feladatok tar-

toztak, hanem – egészségügyi szakemberek – orvosok, sebészek, gyógyszerészek hiánya miatt – más gyógyítási és közösségi feladatok ellátása is.

Mária Terézia egészségügyi rendelete szabályozta először tevékenységüket, és elrendelte államilag szervezett és ellenőrzött képzésüket. Idetartozik II. József zsidókra vonatkozó rendelete is, amelyben például engedélyezte zsidó nők bábatanfolyamon való részvételét is.¹ A XVIII. század végétől tehát beszélhetünk a bábáságról, mint az első államilag felügyelt, oktatót és fizetett női foglalkozásról. Természetesen még sokáig csak jogi értelemben és elviekben élt a rendelet, hisz sem az állami felügyelet, sem az oktatási és tanulási feltételek nem voltak adottak.

A XVIII. századi intézményesített bábaképzők – Nagyszombat 1770-től, Kolozsvár 1775-től, Nagyszeben az 1770-es évektől, hivatalosan 1809-től – után csak 100 év múlva Pozsonyban és Nagyváradon nyílt bábaképző tanfolyam 1873-ban. Ezekben az intézményekben ekkor még 6 hónapi, rendszerint bentlakásos képzés után orvosi bizottság előtt vizsgát tettek, és oklevelet kaptak a bábamesterség végzésére. A többi bábát járási vagy megyei főorvosok képezték jó esetben 5–14 napig, majd „levizsgáztatva” őket cédulát, azaz engedélyt kaptak. „Jogosítványuk” birtokában gyakorlatilag ugyanolyan feladatokat kellett elvégezniük, mint okleveles társnőiknek. A falvakban, kisebb városokban többnyire egészségügyi képzés és állami felügyelet nélkül működő parasztbábák dolgoztak, akiknek száma még a XIX. század végén is meghaladta az összes okleveles és cédulás bába számát.²

A bábaképzés megoldatlansága, szülészeti viszonyaink alacsony színvonala és a magas gyermekhalandóság arra készítette a XIX. század elejétől a megyei főorvosokat, hogy nyilvánosan is hangot adjanak elkeseredésüknek. Nemcsak az évenként, félévenként kötelező megyei főorvosi jelentések tanúskodnak egészségügyi viszonyaink tragikus állapotáról, hanem azok a helyi és országos kiadványok is, amelyek szülészeti viszonyainkról adnak hírt. Ezekben az orvosok a legfőbb bajt a bábák tudatlanságában és személyi hibáiban látták, és sürgős megoldást követeltek. Mindenki egyetértett azzal, hogy a képzés, az intézményesített bábaképzés lehet az egyetlen lehetőség a helyzet hosszú távú jobbítására, de a mikéntre nem tudtak válaszolni 100 évvel Mária Terézia rendelete után sem. Az ok nem elsősorban a pénzügyi hiány volt, hanem Magyarország általános egészségügyi színvonalának alacsony szintje, az orvos, sebész és gyógyszerész hiánya, a falusi és kisvárosi közösségek zárt belső rendje, amely szigorúan ragaszkodott a hagyományok által megszabott szokások és hiedelmek szerint folyó rítusokhoz, megoldásokhoz. Nehezen engedtek ki maguk közül valakit tanulni, és nehezen fogadtak be egy más értékrenddel, esetleg más vallással rendelkező egyént, kiváltképp az emberélet legfontosabb eseményének levezetésére.

Az áldatlan helyzetet világosan látták egészségügyi szakembereink. Jelentések, beszámolók, törvényjavaslatok, újságcikkek születtek, intézkedéseket sür-

1 *Linzbauer X. F.* 1853. III/1. 1090. 372.

2 Szülésznők Lapja 1893. 1. sz. 1.; *Tauffer V.* 1899. 1–56.; *Perczel D.* 1895/11. 195.

gettek, de az okok bonyolult szövevényét nem tudták kibogozni még hosszú évtizedekig.

Tauffer Vilmos, szülész, egyetemi tanár, 1876-tól a bábaügy kormánybiztosa fáradhatatlanul dolgozott a kérdés megoldásán. 1891-től évenként statisztikai jelentéseket készített a bábaügyről a Belügyminisztériumnak. Az 1891-es, majd az 1897-es jelentései igen fontosak, mert ezek alapján szállt síkra és harcolta ki az ún. másodrendű bábaképzők felállítását, majd ezek reformját. Felmérései katasztrofális helyzetről tanúskodnak: például 1897-ben Magyarországon 650 163 szülés volt, ebből 160 081 gyermek nem élte meg az 1 évet, és az ország 9117 községében nem volt tanult bába.³

Tauffer Vilmos azonnali segítségben gondolkodott, így a minőségi követelményt is csak alacsony szintre állíthatta. Visszatérve az 1876. évi XIV. tv. által elrendelt képzési formára, 6–8–12 hetes tanfolyamot írt elő, és a felvételhez nem volt feltétel az írni-olvasni tudás.⁴

Megértette falvaink, zárt közösségeink sajátos helyzetét is, amelyben a szülés, a születés szigorúan a hagyományok szabta kereteken belül történt, és ezt a rendet csak fokozatosan és belülről lehetett megbontani. Ezért a tanfolyamokra elsősorban azokat a falusi asszonyokat várta, akik eddig is segítettek a szüléseknél, akikben eddig is bíztak a falubeli nők. „Feladatunkat kell, hogy képezze minden 1000 léleknél kevesebb lakossal bíró község részére (ha rendes okleveles bába alkalmazása még a felajánlott állami segítséggel sem lehetséges) két hónapos tanítás alapján a törvény által contemplált »főorvosi képesítés« jogcímén bár kisebb képzettségű, de mégis tanult bábát kiképezni, és minde nélkülött azon személyeket e célból ki taníttatni, akik már a községben régebb idő óta bábáskodnak, jobban mondva kontárkodnak. (...) A katrinczás parasztasszony csak a magához hasonló segítséget fogadja el, és a tőle idegen rá nézve mindig idegen marad. Azt a katrinczás parasztasszonyt, akihez a nép hozzászókkott, kell megtanítanunk arra, ami a legszükségesebb, arra, hogy megmossa a kezét, arra, hogy leszokjék a babonáról...»⁵

A magyarországi szülészet és nőgyógyászat Semmelweis Ignác óta európai rangú volt, folyamatosan fejlődött, nem maradt el más országok tudományos színvonalától. Természetes tehát, hogy a bábaképzők igazgatói, tanárai, akik egyben tudósok is voltak, minden fórumon tiltakoztak a másodrendű bábaképzők ellen. Ezek felállítása mindenképpen visszalépés volt még 1774-hez képest is, amikor a nagyszombati egyetem bábászati tanfolyamára csak írni-olvasni tudó nőket vettek fel.

A Tauffer-féle reformtervezetet 1899-ben, a szabadkai vándorülésen bírálták, és bevezetését megtagadták.⁶ Egységes volt a véleményük abban, hogy a képzéshez az 5 hónapos tanfolyam is kevés, és elfogadták Ambró János, a pozsonyi bábaképző igazgatójának német mintára kidolgozott oktatási rend-

3 *Tauffer V.* 1899. 56.

4 *Magyar Törvénytár* 1896. 1875–76. évi tc. 371–372.

5 *Tauffer V.* 1900. 6. sz. 11.

6 *Hoffmann P.* 1900. 4. sz. 61–62.

szerét, amelyben a képzési idő 12 hónap lett volna.⁷ Magasabb előképzettségű nőket, és államilag garantált megélhetést követeltek, mert a létbizonytalanság még egy kifogástalan erkölcsi alapokon álló okleveles bábát is arra kényszeríthet, hogy belemenjen olyan helyzetekbe, amelyek ártalmasok lehetnek másokra és önmagára, pl. titkos műtétek, abortuszok, mosás stb.

A vita évekig tartott, érvek és ellenérvek követték egymást, közben azonban sorban megalakultak a másodrendű képzést nyújtó intézetek. Az egyetemi klinikákkal együtt 1918-ig 24 bábaképző hely működött a történeti Magyarország területén, amelyből 9 intézetből kerültek ki az okleveles bábák, a többiből a „czédulás bábák”.

Az okleveles bábák képzése mellett és a másodrendű képzés ellen dr. Dirner Gusztáv, gyakorlati nőgyógyász érvelt a legelszántabban. Egyetemi tanulmányai után ösztöndíjként 2 évig tanulmányozta Németország, Svájc, Belgium, Hollandia, Anglia és Franciaország egyetemait. Alaposan megismerkedett a külföldi szülészeti viszonyokkal, a bábaképzések módjaival, a már létrejött babaegyesületek munkájával és szaklapokkal. Érvei mögött ezek a tapasztalatok és ismeretek álltak, éppen ezért mindvégig a bábaképzés körüli vitában „keleties ízü reform”-ról beszélt: „De furcsa dolog is az, hogy a gyermek kereszteléséhez és eltemetéséhez pap kell, diplomás, fölszentelt, tanult és jól fizetett pap, nehogy lelke elkárhasson és mennyekbe ne jusson, de szüléshez jó akármelyik analfabéta parasztasszony, világra jöttekor csak hadd pusztuljon a gyerek, legyen nyomorékká egész életére tanulatlan kezektől, sőt az anyja is hadd veszzen oda a baba tisztátalansága és butasága folytán.”⁸

A nyílt harc a bábaképzés magasabb színvonaláért, és a bábák társadalmi elismeréséért tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor Dirner Gusztáv megindította a magyarországi bábák első szaklapját 1893-ban, a Szülésznök Lapját, majd 1894-ben a Bába-Kalauzt, és 5 év múlva egyesítve a lapokat, 1938-ig jelent meg Bába-Kalauz néven.

A Szülésznök Lapja 1893-as előfizetési felhívásában egyesülésre szólította fel a szülésznöket, továbbképzést, a terhesség, a szülés, a gyermekágy, a gyermekgyógyászat legújabb eredményeinek közlését ígérte: „...Magyarországon körülbelül 16 000 szülésznök van. Igaz, hogy ezek között alig van több mint 6–7000, akinek diplomája van és talán 2500 főorvos képezte, úgynevezett czédulás baba, a többi parasztbaba, a kire törekvésünkben nem számíthatunk. Van tehát 8–9000 szülésznök, kik együvé tartozásukat eddigre nem is tudják, pedig össze kellene tartaniuk, állásuknak és rendjüknek, összesen és egyenként a megillető tiszteletet, erkölcsi súlyt és megérdemelt anyagi elismerést kivívhassák.”⁹

Földrajzi-politikai helyzetünket figyelembe véve német-osztrák mintára kezdte szervezni a magyar babaegyesületet. Ezek részletes programját, alapszabályát, szervezeti rendjét közölte a Szülésznök Lapja első számaiban, hogy a magyarországi érdeklődők előtt már egy kész és működő példa álljon.

7 Ambró J. 1871.

8 Dirner G. 1908. 5. sz. 4.

9 Szülésznök Lapja 1893. I. évf. 1. sz.

Az első bábaegyesület Berlinben alakult, alapszabályát és házirendjét az 1868. augusztus 6-án tartott rendkívüli közgyűlésen hagyták jóvá. Az alapszabályban meghatározták az egyesület célját: „Becsületet és tiszteletet szerezni a bábák állásának, segéllyel, tanáccsal támogatni azon társnőket, a kik szorult helyzetben vannak.” Ekkor döntöttek a szervezeti felépítésről, a tisztségviselőkről, a tagsági igazolványról, az ügyvezetés menetéről, a jogokról, kötelesegekről, a segélyezésről is.¹⁰ Németországban a század utolsó évtizedére a berlini egyesületen kívül még 70 egyesület alakult vidéken, amelyek 1890-ben szövetséget hoztak létre, és évenként más-más városban szövetségi közgyűlést tartottak. 1893-ban például Boroszlóban tartották 3. közgyűlésüket.

A bécsi bábaegyesület 1887-ben alakult, és ugyanebben az évben indította folyóiratát is. Céljuk a bábarend tekintélyének emelése, tagjainak a szaktudományokban való továbbképzése, a tagok érdekeinek egy szaklap által való képviseltetése, az elszegényedett, beteg bábák segélyezése.¹¹

A Szülésznök Lapja 1893-as felhívása után a Magyar Bába-Egyesület 1894 júniusában tartotta alakuló közgyűlését, és a Bába-Kalauz 1895-ös számában jelentette meg alapszabályát. 70 taggal indult az egyesület 1894-ben, és a századfordulóra már 200-an voltak. (Csak összehasonlításként: a bécsi bábaegyesület 1886-ban 84 fővel indult, 1894-ben 105 tagú volt.)

32 paragrafusában, hasonlóan a már tanulmányozott külföldi egyesületekhez, szakmai továbbképzés, államilag garantált fizetés, a gyermekágyi láz megszüntetése, a képzett bábák megbecsülése, jog- és pénzsegélyek kivívása alkotta a célkitűzések főbb pontjait.

A Magyar Bába-Egyesület protektorságát Tauffer Vilmos vállalta, védnökei a bábaképzők igazgatói voltak.

Az egyesület lapja, a Szülésznök Lapja, majd a Bába-Kalauz minden száma tartalmazott egy-egy továbbképzési előadásnak megfelelő cikket, amelyeket a korszak legnevesebb orvosai – Temesváry Rezső, Tauffer Vilmos, Dirner Gusztáv, Bókay János, Hugonnay Vilma és mások írták. A folyóirat figyelemmel kísérte a legújabb, a bábákra vonatkozó egészségügyi rendeleteket, előírásokat, ezeket rendre közölte és magyarázattal látta el. Gyakorlati segítséget, útmutatást nyújtott az anyakönyvek kitöltéséhez, a bábanapló vezetéséhez, általában az adminisztrációs munkák elvégzéséhez is.

Fontos szerepet vállalt a Bába-Kalauz Temesváry Rezső az Előítételek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon című kötetének adatgyűjtésében. 1894-ben a szerkesztő, Dirner Gusztáv felkérte a bábákat, hogy segítve Temesváry doktor munkáját, írják le falujuk, környezetük babonáit a terhesség, a szülés és a gyermekágy körül.¹² Teltehetően a felkért bábák nem tudták pontosan, mi is az a babona, mi is tartozik ehhez, ezért 1898-ban Temesváry Rezső megismételte a kérést, és kérdőívet is mellékelte a Bába-Kalauz 11. számához. Sajnos a kérdőívet nem közölte a folyóirat. Tudjuk viszont,

10 Szülésznök Lapja 1893. I. évf. 6. sz.; Bába-Kalauz 1898. V. évf. 4. sz. 57–61.

11 Szülésznök Lapja 1893. I. évf. 5. sz. 56–57.

12 Bába-Kalauz 1894. I. évf. 7. sz. 155–156.

hogy monográfiája majd 12 ezer adatát a kérdőívekre válaszolt 112 orvos és 160 okleveles baba gyűjtötte össze az ország különböző területeiről.¹³

Külön rovatuk volt a bábák beküldött írásainak is, akár praxisukból vett különleges esetekről volt szó, akár valamilyen panaszról, segítségkérésről. Pályázati hirdetések segítettek az állást kereső szülésznőket, pontosan feltüntetve a kiírási feltételeket és a javadalmazást.

Dirner Gusztáv a Szülésznők Lapja első számában figyelembe véve az ország többnyelvűségét, elnézést kért az olvasóktól a csak magyar nyelvű megjelenítésért, és ígérte, hogyha sok igény és előfizető lesz, akkor németül és szlovákul is kiadják a lapot. Mindenesetre felhívta a bábák figyelmét arra, hogy leveleiket, írásaikat nyugodtan anyanyelvükön küldjék be, a szerkesztőség lefordítja, ez ne legyen akadálya a kapcsolatnak és az egyesületi tagságnak.¹⁴

Az egyesület összejöveteleit havonta tartotta, ahol a tagsági ügyeken kívül szakmai előadások, viták, beszámolók hangoztak el. Ezekről és az egyesület mindennapi életéről lapjuk külön rovatban számolt be, így tartották össze és tájékoztatták azokat a vidéki bábákat, akik nem tudtak minden alkalommal részt venni a budapesti találkozókön.

Az elaggott, beteg, megözvegyült bábák segélyezését a tagdíjakból és az adományokból fedezte az egyesület, azonban ez az összeg természetesen kevés volt, így más forrás után kellett nézni. 1898 márciusában szervezték meg a segélyalap javára az első jótékonyági estjüket, amelyet a városligeti Wampetits-féle vendéglőben tartottak, és ez 160 forintot jövedelmezett.¹⁵ A sikeren felbuzdulva 1899. március 1-jén jeles művészek részvételével ismét hangversenyt szerveztek, amelynek díszvendége Jászai Mari volt. A szavalatok és operarészletek után táncmulatság következett. E jótékonyági est már 591 forint 21 krajcárt hozott a segélyalap javára.¹⁶

A századfordulóra megnyíltak és megerősödtek az újonnan nyílt bábaképző helyek vidéki városainkban. A Bába-Kalauzon kívül nekik is köszönhető, hogy megalakultak a Magyar Bába-Egyesület vidéki szervezetei. Ezekről eddig kevés adat került elő, de tudjuk, hogy a legelső, a legjelentősebb és a legszervezettebb fiókegyesület Nagyszebenben működött, mégpedig 1892-től Herrmann Süssmann, Szeben vármegye tiszti főorvosának vezetésével. Végül is a szebeni „Hebammen-Verein” az első bábaegyesület Magyarországon, és ezt a jelentőséget az sem csökkenti, hogy csak a Szeben és környéke képzett bábáinak továbbképzésére, érdekképviselésére és „általában mindannak előmozdítására, a mi szülésznői állás és tekintély javítását és emelését elősegítheti,” jött létre. A szebeni Hebammen-Verein 1897-ben csatlakozott az országos egyesülethez.¹⁷ Vannak még utalások medgyesi, marosvásárhelyi, szegedi, szombathelyi, hódme-

13 *Temesváry R.* 1899. 5–6.

14 *Szülésznők Lapja* 1893. I. évf. 1. sz. 5.

15 *Bába-Kalauz* 1898. V. évf. 4. sz. 61–62.

16 *Bába-Kalauz* 1899. VI. évf. 4. sz.

17 *Bába-Kalauz* 1894. I. évf. 2. sz. 34–35.; 1897. IV. évf. 2. sz. 25.

zövásárhelyi, pozsonyi szervezetekre is.¹⁸ (Összehasonlítóként: Németországban 1895-ben majd 100 szervezet működött a berlini egyesületen kívül.)

A Magyar Bába-Egyesület személyesen is felvette a kapcsolatot a németországi és az osztrák egyesületekkel. A berlini *Deutsche Allgemeine Hebammen Zeitung*, a bécsi *Allgemeine Hebammen Zeitung* és a *Szülésznők Lapja*, majd a *Bába-Kalauz* szinte minden számában szerepeltek egymás egyesületi életéről beszámoló írások, sőt szülészek, gyermekgyógyászok szakmai továbbképzésre szánt előadásait is átvették.

A legszorosabb kapcsolat a német egyesületekkel alakult ki. Az 1900 augusztusában megtartott III. Németországi Általános nagygyűlésre magyarországi bábákat is meghívtak. Négy magyar bába utazhatott Berlinbe. A vonatjegyen kívül minden költséget a német fél vállalt magára. Rajtuk kívül még 5 dán, 2 román, 2 orosz és 1 holland résztvevő volt.¹⁹ A magyar meghívottak közül egy idős bábaasszony – Semmelweis egykori tanítványa – Semmelweis Ignácra, tevékenységéről és jelentőségéről beszélt, egy másik résztvevő a magyarországi szülészeti viszonyokról és a bábaegyesületről adott tájékoztatást.²⁰

A német bábák szövetsége hivatalosan is megköszönte a magyar bábák részvételét, és tájékoztattak arról is, hogy felszólalásaikat folyóiratukban megjelentetik.

Az 1890-es években a német bábaegyesületek országos versenyeket tartottak, amelyek elméleti és gyakorlati részből álltak. A győztes pályamunkákat lapjuk közölte.

A német példát követve Dirner Gusztáv is meghirdette az első magyar bábaversenyt a *Bába-Kalauz* 1894. évi első számában. A pályamunkát a pályázó egy, a saját praxisából vett dolgozata képezte. A kitűzött tiszteletdíjat, egy körmőci aranyat Bábás Józsefné rimaszombati bába nyerte a *Térdfekvésű szülés* című dolgozatával.²¹

A Magyar Bába-Egyesület kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett a századfordulóra. 1897-ben egy küldöttük tanulmányozta a svájci szülészeti viszonyokat, a bábahelyzetet és az emberbaráti intézményeket. Tapasztalatairól a *Bába-Kalauz*ban számolt be.²² E szerint Anna Heer, Zürich legkitűnőbb orvososa alapította meg a svájci bábászövetséget. Helyzetük annyival könnyebb volt, hogy már évek óta megjelent a *Schweizerische Hebammen Zeitung*, amely segítségével megoldották a svájci bábák továbbképzését és érdekképviseletét. A lap orvosi szakcikkeiből és a bábapraxisból vett leírásokból a magyarországi bábászati lapok is közöltek.

Több utalás van még svéd, finn, dán és olasz kapcsolatokra, ezek elsősorban szakcikk átvetelét, vagy a külföldi „bábalapok” bemutatását jelenti. De

18 *Bába-Kalauz* 1894. I. évf. 2. sz. 34–35.; 1895. II. évf. 5. sz.; 1896. III. évf. 4. sz. 47.; Kiss L. 1981. 392.

19 *Bába-Kalauz* 1900. VII. évf. 8. sz. 1.

20 *Bába-Kalauz* 1900. VII. évf. 10. sz. 178–183.

21 *Bába-Kalauz* 1894. I. évf. 3. sz. 1.

22 *Bába-Kalauz* 1897. IV. évf. 11. sz. 170–171.

valószínűleg nem előzmény nélkül, és nem ismeretlenül írt kifejezetten a magyar Szülésznek Lapja számára Marc Geschun, a kijevei Alexanderstadt Krankenhaus nőorvosa. A női nemi szervek vérzéseiről szóló dolgozatát a magyar okleveles bábák továbbképzésére szánta.²³

A Magyar Bába-Egyesület is részt vett az 1911-ben Drezdában megrendezett II. Nemzetközi Bába-Kongresszuson. Itt Ausztria, Csehország, Hollandia, Oroszország, Svédország, Svájc és Japán küldöttei között egyenrangú partnerként jelentek meg a magyar résztvevők.²⁴

A III. Nemzetközi Bába-Kongresszust 1914 őszére Bécsbe tervezték, de megrendezését az I. világháború miatt nem tartották meg.

Az I. világháborút lezáró békediktátumok természetesen a Magyar Bába-Egyesület életére is és a bábaképzésre is igen erősen hatottak. A 24 bábaképző intézetünkől 14 a határainkon kívülre került, ahol mint tudjuk, egy részüknek föl kellett adniuk az eddigi többnyelvű képzést, vagy néhány év alatt beszüntették működésüket.

A bábaegyesület vidéki fiókegyesületeinek nagy része is erre a sorsra jutott, hisz megszűnt a kapcsolatuk a budapesti központtal, és a Bába-Kalauz „külföldi” terjesztése is nehézségekbe ütközött.

IRODALOM

Ambró János

1871 Irányeszmék a magyar állam területén felállítandó bábaintézetek szervezésénél. Pest

Dirner Gusztáv

1908 Művelt nők a bábapályán. Különlenyomat „A Nő és a Társadalom.” II. évf. 5. sz.

Hoffman Péter

1900 A bábaképzés reformja. Bába-Kalauz VII. évf. 4. sz. 57–64.

Kiss Lajos

1981 A szegény emberek élete. I–II. 3. kiadás. Budapest

Linzbauer X. Ferenc

1852–1861 Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. I–III. Buda

Perczel Dezső

1895 Jelentés az ország közegészségi viszonyairól az 1894-ik évben. Bába-Kalauz II. évf. 11. sz. 195.

Tauffer Vilmos

1899 A bába-ügy állása hazánkban az 1897. évben. Jelentés az Országos Közegészségi Tanács megbízásából. Budapest

1900 A bába-ügyről. Bába-Kalauz. VII. évf. 6. sz. 111.

Temesváry Rezső

1899 Előítéletek, népszokások és babonák a szülészeti körében Magyarországon. Budapest

Szülésznek Lapja. Budapest, 1893–1897.

Bába-Kalauz. Budapest, 1894–1938.

23 Szülésznek Lapja 1897. V. évf. 10. sz.

24 Bába-Kalauz 1914. XXI. évf. 7. sz. 106–107.

GONDOLATOK A HÁROM BURGENLANDI
NYELVCSOPORT HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJÁRÓL

Gondolatok, kérdések tolakodnak bennem itt az Alpeselek közepén, ahol a húsvétii időben kilencszáz méter magasságból nézek le a völgybe, amelyik csak nyolcszáz méteren fekszik, és ahonnan az út lejtősen vezet a Mura völgyébe lefelé, ahol a táj már csak négyszáz méterrel van a tengerszint fölött. Ablakomon kitekintve nézek és látok. Nézem a körös-körül égnek meredő hegyeket és látom a magashegyi parasztek tanyaszerű otthonait. Nézek és valamit tudatosan látok. Tudom, hogy a hegyek másik oldalán szintén emberek élnek, de ezeket már nem látom, mert ez a hegyvonulat elzárja látóhatáromat. Ha már a szétszórta elterülő paraszti gazdaságokat nézem és látom, azt is meg kell látnom, hogy azok milyen környezetben fekszenek, hogy itt miért nincsen zárt falutelepülés, hogy a második szomszéd miért lakik félóra távolságban. Felmerül bennem a „hogyan”, a „miért”, a „hol”, „mikor” kérdéstömege. Látom a hó alól kikandikáló terméketlen sziklákat, amelyek az erdőhatár fölött zárják le az itt élők gazdasági látóhatárát. Ahogyan tekintetem határát beszűkítem, látom a hatalmas erdővonulatokat és következtetek arra, hogy az itteniek mindennapi életében az erdőgazdálkodásnak fontos szerepe van; termelő-kultúrájuk egy része erre van felépítve, érinti ismereteiket, eszközanyagukat, család- és munkaszervezetüket, ez erdő összefügg természetismeretükkel, szokásaikkal, hiedelemvilágukkal. Örök holnapjuk biztosítása évszázadok óta, azaz hagyományosan, részben ezekre az erdőkre van felépítve. Látom a „mit”, de nem tudom, hogy emögött milyen viszonyban állnak egymással a többi említett kérdések. Ez még a kutatás feladata.

Lejjebb, ahol a meredek hegyek lankába mennek át, látom a mindent belepő, szinte a gazdasági udvarokig nyúló füves térséget, amelyet kis lakóházak és hatalmas szénapajta istállók szakítanak meg. Amit tudatosan látok, az az erdő és a fű. Ez a kettő ökológikusan kiegészíti egymást és szabja meg az itt élőknek, hogy csak ebben két alapfaktortól, „alépitménytől” megszabott kultúrában élhetnek. Az erdő volt az építőanyag forrása, amíg a gazdasági külvilág a fából nem csinált árut. Ekkor olcsóbbá váltak a gyáripar szállította építőanyagok, amit az eladott fa árából vásároltak. Az utóbbi hat évtized folyamán épített házak mutatják, mikor volt a fának a világpiacon magasabb vagy alacsonyabb ára. Rossz volt az ár vagy egyáltalán nem tudták fájukat eladni, ismét csak fából építkeztek. Ebben a világtól elzárt magashegyi völgyben a házak építőanyagából is meglátom a világ gazdaság ingadozását. Az építőanyag változott, de az építmények formája, funkciója nem, mert a mindennapi kenyér

„alapja” a fű maradt. Az a fű, amelynek szénájából marhatenyésztésüket fenntartják. A marhaállomány számára szükséges egy alacsony istálló, mert a téli hidegben ez melegebb marad, a nagy mennyiségű szénát efölött tárolják. A termelhető széna mennyisége szabja meg az állatállomány nagyságát. Ha a nyári szárazság idején esőért imádkoznak, fűvet kérnek „felülről”.

A nagypapa még öt cseléddel vágta a fűvet tíz marhára, és a szénát fűszánkóval hordta haza. Ma egy traktorral végzi el a munkát a fia. Kultúrájuk alapja ennek ellenére nem változott meg akkor sem, ha ma a tejet a szövetkezet veszi át. A tejből, az állat szaporulatából élnek. A táj szabta meg ruházódásukat, táplálkozásuk rendjét is. Az a gabona, amit itt termelhettek, csak kemény lepénykenyérnek volt alkalmas. Ebbe nem lehetett beleharapni. Így aztán azok a leveses ételek uralkodtak, amiben ezt puhára áztathatták. A disznóhús ünnepi eledel volt, mert azt a városban kellett megvenni – itt nem termelt meg a kukorica. Marhát „ütöttek”, annak a húsát konzerválták.

Szénára és erdőre „épült” fel életformájuk, szókincsük, családszervezetük, kultúrájuk minden alapjelensége. Amikor a gyáripár technikai változásokat tett lehetővé, s az úthálózat közelebb vitte az itt élőket a nagyvilághoz, megváltozott az eszközanyaggal kapcsolatos szókincsük, munkaszervezetük. A régi eszközanyag nevét egy generáció váltásával elfelejtették, helyébe a technika nyelve lépett, de kultúrájuk alapja nem változott.

Egy gondolatot mérlegelek magamban. Mi lett volna akkor, ha annak idején, amikor Nyugat-Európának húsrá volt szüksége, ez a hústermelés „konkurenciaképes” lett volna a húspiacon? Az istállózó állattartás, nyáron a magashegyi legelő, a szénagazdálkodás sok munkaerőt igényelt. A bécsi, nürnbergi, frankfurti vásárra nem tudták a puha patájú jószágot hegynek fel, hegynek le elhajtani ott, ahol legelő sem volt, és a takarmányt még külön kellett volna szállítani. Hogy nincs-e oksági kapcsolat a magyar alföldi puszták török kor alatt kialakult szilaj gazdálkodása és az itteni állattartó kultúra között? Az elpusztított alföldi tájról legeltetve hajtották a jószágot nyugatra. Ötszáz marhához elég volt nyolc-tíz ember munkája. Itt legalább kilencven személyre lett volna szükség. Van-e az akkori európai gazdasági helyzetnek szerepe abban, hogy az Alföldön a külföld számára húst termelő marhatartás alakult ki, itt viszont a tejkonzerváló életforma szabta meg a kultúra alapját?

Burgenlandról szándékozom írni, de az itteni havasokból látom alig tizenöt kilométerre a Mura völgyét, és vettem észre, hogy a német nyelvűség ellenére, ott lent más a hagyományos kultúra képe. Hogy a földrajzi helyzettől függően egymástól feltűnően különböző kistáji kultúrák élnek egymás mellett úgy, hogy azok nem lehetnek mások. Elgondolkozom paraszt házigazdám kijelentésén; ha eszkimókat vagy szenegáliakat telepítenének ide helyükbe, azok is csak így élhetnének. Szerinte ezek megtarthatnák nyelvüket, de meg kellene változtatni kultúrájukat. Nem tudok ellentmondani neki. Én fertőztem meg őt, vagy ő engem? Megállapítása akaratlanul is átvezet engem ahhoz a három burgenlandi nyelvcsoporthoz, amelyek hagyományos kultúráját három évtizeden keresztül úgy kutattam, hogy azt kerestem, ami megvan, és nem azt, ami látóhatáromat egy nyelvcsoport szerint beszűkítette volna.

Az első világháborút követő diktatorikus békeszerződések eredményeként a három nyugat-magyarországi vármegyéből átcsatolt területekből alakult ki a későbbi Burgenland, és lett a szintén megcsontított Ausztria kilencedik tartománya. A nyolc korábbi tartomány mindegyikének megvolt a korábbi önállósága, története, hazabeli öntudata, amelyet hosszú évszázadok óta védelmeztek. A kilencedik tartományt a „nyelv-nemzeti állam ideológiája” következtében csatolták Ausztriához. Eszerint az azonos nyelv azonos kultúrát jelent, és a nyelv a kultúra! Ez az ideológia ma is él, és éppen Közép-Európában napjainkban is komoly konfliktusokat vált ki. (Gondoljunk csak arra a kijelentésre, ami szerint ahol egy szerb él, az Szerbia és a szerb kultúra területe. Korábban Hitler hangoztatta ugyanezt, és tette a német állam határán kívül levő hazájukban élő német anyanyelvű embereket földönfutókká. A nyelv-nemzeti kultúra ideológiájával manipulálták őket, és amikor a nagyhatalmak döntésére Németországba áttelepítve jöttek rá arra, hogy kultúrájukkal idegenbe kerüljenek.)

Burgenland a Dunától délre Alsó-Ausztria és Stájerország peremén húzódik a szlovén határig. Ennek a területnek a hagyományos kultúráját nem vizsgálhatjuk máig sem a hajdani magyarországi vármegyék jogállásának ismerete nélkül. Évezredes jogi helyzetük, belső gazdasági felépítésük nyelvbéli különbség nélkül hatott az ott lakók életére, táji kultúrájára. Úgy is mondhatnánk, hogy megvan a vármegyék szerinti kultúrtáj is. Természetes, hogy ezek a kultúrtájak átmennek egymásba, nem képeznek élesen megkülönböztethető határokat. De ezt a középkortól érvényes országhatárok sem jelentették. Ha mi például a pannon kultúrterületről beszélünk, akkor ennek határa nem a történelmi magyar-osztrák határ volt, hanem az Alpeselek keleti határa. Több évtizedes kutatás eredményeként meg tudtuk állapítani, hogy – minden látszólagos különbség ellenére, függetlenül a nyelvtől – a mindennapi életet megtartó, azaz az alapítványt jelentő hagyományos kultúrában nem találunk jelentős különbségeket. Ami mégis megvan, az a tartományi törvényhozás mellett azzal függ össze, hogy az állandó török veszély nem akadályozta meg a városképződést és ezzel párhuzamosan a polgári kultúra állandó hatását sem a paraszti életformára. Délnyugat-Dunántúlon Kanizsa, mint a legnyugatibb török vár állandó veszélyt jelentett Kelet-Stájerország számára. Ennek eredményeként a két terület között szorosabb kulturális kapcsolatokat fedezhetünk fel. Északnyugat-Dunántúl területén, Győr, Mosonmagyaróvár, Csorna, Sopron városokban nem szűnt meg a nyugati kapcsolatú polgári kultúra, mint ahogy a szomszédos Alsó-Ausztria területén sem, és ez kihatott a paraszti műveltségre is. Nem felejtethetjük el azt sem, hogy – függetlenül az államhatároktól – mindkét oldalon azonos formájú feudális urbáriális rendszer uralkodott. Ez az urbáriális beosztás kényszerítette a jobbágyokat (Untertanen), hogy zárt faluközösségekben éljenek. Ahol a polgári városi központok megmaradtak, ott a parasztság már korábban árutermelő gazdálkodásra tért át. Ennek eredményeként a kulturális kapcsolatok is aktívabbakká váltak. Dunántúl északnyugati részén a bevándorolt osztrák iparosok hatására már a török korban kialakultak a céhek, amelyeket e területtől délre csak a 18. század végén, sok esetben csak a 19. század elejétől találunk meg.

Amikor 1970 körül Ausztriából kiinduló kezdeményezésként, magyar szakemberek segítségével az „Ethnographia Pannonica” tudományos szervezetet megalapítottuk, az volt egyik célkitűzésünk, hogy közösen világítsunk rá ezekre a nyelvcsoportokon felülálló összefüggésekre, hogy szakmánk az egyoldalú nyelv-nemzeti kultúra ideológiájától elszakadva ne az elválasztót, hanem az egymással összekötőt fedezze fel. Be kell vallanunk, hogy minden igyekezet ellenére is csak közeledni tudtunk egymáshoz. A kétévenként megismételt szimpóziumokon a legtöbb résztvevő nem tudott, vagy nem akart egyoldalú nemzeti szemléletéből kilépni, illetve a közös történelmi múltból kialakult regionális jelenségeket egyetemesen összefoglalni. Az Ethnologia Europea helyett, amelyik egyetemes európai tudományágunk célja lenne, gyakran megrekedtünk a leíró jellegű, a nyelvcsoporttól függő honismereti leírásnál. A honismeret említése nem jelenti a honismereti mozgalmak lebecsülését, annak magam is híve vagyok. Feltétlen szükség van az egyes jelenségek kisregionális leírására. Az etnográfia mint tudományág ezeket igényli is, és juthat más tudományágak segítségével európai szintézisekhez. Másrészt én a „hon” fogalma alatt azt a területet értem, amelyiken belül „hagyományos” emberi közösségek élnek, alakítják a számukra egyedül lehetséges sajátos kultúrájukat; egymástól függenek akkor is, ha gondolataikat különböző nyelveken fejezik ki. Helytelennek tartom, ha egy többnyelvű tájon belül csak egy nyelvcsoportot vizsgálnak meg, és a többit idegennek tekintik, a más nyelvhez más kultúrát képzelnek el. Magyar-ságtudomány sem lehetséges a nyelveken felülemelkedő összehasonlítás nélkül.

Kevés európai állam van, amelyikben az etnográfiai kutatások olyan aktivitást értek el, mint Magyarországon. Tudomásom szerint éppen ebben az országban jelent meg elsőként egy összefoglaló leírás a nemzeti hagyományos kultúráról: „A magyarság néprajza”. Az európai szellem legmagasabb fokán álló szakemberek közreadták a határokon belül és azon túl élő magyar anyanyelvű közösségek kulturális képét, de kihagyták belőle azoknak a leírását, akiknek hazája évszázadok óta ugyanezen a földön volt és van, akik a magyar anyanyelvű honfitársaikkal együttélve hatottak egymásra. Egyik oldalról csak a „magyart” írták le, másikon pedig megnyitották az utat azoknak a külföldi kutatóknak, akik szintén csak a nemzetet keresték. Mivel ezek sem hasonlították össze eredményeiket a magyarságéval, a nyelv alapján szintén jellegzetes „nemzeti kultúrát” adtak közre.

Ez a szemlélet hatott a „nemzetiségi” politikusokra is, és mindmáig minden kisebbségi törvénybe automatikusan belefoglalják azok nemzeti kultúráját is. Ez történik ma is, amikor éppen Közép-Európában a legveszélyesebb nemzetiségi feszültségek mutatkoznak. A törvényhozók még ma is a 19. század nyelv-nemzeti kultúrideológiájában élnek – ott is, ahol nyelvcsoportok szétszórva, évszázadok óta más nyelvű szomszédokkal tartanak kapcsolatokat, és bizonyíthatóan ugyanazt a hagyományos kultúrabeli jelenséget, „falunyelvükön” fejezik ki. Ausztriában „Sprachgruppen”-törvényt hoztak és természetesen belevették a más nyelvű, egymástól elválasztva élő falu-nyelvcsoportok „nemzeti” kultúráját. Ezt tették annak ellenére is, hogy éppen itt, főleg Burgenlandban, az utolsó harminc év folyamán figyelmen kívül nem hagyható összehasonlító kutatások folytak. Személyes véleményem szerint az állambeli

többségnek erkölcsi kötelessége a más nyelvű honpolgárok anyanyelvének megtartását lehetővé tenni. Azt azonban – a helyzetet ismerve – éppen a kis nyelvcsoportok és az együttélés érdekében károsnak tartom, ha csak a nyelvszámlálási statisztikára építve, a 19. század szellemében, automatikusan befoglalják a nemzeti kultúra fogalmát is úgy, hogy a kutatási eredményeket nem veszik figyelembe. (Stegersbachon/Szentelek él három magyar anyanyelvű család. Ezeknek magyar nemzeti kultúrát tulajdonítanak, Alsóőrön két német nyelvű és akkor ezek az ősi német kultúra őrzői.)

A mintegy harminc év óta folytatott burgenlandi összehasonlító kutatásaim során sok időt szenteltem az itteni magyar nyelvű falvak hagyományos kultúrájának megismerésére. Állandóan figyelembe vettem a kultúra alépitményét és a felépitményét: azt, ami a túlélés törvényeiből fakad, és azt is, ami változtatható és változó. Német és magyar nyelven írtam is erről eleget. Munkáim visszhangra találtak Nyugaton és Magyarországon is, de nem azoknál, akikről és akiknek írtam. Ha mégis, akkor csak annyiban, hogy miért írtam meg róluk ezt, meg azt, miért vettem be elbeszéléskötetembe a polgári nyelv számára drasztikusnak ható trufákat, hogy miért írtam le hiedelemanyagukat, mit fognak róluk a többiek mondani. Amikor a burgenlandi majorok dolgozóinak elbeszéléskötete megjelent, nem voltak hajlandók az Őrség című egyesületi folyóiratban ismertetni, mert a cselédekhez semmi közük sincsen. (A magyar kultúrcsoport egyik vezetőjének szó szerinti véleménye.) Egy, már nem élő burgenlandi magyar kultúrapostol aláírására hallgatott ki a tartományi Sicherheitsdirektion”, azaz államvédelmi szervezet. Ez történt azért, mert kutatásaim eredményeként „csúfságra állítom” őket. (Szerencsémre a kihallgató tisztviselő nem értelmiségi, hanem értelmes ember volt, és azzal bocsátott el: ha újra nehézségek támadnak, forduljak hozzá.) Kétszer jelentettek fel veszélyes munkakerülés vádjával, mert állandó munkahely nélkül csak a falvakban csavargok és vallatom az embereket; talán kémkedek is.*

Lehetségesnek tartom, hogy valaki a leírtakat humorosnak találja. Számomra ez nem azért tragikus, mert személyemet is érinti, hanem azért, mert az átélt burgenlandi nemzetikultúra-beli viszonyok érzésem szerint nemcsak az

* Talán fölöslegesnek látszik a fenti szubjektív élmények megemlítése, de ezt mégis szükségesnek tartom, mert a későbbiekben a „nemzetiségi”, kultúrcsoport kérdését is feszegetem. A fő följelentő éppen az a „hivatásos” burgenlandi magyar volt, aki nyelvcsoportját, még faluját sem ismerte, mert középiskolás kora óta nem élt ott. Egyszer beszélgettem vele, ő elmondta, hogy népi táncsoportot csinál. Mikor közöltem vele, hogy itt ugyan mindig táncoltak, de sohasem néptáncoltak, akkor az volt a válasza, hogy majd hozat népi táncnánárt és lesz népitánc. A faluban találtam egy citerát, amelyet 1923-ban hozott egy aratómunkás a Bakony környékéről. Ezt tudományos értekezlet keretében olyan ősinék nyilvánították, hogy az osztrák népzene kutatók nevetésbe törtek ki. Amikor – nevekre és évszámokra hivatkozva – igyekeztem az előadót szörnyű tévedésére figyelmeztetni, az volt a válasz, hogy erről nem kell beszélni. Így volt azzal az általam összegyűjtött eszközanyaggal is, amelyikből falumúzeumot akartam felállítani, és amit aztán „ősi” magyarnak nyilvánítottak, annak ellenére, hogy a szomszédos német és horvát anyanyelvű falvakban azonos tárgyi kultúra volt. Megoldották a kérdést azzal, hogy egy falat hatalmas fényképpel fednek majd be, amelyiken négyes ökörrrel – természetesen villás szarvúval – szántanak, és akkor majd minden magyar lesz.

itten magyar és más nyelvű lakosságra, és nemcsak Burgenland területére érvényesek, hanem egész Közép-Európára és talán még fokozottabban Magyarországra; egyetlen szomszédos országban sincsen olyan sok nemzetiségi csoport, mint itt. Számomra hiányzik a nyelven felülemelkedő, összehasonlító kultúrakutatás. Ez a jövőben még sok nehézséget okozhat.

Viski Károly, áldott emlékű professzorom jut eszembe, aki 1943-ban egy egyhetes Olt-völgyi gyalogtúrára hívott meg, és Arany János-i bölcsességgel mondta el a szakmával kapcsolatos kételyeit. Arról beszélt, hogy mi igencsak kelet felé fordultunk, és nem vesszük észre, mennyire Európa szerves része lettünk. Hogy az Olt-völgyi székely és román ugyanabban az alapkultúrában él, csak a vallás és a nyelv választja el őket egymástól, de a székelyek is megkülönböztetik egymást a vallás szerint. Hogy meg kellene egyszer azt is nézni, milyenek a nyugati kapcsolatok, behatások. A néhány finnugor szó ellenére is kissé kételkedett a magyar halászat egyoldalú keleti ősiségéről. Akkor még nem gondoltam, hogy a balatoni halászbokor kérdését én fogom a felső-ausztriai Mondsee partján megoldani, és választ adni arra, mennyire hatott a középkori bencés halászati szervezet Magyarországon is. Azóta összegyűjtöttem a 14–15. századi ausztriai és bajorországi halászati szabályzatokat és eszközüanyagot. Mind azt látszik bizonyítani, hogy az az ősi magyar halászeszközüanyag, amit a 19. század végén, a 20. század elején csodálatos áldozatkészséggel felkutattak, és amelynek eredetét majdnem kizárólag kelet felé keresték, a középkorban már tőlünk nyugatra megvolt. (Az anyag együtt van, csak meg kellene írni. Marad-e rá idő?) Abbeli kételyeit is kifejtette, hogy szakmánk kizárólagos paraszttudomány-e, avagy a paraszti, polgári, nemesi közösségek hatottak egymásra, és hogy a nép nem társadalmi rétegekből álló egységet jelent-e. Viski Károly oltotta belém a kételkedő tamasságot. Akkor még egyikünk sem sejtette, hogy sorsom majd egyszer kidob engem a magyar határokon belüli magyar életből, és a kerítésen betekintve leszek nemcsak a magyar, hanem az igen megkeveredett közép-európai hagyományos kultúra – Móra Ferenc szerinti – szolgáltómestere.

*

Nézzük meg Burgenland nyelvi és földrajzi-táji megoszlását. A tartomány északi részén két „kisregionális” földrajzi tájat találunk. A Fertőtől keletre a Hanság korábban szikes pusztáját, nyugatra a Lajta-hegység déli lejtőjén a középkortól kialakult minőségi bortermelő tájat. (A kis lakosságú *Ruszt* nem ok nélkül lett szabad királyi város.) A Rozália-hegységnél megnő az erdőgazdaság jelentősége. Ettől délre a vizes, agyagos talaj csak az urbáriális paraszti gazdálkodásra volt alkalmas. Ez a talajviszony jellemzi Burgenland déli részét is. Kivételt képez Rohonc (Rechnitz) vidéke és Vashegy (Eisenberg), ahol a talajviszonyok miatt a szőlőtermelő kultúrának is jelentős szerep jutott.

A táj – a korábbi évszázadok szabályai szerint – feudális földesurak tulajdonában volt, akiknek annak idején nemcsak jogaik, hanem igen súlyos köteleiségeik is voltak. Érdekükben állt, hogy alattvalóik legyenek és ezek adóiból várakat építhessenek, katonaságot tartsanak, sőt személyesen is védjék hazájuk

kat és alattvalóikat. Gondoljunk csak a Nádasdyakra, Batthyányiakra stb. A letelepített paraszti lakosságnak jogaik is voltak, amelyeket az urbáriumokban rögzítettek. Török beutések, pestisjárványok következtében egyik-másik falu elnéptelenedett. A kihaltak helyébe új alattvalókat verbuváltak.

Bécs első ostroma után pl. a kihalt lakosság helyébe horvát telepeseket hoztak a Duna (Bécs és Hainburg közötti) szakaszára. A helynevek megmaradtak, csak a nyelvcsoport változott. A második ostrom után eltűnt a horvát lakosság, és német telepések lettek az urbáriális alattvalók. Ugyanez történt a Seewinkelnek nevezett Fertő-melléki tájon is, ahol a honfoglalás kori helynevek (Mosontétény/Tadten, Mosontarcsa/Andau) korábbi magyar nyelvű lakosságra engednek következtetni.

A Szerémségben és Horvátország keleti részén nyugat felé nyomuló török veszély elől a feudális földesurak Alsó-Ausztriába és Nyugat-Magyarországra mentették át veszélyeztetett alattvalóikat, amikor itt a pusztá falvakat kellett telepíteni. Az úrbéri törvény alapján minden parasztfalu egy zárt egységet képezett. A falun belül megmaradt az anyanyelv, és a magyar korona területén a vallás is. (Ez az utóbbi az oka annak, hogy Bécsből, Alsó-Ausztriából és Stájerországból elűzött zsidó vallású lakosság a határ mellett, de magyar oldalon telepedett le és vált e tájak kultúrájának részesévé.) Mivel egymással nem összefüggő pusztá falvakat telepítettek meg, a behozott lakosság „nyelvfalvakat” alakított ki. A Seewinkelbe az Enns felső folyásának vidékéről hoztak magas hegyvidéki kultúrában élő családokat. Dél-Németországból is jöttek csoportok. Számunkra kérdésünk megválaszolásánál az a fontos, hogy – bármilyen nyelvűek is voltak – más-más táji kultúrából szakadtak ide, és törvényszerűen (házigazdámra hivatkozva) kénytelenek voltak kultúrájuk alépitményét, ami túlélésüket biztosította, megváltoztatni. A nyugat-magyarországi és az elő-alpesi, kelet-ausztriai hagyományos kultúrtáj tagjai lettek.

Amikor a közép-európai gyáripár kialakulásának következtében az új ipari központoknak egyre nagyobb mennyiségű élelemre lett szüksége, a még nem árutermelő kisparaszti gazdálkodás nem tudta ezeket az igényeket kielégíteni. A feudális földesúrból ekkor, a 18. század végén, a 19. század elején lett feudális nagybirtokos, és alakult ki az uradalmi gazdálkodás, amelyik egy újabb társadalmi réteget, az uradalmi cselédek közösségét alakította ki. E közösség tagjai nem tartoztak az urbáriális falvakhoz, zárt, uradalmi majorbeli egységet alkottak. Ez kultúrájukban is megmutatkozott. (Lásd: „Kire marad a kisködmön?") Ugyancsak a gyáripárosítás hozta magával a jobbágság megszüntetését is, ami viszont nem jelentette a korábbi önmagukba zárt falvak megnyitását. Továbbra is megmaradt az egymás mellett fekvő falvak „falukultúrája” úgy, hogy ezek egy kistájon belül, függetlenül a lakosság „falunyelvétől”, különböző faktoroktól függően hatottak egymásra.

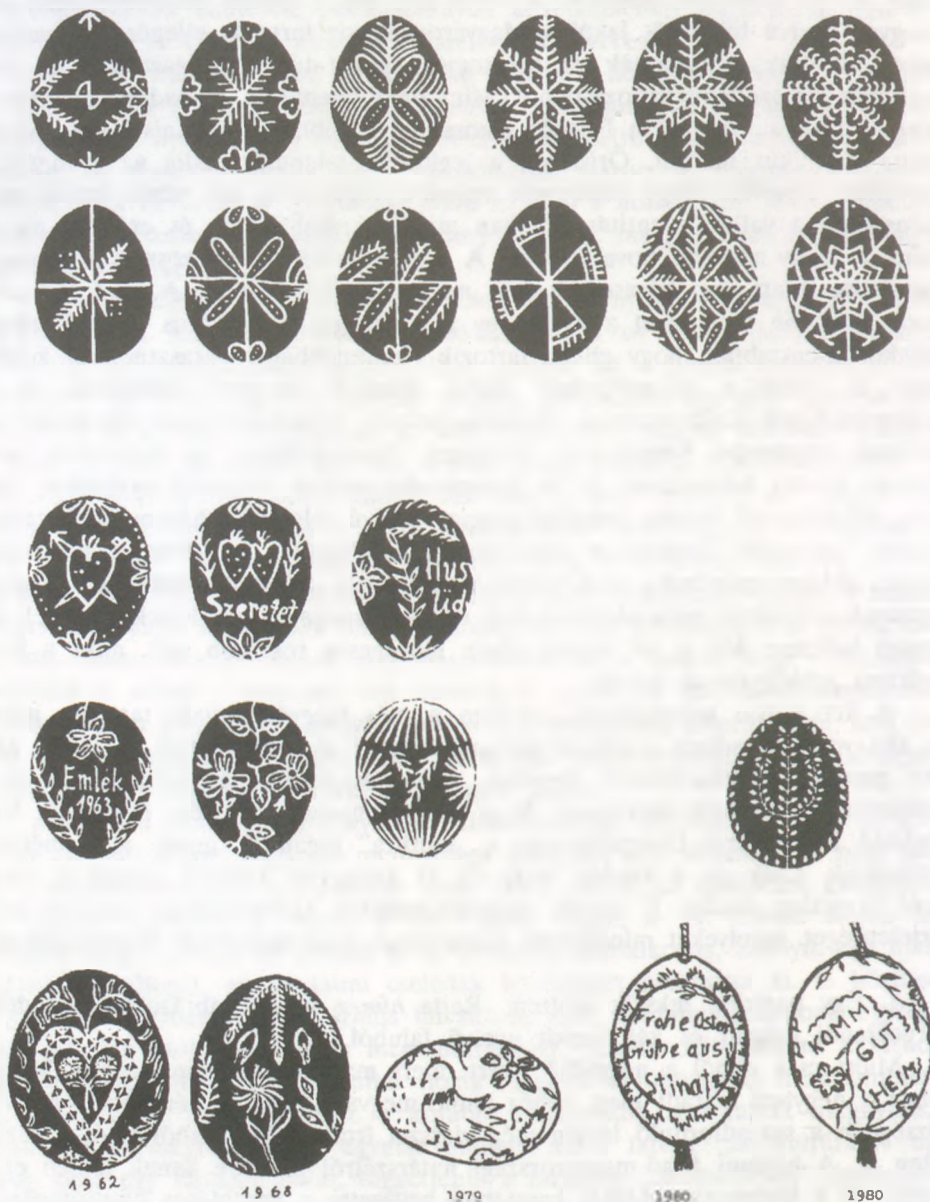
Itt nem lehet feladatunk az „öslakosság” kérdését megoldani, nem is lenne lehetséges. Az tény azonban, hogy már a 12. századtól magyar határörtelepek léteztek e tájon belül, lakosaik „vérükkel fizették adójukat”, parasztnemesi településeket alkottak. Török pusztítás, főúri hatalmaskodás következtében csak néhány maradt meg belőlük: Alsóór/Unterwart, Felsőór/Oberwart, Órisziget/Sziget i.d. Wart a Pinka völgyében, Dél-Burgenlandban. Középpulya/Mittelpullen-

dorf és Felsőpulya/Oberpullendorf lakóinak parasztnemesi származása még nem tisztázott. Természetesen élt magyar anyanyelvű lakosság más falvakban is, de ezek száma nem volt jelentős. A török kor óta a három dél-burgenlandi zárt magyar nyelvű település lakói a Magyarországhoz tartozás ellenére is nyelvszigetet alkottak, kimaradtak az egyetemes nyugat-dunántúli gazdasági és még erősebben a szellemi változásokból. Mint parasztnemesek, szabadon választották meg vallásukat. Így aztán Felsőőr lakosságának többsége kálvinista lett, Alsóőr tiszta katolikus maradt, Órisziget, a legkisebb település pedig az evangélikus hitvallást követte. Hogy vallásosak voltak-e vagy nem, azt nehéz lenne megválaszolni, a vallási identitás azonban mindig erősebb volt, és erősebb ma is, mint a nyelv-nemzeti hovatartozás. A parasztnemesi faluközösség érdekeinek megóvása miatt sem házasodtak más magyar nyelvű faluból. A rendi hovatartozás döntőbb volt, mint a nyelv. Így az óriszigeti evangélikus eklézsia alapításakor megszabták, hogy ehhez tartozik Nemesjobbágyi parasztnemesi közössége is (ezek a századforduló körül feladták magyar nyelvüket), és a Stájerországból Kiskarasztostra (Kleinbachselten) átmenekült parasztnemesek is, akiknek anyanyelve német volt. Órisziget, Nemesjobbágyi és Karaszto lakói egymás között házasodtak, és az átházasodás szerint váltották nyelvüket. Három, középkortól kezdve fennálló magyar nyelvű település, három felekezettel, három, egymástól lényegesen különböző falukultúrával és három nyelvdialektussal, amelyre mindmáig nem hatott a nyelvújítás. A hajdan egytelkes parasztnemesek utódaiból nyolcad-tizenhatod telkes törpeparasztok lettek, akiknek az anyagi helyzete már a 18. század végén lényegesen rosszabb volt, mint a környékbeli jobbágyfalvak lakóié.

A két pulyai településnek, részben a más megyéhez való tartozás miatt is, alig volt kapcsolata a dél-burgenlandi magyar nyelvcsoporttal. A tájtól, annak gazdasági kapcsolataitól függően, más kisregionális fejlődés szabta meg kultúrájuk és nyelvük alakulását. Négy magyar nyelvsziget, négy egymástól különböző falukultúra! Hangsúlyozom a „kultúra” fogalmát, amely igen mélyen gyökerezik. Csak az a kérdés, hogy ez az anyanyelv szerinti magyar-e, vagy attól független kistáji. E kérdés megválaszolására kiválasztottam néhány kultúrjelenséget, amelyeket mindhárom burgenlandi nyelvcsoportnál megvizsgáltam.

1. Egy papírlap fekszik előttem. Rajta *hímes tojások* ábrázolása két dél-burgenlandi magyar és két horvát nyelvű faluból.

Miért csak ebből a négyből? Azért, mert más faluban nem szokás. Miért ebben a négyben maradt meg, nehéz lenne megválaszolni. A két horvát nyelvű községben a századforduló idején még viasszal írták, mint Alsóőrön és Óriszigeten is. A hajdani felső-magyarországi határszélről jött ide annak idején egy tanító, és a kézimunka-oktatás keretében bevezette a karcolásos díszítőtechnikát. A megismert új divattá vált, és néhány éven belül elfelejtették a korábbi díszítómódszert. Ha egyoldalúan csak a népművészetre gondolunk, akkor a mintánál maradhatunk és megvizsgálhatjuk annak változását, variálását. Húsz éven keresztül évenként begyűjtöttem párat ezekből a tojásokból, és meg tudtam állapítani, mennyiben hatott az idegenforgalmi szervezetek akciója, amely-

I. tábla. Fent: trott tojások. Órisziget/Siget i.d. Wart, 1963.
 Középen balra: trott tojások. Alsóór/Unterwart, 1963;
 Középen jobbra: politúros tojás. Asziasz készítőnéje. Alsóór/Unterwart, 1963;
 Alul: a sínátzi karcolt tojások mintáinak változása, 1962–1980

nek keretében külföldi partnervállalataiknak – húsvéti üdvözlétként – ezeket a szem számára csalogató tojásokat rendelték meg ezerszámmra.

Eredetileg a keresztanyák karcolták a tojásokat keresztgyerekeik számára, és adták nekik húsvét vasárnapján. Nem a díszítmény volt fontos, hanem a keresztanyai kötelességet megújító ajándékozás. Szimbolikusan újították meg a keresztiséget. Ugyanakkor azonban, ha valaki húsvétkor látogatóba jött, szintén hímes tojással ajándékozták meg. Ezt adta az eladósorban nőtt lány is udvarlójának. Húsvét hétfőjén a tojás már játékszer lett. Amikor a tojásdíszítés itt háziipar jellegű lett, kezdett megszűnni falubeli jelentősége, és áruvá vált. Ma a tojás helyett csokoládétojással, sztaniolba csomagolt csokoládényúllal újítják meg a keresztanyaságot. A „régí”, zárt falu (1970 előtt) vallással kapcsolatos húsvéti tojásának szimbolikus jellege csak egyetlen formában maradt meg: ha két húsvét között valaki meghalt a családban, akkor a gyerek – a szokásossá vált csokoládék mellett – még mindig kap egy fekete alapon díszített tojást. De ez nem azonos mintájában az idegenforgalom részére készített tömegáruval, hanem megtartotta a korábbi díszítőelemeket.

A húsvéti tojás festőanyaga a század elején még a vöröshagyma haja volt: ettől barnászvörös színt kapott. Gyakran festettek azonban a kiáztatott vörös krepp-papír levében is. Az első világháború után terjedt el a gyári festőanyag. Az üzletek ajánlatától függően ekkor már nemcsak a vörös színt használták, hanem gyakran a zöldet is. A keresztgyerek mindig piros tojást kapott, más színűt udvariasságból ajándékoztak.

Óriszigeten, ebben a kicsi evangélikus faluban, 1980-ig általános volt a tojásdíszítés. Majdnem minden asszony csinálta. Ennek napja az evangélikusok egyik legnagyobb ünnepe és munkatiltó napja, nagypéntek volt. A tojásírás nem számított munkának. A protestánsoknál ezen a vidéken nagyobb fontosságúnak tekintik a keresztszülőséget, mint a katolikus falvakban, így a keresztanyák (sok esetben két-három keresztszülő is volt), igyekeztek elegendő tojást díszíteni. A tojásírás általános volt, és a minták kizárólag geometrikusak maradtak. Ma már a hímes tojás szerepe megszűnt, helyét csokoládé és a – magyar nyelvükben is – Osternestnek nevezett új szokás foglalta el.

Említett falunktól alig három kilométerre terül el Alsóőr, a mintegy 1100 lakosú, tiszta katolikus falu. A második világháború előtt a hímes tojás itt is általános volt, és a motívumok megegyeztek az óriszigetivel. Ekkor már csak néhány asszony írta őket úgy, hogy helyi megrendelésre is dolgoztak: egy tojás megírásáért általában egy nyers tojást kaptak. Ahogy Stinátzon, a horvát nyelvű faluban a karcolt díszítés kiszorította az frott geometrikus ornamentikát, úgy itt is változás állt be ezen a téren: a hajdani bábaasszony lánya új mintákat vezetett be, amelyekben a katolikus szimbolika uralkodott. A néhány írőasszony nem tudta ezeket írni, és abbahagyták a díszítést. „Bába Roza” lett a falu egyetlen tojásíró asszonya. Ő is nagypénteken díszített, de a hatvanas években már alig 40–50 darabot. Csak az ún. régimódi családok írtak még, a többiek már csak az egyszínű piros tojást rakták a csokoládék mellé. Meg kell említeni, hogy Bába Roza néni a hetvenes évek vége felé, a helyi plébános biztatására „tojásíró kurzust” csinált a fiatalasszonyok részére. Néhányan meg

is tanulták, de mégsem csinálták tovább. Ma a hímes tojás itt is a múlthoz tartozik.

Az egyszínűre, leginkább pirosra festett húsvéti tojás általános volt, a hímezés is élt a századfordulóig. Később csak az említett két horvát és két magyar nyelvű faluban maradt meg, hogy aztán az anyagi helyzet és a társadalmi változások következtében itt is megszűnjék.

1961 és 1965 között az akkor élő három generáció életéből merítve tudtam megismerni a változásokat. Már ekkor is világossá vált, hogy minden generáció változtatott valamit, de úgy, hogy a festett, esetleg írott tojás még jelentős maradt. Burgenland déli részén később álltak be a változások, mint az északban, ahol a kispolgári hatás erősebb volt, a parasztság pedig már korábban áttért az árutermelő gazdálkodásra, mert Bécs közelebb volt, és a bécsújhelyi iparvidék lakói a friss terméket szívesen megfizették. A táj déli része, amelyet egyesek „hagyományőrzőnek” neveznének, anyagi helyzete miatt kényszerkonzervatív maradt, és csak akkor tudott ebből kimozdulni, amikor a kelet-ausztriai, kemény munkával ismét felépített gyáriparnak több munkásra volt szüksége; az első vendégmunkások a dél-burgenlandiak lettek. A rendszeres jövedelem civilizációs változást okozott, ami hamarosan a hagyományos kultúrára is kihatott, majd a fejlődés során a családszervezetet is megváltoztatta. A korábbi törpeparaszti parcellák egzisztenciális jelentősége megszűnt, az ingázó gyári munkássá vált emberek számára a gyáripár jelentette a mindennapi élet alapját, a föld már csak mellékjövedelemnek számított. Mindezek ellenére nem csökkent a lakosság száma, a közösség megmaradt, de már nem mint paraszti, hanem ingázó.

Nemcsak a földhöz való viszony változott meg, hanem ennek következtében a szókincs, a hiedelemanyag, a lakáskultúra, a táplálkozás és a belső „iratlan” törvények is. Egy, az 1970-es évekig egyedül lehetséges, hagyományos alépitményű kultúra elvesztette jelentőségét, helyét egy újabb belső változás foglalta el, amelyben a régiből csak az maradt meg, ami használható volt. Így pl. a rokonsági kapcsolatok, a vallási élettel kapcsolatos szokások többsége, az a két alapjelenség, amely nélkül közösségi élet nem lehetséges.

Az előbbieken említettem a szókincs, a hiedelemanyag és lakáskultúra változását. A következőkben ezekre térek ki. Nézzük meg elsőnek a szókincs megváltozását.

2. A „Zum buärlichen Gerätebestand im 19–20. Jahrhundert” című könyvemben a stájerországi Weiz és a Balaton közötti térség mezőgazdasági és konyhaeszköz-anyagát vizsgáltam meg. A terület lakóinak anyanyelve nyugaton német windischsel keverve, majd horvát, magyar, német és – a déli peremen – szlovén volt. A többéves kutatás azt bizonyította, hogy nem a nyelvek szerint található különbség, hanem a talajviszony, a földek minősége szabta meg, milyen mezőgazdasági eszközt tudnak használni. Ugyanazoknak az eszközöknek megvolt a neve minden nyelvcsoporthál, azaz ugyanazt anyanyelvükön fejezték ki. Ez számunkra azt jelenti, hogy ebben az esetben nem etnográfiai különbségekkel találkozunk, hanem csak nyelvbeliékel. Kutattam volna csak a magyar

nyelvcsoporton vagy egy másikon belül, egyoldalú, félrevezető eredményekhez jutottam volna.

Sajnos, az ilyen egyoldalúságra elégséges példát találunk. Így pl. a Wech-sel-hegységből eredő Pinka patak mentén kétfajta halszigonyról beszéltek egyes kutatók: a német és a magyar szigonyról. Behatóbb vizsgálódások azt bizonyították, hogy ez a megállapítás helytelen. A Pinka folyása Pinkafőig sebes, mert a hegyvidékről zuhan le. Ebben a vízben él a pisztráng, és ennek szigonyozása csak – az Erdélyből is ismert – pisztrángszigonnyal lehetséges. Pinkafő után a víz sebessége lecsökken, és a halállomány, a halfajták is megváltoznak; pontyot, keszeget és más fehérhalfajtákat találunk, amelyeket a pisztrángszigonnyal nem, hanem csak a szűrőszigonnyal tudnak kifogni. Az oszt-rák oldalon csak három magyar anyanyelvű település van. Ezekben éppen úgy orvhalásznak, mint a német és horvát nyelvű településekben, és ugyanazt a szűrőszigonyt használják. Két szigonyfajtánk nem a nemzetiség, hanem a halfajta szerint szükséges. Ugyanígy megtévesztő, akaratlanul is elválasztó hatású lenne, ha csak egy, a tájon belüli nyelvcsoport méhézetét vizsgálnánk meg. Nem a méhézetben, hanem az ezzel kapcsolatos nyelvkincsben van csak különbség!

Már a háromgenerációs eszköz kutatásom idején megkezdődött a kisparaszti üzemek gépesítése is – az utóbbi két évtizedben be is fejeződött. Már annak idején tapasztaltam, hogy egy azonos nyelvű háromgenerációs családon belül hogyan alakultak ki szókincsbeli különbségek. A legidősebbek még pl. a kocsi minden alkatrészének nevét ismerték. Felnőtt, a gazdaságot átvevő fiaik, akik már traktort vettek, de még a kocsival nőttek fel, már csak a kocsi főbb alkatrészeit tudták megnevezni, ugyanakkor a traktorról kapcsolatban több megjelölést használtak. A felnővőfélben levő unokák a kocsival kapcsolatban csak 4-5 elnevezést tudtak kifejezni, viszont a traktor minden részével kapcsolatos, eddig ismeretlen szókincszet uralták. 1985-ben ugyanezen a tájon belül megvizsgáltam a hajdani eszközanyagot, és arra az eredményre jutottam, hogy a közben felnőtt negyedik generáció tagjainak döntő többsége sem az eszközt, sem az azt megjelölő szót nem ismerte.

3. Az 1965-ben megjelent könyvemben (Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland) németre fordítva azt a hiedelemanyagot adtam közre, amelyet az itt élő három nyelvcsoport tagjaitól kutattam fel. Mint már hangsúlyoztam – függetlenül az anyanyelvtől – a táj paraszti lakossága azonos birtokviszonyok között élt. Az anyanyelv szerint semmiféle különbséget sem találtam azoknál a jelenségeknél, amelyek a termeléssel és az emberi egészséggel függtek össze. Kismértékű különbség mutatkozott meg azoknál a hiedelmeknél, amelyek a katolikus vallással voltak kapcsolatosak. Ezek többségét sem a magyar, sem a német anyanyelvű protestánsoknál nem találtam meg. (Így pl. a húsvéti barka, az úrnapi körmenet szentelt nyírfaága.) Már az ekkor átalakulóban lévő társadalomban kénytelen voltam megkülönböztetni a „hitt hiedelmet”, azaz azt, aminek a fizikai munka eredményének pszichikai megvédésében aktív jelentőséget tulajdonítottak, és a „hiedelemmondát”, amely a legidősebb generáció tagjainál még „hitt” volt, de gyerekeik számára már

csak monda, amiben „a hajdani öregek hittek”. A termelés, az életforma, az egészségügy alakulása sok hiedelmet a hiedelemmondákba szorított vissza. A hitt hiedelem és a hiedelemmonda viszonyával az 1988-ban Szombathelyen megjelent, „Aranymadár” című könyvemben foglalkoztam részletesebben. Ugyanebben foglaltam, illetve hasonlítottam össze az uradalmi majorok dolgozóinak hiedelemanyagát a kisparasztokéval. Kutattam horvát és német nyelvű majorokban is, és a nyelv szerint nem találtam tartalmi különbséget. A majorbeli, a szociális helyzettel kapcsolatos hiedelemanyagot a parasztival összehasonlítva tűnt fel, hogy az egészséggel, az emberi erővel kapcsolatos anyag azonos volt. Mivel az uradalombelieknek nem voltak nagy állataik, földjük, nem is hittek abban, ami evvel kapcsolatos. Ennek ellenére ismerték ezek többségét is, de ezek számukra csak parasztsúfólók voltak, és ilyenként is mondták el.

Az új építőanyagból elkészített házban nem él a házikígyó, és a tehénnel, a tejjel kapcsolatos hitt hiedelemnek is megszűnt a létalapja akkor, amikor némelyik faluban már mindenki a boltban veszi a tejet. Mind a három nyelvcsoporthoz tagjai átszálltak a traktorra, autóra. Az embert érintő veszélyek ezekkel kapcsolatosak. Így a régi, „korszerűtlenné vált” helyébe újabb hiedelmek támadnak. A kórházban szülnék, ennek következtében elmaradtak a szüléssel, a váltott gyerekekkel kapcsolatos hiedelmek, de a kisbaba levágott körmét még máig is a tűzhelyben égetik el, és az asszony kifésült haját is ott semmisíti meg.

Mint már láttuk, a funkcióját veszített hiedelemből hiedelemmonda lesz, az emberi életből, a termelőmunkából átmege az elbeszélő kultúrába, ami lényegében a kommunikáció kultúrájának egy része.

A dél-burgenlandi hiedelemanyag társadalmi csoportosítása

	H	H m	M	F	Fé	N
Lucaszék		+	+	+	+	
Sárkány		+	+	+	+	
Felhóvezető	+		+	+	+	+
Garabonciás		+	+	+	+	
Táltos		+	+		+	+
Foggal született gyerek	+		+	+		+
Újhold-gyerek	+			+		+
Vasárnapi gyerek	+			+		+
Ördögösök		+	+	+	+	
Ludvérc		+	+	+		+
Lidérc	+		+	+	+	+
Elásott kincs		+		+	+	
Keresztút		+	+	+	+	
Tüzesember		+		+	+	
Srátli-csibe		+		+		+
Házikígyó	+		+	+		+

	H	H m	M	F	Fé	N
Egyházkelő	+		+	+		+
Megnyomás	+		+	+		+
Váltott gyerek	+		+	+		+
Megigézés	+		+	+		+
Szenesvíz	+		+	+		+
Öntés (betegség átadás)	+			+		+
Utánöntés (védekezés)	+			+	+	+
Hazajáró halott	+		+	+		+
Bolygó mérnök		+		+	+	
Boszorkánykönyv		+	+	+	+	+
Boszorkányként születik		+	+	+		+
Boszorkánytudomány átadása	+			+	+	+
Boszorkány mint béka	+			+	+	+
Boszorkány mint macska	+			+	+	+
Nyírfa boszorkány ellen	+			+	+	+
B. meghívása (embernél)	+		+	+		+
B. meghívása (állatnál)	+			+	+	+
Tej megfűstölése	+			+		+
Szentelmény b. ellen	+			+		+
Megkötés (ember)	+		+	+		+
Megkötés (állat)	+			+	+	+
Téhen megrontása	+			+	+	
Tejelvétel	+			+		+
Esti tejtitalom	+			+		+
Esti tojástitalom	+			+		+
Boszorkánymultság		+	+	+	+	+
Ökrök a fán		+		+	+	
Boszorkányfánk		+	+	+	+	+
Meglovagolás		+	+	+	+	
Forgószél		+		+		+
Kutya éjjel		+		+		+
Macska éjjel	+			+	+	+
Ló éjjel		+		+		+
Ló állkapocs nélkül		+	+		+	
Malom éjjel		+		+	+	
Patakban mosás		+		+		+
Tűz beszél		+		+		+
Boszorkány mint tárgy	+		+	+		+

H = hiedelem

Hm = hiedelemmonda

M = majorbeliek

F = falubeliek

Fé = férfiak

N = nők

A mindhárom nyelvcsoporthál nyert tapasztalataim azt bizonyítják, hogy felfedezhető még a nemek szerinti különbség. Az egykor az asszonyi élethez tartozó jelenségeket máig is általában a nők mondják el, az pedig, ami a gazdasággal, a nagy állattal volt kapcsolatos, a férfiaktól hallható. Ennek alátámasztására mellékelem az „Aranymadár” című kötetemben közölt hiedelem-táblázatot. Ott a burgenlandi majorok és a magyar anyanyelvű parasztfalvak anyagát hasonlítottam össze, de ugyanez érvényes mind a három nyelvcsoportha. Kutatásom során nem nyelvcsoporthat vizsgálтам meg úgy, hogy kiszakítottam a táj egységéből, hanem – a nyelvtől függetlenül – az életet a holnapba átmentő emberi közösségek állandóan változó hagyományos kultúráját.

Természetes, hogy egy ilyen kutatásnál nem elégséges az egyszerű kérdés, hanem fontos a hosszú ideig tartó megfigyelés, átélés, az életforma lehető legmélyebb ismerete, ugyanakkor a három együttélő generáció felfogása közötti különbségek megfigyelése. Minden generáció bent él korának, aktív termelő-életének kultúrájában, ehhez alakítja az előzőtől átvettét és hagyja el a számára időszerűtlenné váltat, egészíti ki a számára korábban szükségessel. Ezt adja tovább a következő korosztálynak, amelyik az örököltet nem tartja meg változatlanul, hanem szintén „megszűri” és kiegészíti. A hagyományos kultúra sohasem volt valami megszilárdult egység, hanem örök mozgásban kísérte az egymást váltó generációk életét.

Szakmánkban Európa-szerte általános gyakorlat, hogy a kutatók egy „öreg-asszonyra” vagy „öregemberre” hivatkoznak. Tapasztalataim szerint az idős korosztály tagjai, akik a gazdaság napi gondjait átengedték fiaiknak, nem élnek bent teljesen a jelenben, illetve az ő jelenüket saját korábbi aktív életükre vonatkoztatják. Még helytelenebb az, ha az idős korosztály közlését a jelenben aktívnek értékeljük. (Legyen szabad mellékesen megemlíteni, hogy amikor történelmi okokból származóan évtizedekig távol voltam attól az alföldi pusztától, amelyekben fel- és belenőttem, amelyek az én személyes hagyományos kultúrámat alakította, a korombeliekkel megértettük egymást, korosztályunkon belül emlékeztünk, a távollétem alatt felnőtt két korosztály kultúrája „más” volt számunkra akkor is, ha a mi korosztályunkból sok jelenség megmaradt benne.) Ugyanezt tapasztaltam akkor, amikor a húszas években Amerikába kivándoroltak idős korukban (horvát, német és magyar anyanyelvűek egyaránt) visszatértek falujukba: szinte idegenül érezték magukat a megváltozott kultúrában. Számomra ez annyiban is jelentős volt, hogy beszélgetéseink során megismerhettem az egyes generációjuk kultúráját, de a nyelvváltozást is. A falvakban maradt korukbeliek ezt nem látták olyan világosan, mert ők bizonyos mértékig mégiscsak bent éltek utódaik életforma-változásában.

4. A közép- és dél-burgenlandi kistáji egységek nagyrészt „nyelvsziget” falvakból tevődnek össze, függetlenül a hivatalos nyelvcsoporthatól, a „falunyelv” a döntő fontosságú. Amikor az osztrák hatóságok az iskolai oktatásban be akarták vezetni az irodalmi horvát nyelvet, elsősorban a horvát anyanyelvű falvak lakói tiltakoztak ellene, mondván, hogy „a mi falunkban másként beszélünk”. A három egymás mellett fekvő magyar anyanyelvű község mindegyikében más a dialektus. Ugyanez vonatkozik a német anyanyelvű községekre is. Amikor a

dél-burgenlandi magyarok nyelvét – szó szerinti értelemben véve – megtanultam, jöttem rá arra, hogy a közép-burgenlandi Közép- és Felsőpulyán ismét más magyar nyelvet beszélnek.

Mivel a német és a horvát nyelvet már korábban ismertem, a kezdeti nehézségek után lehetségessé vált a falvak lakóival anyanyelvükön beszélni. Ennek elsősorban az elbeszéléskutatásnál volt nagy jelentősége. A háromnyelvűségre építve nem egy nyelvcsoporton belül kutattam, magnetofonom az elbeszélést az elbeszélő anyanyelvén rögzítette úgy, hogy senkit sem kényszerítettem elbeszélésre. Azt igyekeztem rögzíteni, amit a faluközösségek tagjai közös szórakozásaik során egymásnak mondtak el. E módszerrel sikerült az általános, az élő elbeszéléstanyagot megismernem, és csak később tettem fel kiegészítő kérdéseket. Hangsúlyoznom kell, hogy kutatásaim során nem meseanyagot kutattam, hanem az elbeszéléskultúrát igyekeztem megismerni, vagyis azt, ami a közösségen belül élők kommunikációkultúrájához tartozik. Természetesen találkoztam néhány mesemondó személyiséggel is, akiknek az anyagát szintén úgy igyekeztem rögzíteni, hogy nem nekem, hanem állandó hallgatóiknak adták elő. Szándékosan használom az „előadás” kifejezést. Egy-egy meseszöveget „felmondani” sokan tudtak, de ezek sohasem számítottak a közösségen belül mesemondónak. Engem az egyes korosztályok tagjainak élő, aktív kultúrája érdekelt úgy, hogy – éppen az elbeszéléskultúrában – igyekeztem az elbeszélő személyiségét megismerni, és azt is, miért van éppen neki ezen a téren tekintélye akkor, ha ugyanazt az anyagot mások is hasonló módon ismerik.

Ezt a középpulyai (Mittelpullendorf) *Ribarics János* magyar nyelvű mesemondónál tapasztaltam első esetben. Rajta keresztül lettem – az elbeszéléskutatás mellett – „akaratlanul” mesekutató is. A helyi plébános értesített, hogy falujában egy „örökké hazudozó ember” van. Ekkor már tudtam Mura vidéki kutatásaimból, hogy a mesemondót a lakosság többsége – akiket a mese nem érdekel, azt csak időlopásnak tekintik – hazudozónak nevezi. Ribarics Jánoshoz egy kora délután bejelentés nélkül, ismeretlenül toppantam be akkor, amikor ő konyhájában a hasonszorú öregeknek mesélt. Nem kérdezte, ki vagyok, mi vagyok. Csak annyiban vette tudomásul jelenlételemet, hogy mondta: üljek le, hallgassam én is. Az sem zavarta, amikor magnómat bekapcsoltam. Mesemondó stílusát az „Aranymadárban” leírtam. Itt most számunkra az a fontos, hogy ő kizárólag mesét és trufát mondott el úgy, hogy művészi képessége az előadottat élővé tette. Ausztria területéről eddig ő mondott el legtöbb mesét, amit mindig trufákkal egészített ki. Egyetlen hiedelemmondát sem hallottam tőle akkor sem, amikor ezekre kérdeztem rá. Meséit állandó hallgatói már kívülről ismerték, mégis újra és újra igényelték.

A későbbiek során, amikor mélyebben összebarátkoztunk, négy szemkört is beszélgettünk egymással, és kísérletképpen kértem, hogy egyik-másik meséjét mondja el csak egyedül nekem. Az esemény lényegében azonos maradt, de megváltoztatta szókincsét, mert az „úrnak” mesélt, és a hallgatói számára természetes jelenségeket – arra gondolva, hogy ilyen magamfajta városi ember ezeket nem ismeri – igyekezett megmagyarázni. Ilyen próbálkozásaim során a mesét nem adta elő, hanem oktatóan felmondta. Meseanyaga egy részét a hajdani helyi szegényház kiöregedett munkáslakóitól hallotta gyerekkorában.

Ezek – aktív életükben – többnyelvű vándormunkások voltak, akik személyes meseanyagukat a munkásszállások többnyelvű lakóitól vették át és sajátjukat is ott adták tovább. Később a komáromi fogatolt tüzérosznál lett továbbbszolgáló, ahol az éjszakai istállószolgálat ideje alatt német és horvát anyanyelvű bajtársaival meséit kicserélte. (A mesevándorlás útját még ma is csak hiányosan ismerjük, és talán ezért nemzetiesztjük őket a mesemondó anyanyelve szerint!)

Karl Haiding, az osztrák mesekutatás egyik legaktívabb személyisége, hosszú évek során végzett Burgenlandban mesekutatást. Ő csak németül tudott, és tudatosan a németet kereste. Amit német nyelven mondtak el neki, az német lett. A magyar nyelvű majorból a faluba beköltözött cselédember új közösségében természetesen németül beszélt, és meséjét is ezen a nyelven mondta el. Haiding a felvett anyagát a Grimm-gyűjtemény alapján határozta meg, és az egyes darabokat azokkal azonosította. Amikor a nagyrészt még nem közölt gyűjteményemet rendelkezésére bocsátottam, gondolkodóba esett, és nem sokkal halála előtt említette meg, milyen fontos lenne mindkettőnk anyagát közösen kiértékelni.

Haiding megváltozott álláspontja szakszerűbb volt, mint azé a neves horvát mesekutatóné, aki a „Die Volksmärchen der Magyaren im südlichen Burgenland” című könyvem megjelenése után – horvát neve miatt – Ribaricsot horvátnak azonosította, és így meséi is horvátok lettek szerinte. Annyiból én is helyesbíték, hogy ma könyvem címe másképpen hangzana: „Die Volksmärchen bei den Magyaren...” lenne. Annak idején a másik két nyelvcsoport anyagát még nem ismertem.

Gyűjteményes kötetekben legtöbbször nem vagyunk tekintettel arra, hogy a mese, a hiedelemmonda, általában az elbeszélésanyag férfiaktól vagy nőkől származik. Ennek megjelölését fontosnak tartom, mert számtalanszor tapasztaltam, hogy a nemek szerint lényeges különbségek vannak. Burgenlandi kutatási területemen az asszonyérettel kapcsolatos hiedelmeket és hiedelemmondákat nők, nőközösségekben mondták el. Anyák, nagymamák a gyerekeknek rövid, tartalmukban nem riasztó meséket mondtak el. A bábaasszonyok – a vajúdas ideje alatt – szintén sajátos elbeszélésanyaggal igyekeztek a leendő anya fájdalmait csökkenteni. Tulajdonképpen meséket – egy kivétellel – mindig csak férfiközösségekben hallottam, illetve akkor, ha a legidősebb korosztály férfi és női tagjai összejöttek, de a mesemondó mindig férfi volt. Az említett kivétellel a dél-burgenlandi Stinátzon találkoztam, ahol még az 1800-as évek körül történt társadalmi változás következtében a mesemondás kizárólag a nőkhöz került át. A férfiak többsége messze vidékre vándorló állatkereskedő volt: télen is csak rövid ideig tartózkodtak otthon, falujuk kommunikációs életében nem vettek részt. Ezért itt hiányzott a férfiakkal kapcsolatos szokásanyag is. A falu belső életformája, a családi kapcsolatok is anyaágúvá váltak. (Mintegy harminc év óta a legtöbb férfi Burgenlandból ingázó lett, csak hét végén térnek haza. Ma már megállapítható, hogy ennek eredményeként feltűnő átmenet mutatkozik az anyajogú belső életforma felé.) Mivel a stinátzi férfiak állandóan úton voltak, az asszonyok vették át a mezőgazdasági munkákat is. Ők a faluhoz voltak kötve, a szomszédos községekkel nem tartottak kapcsolatot. Legtöbbjük csak a stinátzi horvát nyelvet ismerte. Ez volt az egyetlen település, ahol a

meseanyag egy része a többi horvát, német és magyar nyelvű település anyagától lényeges eltéréseket mutatott. Hangsúlyoznom kell, hogy ez csak a meseanyagban mutatkozott meg, a hiedelmek és hiedelemmondák azonosak voltak a táj más nyelvű lakóival.

A fenti megállapítás nem jelenti azt, hogy a stinátzi állatkereskedő férfiak nem meséltek. Ők is meséltek, de nem otthon, hanem vándorlásuk ideje alatt egymás között, és a más nyelvű közösségekben, ahol időztek. Johann Jelesits, kiöregedett állatkereskedőt sikerült megszólaltatnom. Meseanyaga különbözött szülőfalujától, viszont teljesen megegyezett a táj férfimeseanyagával. Jelesits községének asszonymeséit nem ismerte. (Lásd: *Neweklowsky-Gaál: Totenkloge und Erzählkultur in Stinatz.*)

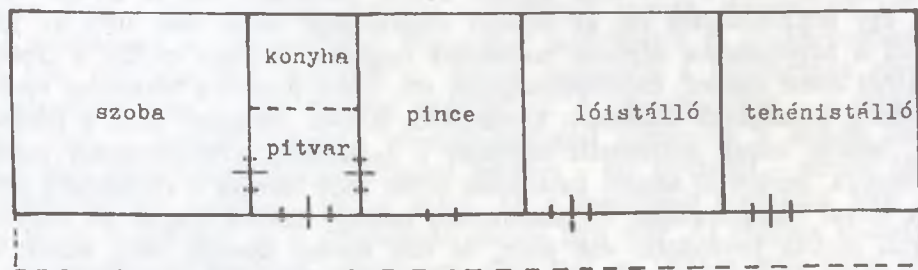
5. Osztrák kollégáimat igen megbotránkoztattam – talán a magyarországiakat is –, amikor egy ausztriai népzenei szimpóziumon különbséget tettem a népzene, mint zenetudományi kérdés, és az élő, az egy közösség kultúrájára jellemző zenei anyag között. A „népzene kutatás” a zenetudomány szerves része, és ehhez sokoldalú zenetudományi képzés szükséges, egy tudományág sokoldalú megismerése. Mint ahogy már hangoztattam, nincs jogunk szelektálni, a számunkra nem alkalmas jelenségeket kihagyni. Mi az egymást leváltó generációk hagyományos kultúráját kutatjuk, azoknak a jelenségeknek az egységét, amellyel egy közösség tagjai élnek. Ez vonatkozik a zenei anyagra is. Az éneklés a kultúrához tartozik, és amit egy közösség elfogadott, amit mindenki énekel, az az ő kultúrájuk része. Tekintve, hogy többéves kutatásom idején „benne éltem” a faluközösségekben, minden előzetes szándékom nélkül hatalmas énekanyagot vettem fel hangszalagra. Olyan énekanyagot, amelyet nem erőszakkal provokáltam, hanem amit a falubeliek egymás között énekeltek, ami az „övék” volt. Ha egy népzene kutató ezt az anyagot megvizsgálja, talán csak 10% az, ami ebből a hagyományos népzene normáinak megfelel. A többi műdal, a cigányzenéből átvett énekek, cselédlányballadák stb. Van-e jogunk a bármilyen nyelvű közösség önmagának kialakított kultúrájából 90%-ot kihagyni? Nem a jelenséget, hanem annak használatát tekintem a kultúrának. (Felejtethetlen marad számomra, amikor új-zélandi kutatásunk során részt vettünk a Cigánybáró operett ottani ősbemutatóján. Ez alkalommal mintegy hatvan magyar és negyven körüli osztrák bevándorló volt jelen, de volt néhány szlovák, cseh, horvát és szlovén is. Amikor az ismert melódiák felhangzottak, a nézőtérről hat nyelven, sírva énekelte őket a nézőközönség. Ugyanaz a melódia, és hat nyelven, hat haza elevenedett fel a jelenlevőkben. Ez nem tartozik kultúrájukhoz?) Amikor az alsóöri bál vége felé felhangzik a népdalnak nem nevezhető „Snejderfáni” és a jelenlevők apraja-nagyja üvöltve éneklő az ugyancsak szexuális jellegű szöveget, van-e jogom ezt a slágert kizárni kultúrájukból? Egyáltalán van-e jogom, egy meglevő jelenségegységet egy hagyományos közösség kultúrájának összegezésénél kirekeszteni?

A „Spinnstubenlieder” című munkámban már igyekeztem a fenti álláspont szerint szemlélni, és nem a zenei anyaggal, hanem az éneklés, az éneklő közösségen belüli irratlan törvényekkel foglalkoztam, amikor már megismertem az idősebb asszonyok egymás közötti zenei kommunikációját. Mint az elbeszél-

lőkultúrában, úgy itt is megtaláltam a közösség által elismert személyiségeket. Hasonlót tapasztaltam a horvát anyanyelvű községekben, kevésbé a német anyanyelvűeknél, akiknél a Spinnstubenliederben leírt spontán énekes közösségeket nem sikerült megtalálnom.

A kommunikáció kultúrájához tartozik a tánc is, amikor mi ezt a táncolókat személyes hangulata, az érzelmeik kifejezése alapján vizsgáljuk. Ennek is megvannak az irratlan törvényei, amelyek mindenki számára kötelezőek. Mint már említettem, a három nyelvcsoporthoz tartozó tagjai nem „népitáncoltak”, de táncoltak. Táncoltak mindent, nyelvi különbség nélkül, ami a tájon belül szokásos volt. Bálkon ez mindmáig megmaradt, megváltozott viszont a községek felsőbb hatóságai által anyagilag támogatott kultúracsoporthoz. Mindhárom nyelvcsoporthoz megszületett a „népitánc”, amelyet tánctanártól tanulnak meg, de nem belső használatra, hanem „fellépésre”. A fiatalok általában a házasságkötésig maradnak a tánc csoportban, mert ezen keresztül utazhatnak, kapcsolatokat találhatnak. Későbbi életükben ezek a táncok elvesztik jelentőségüket. Ez történik az ehhez „öltözött” viselettel is, amelyhez közösségüknek semmiféle belső kapcsolata sincsen.

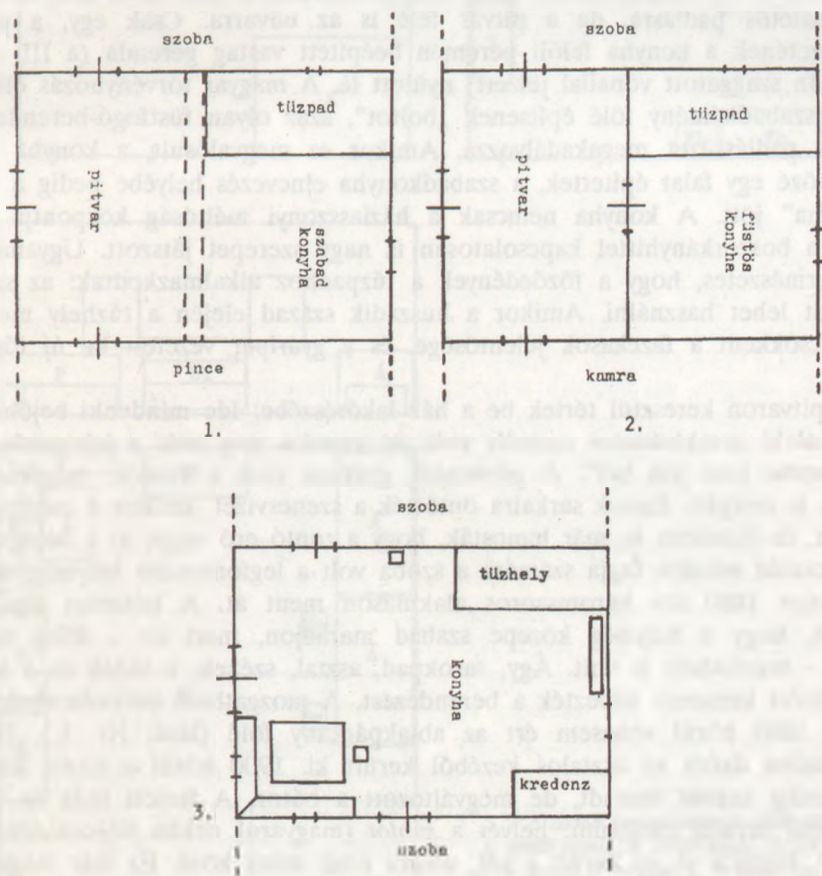
6. A burgenlandi kispaszti közösség lakáskultúrájának vizsgálatát nehéz elválasztani a háztól, az udvartól, a gazdaságtól. Mindhárom dél-burgenlandi nyelvcsoporthoz tartozó a „ház” a lakásrészrel összeépített kamrát, a ló- és tehénistállót jelenti. Ez az épületkomplexum az „udvaron” áll, amely a gazdaság egy része. A háznak vannak értékesebb, helyesen mondva: nagyobbra és kisebbre értékelt részei, így pl. ha megújítják a házat, akkor ezt nem a lakással kezdik el,

II. tábla. A burgenlandi lakóház alaprajza

hanem a lóistállót, majd a tehénistállót kerül sorra. A szalmatető kicserélését is ebben a sorrendben végezték. A ház lakórésze mindig utoljára maradt addig, amíg a paraszti gazdálkodást nem adták fel. „Abból nem eszünk!” – mondta az egyik alsóéri gazda. Ugyanezt hallottam a másik nyelvcsoporthoz is. Ez az értékrend akkor sem változott meg, amikor a múlt század első felében – történelmi okokra visszavezethető mérlegelés alapján – elsőnek a parasztnemesek építettek házuk elé árkadót. A jobbágyrendszer megszüntetésével kapcsolatos viták során ez a jobbágyoknál szegényebb parasztnemesi közösség egyedül

maradt, s nemesi jogát igyekezett kihangsúlyozni azáltal, hogy az árkádokkal házának kúriakaraktert adott. Ez nem történt máról holnapra. Csak ebből a célból nem építettek új házat. A három Pinka-völgyi magyar anyanyelvű faluban sikerült személyes feljegyzésekből, tanács- és büntetőjegyzőkönyvekből megállapítanom, hogy pl. Alsóórön belül mindig a falu egy részét építették újjá, és mindig azt, amelyik éppen egy tűzvész következtében megsemmisült. A megsemmisülést szó szerint kell vennünk, mert addig a házakat – parasztnemesi vagy jobbágyi tulajdon volt – fából építették. A 19. század első felének vége felé az addig csak tüzelésre és építésre felhasznált fa áruvá vált, el tudták adni. Ekkor jelentek meg ezen a tájon az olasz vándor téglavető, akik a fenyőtörzsek ágaival téglát égettek. A ház falát gyakran agyagból rakták, de az árkádokhoz ezeket a téglákat használták fel. (Olyan házzal is találkoztam Óriszigeten, ahol a tulajdonos parasztnemes boronaházához téglából „árkádos gangot” ragasztott.) Ez az újítás nem jelentette a ház szerkezetének lényeges megváltozását, inkább jogi téren volt szimbolikus. Továbbra is megmaradt a boronaházak beosztása: a *konyha*, a *szoba* és a *pince* (Keller, földpince). Ami-

III. tábla. A konyha alaprajzának változásai

kor az állami törvényhozás lehetővé tette, hogy az idős gazda bizonyos előírások betartásával gazdaságát fiának átadhassa, maga ebbe költözött be.

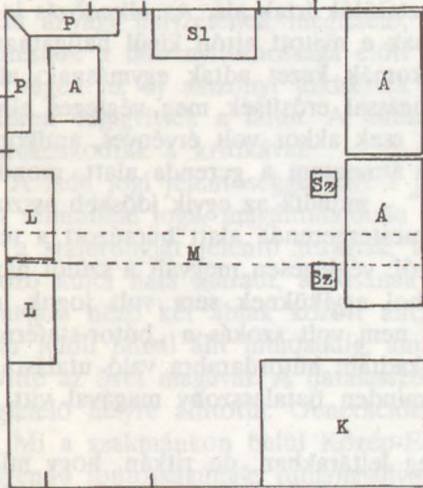
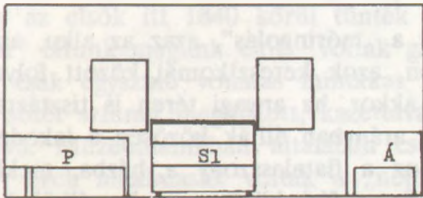
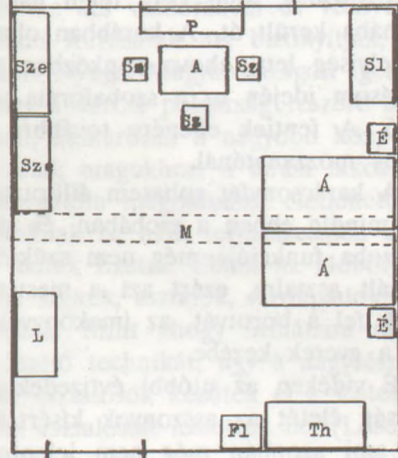
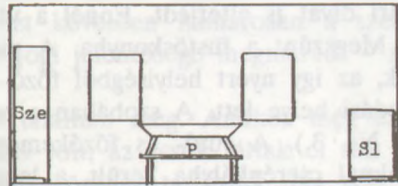
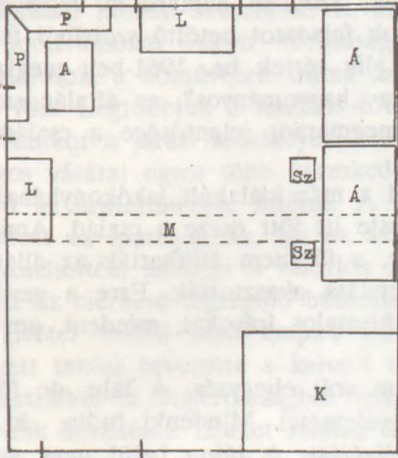
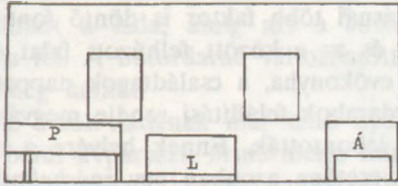
A jobbágyság felszabadítása után, amikor a földrendezés is befejeződött, 1860–1870 körül kezdték el a módosabb parasztok is az árkádos házak építését. A Pinka völgyéből átment ez az új divat a Kelet-Stájer vidékekre is úgy, hogy a ház szerkezete ott sem változott meg.

A ház istálló része a gazda, azaz a férfi, a lakórésze a háziasszony hátsköréhez tartozott. A lakáskultúra fogalma alatt nemcsak a bútortzatot, annak használatát, hanem a bentlakás törvényeit is értem. A háziasszony szabta meg az étkezés rendjét, és neki volt egyedül joga a konyhához, azaz a főzéshez. „Amikor a kamrába ment át, adta ki a kezéből a főzőkanalat” – mondták. A dél-burgenlandi tájon belül kivétel nélkül „szabad konyha” volt, amelynek legfontosabb részét a tűzpad képezte. Ebből ment át egy fűtőnyílás a szobabeli kemencéhez. Az alsóőri büntetőjegyzőkönyvek bizonyítják, hogy már a 19. század első felében hatósági rendeletek igyekeztek a szabad konyha veszélyeit megszüntetni. A konyha fölött nem volt mennyezet, a füst szabadon ment át a szalmatető padlásra, de a pitvar felé is az udvarra. Csak egy, a pitvar mennyezetének a konyha felőli peremén beépített vastag gerenda (a III. tábla 1. ábráján szaggatott vonallal jelzett) nyúlott le. A magyar törvényhozás előírta, hogy a szabadkémény fölé építsenek „boltot”, azaz olyan füstfogó-berendezést, amely a padlástüzet megakadályozza. Amikor ez megvalósult, a konyha és a pitvar közé egy falat építettek, a szabadkonyha elnevezés helyébe pedig a „füstökonyha” jött. A konyha nemcsak a háziasszonyi méltóság központja volt, hanem a boszorkányhittel kapcsolatosan is nagy szerepet játszott. Ugyanakkor az is természetes, hogy a főzőedények a tűzpadhoz alkalmazkodtak: az szabta meg, mit lehet használni. Amikor a huszadik század elején a tűzhely megváltozott, csökkent a fazekasok jelentősége, és a gyáripár vezetett be új főzőedényeket.

A pitvaron keresztül tértek be a ház lakórészébe. Ide mindenki bejöhett, de ha valaki nemkívánatos személy volt, itt mondta meg neki a házigazda: „az én házamba nem jön be!”. A pitvarajtó, gyakran csak a küszöb, mágikus védelemre is szolgált. Ennek sarkaira öntötték a szenesvizet, amikor a megrontott gyereket, de felnőttest is, már lemosták, hogy a rontó erő vegye át a betegséget.

A család minden tagja számára a szoba volt a legfontosabb helyiség, amely belső képe 1880 óta háromszoros alakuláson ment át. A bútortzat úgy volt felállítva, hogy a helyiség közepe szabad maradjon, mert ez – főleg a téli időben – munkahely is volt. Ágy, sarokpad, asztal, székek, a ládák és a konyhából fűtött kemence képezték a berendezést. A mozgatható bútordarabok magassága 1880 körül sohasem ért az ablakpárkány fölé (lásd: Nr. 1.). Ekkor már minden darab az asztalos kezéből került ki. 1900 körül a szoba közepe még mindig szabad maradt, de megváltozott a bútor. A festett láda itt rövid ideig tartó divatja megszűnt, helyét a *sublót* (magyarul ritkán *fiókosládának* is nevezik), foglalta el, ez került a két, utcára néző ablak közé. Ez már magasabb volt, mint az ablakdeszka, de nem jelentett lényeges változást (lásd: Nr. 2.).

Az említett két periódus idején a szoba fűtött evő-, alvó-, dolgozóhelyiség volt, amelyben mindenkinek megvolt a kiszabott helye. 1930 körül állt be

IV. tábla.

A szoba berendezésének alakulása.

1. 1880 körül, 2. 1900 körül, 3. 1930 körül.

A = asztal, P = pad, L = láda, Sz = szék,
K = kemence, Sze = szekrény,
É = éjjeliszekrény, Th = tülzhely, Fl = faláda,
Á = ág, S1 = sublót, M = mestergerenda.

lényeges változás, amikor a ruhásszekrény általánossá vált, ugyanakkor a kispolgári divat is elterjedt. Ennél a változásnál több faktor is döntő fontosságú volt. Megszűnt a füstökonyha. A pitvar és az e között felhúzott falat elbontották, az így nyert helyiségből főző- és evőkonyha, a családtagok nappali tartózkodási helye lett. A szobában a bútordarabok felállítási rendje megváltozott (lásd Nr. 3.). A sütő- és főzőkemencét lebontották. Ennek helyére a módosabbaknál cserépkályha került, a legtöbb esetben azonban egy *spárheltnek* nevezett tűzhely, amit csak télen használtak, azonban hamarosan véglegesen a konyhába került át. A korábban olyan sok feladatot betöltő szobából fűtetlen alvóhelyiség lett, ahova napközben már alig tértek be. 1961-ben megkezdett kutatásom idején ez a szobaforma volt a „hagyományos”, az általánosan jellemző. A fentiek ellenére továbbra is megmaradt jelentősége a családi élet néhány mozzanatánál.

A karácsonyfát sohasem állították fel a már kialakult lakókonyhában, hanem mindig ebben a szobában, és szenteste itt jött össze a család. Amikor a lakószoba funkciója még nem szűkült be, a fát nem állíthatták az állandóan használt asztalra, ezért azt a mestergerendára akasztották. Erre a gerendára rakták fel a borotvát, az imakönyveket, hivatalos írásokat, mindent, ami nem való a gyerek kezébe.

E vidéken az utóbbi évtizedekig nem volt eljegyzés. A falu, de főleg a fiatalság életét az asszonyok kísérték figyelemmel. Mindenki tudta, „ki kivel jár”, ami azonban még nem jelentett elígérést. A tájon belül nagy szégyen volt a törvénytelen gyerek, így ha az együttjárásnak következménye lett, korábban került sor a kézfogóra.

A múlt század végéig általános volt a „móringolás”, azaz az alku, ami a két házasuló fiatal szüleinek jelenlétében, azok keresztkomái között folyt le. Itt egyeztek bele a házasságba, de csak akkor, ha anyagi téren is tisztázták a kérdéseket. Fő problémák voltak: milyen arányban állják közösen a lakodalom költségeit, milyen és mennyi tehenet hoz a fiatalasszony a házba, mekkora földdarabot kap és mi történik akkor, ha a férj közös gyerek nélkül halna meg. Ezt írásba is foglalták, amit a keresztszülők írtak alá. Az alkudozás idején a fiatalok nem jöhettek be a szobába, csak a nyitott ajtón kívül hallgathatták, hogyan döntenek sorsukról. Amikor a komák kezét adták egymásnak, akkor hívták be őket, hogy tanúik előtti kézfogással erősítsék meg végleges elhatározásukat házasságkötésükre. Ez azonban csak akkor volt érvényes, amikor átmentek a mestergerenda alatt. („Amikor átmentem a gerenda alatt, mondtam magamban, hogy most már nincs visszaút” – mondta az egyik idősebb asszony.) A múlt század második felében még a mestergerenda alatt búcsúzott a templomi esküvőre induló menyasszony szüleitől: véglegesen megvált a szülői háztól, menynek ment férje apjának házába, ahol egyiküknek sem volt joguk, csak kötelességük. Ebben a periódusban még nem volt szokás a „bútor-staférunng”. A talált móringlevelekben egyszer sem akadtam bútordarabra való utalásra, de arra a ládára sem, amit kivétel nélkül minden fiatalasszony magával vitt.

7. A *láda* szót gyakran találtam meg leltárakban, de ritkán, hogy milyen fajta ládáról volt szó. Legfeljebb csak annyi utalás volt, hogy „ácsolt láda”,

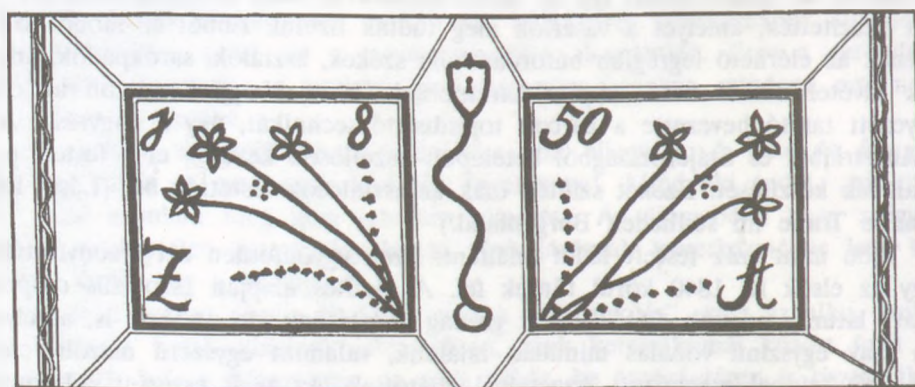
„puhafa láda”, esetleg „festett láda”. Ez korok szerint változott, de mindaddig megmaradt a láda, amíg azt a sublót, ezt követően hamarosan a szekrény váltotta fel. A bútordarab változhatott, de jogi jelentősége megmaradt – nyelvi különbség nélkül.

Az ácsolt ládának már csak nyomait találtam meg. Amikor még ezen a tájon belül a paraszti árutermelés minimális volt, az ácsok láttak el sok olyan feladatot, amelyek később az asztalos munkaköréhez tartoztak. Így volt ez a keményfából készült szuszékkal is, amelyre az ács vaskörzövel és vésővel vonalas motívumokat húzott. Gazdaságtörténeti forrásaink azt bizonyítják, hogy az asztalosok, a kőművesek száma az akkori Nyugat-Magyarországon igen alacsony volt. Legtöbbjük a feudális főúr, vagy a városi polgárság részére dolgozott. Amikor a járási székhelyek hetivásárai, hamarosan a nagyobb központok országos vásárai egyre több kereskedőt vontak magukhoz, a falusi lakosság is kezdett az árutermelésre áttérni. A pénzforgalom megindulása életlehetőséget biztosított az iparosoknak, így az asztalosoknak is, akik természetesen azt az árut készítették, amelyet a vásárlók meg tudtak fizetni. Ebből az időből származnak az elérhető legrégebb bútordarabok: székek, asztalok, sarokpadok, amelyek kivétel nélkül késő empire karakterűek. Mint ahogy Stinátzon az oda helyezett tanító bevezette a karcolt tojásdíszítő technikát, úgy a nagyrészt Alsó-Ausztriából és Stájerországból betelepült asztalosok kezdték el a festett puhafaládák készítését. Ezeket szintén csak az asztalosok festették be. (Lásd: Die bemalte Truhe im südlichen Burgenland.)

Több mint száz festett ládát találtam. Ezek egyöntetűen azt bizonyították, hogy az elsők itt 1840 körül tűntek fel. A díszítés alapján „szociális csoportokat” látunk magunk előtt. Voltak gazdag díszítésűek, de olyanok is, amelyeken csak egyszínű vonalas mintákat találunk, valamint egyszerű mázolt, csak egy sötét színnel meghúzott, kazettával ellátottak. Az ár is eszerint volt megszabva. Múzeumainkban általában csak a gazdag díszítésűeket találjuk meg, mert ezek alkalmasak voltak a „népművészet” bemutatására akkor is, ha az iparos áruja volt. A falusi közösség tagjai igencsak ügyeltek arra, hogy minden család anyagi helyzetének megfelelő, az „illő” díszítésű ládát vegyék meg. A díszítésnek a falu nyilvánossága előtt akkor volt jelentősége, amikor a lakodalom végén az új asszonyt átkísérték az após házába, és a ládát gyalog vagy szekéren végigvitték a falun. A faluközösség nőtagjai ez alkalommal sohasem takarékoskodtak a kritikával.

A láda jogi jelentőséggel bírt a fiatalasszony számára. Idegen házba ment, ahol semmiféle joga, magántulajdona sem volt. Kivételt képezett ládája, amelyben a staféringját jelentő textíliák, apró személyes tárgyai voltak. A ládához tartozó kulcs nála maradt, anyósának nem volt joga ezt kinyitni. Az ő ládája az utcára néző két ablak között állt, a menyéé a sarokpad folytatásaként az udvar felőli falnál állt mindaddig, amíg az anyós nem költözött át a kamrába, és vitte az övét magával. A fiatalasszony lett a háziasszony, és ládáját az ennek megfelelő helyre állította. Generációk és ládák állandóan kicserélődtek.

Mi a szakmánkon belül Közép-Európa-szerre, az ornamentikát tekintettük elsőrendű fontosságúnak, túlhangsúlyoztuk azt. Az élő kultúra hordozói, a festett láda használói a láda jogi jelentőségét tekintették mérvadónak. Ha a nagy-

V. tábla. Festett ládák díszítvényei.

Fent: zöld alapon sokszintű biedermeier minta. Siget i.d.Wart/Órsziget, 1845;
 Középen: szegényember ládája. Barna alapon fekete díszítés. Alsóőr/Unterwart, 1850;
 Alul: zöldeskék alapon fehér és vörös díszítés. Alsóőr/Unterwart

anya meghalt, ládája a padlásra került, és ez történt később az anyóséval is, de két generációval később az „uralkodó háziasszonnyá” vált menyéé is erre a sorsra jutott. A „jogát veszített” láda a házon belül vándorolt, mindig változtatta szociális rangját. Először csak oldalra tolták, hogy később lisztet tartsanak benne, majd rongyosláda lett a padláson, és ha a következő háziasszony ládája is odakerült, akkor lehozták a legrégebbit az istállóba, ahol abrakosláda lett. Amikor ebből is kikopott, kettévágták, és kutyaház lett mindaddig, amíg el nem korhadt.

Aztán újabb divat jött, amit szintén az asztalosok vezettek be. A környék kisvárosaiban uralkodóvá vált a furnérozott sublót. Ilyen került ugyan a falvakba is, de ezt alig vettük tudomásul: ez nem lett a népi kultúra részese, nem úgy, mint a festett. Festett vagy nem festett, mindkettő ideje elmúlt, ma bútóráruházból jön a lakásberendezés. Futószalagon készült tömegáru. Megszűnt a hagyományos népi lakáskultúra? Burgenlandban a paraszti életforma is megszűnőben van, helyét az ingázó közösség szemünk előtt kialakuló kultúrája foglalja el. Alakul a társadalom, alakul a kultúra. Alakul szakmánk is?

Mint a bevezetőben írtam, csak gondolatokat vetek papírra, amelyek itt az Alpések közepén, ötvenéves kutatói tevékenységem elmúltával tolnak fel bennem. Gondolatokat, melyek kételyeket támasztanak bennem: szakmánknak csak a „hagyományos paraszti kultúra” vizsgálata a feladata, avagy az állam népének társadalmi rétegei. Függetlenül azok vallásától, anyanyelvétől, de függetlenül a regionális sorsközösségtől, hagyományos kultúrákat alakítottak ki a múltban és alakítanak ki ma is. Több mint harmincéves burgenlandi kutatási tevékenység elmúltával, ezek eredményei alapján, amikor hajdan egyoldalú nemzeti érzéseimet megfékeztem, kételkedem szakmánk nyelvcsoporton alapuló, „nemzeti tudomány” feladatában. Az a tény, hogy én a három nyelvcsoport vizsgálata során ezek kultúrájának aléptímenyét, az egzisztenciális faktorokat tekintettem mérvadónak, és nem a változó, változtatható, manipulálható feléptímenybeli jelenségeket, szemrehányást válthatok ki munkásságommal szemben. Ez lehetséges nemcsak magyar részről, hanem a horvát és német nyelvű kutatás oldaláról is. Ezt szívesen vállalom, mert a burgenlandi, horvátországi, szlovéniai és az új-zélandi összehasonlító kutatások meggyőztek arról, hogy anyanyelvünk identitásunk egy része, de nem hatalmaz fel minket arra, hogy kizárólag csak erre hivatkozva elválasszuk egymástól azokat a kultúrákat, amelyek egy tájon belül többnyelvű közösségek hagyományos tulajdonát képezik.

IRODALOM

Antti, Aarne-Stith, Thompson

1961 The types of the folktale. FF Communications No 184. Helsinki

Dégh, Linda

1969 Folktales and Society. Indiana University, Bloomington

Dobos, Ilona

1986 Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest

Dombrowsky, Ernst

1915 Jagd- und Schlachtfelder. Graz

Dömötör Tekla

1961 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest

1988 Zentrale Orte und regionale Kulturen im zentraleuropäischen Raum. Niederösterreich und seine historischen Nachbarn. UNESCO-NÖ. Red.: E. Gaál-E. Schebesta Wien, 3-15.

Gaál, Edit és Károly

1983/84 Az Új-Zélandba bevándorolt közép-európaiak kultúrkonfliktusa és asszimilációs folyamata. Terepkutatás. Kézirat

Gaál, Károly

1956 A dunántúli betyárok. A gyöngyösi csárda. 6-37. Szerk dr.. *Zákonyi Ferenc. Veszprém*

1963 Erzählgut der Kroaten aus Stinatz im südlichen Burgenland, kroatisch und deutsch. Herausgegeben von Károly Gaál und Gerhard Neweklowsky. Wiener Slawistische Almanach, Sonderband 10. Linguistische Reihe, Herausgegeben von Tilmann Reuther. LXX+339. o. Wien

Erzählforschung „life“. Előadás: II. Erzählforschungssymposium in Dorf Tyrol/Italien. In: Studien zur Volkserzählung. 1. Herausgeben Leander Petzold und Siegfried de Rachewiltz. Frankfurt am Main. 75-90.

1965 Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 33. Eisenstadt

1969 Wolfau. Bericht über die Feldforschung 1965/66. Eisenstadt

1966 Spinnstubenlieder. Lieder der Frauengemeinschaften in den magyarischen Sprachinseln im Burgenland. Studia Hungarica Nr. 3. München-Zürich

1966 Katalog der Tonbandaufnahmen B 3001-B 7000 des Phonogrammarchives der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. 155-174. Wien

1966 Das Klage lied in Stinatz. In: Volkskundliche Beiträge. Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien, Vorstand: Richard Wolfram. 45-68. Wien

1969 Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsergebnisse zur vergleichende Sachvolkskunde und volkskundlichen Museologie. Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 261. Band, 1. Abhandlung. Wien

1970 Katalog der Tonbandaufnahmen B 7001-B 10000 des Phonogrammarchives der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. 36-41. és 125-139. Wien

1970 Soziale und kulturelle Änderungen in konservativen Dorfgemeinschaften. In: Ethnologia Europaea-Erixoniana I. 133-137.

1971 Zur Ethnographia Pannonica. In: Ethnographia Pannonica, Sozialhistorische und ethnologische Studien zum pannonischen Raum. Eingeleitet und zusammengestellt von K. Gaál. Burgenländische Forschungen, Heft 61. 5-11. Eisenstadt

1974 Drei Märchenerzähler aus Pannonien. In: Pannonia, Zeitschrift, II. Jahrgang. Chefredakteur György Sebestyén. 19-25.

1975 Die soziale Lage und das Lied. In: Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes, Bd. 24. 70-86. Wien

1977 Zur Volkskultur der Magyaren in der Wart. In: Die obere Wart, Festschrift. Redigiert von Dr. Ladislaus Triber. 325-350. Oberwart

1980 Some problems of folk tale research from Burgenland, Austria. In: Folklore on Two Continents: Essays in Honor of Linda Dégh. 363-371. Bloomington

1981 Monographische Erzählforschung und kleinregionale Kultur. In: Minderheiten und regionale Kultur. Vorträge des 4. Internationalen Symposiums „Ethnographia Pannonica“ in Bernstein 1978. Veröffentlichung der Ethnographia Pannonica Austriaca, Band I. 15-36. Wien

1981 Familienkommunikation und Pendlerwesen. Előadás a nemzetközi symposium „Ethnographia Pannonica“, Tata. Kézirat.

1983 Wandel in der traditionellen Bauernkultur - Aspekte einer bäuerlichen Kulturpolitik. In: Agrarische Rundschau. Zeitschrift. Nr. 1. 1983. 10-15. Wien

1985 Kire marad a kisködmön? Életünk, Irodalmi és kritikai folyóirat. XXII. évf. június. 515-542. Szombathely
Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához.

- 1985 Wer erbt das Jankerl? Über die Kommunikationskultur der Gutshofknechte im Burgenland. Szombathely
- 1987 Totenklage und Erzählkultur in Stinatz. Gemeinsam mit Gerhard Neweklowsky. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 19. IX–XXXVI. und 2–315. o. Wien
- 1991 A nemzetiségkutatás problémái Burgenlandban. In: Nemzetiség – Identitás. A IV. Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba
- 1991 Megjegyzések a stinátzi (Burgenland) hímes tojás alakulásához. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest, 443–450. Szerk. Halász Péter

Haiding, Karl

- 1955 Von der Gebärdensprache der Märchenerzähler. FF Communications No. 184. Helsinki
- 1967 Das Erzählen bei der Arbeit und die Arbeitsgruppe als Ort des Erzählens. In: Arbeit und Volksleben. Deutscher Volkskundekongreß 1955 in Marburg. Veröffentlichungen des Instituts für mitteleuropäische Volksforschung. Reihe A, Bd. 4. 292–302. o. Göttingen
- 1971 Volksmärchenforschung in Österreich. In: Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum pannonischen Raum. Eingeleitet und zusammengestellt von K. Gaál. Burgenländische Forschungen, Heft 61. 95–104. o. Eisenstadt
- 1977 Märchen und Schwänke aus dem Burgenlande, Graz

Herrmann, Antal

- 1916 Rudolf királyfi a mondában. Ethn. XXVII. évfolyam, 1–16. o.

Imre, Samu

- 1941 A felsőöri földművelés. Debrecen

Kovács, Ágnes

- 1966 Ungarische Volksmärchen (Märchen der Weltliteratur). Düsseldorf–Köln

Kovács, Márton

- 1942 A felsőöri magyar népsziget. Budapest

Kropf, Rudolf

- Die Sozialstruktur. In: Wolfau. 25–131.

Künzig, Johannes

- 1936 Typensystem der deutschen Volkssage. Kézirat. Freiburg

Luby, Margit

- é. n. Bábalelte babona. Budapest

Mozsolics, Amália

- 1975 Pizséné. Vasi Szemle, 29. évfolyam, 99–105.

Simon, Franz

- 1974 Bäuerliche Bauten im Südburgenland, Oberschützen

Somogyi, László

- 1966 Die burgenländischen Magyaren in geographischer Sicht. Doktorische Arbeit, Graz

Suppan, Arnold

- 1983 Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, Österreich Archiv, Wien

JÓSLÁSOK A MEZŐSÉGEN

Bevezetés

A bizonytalanságtól, a cselekvések téves motivációjától, kétes kimenetelétől való félelem minden kultúrateremtés egyik alapvető ösztönzője. A politika, a vallás, az oktatás, az egészségügy, a kutatás, a tervezés stb. egymást kiegészítő intézményeit azonos törekvés hozta létre és működteti. A felhalmozott szellemi tőke alapján értelmezési és cselekvési stratégiákat forgalmaznak, gyakorolnak. Működésüket az a társadalmi meggyőződés legitimizálja vagy ingatja meg, hogy prognózisuk, értelmezési hálójuk, s az ez alapján előírt és elvégzett cselekvés az adott szinten és körülmények között a legoptimálisabb.

A jóslás (gör. mantika, lat. divináció) megkülönböztetett helyet foglal el az emberi cselekvések között. Gyakorlása olyankor válik indokolttá, amikor az egyén/közösség számára a bejáratott cselekvési/értelmezési sémák gátlás alá kerülnek. A gátlást kiválthatja a cselekvési alternatívák hiánya, sokasága, vagy kimenetelük beláthatatlansága. A helyzet feloldása a cselekvés/mentális cselekvés más paradigmaticai rendszerbe való áttevődését feltételezi. Épp ezért a jóslás maga metacselekvés, kiemelt cselekvési alternatíva. A primer cselekvés folytatását egy elidegenített, kisajátított döntési szféra normái alapján adja meg, írja elő.

1. A testrészek mint receptorok

A hiedelmek szerint az emberi szervezet komikus és környezeti hatások médiumaként viselkedik. A testrészek ingerként receptálják a szimultán vagy bekövetkezendő eseményt. Minthogy a világ dolgai és eseményei rejtett kapcsolatban vannak egymással, térben és időben távoli események „megszólaltatják” az emberi testet.

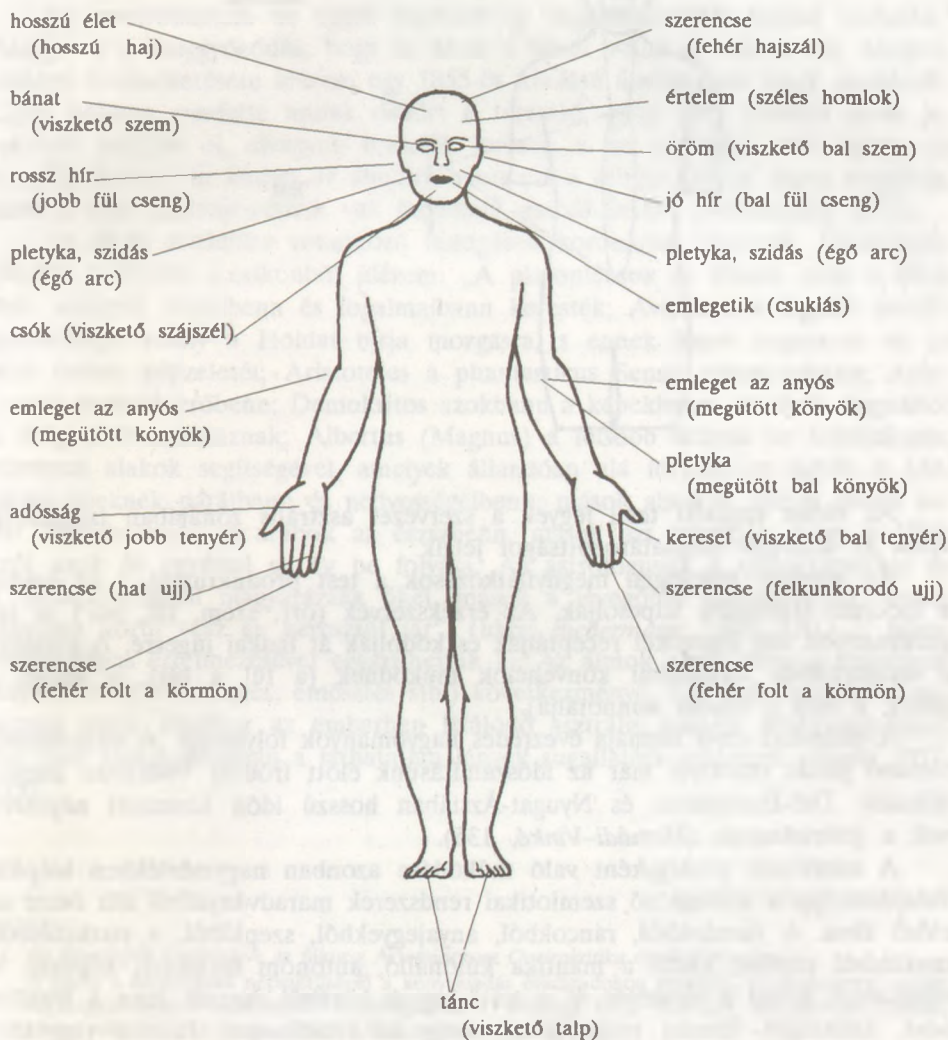
Előjelként a szervezet a következő alapelvek szerint működik. 1. Egy testrész fölös/hiányos volta, deformálódása előre jelzi a személy képességeit, életének menetét. Az okkultizmus szerint a magzat a terhesség kilenc hónapja alatt minden planéta hatása alá kerül, s születése után is állandóan receptálja az asztrális energiát. Ezek az előjelek valamelyik égitest többletenergijának felhalmozását vagy a szükséges energia hiányát jelzik, s így tehát az egyén kivételes képességéről vagy fogyatékoságáról tudósítanak. 2. Egy testrész atipikus fiziológiai megnyilatkozása jelt ad az egyén szimultán megéltetéséről vagy életének fordulatáról. E kapcsolat az egyén és társadalmi környezetének egy-

ségét valósítja meg, s ebben az egységben az egyén receptálja a személye felé irányuló, személyével kapcsolatos eseményeket.

A mezőségi hiedelemkorpuszban a következő előjelek fordulnak elő:

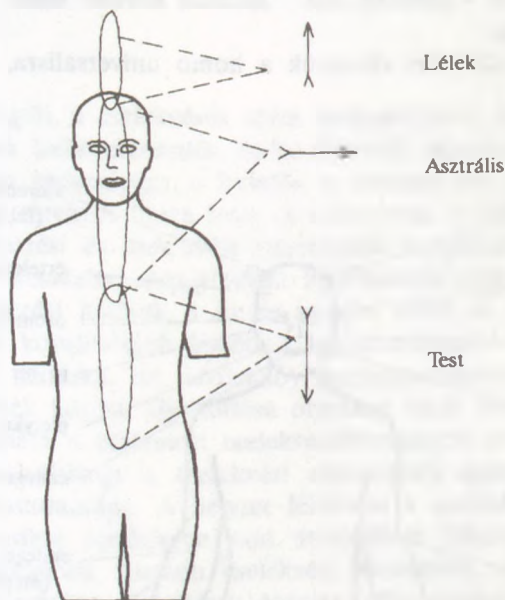
hosszú haj (születéskor) – hosszú élet; fehér hajsza – szerencse; széles homlok – értelem; viszkető szem: jobb – bánat, bal – öröm; csengő fül: jobb – rossz hír, bal – öröm; égő, viszkető arc – szidás, pletyka; viszkető orr – bosszúság; megütött könyök – pletyka; megütött bal könyök – emleget az anyós; ujj: hat ujj – szerencse; hátrakunkorodó ujjak – szerencse, értelem; viszkető tenyér: jobb – adósság, bal – kereset; köröm: fehér foltok – szerencse; viszkető talp – tánc.

Ha ezeket az adatokat rávisszük a homo universalisra, a következő ábrát kapjuk:

Az ábrán szintetizált adatok a következőképpen interpretálhatók.

A testi jegyek (hosszú hajsza, széles homlok, hat ujj, fehér folt a körmon) a teljes életidőre vonatkozó relevanciával bírnak, s az egyén életmenetét, képességeit általában jelzik. Ezek a jegyek a test perifériáján helyezkednek el. Valójában azonban ez a periféria az, amely a föld-, anyagjellegű testet az asztrális szférához köti. Nézzük a szervezetnek az okkult világkép szerinti tagolását (Papus, 1972. 183.).

Az előbb említett testi jegyek a szervezet asztrális zónájában találhatóak, tehát az asztrális meghatározottságot jelzik.

Az atipikus fiziológiai megnyilatkozások a test produktumai, s az egyént a szocium szférájába kapcsolják. Az érzékszervek (orr, szem, fül, bőr) az ingerküszöbön túli ingereket receptálják és kódolják át fizikai ingerré. A jóslások e csoportjában társadalmi konvenciók működnek (a fül a hírt, a tenyér a pénzt, a talp a táncot konnotálja).

A jóslásnak ez a formája évezredek hagyományok folytatója. A viszketésből történő jóslás szabályai már az időszámításunk előtt íródott Védákban megtalálhatók. Dél-Európában és Nyugat-Ázsiában hosszú időn keresztül népszerű volt e jelértelmezés (Hernádi-Vinkó, 135).

A testrészek jeltárgyként való működése azonban nagymértékben leépült. Tulajdonképpen különböző szemiotikai rendszerek maradványaiból állt össze az előző ábra. A homlokból, ráncokból, anyajegyekből, szeplőből, a viszketésből, csuklásból történő jóslás a mantika különálló, autonóm területeit képezte. E rendszerek közül a viszketés és a testi jegyek köréből maradt fenn a legtöbb adat. Szükséges viszont megemlíteni, hogy az emlékvessző füzetek (egyelőre

kinyomozatlan források alapján) napjainkig megőriztek ilyen jelrendszereket (pl. a csuklás naptára).

E rendszerek felbomlása a test és a kozmosz analóg felépítése és állandó szimpátiája képzetének megingásával hozható összefüggésbe.

A hajdani képzet legépebben megmaradt eleme a szervezet dualisztikus felépítése. A dualisztikus szemlélet alapját az emberi szervezet jobb és bal oldalának heteroszexualitása képezte. Az emberi szervezet ugyanis egyidőben különböző égitestek hatása alatt áll. A férfi jobb oldalát a hímnemű Nap, bal oldalát a nőnemű Hold irányítja, a nőknél pedig fordított a polarizálódás. (L. Papus, 183; Szathmáry, 1986. 26; Hernádi-Vinkó, 135.)

2. Álomfejtés

Az oneiromancia az egyik legősibb és legáltalánosabb jóslási technika.¹ Alapja az a meggyőződés, hogy az álom a jövőt vetíti az ember elé. Megítélésének érzékeltetésére idézem egy 1855-ös kiadású álmoskönyv egyik mondatát: „Igen bölcsen rendelte annak okáért a teremtő, hogy nem minden álom jelentését találjuk el, elvagyon ezeknek kultsok a mi szemeink elől rejtve, ne is sokat építsen az ember az álmaira, mert ezt a religio általán fogva megtiltja, mint a régi bálványozásnak vak hiedelmű maradványát” (Bucsánszky, 1855).

Az álom eredetére vonatkozó felfogások koronként változtak. Összefoglalásukat a Zedler Lexikonból idézem: „A platonikusok az álmok okát a lélek vele született képeibenn és fogalmaibann keresték; Avicenna a legelső intelligentiabann, amely a Holdat bírja mozgásra, s ennek fénye sugarazza be az alvó ember képzeletét; Aristoteles a phantasticus Sensu communibann; Averroes a képzelő erőbenn; Demokritos azokbann a képekbenn, amelyek magukból a dolgokból származnak; Albertus (Magnus) a felsőbb dolgok be folyásabann, bizonyos alakok segítségével, amelyek állandóan alá folynak az égből; a Mediciek ezeknek páráibann és nedvességeibenn; mások abbann, amivel ébren sokat foglalkozunk; az arabok az észszbenn, mások azt mondják, hogy a lélek erői azok és egyúttal az ég be folyása. Az astrologusok a tsillagképekkel és a tsillagállásokkal magyarázzák őket, mások a levegőből származtatják, amely mindent körül vesz és keresztül jár”. (Idézi Biedermann 1989. 250.) E felsorolást Papus értelmezésével egészíthetjük ki. Az álmok egyik része a fiziológiai folyamatok (vérkeringés, emésztés stb.) következménye. Egy más csoportba tartoznak azok, amelyek az emberben fixálódó asztrális energia következményei. Az igazi álmok azonban a láthatatlan lények sugallatára születnek (Papus 1972. 213).

1 Az álomfejtés alapkönyve az újkorig Artemidórosz *Oneirokritika* című könyve volt.

A jóslás e formájának népszerűségét a könyvkiadás évszázadokon keresztül eredményesen ápolta. A magyar nyelvű kiadványok összefoglalását l. Pogány, 1978. 211–221. Legújabbban Lestyán, 1940/1990. 109–158; Szepes, 1989; Hernádi-Vinkó, 189–190.

Valamennyi felfogás egyetért abban, hogy az álom energiaáramlás következménye.² Az emberi szervezet, akár csak az előbbi fejezetben említett jóslások esetében, médiumként működik, amelyben ezúttal nem pillanatnyi ingerek, hanem képek, jelenetek fixálódnak. Az oneiromantia alapelve, hogy az így recepciózott információ nem véletlen, fölösleges, nem téves kapcsolat eredménye, hanem bekövetkező események előképe.

Az álom nem direkt üzenet. Ahhoz, hogy használható legyen, szükséges a dekódolása, transzformálása.

A görögök az álomlátást szándékosan idézték elő. Ehhez a megfelelő színhely kiválasztása volt szükséges. A tengerészek sorsát Poszeidón, a betegség „szándékát” Aszklepiosz templomában lehetett megtudakolni. A megfelelő helyszín zavarmentes recepciót biztosított.

Artemidórosz szerint az álom komplex üzenet, jelentéktelennek tűnő részletei is jelentést hordoznak. De ugyancsak releváns az álmodó ember elméjének egészségi állapota, társadalmi helyzete, neme, életkora. (Az intézményesedett álomfejtés manipulált voltáról l. *Hahn*, 1985.)

A mezősgéi hiedelemkorpuszban a következő álmoképek fordulnak elő: vonat – lemaradás; szekér – lemaradás; piszkos, zavaros víz – betegség; kártya – ördög; pénz – ördög/szerencse; arany – szerencse; kés – fájdalom; összedőlő ház – halál; mész – halál; széna – nyomorúság; sár – betegség; menyasszony – teherbeesés; asszony – rossz, ördög, bosszúság, betegség; férfi – jó, angyal, szerencse; fiú – jó; kislány – bosszúság; gyermek – bosszúság, betegség; cigány – hó; cigányasszony – veszekedés; halott – eső/halál; pap – ördög; román asszony – kár; kutya, kutyamarás – rossz ember; kígyó – szerencse; nyúl – szerencse, teherbeesés; disznó – halál, betegség; fehér ló – vendég; szürke ló – szerencse; juh – eső, hó; ló – legény (szerető); szőlő – betegség, sírás; szilva – sírás; cseresznye – sírás; zöld – reménység, jó; vár – hirtelenség; szar – szerencse; utazás – lemaradás; fogfájás, fõghúzás – halál.

Ugyanitt említem meg, hogy a jövőtudatnak ismert egy jelek, előjelek nélküli direkt jelentkezése is, előérzet formájában. Ha bár gyűjtés közben több szöveget is rögzítettem, itt mindössze egyet közlök:

- S. A. – Há te Pista, Józsi, a Rózié, nem azt mondta, hogy én nem megyek a gyárba, te Rózi. – Mé? – Nem jön, hogy menjek.
- S. I. – Ki mondta?
- S. A. – Há Rózi mondta.
- S. H. – Fazakas Rózi.
- S. A. – Igen. Nem megyek a gyárba. – Há mér te? – Nem jön, hogy menjek.
- S. H. – Ráesett egy kő. Na azt mondta, hogy nem jön hogy menjen a gyárbo... No akko mondta, hogy aznap, hogy nem megyek, te Rózi, a gyárbo. – Há mé? – Há nem, nem tudak menni a gyárba. Mindha nem engedne valaki. S akko ement s na meghalt, s aztán a felesége sírt, hogy na mér engedte e, hogy tudta, hogy meghal.
- S. A. – Ó azt mondta, hogy nem megyen, szóval na, tegye fel a kabátot a vállára, s na akkor gyere, pusziljál meg, s na akkor hozzad a táskámat, hát nem akart menni, nem jött, hogy menjen. (*Felsődetrehem*, *Simon Anna 1910*, *Simon Ibolya 1941*, *Simon István 1940*, *Simon Hajnal 1961.*)

2 Nem tartom szükségesnek az álom eredetének pszichoanalitikus értelmezését ismertetni. Ezzel kapcsolatban l. *Freud*, 1977, 103–135, különösen 107.

3. Az átmetszett élet/idő

Az idő, mágikus vezérlőként, magával hozza a felfűzött, egymáshoz kapcsolt eseményeket, amelyeket lehetetlen megkerülni, kivédni, elhárítani. Manipulálni viszont lehet az időt: beletekinteni a múltba vagy a jövőbe, s ezáltal feltárni a rejtett titkot.

A linearitás, a szukcesszivitás csupán egyik tulajdonsága a történéseknek. Ugyanígy jellemzi őket az egyidejűség, a szimultaneitás. Amennyiben az idő átmetszhető, az események szimultán dimenziója is feltárul.

A planéták mozgása szabály, rend alapján történik. De ugyanakkor az antik, okkult, mágikus világnézet alapján a planéták mozgása, konstellációja befolyásolja a mikrouniverzumot, az élő szervezetet. Tehát a planéták élete „meg van írva” az élő szervezetben is. Ha az élő szervezetről lefejtjük az anyagi burkot és eljutunk az asztrális energia, asztrális „kód” lelőhelyéhez, ez a titok feltárul.

A mágia szakirodalmában szűkszavúan ugyan, de említi a nekromantia egyik formáját, amely az élő szervezet biológiai folyamatának felgyorsításán, átmeteszésén alapul. A tűzbe vetett test pillanatok alatt „fogyaszta el” életét, előrehozva ezáltal azt az eseményt, amely az idő természetes folyása esetén később következik be. Ugyanígy árulkodik a felbontott élő szervezet valamely része (zsigerek, belek, velő, magzat) a belé kódolt, meg nem élt eseményről (*Ipolyi*, 1854. 531; *Hernádi-Vinkó*, 209; *Biedermann*, 241; *Seligmann*, 14).

E kegyetlen jóslások elvét alkalmazza néhány kési eljárás. Ezekben az átmetszett koponya, mellkas, gyomor szerepét a növény vagy tojás csírája, a rügy tölti be. A kizöldülő Katalin-ág, Luca-ág árulkodik a természetes körülmények közötti zöldülés, virágzás szimultán eseményeiről. A feltört tojás csírája szintén a jövő titkát hozza előre.

A vidékünkön gyakorolt hagymakalendárium-készítés ugyanezt az alapelvet alkalmazza. A függőlegesen átmetszett, felbontott csíra a következő év kódolt időjárását tárja fel. (E szokás értelmezését l. *Gaignebet*, 1990. 41–47.)

A férjjóslás egy módoszatáról három adatközlő a következőképpen számol be:

Akko aztán azt meginn megcsináltam ecce, karácsony előtt tizenkét nappa ementem a vásárba. S kellett lopjak valakitő egy almát. De csak úgy, ha lopam. Me hogyha veszek, akko nem jó, nem érvényes. Aztat meg is próbáltam. Ementem és loptam. Addig fészkelődtem ott, hogy lopjak. Gondoltam, ha megfognak, na nagylány vótam, szégyelltem. Hogy hazajöttem és minden regge beléharaptam, de nem haraptam le és a fogamat tettem beléje s visszatettem a párnám alá. S karácsony estéjin meg kellett egyem. Kimentem a kapuba s megettem, hogy lássom, ki jön leghamarább, milyen nevű, olyan lesz a férjem. Aztán milyen helyt laktam én, ülhettem vóna éfélig, amég ejön valaki hozzánk. De aztán nem tudtam megenni, mert vót egy testvérem, négy éves vót s az meglátta. Az almát. S addig sírt, amég oda kellett adjam. Annyit búsuitam érte, hogy én nem menyek férhez most. (Bodon, Jenei Jolán 1943) Megezel kilenc almát, egy nap és annak a magját meggyűted s béteszed a párna alá. S akko is megálmodad a férjedet. (Bodon, Jenei Anna 1969.)

Ha megeszed az almát, s van kilenc magja, azt tedd a párnád alá, s megálmodad, hogy a szeretőd vagy az urad ki lesz. Én ettem almát s sohase vót kilenc magja. Próbáltam, de nem sikerült. (Felsődetrethem, *Simon Hajnal* 1961.)

Az eljárás az almamag és az élet, a jövő év, az idő asszociációján, mágikus összefüggésén alapul.

Az alma elfogyasztása az idő manipulálásának mozzanata. A tizenkét napon át történő elfogyasztás a következő év hónapjainak szimbolikus megélését valósítja meg, akár csak a hagyma tizenkét rétegének lefejtése. Az így megszerzett csíra, mag a jövő év szimultán történéseit hozza előre.

A kilences szám a háromszor hármas entitás szakralitása révén biztosítja az eredményt.

4. *Determináción alapuló előjelek*

A primitív és laikus (népi) időszemlélet alapvető sajátossága a kezdet és a folytatás mágikus kapcsolata. A kezdet e felfogás szerint olyan sűrített előidő, amelynek történései determinálják a folytatást. Ez az elv az eseményeket az előzmények következményeként értelmezi. Alkalmazásával különböző területeken találkozunk.

1. *Időjósítás*

A kezdet és a folytatás kapcsolata az időjósításban annak a meteorológiai megfigyelésnek a megnyilatkozása, amely szerint a hideg- és meleghullámok az év során ritmikusan változnak. A kiemelt napok (a cikluskezdő napok) e ritmusváltás határai (I. *Oláh*, 1986. 23.).

A mezőszégi korpuszban a szabályos ismétlődések következő esetei fordulnak elő:

1. Egy nap/egy esemény és egy időszak időjárása közötti analógia. Ismertek a következő értelmezések. Medárd napjának időjárása jelzi az utána következő negyven nap időjárását. Január első tizenkét napjának időjárása jelzi az év tizenkét hónapjának időjárását. Sándor, József, Benedek napja után meleg idő következik. Ha korán lehull a hó s nem marad meg, nem lesz állandó tél, „megvet a tél”. Ha az esőcseppek buborékot vetnek a tócsákban, az eső hosszas lesz. Ha valamilyen fa (alma, akác) későn, július, augusztus táján virágzik, hosszú ősz várható.

2. Két nap időjárása alternatív viszonyban van. E típust egyetlen megfigyelés képviseli: Katalin és karácsony napjának időjárása egymásnak ellentéte. A sáros Katalin fagyos karácsonyt, a fagyos Katalin sáros karácsonyt jelent.

Itt tartom szükségesnek megemlíteni, hogy egy detrehemtelepi adat szerint a hétéves periódusok kompakt időjárási tömböt alkotnak. A hétéves periódusok alapvető meteorológiai karaktere a periódus letelte után megváltozik. Csapadékos hét év után száraz hét év következik.³

³ Az időjárás hétéves szakaszossága Knauer páter (1612–1664) által összeállított százéves kalendáriumának alapelve.

II. Születés

Az alábbi értelmezések a születés körülményeit az egész életre kiható jelként értelmezik. A hurokkal (nyakra csavarodott köldökzsinórral) született gyermek szerencsés lesz. A burokban született gyermek szerencsés lesz. Ha a gyermek hosszú hajjal születik, hosszú lesz az élete.

III. Házasság

Az előző modell alapján előjelként értelmeződnek a házasságkötés napjának körülményei.

Ha a lány eltöri a tükröt, annyi év múlva megy férjhez, ahány darabba tört a tükör. A lakodalom napi eső áldásos, boldog házasság jele. Ha templomba menetelkor fúj a szél, az ifjú pár élete viharos lesz. Ha disznó megy át a nász-nép előtt, vagy valaki üres edénnyel jön szembe, sikertelen házasságot jelent. Ha a menyasszony poharat tör el, nem lesz boldog a házassága. Aki a lakodalom utáni éjszakán először alszik el a házastársak közül, az hal meg hamarabb.

IV. Elindulás

Ha valaki elindul és visszafordul, nem lesz szerencséje. Az üres edény szerencsétlenséget, a tele szerencsét jelent. Szürke macskával találkozni szerencsétlenség. Vásárra menet asszonnyal találkozni szerencsétlenség, a férfi szerencsét hoz.

V. Évkezdés

„Karcsi, az isten nyugtassa, azt mondta, hogy nem szabad hogy a szék ledőljen... az utolsó nap. Ha edől, akko... úgy őrizkedett, hogy ne dőljen e a szék.” (Felsődetrethem) „Ha szilveszter napján felborul egy szék, meghal valaki a családból.” (Detrehemtelep)

„Azt mondják, ha asszony menyen bé újévko elősszó a házbo, akko mind csak hát-rafelé mennek. Hogyha férfi vagy fiúgyermek, szerencsét hoz.” (Általános)

VI. Halál

„Ha a halottnak a szeme nyitva van, evisz valakit a rokonságbó. Ha szép, fiatal az arca, fiatal hal meg.” (Detrehemtelep)

5. Előjelek

Az e csoportba sorolt jóslások közös jegye a két esemény közötti kauzalitás, amely, az előző csoporttól eltérően, fordított rendben érvényesül. Egy későbbi esemény az előjelben előrevetíti magát, az előjel az esemény előeffektusa.

E látszat szerinti egyezés mögött azonban két előjeltípus húzódik meg. Az időjóslás esetében az előjelek természetes jelekként, szimptómákként működnek. Az állatok előre érzékelik a légköri változásokat, s e változások de-

terminálják viselkedésüket, amely az ember számára jelértékűvé válik. És ugyanígy jelle válhat a meteorológiai jelenségek törvényszerű szukcesszivitása.

A második csoportba sorolt előjelek konvencionális jellegűek. Az ismétlődő véletlen egybeesések a közösség értékrendjében egy történést a másik előjelévé léptetnek elő.

I. Időjárás

A csoportosan járó csókák, a verekedő állatok, a kint járó hangyák, a hempergő ló, az alacsonyan repülő fecskék, a farkát letartó kecske, a füttyülő rigó, a fát kaparó macska, az alacsonyan szálló füst esőt jelentenek. Ha este kukorékol a kakas, lágy idő lesz.

II. Egyéb előjelek

Ahol megbotlik az ember, ott kincs van a földben. Ha a terhes asszony szeget talál, fia, ha gombot, lánya születik. A kemencén lógó edény, a házban a földön mászkáló gyermek vendéget jelez. Ugyanezt jelenti, ha asztalterfítéskor a háziasszony a szükségesnél több tányért vagy evőeszközt tesz az asztalra. Az elöntött só veszekedés előjele. „Ha rosszul gombolam a szvetteremet, azt jelenti, hogy sánta lesz a szeretóm.” (*Felsődetrehem*) „Ha lehull valakinek a gomb a kabátjáról, elhagyja a szeretője.” (*Felsődetrehem*) Kéményseprővel vagy cigánnyal találkozni, csontot találni szerencsét jelent. „Ha kibomlik a nadrágszűjűd, találkoza anyósadda.” (*Detrehemtelep*) „Ha megfordul a kenyér, amiko vetik bé, vendég eszik belőle.” (*Detrehemtelep*) Ugyancsak vendéget jelez, ha magától kinyflik az ajtó, ha a kakas a kapura repül és ott kukorékol, ha a macska a házban hempereg, ha az udvaron szarka kelepel. A pókháló a házban leánykérőt jelent. „Mondták régebb az öregek, miko tángyér törik e, fazakasinas születik.” (*Detrehemtelep*) „Minden embernek van egy csillagja, s ha meghal, az lemegy. Ha lehull egy csillag, valaki meghalt. Lement a csillagja.” (*Ecken*) „Miko a kutya vastagan, úgy né, orgonál, úgy ugat, mintha énekelne, úgy... S hogyha bénez a házbo az ablakon, akko is halott lesz.” (*Felsődetrehem*) „A bagoly úgy énekel. Mind a kéményen van állandóan. Azt mondták, hogy ez nagyon igaz.” (*Felsődetrehem*)

Utoljára hagytam azt a jelértelmezést, amely a múlt felé irányul: „Ha rossz az idő eskövőko, azt mondják, hogy a menyasszony nem vót nagyléány.” (*Detrehemtelep*)

6. Analógián alapuló jóslás

Az alábbi jóslások mind technikájukban, mind a felhasznált eszközökben eltérnek egymástól. Hasonlítanak viszont abban, hogy egy ember teremtette helyzetben kerül sor rájuk, s e konkrét helyzet kimenetele analógia alapján adja meg a választ.

a) Férjváltás gombok segítségével. A lányok kabátjuk, ingük gombjait egyenként, fentről le megfogják, mindenik gombrára egyik „férjelölt” státusát mondják: cigány, dobos, kapitány. Ha háromnál több gombjuk volt, újra kezdik a sort. Férjük az lesz, akinek a státusa az utolsó gombrán hangzik el. (*Felsődetrethem*)

b) „Megint felváltunk egy nagy kosár fát, s a butykóná hattuk. S ementünk (szilveszter éjszakáján), s hoztunk be egy-egy ölle. S hogyha párosáva hoztuk be a fát, akko azt mondtuk, hogy férhez menyünk az idén, ha páratlanul, akko nem menyünk férhez hama.” (*Jenei Jolán sz. 1943, Bodon*)

c) „Ementünk az ólhaz, megrúgtuk az ól ajtóját, hogy lássuk, hányat rőfög a disznó. Hogyha egyet rőfögött, akko csak egy év múlva megyek férhez, ha kettőt, két év múlva.” (*Bodon, Jenei Jolán 1943*)

d) (Szilveszter éjszakáján) „dobtuk a ház tetején át a csizmát. Amerre dőlt a szára, arra felé menyünk férhez.” Sinziene (Szent Iván) nap kellett fenni ahányan vótak, annyi koronát (virágkoszorút). És átdobtuk a pajtatetején. S amelyik leesett, az halt meg hamarabb.” (*Bodon*)

e) „Gyűltünk össze a fiatalság újév estején. Aztán tettünk, leborítottunk hét tányérra az asztalra. Az alá a hét tányér alá tettünk pénzt, gyapjút, kenyeret, tükröt, fésűt, hét félét. Sót is. Akkor aztán emeltük meg. Amelyik pénzt emelt, nagygazda, pénzes vót. Hogyha gyapjút emelt, akkor aztán sok juha vót, bács vót. Hogyha kenyér, akko nagygazda. Szenet is tettünk, azt mondták, hogy az fekete. És a fésű, az nagyfogú. Amelyik azt emelte, kacagtunk egyet-egyet jó nagyat. S tettük a gyufát, hogy na, az fingas.” (*Bodon, Jenei Eliza 1907*) „Szilveszter éjszakán le szoktunk borítani kilenc tányérra. S akko alája rakunk kenyeret, sót, kilenc félét. Fésűt, gyűrűt, pénzt, ollót, nagytűt, gombat. S akko ezekre mind rámondjuk. Mi kimenyünk, a negyedik leány lerakja, hogy mi ne lássuk. Bejövünk és három tányér a tiéd, három a tiéd, kiválasszuk. S akko mit kapak alatta. Ha kenyér, akko gazdag után menyek férhez. Ha ollót, akko szabó után, ha fésűt kapom, akko nagyfogú lesz, ha gyűrűt, büszke lesz. Ha pénzt, gazda lesz. Így rendre. Ha tű, akko szabó lesz. Mindegyiknek mondtunk egy-egyilyent. A fűsű nagyfogú, a só nyálás, a kenyér gazda, a pénz pénzes.” (*Bodon, Jenei Jolán 1943*)

f) „Etörjük a püspökfalatjáról azt a csontat, miko vacsorázunk, s melyik hal meg hamarabb. Amelyiknek letört az a vége, az hal meg hamarabb, s amelyiknek megmarad, az él.” (*Simon Hajnal 1961, Felsődetrethem*)

g) „Gyutattuk meg a gyufaszállót. S tartattuk fe. Ha erre görbült, erre mentünk férhez. Ha arra, akko arra.” (*Felsődetrethem, Detrethemtelep*)

h) (Szilveszter éjszakáján) főztünk ilyen galuskákat, ilyen ződ káposztáva, de csak neveket írtunk rá. Akko belegöngyöltettük abba a ződ lapiba és neveket, Feri, Pista, János, mindenféle nevet. S akko három olyan galuskát ki kellett kapjak. S milyen név talált nekem, olyan lesz a férjem. Az elsőt kibontattam.” (*Bodon, Jenei Jolán 1943*) „András napko tizenkét kicsi papírra ráírsz egy-egy fiúnevet. Béteszed a párna alá, s még teszel egy gagyát, egy kombinét, és egy szelet pirított kenyeret. Aznap bötölsz. Másnaptól minden nap bédobsz egy pappírt a tűzbe. Amelyik utoljára marad, ahhoz mész férhez, akinek a neve rajta van.” (*Detrethemtelep, Fehér Zoltánné Kocsis Erzsébet, 1958*) „Tizenhárom gombócba tegyél egy-egy darab papírt, mindegyiken egy fiúnév. Amelyik utolsónak megyen le, az lesz az urad.” (*Detrethemtelep, Tánczos Józsefné Nagy Iboha, 1961*)

i) „A férhezadó leány a lábo közé fogta a csípvezzőt, kiment vele, ha térfit látott, abba az évbe férhez ment.” (*Detrethemtelep*) „Miko má vége vót a szövésnek, a csípvezzőt a lábunk közé fogtuk, kimentünk velle az ajtón, ha fehérnépet láttunk, ündöbnyú lesz, ha embert, bika.” (*Detrethemtelep*) „Miko vége van a szövésnek, az állapotos asszony ráül a csípekre, behunyt szemmel kimegy a kapuig, ha férfit lát legelőször, fia lesz, ha asszonyt, leánya.” (*Bodon*)

j) „A leszáradt köldökszinórt elteszik, mikor a gyermek hétéves, a kezébe adják, hogy bogozza ki. Ha sikerül, eligazodik az életben, életrevaló lesz.” (*Detrethemtelep*)

7. Az intézményesített jóslás

A döntési szféra intézményszerűen épül ki a társadalmi gyakorlat bizonyos területein, a népi környezetben is. Státust biztosító szerepek rendszerén fekszik s rendelkezik azzal a szellemi tőkével (szimbólumok, ismeretek, technikák, stratégiák) és presztízzsel, amely a szerep megvalósítását lehetővé teszi.

Történeti és kortárs etnológiai adatok bizonyítják, hogy korábban a jóslás intézményesítetten történt.

Az intézmény betiltásáról szól, tehát ennek a zsidóknál való korábbi meglétét jelzi Mózes V. könyve: 10. *Ne találtassék teközötted, aki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jövendőmondó, se igéző, se jegymagyarázó, se varázsló; 11. Se bűbajos, se ördöngösöktől tudakozó, se titok-fejtő, se halott-idéző. 12. Mert mind utálja az Úr, a ki ezeket műveli, és ez ilyen utálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előled. (18. 10–12) De hogy a jóslás felszámolása lehetetlen volt, azt Sámuel I. könyve bizonyítja. A Filiszteusokkal szembenálló Saul megrémül az ellenségtől s jósnőhöz folyamodik, aki a holtak közül Sámuelet hívja elő (28. 7–19). Hasonló utalások: Krónika, II. 28. 3., 33. 6.; Sámuel I. 14. 38–44., II. 5. 23–24.*

A görögöknél közismert volt Apolló delphii jósdája, Zeusz dodonai orákulum. Ezekben az intézményekben papnők továbbították az istenekhez intézett kérdéseket.

Rómában a madárjóslást erre szakosodott hivatalnokok, az augurok végezték. Claudius császár szervezte meg a haruspexek (béljósok) 60 főből álló testületét, s élükre a magister publicust, a főszószólót állította.

A jóslás intézményesülése helyenként/koranként hol egy tudatos, irányított, hol pedig egy spontán szelekció, kiválasztódás alapján történt. Az első esetben a jóslás alapja a megszerzhető, megtanulható tudás volt, s e tudás pedig az ezoterikus tudás része. (Ebbe a csoportba tartoznak a papok, papnők általi, templomban, templom közelében történő jóslások.) A másik esetben, ezzel szemben, az egyén a vátesz, a látó képességével született.

A kutatott falvakban csak szórványosan fordul elő a hivatásszerű jóslás. Mindössze az ónöntés specialistái maradtak meg a faluban. A jóslást ellenszolgáltatás nélkül végzik. A század első felében, századunk közepén voltak még rostaforgatók, néhány évtizeddel ezelőtt vándorjósok (általában cigányok) elégtették ki a lakosság ilyen jellegű igényeit. S nem érdektelen megemlíteni, hogy „cédulás” madárjósok a környező vásárokon, városokban ma is árulnak szerencsecédulát.

A gyakorolt technika alapján az alábbi típusokat lehet elkülöníteni.

a) Nézés a cseberbe.⁴ (Elemzése: Keszeg, 1992. 70–80.)

b) Ónöntés. Ijedtség esetén vízbe öntött ón segítségével tudakolják meg a rémület okozóját.

„Én megjártam Sanyiva, éppen én jártam meg. Hát meg vót ijedve, sírt s akko jött valaki, vetette az ónt, s nem tudam, kutya vót, vagy mi.” (Bodon, Ekhárd Jánosné Gyulai Ilona 1925.) „Nekem vót egy leánkám, született kettő... egyik tizenegy hónapos vót s megszületett a másik. A leánka vót már hét hónapos. Mit tudom én, igaz, nem igaz, na egy este a leánka rosszul lett. Hal meg, s hal meg, s hal meg. Na jön egy szomszédasszony. Na, azt mondja, menjetek, hogy ótsanak neki szenet, mert meg van igézve. Ement az uram vagy három helyre, és elment egy helyre és azt mondja, sztáj, hogy dobjak a *cusuturán* is. Ahogy dobtak, vitté ruhát, ahogy dobtá keresztül a ruhán, ahogy kiömlött, mind a koporsó jött ki. Na, azt mondja, menj haza, me a gyermekek meghal, me nézd meg, a koporsó. Na akkor az uram, de már rég, van vagy negyvennyolc éve, az én uram negyvenhat éve elveszett a háborúba, még azelőtt vót. Na azóta nem még vót, hálistennek semmi baj. De meg is halt a leánko.” (Fráta, Szövérfi Ilona 1913) „Ement

4 Párhuzamai a kristallomancia és hydromancia eljárásai között keresendők. E technikák a tárgyak tükröző képességét használják ki.

a kicsi vederrel a csorgóra, hogy hozzon vizet, s a kutya rászökött, a szomszéd kutyája. S annyira megijedett, hogy reá két napra, háromra, esténként mind látta a kutyát maga előtt. Ébredett fe álmából s né a kutya, né a kutya. Evitte az édesanyja bé a faluba, egy asszonyhoz, amelyik tud vetni ónna, s egy darab ónt s mindjé kijött a kutya. Hogy a kutyától ijedett meg. S abból a vízből egy kicsit ivott s jobban lett.” (Bodon, Jenei Jolán 1943) „Itt, Bodonba, ha valaki megijedt valamitől, akkor öntik az ónt a cseberbe és az jön ki az ónból, amitől megijedt. Velünk nem történt meg és ezért pontosan nem tudjuk. Tehát elmegy az a valaki, aki megijedt ahhoz az asszonyhoz, aki ért ehhez. Az asszony román volt, épp most a tavasszal halt meg, az öreg néni. A magyarok nem foglalkoznak. Megönti az ónt, bedobja a cseber vízbe és közbe mond is valamit, de mivel nem mondja hangosan, nem tudjuk, hogy mit mond. A vizet kilenc kútból kell vinni. És kijön az, amitől megijedt. Például a kutya. Nálunk a gyermekeknél fordul elő.

A vizet éjjel, éjféltől kell kimerni a kilenc kútból, nem sokat kell merni. Amikor a vizet viszik, nem szabad beszélni, sőt még hátra se nézni. A vizet az asszony kell vigye. Körülbelül három-négy napra az ijedés után kell elmenni.” (Bodon, Jenei Melinda 1972)

c) Kártyaolvasás. A háború idején népszerű eljárás volt. Az alábbi közlés a köztudat által az eljáráshoz társított hiedelemháttérrel is tartalmazza.

„A szomszédasszonyunk, Erzsi ángyó... mikor a háború alkalmával édesapám is fogoly vót Oroszországbo. S mind mondta anyunak, hogy menj, azt mondja, vaj egy tudós asszonyhoz, lássod, mit mond, még él az urad, me nem kapott sem tudam hány évig levelet tőle. Az enyém is ott van, azt mondja, s én ementem, s megkaptam, hogy él még. S ement nem tudam hová, milyen asszonyhoz, s az olvasott neki ott a kártyából s megmondta, hogy a te urad egy vasgyárba dolgozik s egy vasat visz a hátán. S ő arra a napra tartalt számot s miko a férje hazajött, megkérdezte. S tényleg azt mondja, vasgyárba vótam, s egy vasat vittem a hátaman. Egy nagy vasat cipelt. A sátány elment s megkereste. S hozta a hírt vissza az asszanynak, hogy él. (Közbeszólás: – De az egyik ördög nem kapta meg.) Nem kapta meg, igen. Akko eljött egy öreg sánta ördög, s elment, megkereste, má a másikkak nem tudták megkapni. Azt mondta, menjetek és keressétek meg. Ha él, ha hal, hol van, de keressétek meg, hogy mi van velle. Megkapták egy vasgyárba, egy vasat vitt a vállán.” (Bodon, Jenei Jolán 1943) „Én is ementem ecce egy ilyen kártyavetőnéhez. Szakállba vótam, anná a Rozáliáná, ha ismerték. Aztán hogy tudatt valamit az asszony, nem, nem tudam. Valami úriasszonyak vótak arra a...Is vetett a kártyáva. Szóva nem azé mentem, hanem vót nekie földje, me akko még nem vót kollektív. És a szomszédom meghívt, hogy menjünk neki segíteni szedni, me felibe dógozták, hogy szedjük le s vigyük is haza. S a körét is levágtuk. S még vótunk vagy négy-öt olyan fiatal léányak, s akko úgy vót a vásár, ha fehoradjuk a padlásra, vet a kártyákbó, kimondja a szerencsénket. S na én is kíváncsi vótam, hogy most má mi lesz, ki lesz, ki lesz. Kivetette a kártyávo, azt mondta, hogy szerencsém nagy lesz, pénzes leszünk, lesz pénzem, de nem lesz örömem benne. Gyermekekem sok van, csak nem fognak megélni, s akko azt mondta, hogy édesanyámé nagyon sokat fogak esekedni, édesanyám e fog kötözni messze tőlem, siratom, a gyermekeim nem fognak szót fogadni. Igazán, amit mondatt, mostanig minden teljesült. Ő úgy elmondta s mind úgy van.” (Bodon, Jenei Jolán 1943)

d) Madárjósulás.⁵

„Igazán nem is mondtam e senkinek, Feri se tudja, hogy csinátam én is. Ementem Ludasra s vannak azak a madarak, hogy húzzák a cédulákat. Mondam, húzzak egy cédulát én is magamnak. Is kijött, hogy miko hány éves leszek, milyen nagy szerencsétlenség fogja érni az emberemet, úgyis

5 A madárjósulás már a káldeusok gyakorlatában megvolt. Különböző formái ismeretesek. A római augurok mágikus körbe álltak s várták az üzenetet hozó madarat. Ugyancsak Rómában e célra tyúkakat tenyésztettek, s szükség esetén a táplálkozásuk módjából jósoltak.

A madárjósulás külön formája az alectryomanzia, amely során a kakas az ábécé betűire szórt magokat felkapdossa. Az összeolvasott betűk adják az üzenetet.

16. századi jósításokról készült magyar feljegyzés l. Lukinich, 1905.

vót, hogy olyan nagybeteg vót, majnem levágták a lábát, mind hittem és vártam, hogy jöjjen e az az idő s bé is teljesedett, pontosan úgy, ahogy vót megírva a cédulábo. E is égettem a cédulát a tűzbe aztán. Éppen úgy vót megírva. Bételjesfódött, hogy higgyük. Én is mind vártom, hogy harmincvalahány éves koromba történik s úgy is történt, pontosan. Az is olyan dolog vót, az a madár.” (Bodon, Szántó Ferencné Fekete Erzsébet 1930)

e) Rostaforogtatás.⁶

„L. néni a bőrróstát az asztalra tette, az ollóval csinált valamit, és azt mondta: – Kedves szellem, mondd meg az igazságot. Megkérdezte, hány évig élnek a vénasszonyok, s a rosta annyiszor fordult meg. Ha nem hitték s újból próbálták, a rosta nem mozdult. Azt is megmondta, hogy a léányok miko mennek férhez. Igaz, nem mindig teljesült bé.” (Detrehemtelep, Keszeg Pálné Albert Eszter 1906) „Valami fuszulykaszemeket tesznek beléje (a rostába), valamit ráznak, me én nem láttam, csak ahogy hallattam én is, hogy egy kicsi fuszulykát tesznek belé a rostába s azt ott mind rázza s annak mind olvas, s akko jönnek az ördögek, igen, híjja őket, s küdi, na ide menj, s oda menj s keresd meg, lássad, hogy hogy van s mi van, s hozza vissza a hírt nekie.” (Bodon, Jenői Jolán 1943)

f) Jóslás vonalaktól.⁷

„Bogosiékná vót egy öreg cigány, az mind jóslt, kinek ki az irigye, kihez menyen férhez, milyen szerencséje lesz. Úgy mind írt össze-vissza, aztán abbó olvasta ki. Vittünk neki szalonát, alutetjet.” (Detrehemtelep, Keszegné Tóth Erzsébet 1932)

g) Tenyérjóslás.⁸ Korábban vándor cigányasszonyok jósltak tenyérből. A cigányok letelepedése óta a környező városokban ajánlják fel szolgálataikat.

h) Jóslás kávéból. A falvak lakossága csupán az utóbbi években vált kávéfogyasztóvá. A zaccból való jóslás is a legutóbbi időben honosodott meg. Az alábbi közlésben egy középértelmiségi gyakorolja.

„Nekünk most né egy rokonunk feakasztatta magát. S nem tudam, az óvóné, úgy hallattam, úgy mondta Bözsi, én nem is vettem úgy számbó. Kávéva nem tudam, mit ízélt. Azt mondja, te Bözsi, itt kijön, valami rokonság, mutat valami gyászot. Bözsi nem mondta, csak miután megtörtént ez. A fiúk jönnek haza Gyéresről, hogy holnap mennek temetésre, mert egy unokatestvérünk felakasztotta magát. Azután mondja Bözsi, na azt mondja, nem szóltam semmit, mind gondolkoztam, ki van öreg, ki fog meghalni.” (Detrehemtelep, Kocsis János 1932)

A hivatásszerű jóslás minden társadalomban intézményesítetten működött. A Mezőségen csak szórványosan vannak meg ennek az intézménynek a nyomai.

A jóslás általános tudássá vált. Az álom- és előjelértelmezés bizonyos szinten a hétköznapiak tartozéka, és mindenki gyakorolja. A bonyolultabb technikák azonban szaktudást igényelnek, s a speciális tudás ilyen esetekben koncentráldik egy-egy személy kezében, aki a jóslást szolgáltatásként gyakorolja. Szükséges

6 Részletes leírását l. Gunda, 1989.; l. még Szendrey, 1986. 301–302.

7 Az itt leírt eljárás a geomantia egyik formája. Mögötte az a meggyőződés lappang, hogy a feltett kérdésre a Földanya válaszol, a jósló kezét irányítva. Az eljárás leírását l. Hermádi-Vinkó, 151–156.

8 A kiromancia az ókor óta ismert jóstudomány. Asztrológiai megalapozása a középkor és az újkor során történt.

Európában a 15. században hódított újra teret, a cigány migrációnak tulajdoníthatóan (Lehmann, 1900. 314; Biedermann, 1989. 188.).

Akárcsak az álmoskönyvek, a kiromancia összefoglaló munkái is népszerűek voltak. Az utóbbi évek kiadványai közül l. Lónyay, 1899/1990; Kosutány, 1942/1988.

azonban hangsúlyozni, hogy egy specialista csupán egy technikát ismer és alkalmaz.

A mezőiségi adatok egyértelműen arra utalnak, hogy e szféra teljesen női terület. Különösen az idősebbek vállalkoznak e szolgáltatások biztosítására. A tenyérjólás pedig máig megmaradt a cigányasszonyok szaktudásának.

Kísérlet a megjósolt jövő elhárítására

A jóslások finalitása a jövőre vonatkozó információszerzés. A korábban említett eljárásokban általános az így megtudakolt jövőhöz való fatalista viszonyulás: hiába tudjuk előre a bekövetkező eseményt, tenni ellene semmit sem lehet, mindössze felkészülni az elviselésére.

A mezőiségi korpuszban egyetlen adat vonatkozik a megjósolt jövő elháríthatóságára.

Általános meggyőződés az, hogy a kutyavonítás halált jelent. Ennek tudatában a halál elfogadása mellett két cselekvési alternatíva létezik. Az eladott kutya magával viszi a halált is, de a halál megelőszíki a közeledtét jelző kutyával is. Egy detrehemtelepi adatközlő idézek: „Én azt tudam, a régi öregektől. Hogyha a kutya orgonál, azt e ke rendezni a háztól. Vagy a kutya epusztul, vagy valaki a házból.” (*Kocsis János 1932*)

Ennek az alaphelyzetnek két korábbi változata ismert. Egyik adatközlő szerint „édesanyám mondta, hogy nem szabad a kakas három óra előtt kukurigoljan. Három órakko kukurigol, négykor, ötkor. Amelyik kukurigol, azt le kell vágni.” (*Andrássi-telep, Demeter Pista 1923*) Az adatközlő felesége a következőt tette hozzá: „Az nem jó jel. Nem jó jelt hoz a házbo. Aztat levágjuk. De se eladni nem szabad.” (*Demeter Erzsébet 1920*)

A korán kukorékoló kakas tehát halált jelez. A kakas eladásával a halál még nem hárítható el.

Két adatközlő szerint a megjósolt halál elkerülhető, tyúkálodozattal. Közlöm a velük készített beszélgetést.

„S megint miko a tyúk kukurigol. Akko megint csak a házto nem tudam, hányszto...

R. G.: ...Tizenkétsze...

K. J.: ...Így né átborítani a tyukat a fején, kecskebukázvo. S akko onnan mérték. Onnan a... tizenkétsze, s akko levágod a nyakát. Én is láttom édesanyámtól.

– De honnan mérték?

– Az asztaltól a küszöbig. Nem tudom, kilencszer vagy tizenkétszer, s ha a feje a küszöbre esett, akkor levágto. S ha nem esett a küszöbre, akko valaki elment a családból. Mamád, vagy nagyapád, vagy a rokonságból. Ha a küszöbre esik a feje s levágod, akkor nem hal meg. (*Detrehemtelep, Kocsis János 1932, Rus Gheorghé 1952*)

A halált tehát atipikus esemény, a tyúk kukorékolása jelzi előre. A halált ki lehet elégíteni a tyúk elpusztításával, feltéve, ha a tyúk alkalmas a halálnak a házból való eltávolítására. Ha az asztaltól a küszöbig mért távolság tizenkét tyúkhossznál nagyobb, a halál a házban marad, családtagot követel, a tyúk feláldozása tehát ez esetben fölösleges.⁹

⁹ E hiedelemcselekvés (magyar, csuvas, cseremis, román) elterjedtségét ismerteti *K. Kovács*. Értelmezése szerint a tyúk a lelket az égbe vivő madár. 1944. 21–25.

A jóslás kiemelt jelentőségű emberi cselekvés, materiális történések és cselekvések metainterpretációja. Az emberi értelem az események fölé emelkedve, tőlük függetlenül, logikájukat, törvényüket, princípiumukat „olvassa ki” belőlük. Ez a logika visszautasítja az események egymásutániségének kaotikus voltát, rendszernélküliségét, az idő amorfi, áttekinthetetlen, egydimenziós voltát. A jósló ember számára a jelen úgy része az időnek, hogy még/már tartalmazza a múlt/jövő „emlékezetét”. Ezért jelen idejű cselekvések alapján megtudakolható a tolvaj, az igéző, a betegség okozójának kiléte (cseberbenezés, öntetés, vízvetés), a szilveszter éjszakai, újévi jóslások pedig a jövő időt „hozzák előre”.

A jóslások mögött meghúzódó meggyőződés szerint a világban rend van. Minden eseménynek megvan a maga ideje, amelyet elő- és utókausalitások határoznak meg. Minden esemény következmény és előeffektus. A kauzalitás (s az ennek megfelelő kronológiai rend) mellett az események másik meghatározottsága a szimultaneitás. Amennyiben egy eseménysorozat történésideje felgyorsítható, az előrehozott esemény árulkodik természetes történésidejének eseményeiről. (Pl. a kimetszett magzattól való jóslás, a kiszáradt Katalin-ág, a hagymakalendárium).

A jóslások csupán látszatra materiális cselekvések, valójában azonban szimbolikus jellegűek. A jóslásban szereplő tárgyak, jelenségek érzékszervekkel receptálhatók, ám a jóslásra nem ez teszi alkalmassá őket. Az anyagi megnyilatkozások mögött princípiumok (irány, szám, szexualitás stb.) húzódnak meg és hatnak. A bemutatott korpuszban a következő oppozíciók hordozzák a princípiumokat:

1. Jobb – bal (viszkető szem, tenyér).
2. Férfi – nő.
3. Előre – hátra („vissza”) (jóslás visszafordulásból).
4. Fent – lent (ledólt szék, felfordított kenyér).
5. Üres – tele (jóslás találkozásból).
6. Élet – halál; zöld – száraz (Katalin-ág).
7. Zárt – nyitott.
8. Hosszú – rövid (haj).
9. Hosszú – kerek (szeg és gomb).
10. Egész – rész (törött) (pohár, tükör).
11. Normális – jegyes (hat ujj, fehér hajsza, fehér folt a körmon, széles homlok).
12. Mozdulatlan – mozgó, nyugtalan (állatok).
13. Elégséges – fölös (tányér, evőeszköz).
14. Szótlan – hangos (madarak, állatok).
15. Páros – páratlan (fahasáb).

A jóslások dematerializált jellege teszi lehetővé a jeltárgy és jelentés fakultatív viszonyát. Ezzel magyarázható a homonim (egy jel – több jelentés) és

szinonim (több jel – egy jelentés) jóslások nagy száma. A nyerőcsont eltörése például jelentheti a vesztes fél korai halálát. Más közösség interpretációja szerint a nyertes fél kívánsága fog teljesülni. A vizsgált falvakban a rostával törendő jóslást a kávéból való jóslás váltotta fel. Az osztováta lebontásakor a csípvevessző segítségével jósolni lehet mind a férjhez menésre, mind a születendő gyermek és állat nemére. S ugyanitt kell megemlíteni, hogy egy jósló cselekvés elvégzésének több „kizárólagos” (adekvát) időpontja van (pl. gombócfőzés András és szilveszter napján).

A jóslás tulajdonképpen két részből álló cselekvés. Első mozzanata materiális, a második intellektuális jellegű. A materiális mozzanat a világ, az idő integritásához tér vissza. A világ integritásával azonosított nyugalmi állapot módosulása jelértékű. Az így kiszűrt jel azonban nem önmagában hordozza a jelentést. A jelentés interpretáció eredménye, amely a jelnek egy viszony-, értékrendszerben való elhelyezése alapján történik.

A jóslások elvi alapját a mágikus világkép alkotja. A mágia ugyanolyan ősi, alapvető létélmény, mint az öntörvényű, mitikus lények által dominált világok szimultán létezését és az emberi világra való hatását tételező mitikus, valamint az ebből letisztult misztikus világkép.

A mágia a világmindenség egységét tételezi. Ezt az egységet sugallja a görög istennek, Hermész Triszmegisztoznak tulajdonított smaragdtábla szövege, amely szerint „ami fent van, az olyan, mint ami lent van”. Az egység érvényesülését két törvény biztosítja és szabályozza: a hasonlóság és a szimpátia.

Az emberi szervezet, a mikrouniverzum a világmindenség (makrokozmosz) kicsinyített mása. A kabala könyve, a Zóhár írja: „A világegyetemet borító égbolton sok csillag- és bolygóalakzatot látunk (...) Emberi lényünket beburkoló bőrünkön hasonlóképpen vannak alakzatok és vonások, melyek testünk csillagai.” (Seligmann, 1987. 231–239.) És még egy példa a téma szakirodalmából: erővonalakon a Napból úgy áramlik az energia, mint ahogyan az óceán pumpálja szakadatlanul a Föld szervezetébe a vizet, s mint ahogyan a szív biztosítja az emberi vérkeringést. Ez a felépítés- és működésbeli hasonlóság teszi alkalmassá a történéseket, eseményeket egymás helyettesítésére, egymás jelzésére. Ez az alaphelyzet képlet formájában a következőképp írható fel: ha A a materiális, konkrét, B pedig a szimbolikus események, történések halmaza,

$$f : A \rightarrow B$$

$$f(a) = b, \text{ ahol } a \in A$$

$$b \in B$$

A jóslás funkciói

A jóslás évezredekken keresztül megmaradt alapvető emberi szükségletnek. Az idő múlása, a tudományok megjelenése, fejlődése mindössze a jóslási technikák felszíni struktúráját módosította, elvi alapjait, funkcióját nem tudta elcsöpörni.

A jóslás iránti igény szakadatlanul újratermelődik a világban, a kozmoszban való létezés élményéből. A mantikához forduló ember a létezés, a cselekvések és történések abszurditását, az ember individuális és nembeli kiszolgáltatottságát utasítja vissza. A folytonos történés kaotikus felszíne mögött a rendet, a törvényt, az értelmet, a magyarázatot keresi. A jóslás a világhoz való kötődés, felzárkózás eszköze.

A jóslás egyike azon cselekvéseknek, amelyek a létezés finalitását, a létnek tulajdonított finalitás helyességét kutatják, s ilyenképpen a létezést teszik elvi-selhetővé, motiválhatóvá.

A mantika funkcióját kutatva a bevezető gondolathoz kell visszatérnünk. A jóslás, a maga, empirián és/vagy mágián alapuló meggyőződésével, technikájával egy adott léthelyzet perspektívátlanságát oldja fel. Reményt, távlati „eredményt” projektál az aktuális cselekvésekbe, számba veszi azok alternatíváit, felkészít az elháríthatatlan kudarcra, megerősít, ellenállóvá tesz. Általánosabban fogalmazva, megnyitja a jelent a jövő felé, a beláthatatlan jövőt a jelenhez közelíti.

Ha a dolgozat során idézett adatokat koherens szöveggé kezeljük, a közösség létdefinícióját, értékrendszerét (vagy legalábbis ennek részét) olvashatjuk ki belőlük. A számbavétel feltárja azokat a helyzeteket és körülményeket, amelyek e közösség számára lehetővé teszik/gátolják a létezést.

A jóslások számára kedvező idő a természeti ciklusok, az időszámítás, az emberi élet, az emberi cselekvések fordulópontjai, azaz a múlt és jövő közé eső „megnyílt” idő. A szövegtörzsekben a következő időpontok szerepelnek: tél- és tavaszkezdés; évkezdés, születés, ifjúkor, házasság, halál; vásárba indulás, szöveg befejezése, betegség kezdete. E példák egyértelműen bizonyítják, hogy a jóslás két időintervallum cezúráját hivatott áthidalni, valami befejez(őd)ése, valami új-rakezdésének szükségessége miatt előálló frusztrációt hivatott enyhíteni.

A korpusz alapján rekonstruálhatók azok a létfeltételek, amelyek bizonytalansága, alternatív kimenetelei frusztrálják a mezőségi embert. Ezek a következők: a születés, férjhez menés, a halál, a betegség, az események, a szociális élet, az anyagi élet, az állattartás, az időjárás. E létfeltételek alternatíváiban a következő negatív és pozitív értékek relevánsak:

születés a születendő gyermek neme

száma

a megszületett gyermek élettartama

hosszú

rövid

értelmi képessége

okos

buta

szerencséje

szerencsés

szerencsétlen

egészsége

egészség

betegség

férjhez menés ideje

a jövőendőbeli fizikai állapota

szép

csúnya

egészséges

sánta

neve

foglalkozása

anyagi helyzete

gazdag

szegény

lakhelyének iránya

	<i>hűsége</i>	hű hűtlen
<i>a házasság minősége</i>		boldog viharos
<i>teherbeesés</i>	igen nem	
<i>betegség oka</i>		
<i>kimenetele</i>	gyógyítható gyógyíthatatlan	
<i>halál előrelátható ideje</i>	kései korai	
<i>a házastárs halálának ideje</i>		előbb utóbb
<i>a következő halott életkora</i>		idős fiatal
<i>várható-e közeli haláleset</i>		nem igen
<i>események fordulat minősége</i>		előrelátható váratlan
<i>tartalma</i>		előrehaladás lemaradás öröm bánat, bosszúság, sírás
<i>az esemény kiváltója</i>		angyal ördög
<i>szociális élet</i>	vendég érkezése anyóssal találkozni rossz ember pletyka veszekedés	
<i>anyagi helyzet</i>	szerencse szerencsétlenség	
	gazdagság szegénység	
	haszon, kereset adósság, kár	
	<i>vásári szerencse</i>	igen nem
	<i>kincs</i>	
<i>állattartás: a születendő állat neme</i>		
<i>időjárás: csapadék</i>	eső hó	
<i>hőmérséklet</i>	meleg, lágy idő fagy	
<i>évszakok</i>	hosszú ősz rövid tél	

Az értéktáblázatból kiolvasható, hogy azt egy földművelő (időjárás), állattartó, vásárjáró közösség működteti, amelyet érzékenyen érint anyagi helyzetének, számbeli összetételének, tagjai egészségi, értelmi stabilitása. Ebben a társadalomban különösen a női nem kiszolgáltatott. A férjhez menéssel kapcsolatos jóslások nagy száma arra vall, hogy az események szintjén a lányok alig

befolyásolhatták életük fordulópontját. Az általános képhez tartozik az is, hogy nagy mértékben atomizálódott közösségről van szó. A jóslások szinte kizárólagosan az egyén és a család státusában bekövetkező változásokra kérdeznak rá.

IRODALOM

Biedermann, Hans

1989 A mágikus művészetek zseblexikona. Az ókortól a 19. századig. Bp.

Bucszánszky Alajos

1855 Legújabb egyiptomi Álmos könyv. Pest. Nyomtatta és kiadta –

Freud, Sigmund

1977 Pszichoanalízis. Válogatta... Simó Sándor. Buk.

Gaignebet, Claude

1990 La folle journée de Figaro: entre poils et jardins. In: Mesnil, Marianne (szerk.): Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations. (H.n.)

Gunda Béla

1989 A rostaforogató asszony. Bp.

Hahn István

1985 Álomfejtés és társadalmi valóság. Bp.

Hernádi Gyula-Vinkó József

é. n. Jóslások könyve. Bp.

Ipolyi Arnold

1854 Magyar Mythologia. Pest

Keszeg Vilmos

1992 A cseberbenezés. Egy mezőségi hiedelem szerkezete és szemantikája. Néprajzi Látóhatár. I. 1–2. sz. 70–80.

Kosztány István dr.

1942/1988 Kézvonalak – emborsorok. Tudományos gyakorlati kéztan. Bp.

Kovács László, K.

1944 A kolozsvári hóstátikák temetkezése. Kv.

Lehmann Alfred

1900 Babona és varázslat a legrégebb időkől a jelen korig. Bp.

Lestyán Sándor

1990 Jósönyv. Régi magyar kalendáriumi furcsaságok. Bp.

Lónyay Sándorné, ifj.

1899/1990 Jóslások a kézből. Több külföldi író nyomán írta – Bp./Szekszárd

Lukinich Imre

1905 Madárjóslás a XVI. századból. Ethn. XVI. 59–60.

Nyerges Ágnes

1961 Jóslatok, álmok, csodák. Bp.

Oláh Andor

1986 „Az idő a gazda mindenütt...” Népi természetismeret, időjósító megfigyelések és hiedelmek. Bp.

Papus

1972 ABC illustré d'occultisme. Premiers éléments d'étude des grandes Traditions initiatiques. (St.-Jean-de-Braye)

Pogány Péter

1978 A magyar ponyva tüköre. (Bp.)

Seligmann, Kurt

1987 Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban. Bp.

Szathmáry László

1986 Magyar alkémisták. Bp.

Szendrey Ákos

1986 A magyar néphit boszorkánya. Bp.

Szepes Mária

1989 Álomszótár. Bp.

A GYERMEKGYILKOS LEÁNYANYA BALLADÁJÁHOZ

1976-ban jelent meg Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa* című kétkötetes munkája, amely valójában „...a magyar balladaanyag teljes bemutatása”. A szerző hangsúlyozza: Egy-egy balladatípust egy vagy szükség szerint több változattal mutatok be... Így meg kellett elégednünk azzal, hogy a közölt szövegek teljes adatai után felsoroljam a főbb eltéréseket, számokban megadva a területi elterjedést.”¹

Műve második kötetében, 23-as sorszámmal, *Magzatgyilkos lány* típuscímmel, egy Moldvában lejegyzett balladaváltozatot közöl.² Motívumrendszerét így vázolhatjuk:

1. Szegény Szabó Erzsí a kicsi fiát „aprón elaprítá”, s a disznóknak „kihányá”.
2. Főispán úrfi, aki szemtanúja volt a bűnnek, törvénykezik a magzatgyilkos „lány” felett: „térgyig vasba verik”.
3. Szabó Erzsí álmot lát, melyet a látogatására érkező édesanya „megfejt”: a két fekete holló a hóhérjait jelenti, a két sing „sejemsinor” pedig istrangjait, azaz halállal kell bűnhődnie vétkéért.

Vargyas a balladának húsz változatát összesíttette, a következő földrajzi elterjedéssel: egy Szeged környéki töredék, tizenegy bukovinai és nyolc moldvai variáns. Eredetéről ezt írta: a ballada „...francia eredetű, és a 14. századból származik; a háromszoros magzatgyilkos Szabó Vilma története viszont ebből a régi balladából alakult a 19. század folyamán”.³ Egyes részletei az olasz, az angol, a német, valamint a szláv nyelvterület (horvát-szlovén, cseh-morva-lengyel, litván) balladakincsében is előfordulnak.

Feltűnő, hogy Vargyas összefoglalása nem utal egyetlen erdélyi, közelebbről székely változatra sem, holott Kriza János ügybuzgalma révén már a múlt század második felében székely variánsok is felbukkantak. Az első 1865-ben jelent meg a *Hazánk s a Külföld* című lapban.⁴ Ezt – évszázadnál is későbben – 1973-ban Faragó József tette ismét közkinccsé a *Gyönyörű Bán Kata* című balladaválogatásában.⁵ Szövegét Vargyas már nem hasznosíthatta, mivel az 1976-

1 Vargyas Lajos 1976. I. 7.

2 Vargyas Lajos 1976. II. 255–256.

3 Vargyas Lajos 1976. II. 270.

4 Kriza János 1865. 450–451.

5 Faragó József 1973. 280–282.

ban megjelent monográfiájának kéziratát 1972. december 31-én lezárta. Sajnos, későbbi *Balladaskönyvében* sem hivatkozott rá.⁶ Balladánk újjólag 1986-ban látott napvilágot a *Virágok vetélkedése* című, Faragó József gondozta balladagyűjteményben.⁷ Ismerkedjünk meg magunk is a klasszikus szépségeket nem nélkülöző szövegváltozattal:

SZABÓ ORZSIK

(A gyermekvilkos leányanya)

Ahol fogva esék szegény Szabó Orzsiak
Szentistván falvában a bíró házánál,
A bíró házánál, Mezei Mártonnál.

Törvényire kijött három királybíró,
Úgy teszik a törvényt a bíró házánál,
A bíró házánál, Mezei Mártonnál.

Egyik királybíró jó Kibédi Máté,
Másik királybíró Adorjáni Balázs,
Harmad' királybíró hitetlen Pap János.

Szóval felfeleli jó Kibédi Máté:
– Biz az én törvényem nem öli meg őtet,
Mert én nem hallottam magzatja rívását –
Szóval felfeleli Adorjáni Balázs:
– Biz az én törvényem sem öli meg őtet,
Mert én sem hallottam magzatja rívását. –

Szóval felfeleli hitetlen Pap János:
– Biz az én törvényem majd is megöleti,
Mert én is hallottam magzatja rívását:
Este vacsorakor, tizenkét órákor
Csihány közi vágta s a disznóknak adta! –

Azon ahaji szóla a fekete hengér:⁸
– Készülj te is, készülj, szegény Szabó Orzsiak,
A rózsamezőbe, a fővevő helyre. –

Szóval felfelelé szegény Szabó Orzsiak:
– Halaszd halálomat, te fekete hengér,
Mert a halottnak is hármat harangoznak,
Leányi fejemnek egyet sem kondítanak.

Istenem, Istenem, a vlnznek két szélín
Nálamnál szebb sem volt, nálamnál jobb sem volt,
Mért vesztél el engem, átkozott Csog Péter?!

Ne higgy a legénynek, a hamishitűnek,
Meg szokta ő csalni embernek gyermekit,
(Embernek gyermekit), asszonyinak leányit

6 Vargyas Lajos 1979. 161.

7 Faragó József 1986. 251–253.

8 hengér: hóhér

*Széles pántlikákkal, apró édes csókkal,
Zergő mogoróval, csattogó dióval.*

*Istenem, istenem, jaj be nem gondoltam,
Hogy kamukaszoknyám⁹ koporsóm is legyen,
Patyolat gyócsruhám szemfedelem legyen! –*

*Azon ajtón szóla a fekete hengér:
– Készülj te is, készülj, szegény Szabó Orzsik!
– Halaszd halálomat, te fekete hengér!...*

*Példa legyen nektek, én leánybarátim,
Én leánybarátim és asszonytársaim,
Hogy így ne járjatok, amint én is jártam!*

(Székelyföld)

Balladánk szövege számos lokális, helyi vonatkozást tartalmaz. Megtudjuk, hogy Szabó Orzsikot „Szentistván falvában a bíró házánál” tartják fogva. Szentistván falva azonos a Kis-Küküllő felső folyása mentén fekvő Székelyszentistvánnal, amely ma – más két faluval, az egykori Csókfalvával és Atosfalvával együtt – Hármásfalut (Treisate) alkotja. Azt is megtudjuk, hogy a helyi bírót Mezei Mártonnak hívták, sőt, a három ítélkező királybíró neve is ismert. Kibéd és Adorján (Kis- és Nagyadorján) Maros megyei falvak, Szentistvántól csak tíz-tizenvalahány kilométerre fekszenek. „Átkozott Csog Péter” minden bizonnyal Csókfalva nevével hozható kapcsolatba, helytörténéseink zöme ugyanis a falu nevét személynévi eredetűnek tartják, s a Csog (Csok) névből származtatják. Ezek a lokális jegyek – mai felfogásunk szerint – arra (is) utalhatnak, hogy a balladában megörökített „sztori”, vagyis a cselekmény valaha *ezen a vidéken is megtörténhetett*.

Még több helyi színt tartalmaz a második székely balladaváltozat, amely először 1870-ben jelent meg – szintén Kriza közlésében – a Fővárosi Lapokban,¹⁰ utóbb pedig 1882-ben a Magyar Népköltési Gyűjtemény harmadik kötetében, amely *Székelyföldi gyűjtés* címmel vált közismertté (Kriza hagyatéka mellett a kötet Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtését is tartalmazza).¹¹

Igazi népszerűségét azonban annak köszönheti, hogy Benedek Elek az 1921-ben megjelent *Székely népballadák* című kiadványában is beépítette. Kis-könyve utoljára 1958-ban látott napvilágot, az Utószóban e rövid tájékoztatással: Benedek Elek „régí gyűjtésekből szedett – ahogy a kötet ajánló soráiban írja – egy bokrétát... a székely népballada-költészet legszebb virágaiból... Aki ezt a bokrétát kötötte, e virágok egy részét maga gyűjtögette ifjúkorában.”¹² Balladánkat 1956-ban Faragó József is közölte a *Diófának három ága* című, ezúttal kimondottan székely népballadákat tartalmazó kötetében.¹³

9 *kamukaszoknya*: damasztból készült szoknya

10 Kriza János 1870. 49.

11 Székelyföldi gyűjtés 1882. 25–29.

12 Benedek Elek 1921/1958. 60–63; 102.

13 Faragó József 1956. 109–112.

Jogosan vetődik fel a kérdés: mivel magyarázhatjuk, hogy Vargyas összefoglaló munkája mégsem hivatkozik balladánkra, s a téma földrajzi elterjedéséről írt soraiban is hallgat róla? Arra gondolunk, hogy Vargyas a szöveget – kissé túlbeszélt, sőt, naturalista voltánál fogva – nem tekintette „igazi” népballadának, s az úgynevezett „helyi balladák” közé sorolta. Érdemes idéznünk sorait: „Az igazi »helyi balladák« élete viszont szűk körű és egy nemzedék után rendszerint helyben meg is szűnik. Az egész nyelvközösséghez viszonyítva és a valódi népköltészet darabjaival összehasonlítva tulajdonképpen percnyi a létük, szinte a néphagyomány antianyagai, amelyek futó pillanatra létrejönnek, hogy azonnal el is tűnjenek belőle. Ezek azok az »egyéni javaslatok«, amelyeket nem fogad el a tágabb közösség. Mint javaslatok, szintén alkalmasak bizonyos mértékben a népköltészeti alkotásmód tanulmányozására...”¹⁴

Nos, Vargyas gondolatmenetének legutolsó kitételére figyelhetett föl Faragó József, amikor a balladaszöveget mégis közölte, 97-es sorszámmal, szép változtatásában, *A virágok vetélkedése* című, régi népballadákat tartalmazó kötetében.¹⁵ Sőt, a bevezető tanulmányban külön is kitér a balladatípus (s ezen belül a Szabó Orzsika) értékelésére: „*A gyermekgyilkos leányanya* típusának hősnője a leányanyát sújtó korabeli társadalmi megvetés és kiközösítés miatti félelmében a disznókkal éteti meg (!) újszülöttjét, a balladában is kimondott »lélekért lélek kell, halálért halál kell« elv értelmében azonban nem menekülhet meg a hóhér markától. Az igazi tragikus hősnő ezúttal Szabó Orzsika: őt élve temetik el a tövissel kirakott sírgödörbe, holott gyermeke halva született...”¹⁶ Ez a felismerés arra sarkallta Faragót, hogy kiadványában a balladaszöveget már új típuscímmel közölje. Íme a teljes ballada:

SZABÓ ORZSIKA

(Az élve eltemetett leányanya)

– Istenem, istenem, hát én mért születtem,
 Hogy ilyen szerencsétlen lett az én életem?
 Kis-Küküllő mellett, Nagy-Küküllő mellett
 Nálamnál szebb sem volt, nálamnál jobb sem volt,
 Mégis csúffá leve az én vig életem.
 Így üli, így üli három királybíró
 Elvesztő törvényem a bíró házábanál,
 A bíró házábanál, Mezei Mártonnál.

– Hová mégy, hová mégy, szép Szabó Orzsika? –
 Így kérdi barátja, jó leánybarátja.
 – Elmegyek, elmegyek a bíró házához,
 A bíró házához, Mezei Mártonhoz,
 Ott ülik énnekem elvesztő törvényem. –

Hogy ő elhallgatta, úgy str, úgy kesergett.
 Szóval így felmondja egyik királybíró:

14 Vargyas Lajos 1976. II. 793.

15 Faragó József 1986. 255–258.

16 Faragó József 1986. 32.

- Ne strj, ne keseregi, szegény Szabó Orszik,
Mert az én törvényem téged meg nem ölhet. -
Másik királybíró szóval azt feleli:
- Mert az én törvényem őt meg nem öleti. -
Mit hazudott, mit már a nagy királybíró?
Szóval így feleli átkozott Pap János:
- Biz az én törvényem őt meg is öleti,
Mert Hosszúszilvásban, Aszaló torkában
Hallottam strását a kicsi gyermeknek.
Ő onnan kivette, csihányba aprtá,
(Csihányba aprtá) s a disznónak adá.
Kinúrá a disznó jobb lábát s bal karját. -
Más két királybíró engedte őneki.

Odamene nénje, tisztelgő megkéré:
Adnák a kezire, hogy őt elkísérné.
Kezihez vevé a nénje és vezeté,
Nagy sokaság úton Orszikát kíséré.
Kérdezi a nénjit: (- Aj, kedves jó néném)
- Aj, kedves jó néném, hát mi hova megyünk?
- Az Isten házába, a templomba megyünk,
(A templomba megyünk,) édes jó testvérem. -
Mikor addig értek, és mégiscsak hltia:
- Édes-keves néném, itt vagyon a templom,
Itt az Isten háza, hát még hova megyünk?
- Eherré a dombra, a Szőlő fejére. -

Mikor kiérnének a Szőlő fejére,
Aj, a gödör készen, tövissel berakva!
Ahajt csak elémül szegény Szabó Orszik,
Hol a temetője, az ő végéje!
Segesvári hengér a kezét megfogá,
(A kezét megfogá,) gödörhöz hurcolá,
S őt a tövis közé tüstént bebocsátá,
Töviset tevének még a fejére is,
(Még a fejére is,) s földet hánytak red.

Akkor a testvére onnan elántsorga,
Orszik ott marada tövissel berakva,
Tövissel bérakva, földdel betakarva.
Strázsákat vetének gödör mellékire,
(Gödör mellékire,) erős őrizetre.

Strázsák ott hallgatúák, hogy miket kesereg,
Szegény Szabó Orszik, hogy miket panaszol:
- Istenem, istenem, jaj be nem gondoltam,
Hogy kamukaszoknyám koporsóm is legyen,
Patyolat gyolcsruhám szemfődelem legyen,
Az én történetem okozta ezt nekem!
De ő én istenem, hallgass meg most ingöm,
De ved meg Pap Jánost a mennyen s földön,
A maradékát is, Atyám, elöröljed,
Nyomóssá e földön de soha ne tégyed!
De ő, jó strázsáim, most meghallgatások:
Menjen el az egyik, menjen el, ő, haza,
Az édesanyámhoz s a jó testvéremhez,
Nyissák, ő nyissák ki a varróládámat,

*Vegyé ki, vegyé ki, mi van a fenekén,
Hagyják hazugságba átkozott Pap Jánost.*

*Mert ott van a gyermek, de halva született! –
Mikoron megkapta ott az ő testvére
Gyaluba takarva a kicsi gyermeket,
Az utcára vitte, ottan beszéllete,
(Ottan beszéllete) s mindennek mutatta.
Doktort hoztak neki, meg is vizitálták,
Az Orszik szavait igaznak találták:
Megismerték rajta, hogy halva született!*

*Akkor az ő nénje lábáról leesett,
(Lábáról leesett) kétségbe is esett,
Hogy halva vették föl ott a hideg földről.
Az édesanyja is abb' a pillanatba
Bújába elindult, elment föl Cséjére,
Hideg csorgón küjjel, s magát fölakaszta.
Az édesapja is székérre rakodott,
Innen elbujdosott, elment, elbujdosott,
Hogy soha is senki róla hírt nem hallott,
Jószága, biroka mind másra maradt.*

*– Leányim, barátim, így higgy a legénynek,
(Így higgy a legénynek,) a hamishitűnek,
Mert a legénynek van három hamis hite:
Egyik hamis hite a kalap fejében,
Másik hamis hite a bunda zsebében,
A harmadik pedig a bocskor orrában.*

*Ne higgy a legénynek, a hamishitűnek,
(A hamishitűnek), mert megcsal ő téged
Széles pántlikákkal, apró édes csókkal,
Zörgő mogoróval, csattogó dióval,
Mézes beszédekkel, sűrű hazugsággal
Mert én hittem neki, sűrű hazugságnak,
S immár csúfja lettem az egész világnak.*

*Tudom, hogy fennmarad az emlékezetem,
Meddig a föld s világ, nem felejtnek engem.
Nem vettem én hasznát az én szépségemnek,
Csúfjá tett az engem, s csúfjá az én végem,
Mert a halottnak is hármat harangoznak,
De Szabó Orsziknak egyet sem kondítanak!*

(Székelyföld)

Ha figyelmesen olvassuk el a szöveget, láthatjuk, hogy valóban, a történet megformálása nyersnek tűnik, tehát ballada előtti vonások árulkodnak arról, hogy a színhagyomány tömörítő „műhelyében” még nem forrt ki klasszikus szépségűvé. Valósággal hemzsegnék benne a lokális jegyek, amelyek most már minden kétséget kizáróan arról tanúskodnak, hogy a történet „Szentistván falvában” is megeshetett. Ezúttal csak néhány helynevet emelünk ki: Kis-Küküllő, Hosszúszilvás, Aszaló torka, Szőlő feje, Cséjje, Hideg csorgó.

Szembetűnő tartalmi újdonsága ennek a szövegnek az élve eltemetés: a tövissel „berakott” (pontosabban: kirakott) sír képe, ahová „bebocsáták” Szabó Orszikát, a középkor egyik legiszonyatosabb büntetésmódját idézi.

A ballada – minden naturalista vonása ellenére – számos olyan szövegformulát is tartalmaz, amelyek igen szoros szálakkal kötődnek más, klasszikus értékű epikus énekeinkhez. Mellőzése, figyelmen kívül hagyása tehát semmiképpen sem indokolható. Annál is inkább, mivel főbb motívumai tovább élnek (ma is!) a népmondahagyományban.

Néhány esztendővel ezelőtt „Szentistván falvában”, azaz a mai Hármassfaluban (ahol e sorok írója a gyermekkorát töltötte) a ballada nyomába eredtünk, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy hátha az ének újabb változatára/változataira bukkanunk. Kutatásunk ugyan nem járt teljes sikerrel: a ballada „énekelt” formájára már nem találtunk rá, de annál gazdagabb mondakinccsel szembesültünk. Rögzítettünk néhány mondaszöveget, mivel úgy éreztük, hogy a ballada keletkezéstörténetéhez is támpontot nyújthatnak. A mondákat szó szerinti lejegyzésben közöljük, mindenkikük végén feltüntetve az adatközlő nevét, életkorát, illetve a lejegyzés időpontját.

1. Az én nagyanyám Nemes Sándornak volt a leánya, férjezett Maksai Istvánné. Egyszer, még gyermekkoromban, elmentünk gyógyfürdőre szedni, itt Szentistvánon, a Kápolna tetőre. Szedtük a vadcsombordot. S ahogy szedtük a vadcsombordot, egy halmocskára lettem figyelmes, amelyiken sok ág és mezei virág volt. Rendezetlenül reádobálva. Nagyanyám ugyancsak letépett egy pár szál mezei virágot, s ő is reádobta arra a halomra. Én, mint gyermek, megkérdeztem, ezt miért tette, a virágot miért dobta oda?

Mire ő ezt mondta el nekem:

Valamikor régebben élt itt egy család, a Szabó család. A családban volt két leány. Az egyik ezek közül, a szebbik, a kisebbik, megesett, így mondták falusi nyelven. A leányt Szabó Orsikanak hívták. A leány ezért a vétségéért törvénybe esett, így mondta nagyanyám. Kiszállt a bíróság, az ítélő bíróság, s elítélték a leányt halálra. Már előre gödröt ástak, s a gödröt tövissel béraakták. A néne odavezette Szabó Orsikát a gödörhöz. S a hóhér aztán beléállította a gödörbe.

Ott snylódott, de még beszélgetett sokáig. Voltak oda állítva örök, hogy ki ne tudjon jönni a gödörből. De mielőtt meghalt volna Szabó Orsika, az öröknek elmondta, hogy igaz, hogy született gyermeke, de halva született.

Na aztán doktort hívtak, s ő látta, hogy a gyermek halva született. Amikor Szabó Orsika néne meghallotta, hogy tényleg halva született, összeesett és meghalt. Kétségbeesett és úgy meghalt. Az anyja felment Cséjjére, s Hidegcsorgón küjjel, a Barabás Sándor földjibe lévő vadalmafára felakasztotta magát. Ezt mikor az ura megtudta, befogta a lovat, s úgy elment, hogy soha a híret se hallották többet. S azért tesszük ezt a virágot a halomra – mondta nagyanyám –, hogy mindenki példát vegyen róla, hogy jól viselje magát.

(Péter Viktor 78 éves, 1985. aug. 20.)

2. Annyit tudok, hogy régebb erősen nagy dolog vót, s bűn vót, ha valakinek szerelemgyermeke született. Szabó Orsiknak ilyen szerelemgyermeke született. S akkor bészárták a gödörbe, tövisek közé kerfették bé. S a fiatalok kövekkel hajigálták. Akkor mondta Szabó Orsik:

Minden halottaknak hármat harangoznak,
Szabó Orsiknak még égyet se kondítanak.

Mer neki meg kellett haljon ott a tövises gödörbe.

Én ezt nem hallottam énekbe, ezt a régi öregek magyarázták.

(Kiss Albertné Bernád Póli 85 éves,
1985. aug. 18.)

3. Nagyanyámtól hallottam, ő beszélte vót, hogy vót egy Szabó Örzse nevű leány, aki idevalósi vót, szentistváni. Akkor a falu még künn vót Lószüribe, nem itt benn vót, ahol most van.

Na, annak a leánynak gyermeke született valami fiatalembertől, szerelemgyermeke. Egyik bíró védte, a másik bíró halálra ítélte, így beszélte nagyanyám.

Elhatározták, hogy a leányt eltemetik, elpusztítsák. Gödröt ástak, tövisfával rakták körbe a gödröt. A leányt abba beléállították. S ott hagyták, de akkor még élt. A szentistványi legények ki akarták menteni, védeni, de a gesesiek dobták kövel. Így mondta nagyanyám. A leány ott meghalt étlenségibe. Mikor meghót, akkor tudódott ki, hogy a leány nem is vót hibás, mer a gyermeke halva született. Ott megkapták a kelengyébe a gyermeket, ugyi, ezelőtt vótak a kelengyés ládák, s abba vót. Ezt megállapították az orvosok, hogy halva született. Elég az, hogy az ő apja, Szabó András, befogta a két lovat, s bánatába úgy elment, hogy többet még Szentistván felé se nézett. Az anyja pedig kiment a Hidegcsorgóra, Csélye felé, s ott egy szilvafára felakasztotta magát.

Nagyanyám nem vót jó énekes, ezt a történetet nekem így elbeszélte. Lehet, hogy vót énekbe is. Én szeretem hallani az éneket, de nemigen énekelek.

*(Nemes Józsefné Bétán Rozális
77 éves, 1985. aug. 18.)*

4. A régi emberektől hallottam, hogy vót egy leány, a nevre nem emlékszem, amelyiknek valami női bűne vót. Ez kitudódott, s elhatározták, hogy elpusztítsák. Ástak Lószüribe, a kápolna mellett egy gödört, a gödört tövissel körülkerítették, s a tövis közé belerakták a leányt. Ő szegény ott kellett meghaljon. Az atosfalvi s a csókfalvi legények megpróbálták kiszabadítani, de olyan erős órség vót Szentistvánról, hogy nem tudtak odaférni. Étlen, szomjan meg kellett haljon.

Ilyenformán hallottam ezt a legendát. Ezt még gyermekkoromba hallottam, a szentistváni emberek mind beszélték. Ez igaz vót, másként nem mondták vóna. Az emberi tudatlanság, a butaság vót az oka, hogy ilyeneket csináltak régebb.

(Szoboszlai László 89 éves, 1985. aug. 20.)

5. Valamikor Székelyszentistván nem képviselhetett külön falut, hogy nem volt udvarháza. Na aztán kérem szépen, egy nyolcadrészt adtak a határból Barátosinak. Ez a Barátosi Háromszékből jött. Onnan a neve, hogy Barátosról került ide. Most már a többek között ő palotát épített, s istállókat ott a falu közepin. Nagy gazdaságja vót.

Na, aztán kérem szépen, édesanyám beszélte, hogy Barátosi a cselédséggel dolgoztatott. S az egyik szolgálóleány teherbe esett. Onnan a faluból jártak hozzá a fiúk. Állítólag a fiú nem biztatta házassággal.

Egyik öste későn feküdt le Barátosi. Egy fél csorda sertése vót neki. S arra figyelt fel, hogy a nagyobb süldők visítanak, sikoltanak. Na most, ő, mint tanolt ember, felfigyelt erre. S megbízta az egyik szolgát, hogy nézze meg, mi van künn. A szolga odament az ólhoz, s látta, hogy öt-hat sertés egy csomóba. Lámpát gyújtott. Látta, valami tömör, mint a labda, de nem labda, az van benn az ólba. Még felkötött egy szógát, hogy el kell venni a disznóktól, ami ott van. Hát egy kisgyermekfő vót. Egyéb nem vót már, csak az.

Másnap Barátosi jelentette a karhatalomnak, s a leányt őrizetbe vették. Levizsgálták, s látták, hogy vesztése van. Magzatelhajtás, s törvény alá esik. Odamentek a paphoz, hogy döntsön, mit csináljanak. A papnak vót joga ebben ítélkezni. A pap összehívta az egyházi főembereit. Mindenki megbocsájtott volna, de az egyik presbiter nem bocsájtott meg. Akkor elhatározták, hogy a leányt levetkeztetik meztelenre, s egy tövises gödörbe beléállítsák. Ásnak egy három méteres mély gödröt künn a Kápolna-tetőn, a szőlő felett. Az vót a jelszó, hogy vadrózsa s kőkénybokrokkal megtöltik a gödröt. A leányt beléállítsák oda, s aztán úgy takarják le földdel.

Az anyja a leánynak, mikor eztet megtudta, állítólag meghalt rögtön. A nagynénje, az megzavarodott. Az apjának lova vót, járt szekerességgel, mert borvizet (borvíz-fuvaros) vót, s az úgy elment, hogy többet hír nem jött rólla, hogy merre lett el. Így a család megszűnt teljesen evvel a lelketlen intézkedéssel. Ezt nekem az édesanyám mondta el. Mert neki a szülei az udvar mellett laktak, ott az udvarház mellett, s ott hallották ezt a történetet. Így beszélte el nekem is édesanyám.

- Énekbe hallotta-e Sándor bácsi ezt a történetet?

- Amikor én felkerültem (felnőttem), ezt a történetet már nem énekelték. Nem tudok rólla. Nem hallottam énekbe senkitől.

(Gáll Sándor 70 éves, 1985. aug. 18.)

Mindenik mondaváltozat hibátlanul megőrizte a leányanya elpusztításának körülményeit: a tövissel kirakott gödör (sírgödör) leírása megfelel a balladában is megőrkített költői képnek. A leányanya nevét csak az első három mondaszöveg őrizi, három változatban: Szabó Orsika, Szabó Orsik, Szabó Örzse.

Az első mondában elbeszélt cselekménysor javarészt híven követi a ballada menetét. Sőt, az adatközlő, Péter Viktor, valósággal „kiszól” a szövegből, amikor megjegyzi: „Így mondták falusi nyelven.” Igen, mert ő néptanító volt (ma is él, jelenleg 87 éves), aki egész életében szoros szálakkal kötődött a faluhoz, akkor is, amikor a sors szeszélye folytán más helységeken kellett vállalnia az oktató-nevelő munkát. Péter Viktor magát a balladaszöveget is ismerte (olvasta), emlékezetében tehát elsősorban könyvballadaként élt a történet. Mostani mondaszövegében azonban nagyanyjának az elbeszélését közvetítette. A „halomásból”, illetve a könyvből vett történet összefonódott nála, sajátos ízüvé formálódott, azaz eredetiségét nem vonhatjuk kétségbe. Az általa elmondott monda legnagyobb erőssége az indító epizód: megőrizte azt a babonás szokást, hogy a sír mellett elhaladó utódok egy-egy virágot, ágat, földet, követ stb. dobjanak a halomra. A szokással Szabó T. Attila foglalkozott behatóan *Babonás helynevek* című közleményében. Ezt írja: „Az itten érintett babonás szokásban, az eddigi közlések alapján, két állandó vonást figyelhetünk meg: 1. Csak erőszakos halállal kimúlt személy sírjával kapcsolatos a babona; 2. A gally-, illetve kődobás az arra menőkre nézve babonásan kötelező. Annyira az, hogy még a babonák világából többé-kevésbé kinőtt városi ember is hajlandó e szokást magára nézve „kötelezőnek” ismerni el.”¹⁷

Meglepetést jelent a monda második változata, elmondója ugyanis a balladás feldolgozás két zárósortára még jól emlékezett, bár – mint mondja – a történetet nem hallotta „énekbe”. Persze, az általa megfogalmazott két sor már variált szöveg. Íme a Kriza közölte ballada két sora:

*Mert a halottnak is hármat harangoznak,
De Szabó Orsiknak egyet sem kondítnak!*

Kiss Albertné Bernád Póli átköltésében így hangzik:

*Minden halottnak hármat harangoznak,
Szabó Orsiknak még egyet se kondítnak.*

A pontos, hibátlan strofikus szerkezet amellel bizonyít, hogy az adatközlő valaha „énekben”, azaz énekelt formában is hallhatta a történetet. Így kis mondaszövegünk valójában a régi ballada máig fennmaradt töredékének (is) minősíthető.

A harmadik mondaszöveg a leányanya ártatlan voltát „futtatja ki”: gyermekét nem ölte meg, hiszen halva született (akárcsak a balladában), s ezt utólag az orvosi vizsgálat is megerősítette. Az elmondó azt is tudni véli, hogy

17 Szabó T. Attila 1981. 92–95.

Szabó Örzse édesapját Szabó Andrásnak hívták, aki aztán végleg elbujdosott, „többet még Szentistván felé se nézett”.

A negyedik mondaváltozat a kései utódok értékítéletét tartalmazza. Ezt mondja az adatközlő: „Ez (a történet) igaz vót, másként nem mondták vóna. Az emberi tudatlanság, a butaság vót az oka, hogy ilyeneket csináltak régebb.” Nos, ez a megváltozott értékítélet is elősegítette az egykori ballada elsorvadását, háttérbe szorulását, funkcióvesztését.

Sajátos színt az ötödik monda is hordoz. Elmondója, Gáll Sándor, a Szabó Orzsika-történetet a székelyszentistváni Barátosi-féle kúria világához kapcsolta. A leányanya – szerinte – Barátosi szolgálóleánya lett volna, aki bűnös tettét az udvarban követte el: magzatát a disznókkal etette meg. Ez a motívum a moldvai csángó balladaszövegekkel is rokonságot mutat. Kallós Zoltán: *Balladák könyve* című magisztrális gyűjteményének a 47. balladájában ezt olvassuk: Szegény Szabó Erzsi „Aprán összevágá / Az ő kicsi fiát, / Csihány közé hányá, / Disznóknak kiadá.”¹⁸ Ez a motívum, úgy látszik, általánosan ismert lehetett, hiszen mind a moldvai, mind az erdélyi változatokban egyaránt előfordul.

Az eddigiek során a Szabó Orzsika tragikus sorsát megörökítő költői, tehát irodalmi, pontosabban népköltészeti termékeket fogtuk vállatóra. Most már – tovább lépve – jogosan kérdezheti bárki: vannak-e konkrét, azaz olyan történelmi adatok, amelyek az elbeszélte cselekménysor valódiságát, igaz voltát bizonyítják?

Sajnos, itt már csak jelzésekre vagyunk utalva.

A szövegek lokális jegyeinek taglalásakor már utaltunk arra, hogy a helynevek, falunevek, sőt, személynevek elég gyakori előfordulása nem lehet véletlen. A helyszínek ez a pontos körülírása, a főszereplők mellett a mellékszereplők nevének a feltüntetése arról tanúskodik, hogy a Szabó Orzsika-mondák és balladák létrejöttében fontos szerepet játszott Székelyszentistván, és persze, az a két falu, amely mára egyé nőtt vele, Csókfalva és Atosfalva. Nyilván ellenérvként bárki felhozhatná: de hiszen Kőmíves Kelemenné balladájának cselekménye sem Déva várában történik. Így igaz. Ez is mutatja, hogy milyen ingoványos talajon járunk, amikor egyik-másik balladánkat helyhez vagy élő/élt szereplőhöz akarjuk kötni. Néhány további adalék azonban több mint figyelemre méltó.

A régi magyar büntetésmódok közül Tárkány Szűcs Ernő a *megvesszőzést*, a *megcsapatást*, a *megkorbácsolást* is megemlíti.¹⁹ Nos, Hármasfaluból pontos adatunk van a tövissel való *kicsapatásra*, azaz a faluból való elűzésre. Kelemen Lajos a következőket írja *Csókfalva és unitárius egyháza múltjából* című tanulmányában: „A falu első említése csak 1567-ből való... Csókfalva azonban kétségtelenül már századokkal előbb fennállott, első ránk maradt írásos említésénél. Hiszen mint leányegyházközség már századokig odatartozott a szomszédos Szentistván anyaegyházközséghez. Ennek pedig 1332-től 1337-ig háromszor is

18 Kallós Zoltán 1970. 180

19 Tárkány Szűcs Ernő 1981. 805.

ott szerepel a neve a Szentföld fölszabadítására tervezett keresztes hadjárat adózási jegyzékében... 1667-ből megtudjuk az első ismert pap és mester nevét. Ádámosi György pap felesége avval panaszkolta be Szentmártoni Balázs mestert, hogy őt meggyanúsította s azt híresztelte róla: egyházzézés van arról, hogy tövissel csapják ki a faluból.”²⁰ A tövissel való kicsapatás és a tövisgödörben való kényszerhalál között mi szoros kapcsolatot látunk. Remélni merjük, hogy az ezután felbukkanó adatok igazolni fogják feltevésünket.

Mindkét balladaváltozatban szó esik arról, hogy Szabó Orszik „fogva esék” a bíró házában, Mezei Mártonnál, illetve Mezei Márton házában van az ő „elvesztő törvénye”. Két adatunk is van arról, hogy Mezei Márton nevének valóban voltak és éltek a faluban. Péter Viktor kéziratos falumonográfiájából idézünk: „Mezei Márton neve szerepel a Ref. Egyházi parókia 1744. évi regestrumában mint adós 6 forint 56 pénzzel.”²¹

Kiss Dénes hármassfalusi református lelkész pedig 1993. december 18-án egy másik okmányra hívta fel a figyelmünket: arról van szó benne, hogy a „Szent Istváni Also forduló határban Cselye nevezetű helyben a Verőfényen” van egy darab erdő, ahonnan fát loptak. Nos, ennek az okiratnak a bevezető soraiban ezt olvassuk: „...Anno presentis 1771 Die vero 8-ra Julij kére minket Nemes Maros Széki Szent Istváni Nemes Vitézlő Mezei Márton ő kegyelme mint a Szent Istváni Nemes Reformáta Ekkla Curatora harmad magával két hites Egyházi társaival együtt hogy mennék el az irt Székbe és faluba Szent Istvánra...” Mezei Márton ekkor tehát kurátor volt. Az ötös számú mondaszövegünk emlékezik meg arról, hogy „ítélkezni a papnak volt joga”. Összehívta egyházi főembereit, s ők döntöttek Szabó Orzsika sorsáról. Így történt-e? Lám, mit ír Tárkány Szűcs Ernő idézett könyvében: „...a 18. században az egy vallást követő, tehát homogén lakosságú községek nagy részében az egyházi és világi vezetés még nem vált szét, ennél fogva az egyház elég széles körben, sokszor vagyoni kérdésekbe is beavatkozva gyakorolta kényszerítő s egyúttal büntető hatalmát.”²²

Ugyancsak utaltunk arra, hogy egyik mondánk adatközlője a Barátosi-kastély világához kötötte a gyermekgyilkos leányanya tragédiáját. Mit tudunk erről a kastélyról? Keresztes Gyula művészettörténész *A hármassfalusi kúria* című frásában ezt írja: „...a XVIII. századból származó kúria ma is áll megviselt állapotában, de eredeti építészeti kialakításában. Szentistván központjában a főút félkörívesen kerüli el az impozáns fekvésű földszintes lakóházat, a Barátosi család kúriáját.”²³

A felsorakoztatott tények ellenére Szabó Orzsika kényszerhalálának időpontját – egyelőre – mégsem tudjuk pontosan megállapítani, így a balladák keletkezésének pillanatát sem tudjuk megragadni. De ennyi valós, történelmileg is igazolható adat láttán elfogadhatjuk-e, hogy a *Magzatgyilkos lány* balladatpuszövegei francia átvételek?

20 Kelemen Lajos 1982. 183; 184–185.

21 Péter Viktor 1977 (kézirat)

22 Tárkány Szűcs Ernő 1981. 806.

23 Keresztes Gyula (22. rész)

A kérdés megválaszolása nem kimondottan a mi feladatunk. Egy dolog bizonyos: a francia népballadában a francia lélek, a magyar népballadában a magyar lélek szól hozzánk. Az a mienk, amit *tartalommal* mi töltöttünk és töltünk fel.

IRODALOM

Benedek Elek

1921/1958 Székely népballadák. Bukarest. Kincses Könyvtár sorozat

Faragó József

1956 Diófának három ága. Székely népballadák. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Bukarest

1973 Gyönyörű Bán Kata. Régi magyar népballadák. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzetet írta Faragó József. Kolozsvár

1986 Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák Faragó József gondozásában. A dallamokat válogatta és sajtó alá rendezte Almási István. Bukarest

Kallós Zoltán

1970 Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában. Bukarest

Kelemen Lajos

1982 Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest

Keresztes Gyula

1992 A hármalfalusi kúria. Kastélyaink 22. Népművészet, XLIV. évf. 185. sz. 1992. szept. 19.

Kriza János

1865 Szabó Orsik. Ó-székely ballada. Hazánk s a Külföld. I. 2. 450–451.

1870 Szabó Orsika. Székely népballada a XVII-ik századból.

Fővárosi Lapok, VII. 12. sz.

Magyar Népköltési Gyűjtemény III.

1882 Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Székelyföldi gyűjtés. Budapest

Péter Vikar

1977 Székelyszentistváni adatok az egyház és a falu történetéből (múltjából). Kézirat

Szabó T. Attila

1981 Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek. V. Bukarest

Tárkányi Szűcs Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest

Vargyas Lajos

1976 A magyar népballada és Európa. I–II. Budapest

1979 Balladáskönyv. Budapest

CSÍKI ADATOK A NÉPI MESTERSÉGEKHEZ

A hagyományos népi mesterségek fejlődése szervesen összefügg az anyagi kultúra fejlődésével. Mint céltudatos emberi termelő tevékenység, a népi anyagi műveltség eszköz- és tárgykészletének megteremtője, mely tevékenységben az egyén, a szubjektum, egyenrangú tényezőként hat a természet és anyag mellett, alkotó, kreatív tevékenysége megelőzve magát az eszközkészítést, mindkettő a munkát.

Hagyományos népi mesterségeken átfogó megnevezésként a népi kézműves tevékenységet értem, mely magába foglalja a háziipart, specialista és kisiparos népi tevékenységet, elkülönít a t.k.i kézművességtől, műipar- és nagyipari tevékenységtől, tekintettel arra, hogy: „...igen sokféle átmeneti, egyikből a másikba átfolyó, éles határokat elmosó tevékenységi forma alakult ki, amelyből nehéz az egyik vagy másik kategóriába való tartozást egyértelműen kimutatni”.¹

Az anyagi lét, a társadalmi-gazdasági életforma alapvetően meghatározza a népi civilizáció fejlődését, a népi mesterségek fejlődésének vizsgálata elválaszthatatlan a társadalmi-gazdasági fejlődéstől, a természeti-földrajzi tényezőktől, az anyagi léttől. Hiszen „az emberiség önmegvalósítása során nem valami elvont eszmét követ, hanem életét szeretné fenntartani, folyamatossá tenni, javítani, könnyíteni rajta”.² Ennek megteremtésében azonban, az emberi fejlődés mozgatórugója, a fejlődés megteremtője a szellemi termelőtevékenység, a szellemi vívmányok, az újítások, „innovációk”, felfedezések, melyek gyors elterjedése a társadalmi-gazdasági haladást tette lehetővé. Különösképpen érvényes ez a mesterségek kifejlődésére vagy stagnálására, szétágazására, vagy esetleges visszafejlődésére is. A történeti-természeti viszonyok lehettek ennek előmozdítói, vagy ellenkezőleg, elfojtói. A határok itt is eltolódnak, időben és térben egyaránt.

1. A gazdasági-társadalmi struktúra és fejlődése

A történeti Erdélyre vonatkoztatva a fentieket, akárcsak Magyarország egészén a fejlődés sajátossága az időnkénti megkésetttség, lemaradás, majd újból

1 *Néprajzi Lexikon* Budapest, II. k. 1979. Háziipar.

2 *Katona Imre*: Munka-, munkaeszköz, társadalmi fejlődés. Budapest, 1989.

felzárkózás, és újbóli lemaradás, időnkénti stagnálás, ismételt felzárkózás jellemző. A történeti események ebben meghatározó szerepet játszottak, a kialakuló feudális, majd polgári társadalmi rend fejlődésének menetében is, időbeni-térbeni „fáziseltolódások” mutatkoznak a történelmi katasztrófák és nemegyszer a természeti katasztrófák miatt is, hiszen ez utóbbi is igen erősen befolyásolta a népi társadalom létét, életmódját, mert megélhetése, alapfogalmozásai révén szorosan kötődött a természethez.

A társadalmi struktúra sem egy időben és egyformán alakul. Különösen érvényes ez a Székelyföldre, s ezen belül Csíkra, mely e tájegység keleti részét, a természeti adottságoktól függően elzártabb, elszigeteltebb területeit foglalja magában. A 12–13. század során benépesülő Csíkban a feudalizmus társadalmi kiépülése későbbben indul meg, és leginkább vegyes faluközösségeket mutat, melyben szabadparasztek, jobbágyok, zsellérek, határőrök és lófők éltek együtt. A faluközösség nemcsak területi együttélés formája, hanem települési forma, gazdasági szervezet, társadalmi képlet és jogi közösség, melynek alapsejtje a család. Ebben a keretben fejlődtek ki a hagyományos népi mesterségek, az alapfoglalkozásokkal – földművelés, állattenyésztés – párhuzamosan, a parasztgazdaságban, mely sajátos autarchikus-önellátó-önrendelkező termelőegységként mindent előállított, amire a családnak a létfenntartásban és a termelő tevékenységben szüksége volt. „A falusi családok – mind az egyszerű (kis), mind az összetett nagy család esetében – általában különálló és önellátó háztartást vezetett, amely több volt, mint gazdaság: a háztartásban egyesült a család, mint termelési egység, fogyasztó közösség, mint a társadalom alapsejtje... funkcionális együttműködési-önigazgatási-szokásjogi kapcsolatrendszert alakítottak ki.”³

Ellentétben a korai feudalizmusban megszilárduló városi kézművességgel, mely a 13. század során elválik a földművelődéstől, és céhekbe tömörül – Csíkban a csizmadiacéh szabadalomlevele 1609-ben fogalmazódik –, a „parasztműves”, továbbra sem válik ki a faluközösségből, a mesterséget a háziipar, háztartás keretében, szolgáltatás fejében, vagy megrendelésre a földmunka szüneteiben végzi – kezdetben mindenképpen csak időszakosan. Termékei mindenkoron a család és faluközösség igényét, ízlését elégítik ki, csak első fokon a segítségnyújtás, ellenszolgáltatás, esetleg cserekereskedelem tárgyát képezik. Létezésükről pontosan az ellenük hadakozó, működésüket betiltani-megszabni akaró városi céhlevelek tudósítanak. Így Csíkszereda városában működő csizmadiacéh, II. Rákóczi György által 1649-ben kibocsátott szabadalomlevele, amely másolatban maradt fenn,⁴ így fogalmaz: „Vagion más ilyen rendtartásuk a Céheknek, hogy az kontárkodó miues embereknek megh nem engedik az Városok hogy miueljenek. Azért miuel mij is itt az Városon Céhet tartunk adot fizetünk és szolgálunk, afféle kontárkodó Vargákra és Csizmadiákra reá mehessünk és megbüntethessük, miuet elueuen, kinek két része a Céhé Harmad rész a Tisztuiselőé uagy Biroé legien.”

3 *Egyed Ákos*: Falu, város, civilizáció. Kriterion, Bukarest, 1981.

4 *Kis Baiczoni Benkő Károly*: Csík Gyergyó Kászon, Lefrások két t. i. általános és részletes osztályokban. Kolozsvár, Ref. Tanoda, 1853.

*Gyimesközéploki csángó viselet
(A felvételek a Csiki Székely Múzeum kiállításán
és szabadtéri részlegében készültek)*

Menasági székely viselet

A falusi népi mesterségek kiválása az önellátó parasztgazdaságtól a céhes élet megszűnte után jóval később történhetett Székelyföldön is, de ez sem egyöntetűen ment végbe. Sőt, egyes mesterségek, népi iparágak – így a népi textilipar – továbbra is a parasztgazdaság, a háztartás keretében maradt, házi munkaként, csak egyes munkafázisait veszi át a kereskedelmi áru, a kézműipari, ipari termék, a múlt század közepétől. Ez részben a lassúbb fejlődésnek, a gazdasági-társadalmi struktúrák további fennmaradásának, de a faluközösségek hagyományörző jellegének, a paraszti önellátásnak, mint termelési gyakorlatnak és szemlélet megtartásának, megőrzésének is tulajdonítható.

Ezt bizonyítja az a tény, hogy a gazdálkodó embernek – a múltban és még manapság is – a földművelés és állattartás mellett illett értenie más házi munkákhoz is, egyes mesterségek bizonyos fokú elvégzéséhez. Szerszámnyelek, eszközök készítéséhez, házépítéshez, gazdasági épületek – csűrök, gabonások, kerítések – felhúzásához, javításához, kapuállításhoz, nem egy esetben a faragásához. Házilag készült a mezőgazdasági megmunkáló eszközök nagy része, csak az igényesebb és nagyobb szaktudást igénylő munkát bízták az ügyesebb kezűre vagy a mesterre. Ez a többoldalú tudás jellemző Csíkra, ahol a zord természeti körülmények, nagyobb emberi energiabefektetést, több leleményességet igényeltek a fennmaradáshoz, mint a szelídebb éghajlatú, biztonságosabb vidékek. A népi „ezermesterek” a mesterség egészét, minden munkafolyamatot

el tudták végezni, sőt a „rokon szakmákat” is művelték. Így tudunk faragó molnárokról, akik a malmot elkészítették, a kerekesmester az egész szekér elkészítéséhez is értett, de ha igényelték, dongaedényeket is készített. Ezt bizonyítja a lázárfalvi Bálint Sándor kerekesmester műhelyfelszerelése, szerszámai és eszköztára, amit 1986-ban csaknem teljességgel a Csíki Múzeum megvásárolt.⁵ Csíkszentkirályról származó másik eszköztárkészletünk (kerekes) az asztalosszerszámokat és csizmadiamesterség eszköztárát is magába foglalja, tulajdonosa kiegészítésül ezeket a mesterségeket is művelte.⁶

A népi háztartásban kezdetektől fogva a munka nemek szerint is megoszlik. A nők a földművelésben is részt vállaltak, s a háztartásban az élelelmé-
szítés és mosás mellett érteniük kellett a házinemű és a testet fedő kelmék, a lakásbelsőben használatos textíliák, a ruhaneműk előállításához; kezdve annak termelésétől a feldolgozásig, a fonásig, szövésig és további feldolgozásukhoz, összevarrásukhoz, díszítésükhöz. Ezt az egész komplex és több megmunkálási folyamatot magába foglaló tevékenységet gyermekkortól tanulni kezdte, részt vett a házimunkákban, és férjhez adása előtt ismernie kellett e munkafolyamat legalapvetőbb és legfontosabb részeit, sőt a serényebbje és ügyesebbje tudta a mesterség minden csínját-bínját. E munkákat a földmunka szüneteiben, a hosszú téli estéken végzik, s ezeknek sajátos szokásrendje, társadalmi élete alakult ki: valóságos munkanaptár,⁷ amelyhez minden asszonynak igazodnia kellett; ez alól kivételt, felmentést csak a betegség, ill. gyermekágy adhatott. Nem lehet tehát csodálkozni, ha a múlt század közepéről és végéről származó – fennmaradt – leírások ezt természetesként, uszusként közlik.

Benkő Károly 1853-ból származó leírása⁸ erről így szól: „Nem hiányoznak Csík, Gyergyó némely szakokban jó mesterembereik, vannak másoknak gyengék, ... kőművesek többen léteznek Csíknak és Gyergyónak mindenütt közel hordható, nagyon olcsó elegendő mész köve van, mégis oly kevés kőépületet láthatni, azok vagy köz, vagy némely tehetősebb vagyonú tulajdonosokéi, többnyire faházakban laktak, mindenütt fenyőből de idomtalanul faragvák, mi jó tanuja az ácsokban való hiányoknak és oly sűrűk... hogy eszterha eszterhát ér... Öltözetet mind magoknak mind férjeiknek a nők készítették többnyire, melyek erőssek tartósok és igen jók. Sok jó szövetet, pokrócot, asztal terítőket szőnek gyapjúból. Kendervásznat pedig több ezer végeekkel, melyet sokadalmakban eladván szükségüket pótolják.”

Ezt a század végén, a Csík megyei füzetekben Vitos Mózes⁹ is megerősíti. Így vélekedik: „A csíki férfiak csaknem valamennyien értenek az építkezéshez, a házi és gazdasági eszközök megcsinálásához. A jóra való székely gazda a gazdasághoz szükséges építkezéseket és eszközöket mind megkészíti. A házakat

5 A Csíki Székely Múzeum gyűjteménye, saját vásárlás.

6 Ua.

7 *Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség. Kriterion, Bukarest, 1977.*

8 I. m.

9 *Vitos Mózes: Csíkmegyei füzetek. 1894.*

Csíki román viselet (Lóvész)

Csíki festékesek (Kilim szőnyegek)

és ritka faragványokkal ékített galambbúgos kapukat cifrán kitulpánzott, kifestett jármokat, szekereket, ékeket stb. mind otthon, háznál készítik.”

A gazdasági-társadalmi struktúra tehát az alapot szolgáltatta a népi mesterségek kialakulásának, a népi mesterek működésének. Továbbélésükben, felvirágzásukban az alkotó szubjektum, az egyén is egyenlő félként hat, de sokáig a névtelenségbe burkolózva: csak a kiváló, híressé vált mesterek nevét jegyzik fel a források, vagy a mesterségnévből származó családnevek utalnak rá. A kevés számú feliratos tárgyak – mestergerendák, eszközök – inkább a tulajdonos nevét, ritkán a készítő mesterét, az ajándéktárgyak – guzsalyak, vászonfeszítők, cifra sulykok – a megajándékozott neve mellett ritkán a készítő nevét is elárulják, azt is inkább a cél érdekében tudatja. Így a gyimesfelsőlaki gyűjteményben¹⁰ szereplő ontoravágó felirata: „Szócs János, 1868” a dánfalvi bútorfestő asztalos Bálint Péter feliratos gyaluja 1837-ből: „1837 Bálint Péter”, vagy az etédi néprajzi gyűjtemény vászonfeszítője: „1899 dik évben Gábor György”, illetve a datálás nélküli darab, melynek egyik oldalára írva áll: „Barabás Mózes”. Máskor és gyakrabban a betűjegyek tudatják ezt, mint a gyimesfelsőlaki gyűjtemény eljegyzésre ajándékozott vászonfeszítője: „ZS M 1913

¹⁰ Hargita Megyei Múlkincsvédő Hivatal Nyilvántartója. Falusi néprajzi gyűjtemények, Gyimesfelsőlaki gy.

be". A népi mesterek „öntudatosodása” viszonylag későn indul meg, a múlt század végén élt nevesebb mesterek jegyzik nevükkel vagy betűjeggyel alkotásaikat, s Csíkbán még kevesebb a számuk ezeknek.

A székely települések, faluközösségek jogrendje, törvényei¹¹ valószínű a mesterségek gyakorlatát is szabályozta, hiszen a falusi mesterember is a faluközösség tagja, annak termel, s természetes, hogy annak jog- és szokásrendjébe illeszkedett, s ezek alól nem tudta magát kivonni. Kresz Mária a korondi fazekasság kapcsán ezt írja:¹² „Régen nem minden korondi fazekasnak volt saját katlanja; tíz fazekasnak esett egy. Feltételezhető, hogy korábban nem a teletulajdonosé volt, mint utóbb... hanem a faluközösségé. Talán a fazekasok is a székely faluközösség tízes rendszere szerint voltak megszervezve, aminthogy közmunkák esetében a múlt században még élt a tízes beosztás.”

Ennek nyomára ugyan a kevés számú, eddig előkerült forrásanyagok a csíki fazekasságra vonatkoztatva nem találtunk, de szolgáltatás fejében mindenképpen szolgáltatott terméket és dolgoztak is. Erre utalnak az 1614-ből származó Bethlen-féle Lustrában előforduló nevek: Szentmihályon Fazekas András és Fazekas János zsellérek, Madarason Fazekas István és Fazekas Simó szintén zsellérek, kiknek személynevei feltehetően a mesterségre utalnak.¹³

2. A természeti-földrajzi tényezők szerepe a mesterségek fejlődésében

A népi mesterségek kialakulásában, továbbélésében és virágzásában a nyersanyag igen fontos szerepet játszik. A természeti-földrajzi környezet jelentősen befolyásolja a népi életmódot, s így közvetett módon hat a mesterségek kifejlődésére és életképességére.

Földrajzi helyzetét tekintve Csík a Székelyföld északkeleti-keleti részeit foglalja magába, a Keleti-Kárpátok és a Hargita hegylánca által körülzárt medencében fekszik, de ide tartozik a Táros felső folyását magába foglaló Gyimes is, hegyközi településeivel, valamint Kászon. Éghajlata Erdélyben a leghidegebb, zord, hosszú a tél, rövid a nyár. Földművelésre alkalmas területe szűk és silány, területének nagy részét erdő borítja, így tehát bővelkedik fában, főként a fenyőfélékben. Nem véletlen, hogy a leggyakrabban használt nyersanyag a fa, és a famegmunkáló népi mesterségek fejlődtek ki a legkorábban és azok a legelterjedtebbek, a legnagyobb változatosságot mutatják. Ugyancsak a természet szolgáltatta a fazekalásra a jó agyagot, a hegyi legelőkön kifejlődött állattartás pedig a házi textilipar alapanyagául használt gyapjút, melynek nyomán termékeiben és technikájában rendkívül gazdag és változatos, mindmáig fennmaradó mesterség bontakozott ki. A vékonyabb kelmék készítéséhez szükséges kender és len klímabíró változatait a kezdetek óta termesztik. Hegy- és dombvidék lévén, a kőnek, mint nyersanyagnak a felhasználása is indokolt, főként a vulkanikus eredetű kőzeteké, melyek előfordulása számottevő. Felcsíkon és Alcsí-

11 *Imreh István*: A törvényhozó székely falu. Kriterion. Bukarest, 1983.

12 *Kresz Mária*: Magyar fazekas művészet. Budapest, 1991.

13 A Bethlen-féle Lustra, Állami Levéltár, Kolozsvár.

kon egyaránt fellelhető andezit – szürke és rózsaszín változata – könnyen faragható, melyből a templomok gótikus ablak- és ajtókeretei, kőlépcsői készültek, az útmenti és határjelző keresztek, keresztelőkutak készültek az örökkévalóságnak, a zord történelemben és időben törekenyebb testű fa helyében. Említett szerzőnk erről¹⁴ így nyilatkozik: „...épületi kövekben mind Gyergyó, mind Kászon gazdag, különösen erős és jó rózsaszínű úgynevezett cserkő, vannak malom köveknek, kereszteknek, lépcsőknek faragni valók Rákoson, alábbvalók Sz.Királyon, mindenfél egyebütt ritkábban.”

Hogy a kőfaragás mégsem vált háziiparrá, annak oka részben e kövek leldhelye, részben nehezebb megmunkálása határozza meg, részben pedig a fa természetében, könnyen kezelhetőségében, közelségében rejlik, mely nélkülözhetetlenné és alkalmazhatóvá tette az élet minden területén. A 18. században élt ferencrendi szerzetes, Leonardo Losteiner latin nyelvű kéziratos leírása erről ír: „Arbores habet centumet amplius Geograficis altis fabrilibus operibus cum ornamento artis applicabiles.” (Száznál és annál több lábnyi magas fái kézművesi faragásra alkalmasak.)

3. Anyag-, eszköz-, technikaproduktum kérdése

A feldolgozandó nyersanyag meghatározza a mesterség jellegét, eszköztárát és végtermékeinek arculatát. Ezért a mesterségek meghatározásában az alapanyagot vesszük figyelembe – miből mit készítenek. Csíki vonatkozásban eszerint a főbb mesterségek: a fafeldolgozó mesterségek, az agyagművesség vagy fazekasság, a vassfeldolgozó kovácsmesterség, a növényi és állati rostokat feldolgozó népi textilipar, valamint ennek egyes termékeit továbbfeldolgozó ványolás.

Az idők folyamán e mesterségek közül a legváltozatosabb és legdifferenciáltabb képet a fafeldolgozó mesterségek – ács-, kádár-, kerekes- és asztalosmesterség –, valamint a textilműt előállító háziipar, kender- és lenfeldolgozás, gyapjúmegmunkálás, fonás-szövés, varrás, ványolás mutatták.

A mesterségek felvirágzásának, ágazatonkénti szétválásának előmozdítója a munkaeszköz és megmunkálási mód volt, melynek újításai a fejlődést, ellenkezője a visszamaradást, illetve a már meglévő eszköztár és módszer fennmaradását, továbbélését, hagyományozódását váltja ki. E szempontból a csíki népi háziipar bizonyos fokon való megrekedése – bár anakronisztikusan hat – a hagyományosság megőrzését jelenti a munkaeszközök és munkamódok tekintetében egészen századunk első feléig, a kézi, a manuális megmunkálást és szerkesztési módokat tartva meg. Így egy darab fából vájtt tárgyak még a század elején is készültek, a gótikus kamrás-ládás asztal, ácsolt, csapos illesztési módját még e század elejéről származó darabokon is megfigyelhetünk.

A népi tárgyi világban, a késztermékek stílusában a különböző fejlődési korszakok leülepedése, a régebbi, archaikus megmunkálások eszköztára és az új, modernebb technológiák és eszközök egymás melletti fennmaradása és al-

14 A gyimesfelsőlöki gyűjtemény leltára.

Vetett ágy és interiőr

kalmazása eredményezi azt az összetettséget, mely mint egy sajátos konglomerátum, a népi anyagi civilizáció szellemiségét, művészetét jelenti.

A néprajzi gyűjteményekbe századunk elején bevitt szépszámú eszköz- és tárgykészlet azt bizonyítja, hogy a hagyományos megmunkálási módot és eszközkészletet e vidéken végérvényesen csak századunk közepén szorította ki a népművészetet elfojtó nagyipari termelés, és annak végtermékei, egyes ágazatokban továbbra is megmaradtak az eredeti, megőrzött technológiák és eszközök mellett. Itt kell megjegyeznünk, hogy a csíki kézműipar fellendítésére a múlt század végén történnék kísérletek, a két világháború között a hagyományos népi, főként népművészeti jellegű mesterségek újjáélesztésére törekedtek, s ennek köszönhetően (is) napjainkig fennmaradtak, ill. ma is divatosak a fafaragás és szövés.

4. A hagyományos népi mesterségek

Hagyományos mesterségről ma akkor beszélünk, ha ez a régi alapanyagot és technológiát (elsősorban manuális megmunkálást), valamint a hagyományos mintakincset dolgozza fel. Természetesen ez mára sok mesterség esetében megváltozott, de tárgyi emlékei még frissek. A gyűjtemények eszköztára elég bőséges ahhoz, hogy a népi mesterségek régi, archaikus eszköztárát felmérhessük.

A Csíkra vonatkozó forrásanyag zöme elpusztult, a népi mesterségekre vonatkozó néprajzi munkák, leírások még kevés számúak. Jelen dolgozat e dokumentáció bővítésére, a mesterségek áttekintésére vállalkozott a begyűjtött tárgyi emlékek alapján is.¹⁵ Álljon itt a múlt század közepéről és végéről származó leírás, mely a csíki mesterségeket sorolja fel: „Kőből többféle munkát készítenek, úm. malomkövet, lépcsőket, Rákoson, Sz.Királyon cserépmázás és fekete edényeket Csíkmadarason és Rákoson, Dánfalván, Madéfalván úgy mint kemence kályhákat is, közönséges papirosat Sz.Mártonban, Sz.Királyon. Mestereimberei kitűnőbbek a Szépvizi, Cs.Szeredai, Somlyói lakatosok, kovácsok, asztalosok s ez utóbbi mivel közelebb kapván anyagaikat, jutányosabbak mint másol.”¹⁶

Vitos Mózes gazdasági-történeti leírása a következőket mondja: „Foglalkoznak sétatobok, fenyőhajtások, pipaszárak készítésével, kefekötéssel, osztóvátá és tiló készítésével, továbbá kádármesterséghez tartozó mindennemű eszközök, kád-cseber-, kártya veder stb. előállításával. Kádárságot, kötélverést, seprű, kosár, szotyorkötést, szalma, szalmakalapfonást, kötést stb. mert mint háziipart lehet említeni, mert kézműves iparrá még nem fejlődött, amennyiben minden faluban értenek hozzá, de iparként nem űzik.”¹⁷

Ha mindenben nem is hagyatkozhatunk a szerző tudósítására, de az mindenképpen megjegyzendő, hogy ez idő tájt a kézműipar nem vált le a háztartástól, háziiparként működik.

A famegmunkálás eszköz- és tárgykészletének gazdagsága arról tanúskodik, hogy e mesterség a legjobban kifejlődött és differenciálódott. Az ácsmesterség a lakás és a gazdasági épületek elkészítésére szakosodott, valamint a jellegzetes fedett vagy kötött, sajátos galambbúgos székely kapu faragására. Ugyancsak ácsok készítették a lakásbelső első darabjait, az ácsolt bútort, melynek késői darabjai – asztal, szék, lóca, szuszék – szép számban előfordulnak a gyűjteményekben. A pásztorkodás kisebb tárgyai, munkaszékek technikája s ennek fennmaradása késői darabokon az archaikus ácsmesterség, a kezdeti, a gyalu bevezetése előtti technikai stádium megőrzésére, megmaradására utalnak, a fejlettebb ácstechnikákkal, szerkesztésekkel együtt továbbélve. A házak zsindeleyfedésűek. Erről Orbán Balázs ekként ír:¹⁸ „Csíkban a házaknak nagy fedele van, azért, hogy a nagy hó nyomásának könnyebben ellentállhasson, de azért is, hogy az olvadáskor a víz gyorsan lefuthasson ... Az ily fedelek Csíkban rendszerint grányczával vannak tetőzve, a gránycza pedig nagyobb fajtájú bikkfa-zsendely, mely nincsen hornyolva, s melyeket nem szegeznek, hanem fogakkal akasztanak a léczre.” Az ácsmesterség tárgyi emlékei mindenütt fellelhetők. A kapuk faragását a csíkszentgyörgyi, menasági, rákosi, szentmiklósi, vacsárásban levő ácsmesterek esetében említik meg, utódaik manapság a kászoni és a gergyócsomafalvi ácsok lettek. Szuszékok készítéséről a múlt század végén Verebesen és a Kászonokban tesznek említést. Zsindeleykészítésről Csíkmenaságon,

15 A Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteménye, Hargita megyei falusi néprajzi gyűjtemények.

16 *Benkő* i. m.

17 *Vitos* i. m.

18 *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása, II. k. Pest, 1863.

a Kászonokban és a Gyimesekben emlékeznek meg. Máiig fennmaradó mester-ség folytatói a kászoniak, az udvarhelyszéki zetelakiak és varságiak maradtak.

A kádármesterségről inkább Alcsik falvaiban beszélnek: Lázárfalván, Csíkmenaságon, Csíkszentkirályon, de a Kászonokban és a Gyimesekben is. Erre álljon itt Boros Ferenc 1748-ból származó, a kormányzósékhöz írt levele, job-bágyai ügyében: „Három moldvai forrófalvi magyar sellérim a Tatros vize mel-lett laktanak marhájuk is kevés lévén kádár mesterséget tudtanak azzal táp-lálták magukat, afféle kártyákat, csebreket csinyálgattak a nyavalyások s ezeket kihozván a falvakra eladták.”¹⁹

A kerekesség a közelmúltig a szállítás egyetlen eszközét, a szekeret ké-szítette. Ezen szállították terményeiket, „nagy lajtorjás” szekerekkel a szénát, „kőberos” fedett szekereken az erdő nyújtotta, feldolgozott nyersanyagot, a deszkát, amelyet Moldvába, de Erdély más vidékeire is hordtak a csíki fuva-rosok, úgyszintén a fazekasok vásárra termékeit. Kerekességről Alcsíkon, Lá-zárfalván, Szentkirályon, Szentsimonban, Felcsíkon, Rákoson, Dánfalván és a Kászonokban tesznek említést.

Asztalosságról – mely a deszka megjelenése nyomán vált elterjedté – több helység kapcsán emlékeznek meg a források. Így: Csíkszeredán, Csíkszépvízen, Somlyón, Csíkszentkirályon, Dánfalván, Csíkszentgyörgyön, a Kászonokban. Különösen a festett bútor kapcsán, mely a 17. század végétől egészen az első világháborúig virágzott, és a népi lakásbelső díszje volt. Elterjedésük a tiszta, füst nélküli szobák megjelenésével a technikailag fejlettebb zárt tűzhelyek, il-letve füstelvezető cserepesek, gócalják megjelenésével függ itt is össze. Ha a cserepeseket le is bontották, s nem tudjuk nyomon követni időbeni elterjedé-süket, a festett bútor nagy számú jelenléte az 1700-as évek végén minden bizonnyal e tekintetben is korszakhatárt jelent. Bútorfestő központok Csíkban Karcfalva, Dánfalva, Szentdomokos, Fitód. Malonyai²⁰ Fitódon említi Jankó Já-nos molnár nevét, Gere Ferenc, Gondos László festőasztalosét, Csíkkarcfalván Vizi Antal festőasztalosét. Dánfalván a múlt század derekán működött Bálint Péter bútorfestő-asztalos, akinek a madarasi helyi gyűjteményben feliratos gya-luja fennmaradt. A családi hagyatékból előkerült kiadásait feljegyző füzet²¹ lakodalmi szokások némelyikének és három festési receptnek leírása mellett ezt jegyzi fel: „1865 július augusztus és szeptemberben ... a fűrészkert árendája 2 f. Detsember 4 idfiken a fűrészmesternek adtam egy font húst meg egy forint vagyion tartozás.” Ez az igen fontos részlet fűrészkertéről tesz említést, ahol az asztalos nyersanyagát, a deszkát vágják. Feltehetően vízi meghajtású malom-ról van szó. Ugyancsak Dánfalván működött Ferencz Antal bútorfestő aszta-los is.²²

19 Csíki Állami Levéltár.

20 *Malonyai Dezső: A magyar nép művészete.* Budapest, 1903.

21 Csíki Füzetek, a Csíki Múzeum kiadványa, 1965.

22 Kéziratos füzet, kiadatlan, magángyűjtemény.

A csíki fazekasság régi és elterjedt voltát – Madaras, Dánfalva – a forrástananyagok megemlítik, s részletes leírások is születtek. 1841-ben a Nemzeti Társalkodóban megjelent adatot Kresz Mária közli.²³ Benkő e két falu mellett Rákost és Madéfalvát is fazekasközpontként említi, utalva a csempekészítésre is. Vitos Mózes a század végén már csak Madarast és Dánfalvát tartja érdemesnek megemlíteni. Madaras a feketekerámia központja, de készült itt mázatlan piros, valamint zöldmázos kerámiacsempe is.²⁴ Napjainkban Dánfalva maradt fenn működő kerámiaközpontként, mely részben átvette a régi madarasi formakincset, mázatlan piros, s főként zöldmázos, barnamázos kerámiát készít.

A vas megmunkálásának népi mestersége a kovácmesterség, valamint a későbbi lakatosmesterség. A kovácsok szerszámai keveset változtak az idők folyamán. A tulajdonképpeni népi kovácmesterség későn fejlődött ki és szűkebb körű. A vaslelőhelyek és a mellettük működő hámorok a fejedelem tulajdonába tartozott Csíkban is. A források a csíki és madarasi-dánfalvi hámorokat említik, a múlt század közepétől pedig a szentkeresztbányai hámor működik. A vashámorokban dolgozókat a fejedelem jobbágyainak tartották, de dolgoztak szabadok is. Az 1567-i regesztrumban Madaras 30 kapuval szerepel, mert a többi mint bányász rovatmentes volt, s emellett Csík más falvaiból 12 kapu van felmentve azon utánjegyzéssel, hogy kőmetszők és bányászok. Madaras mint kiváltságos bányászokszék az 1585-i gyűlésre saját követeket küld.²⁵ Az adatot Vitos Mózes a század végén megismétli.

Básta György levele 1602-ből a csíksomlyói Ferenc-rendiek járandóságáról szólván így fogalmaz: „...a szerzeteseknek a Csík vashámorból 10 mázsa vasat adni minden módon tartoznak és kötelezettek.” A dánfalvi vashámor még 1779-ben megvolt. Az ekkor keltezett Becsü bizonyítvány²⁶ a hámor felszerelését becsüli fel, ezt írja: „Benn a faluban Csíkdánfalván Kovács János uram házánál megírt hámorhoz tartozó portékák találtak e szerint becsültetnek:

2 vágó fejsze	fh 2 den 40
vas kanál	40
kohó nyárs és 3 fogó f.h.	6.
4 fűvő	30”

Hogy a későbbiekben a faluban kovácmester és lakatossághoz értő mester van, azt a dánfalvi Bálint Péter asztalosmester feljegyzése tanúsítja, 1865-ben ezt jegyzi fel:

„a kovácsnak karika csinálásáért 30 f.
a furuk igazításáért Bőjte Lajosnak 20 f.”

²³ Kresz i. m.

²⁴ Kós Károly: *Eszköz, munka néphagyomány*. Kriterion, Bukarest, 1977.

²⁵ Benkő i. m.

²⁶ Uo.

A népi kovácsmester az elhasznált vastárgyakat is újra feldolgozza. Termékei a földműves életmód szükségleti tárgyai, eszközei: kasza, ekevas, csoroszló, sarló, vasvilla, gereblye, borona, eketaliga, abroncs, patkó és szeg, de használati tárgyakat és lakatokat is készített. A Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében található szépszámú és datált kovácsolt lakatok ezt bizonyítják. A fejszéket, baltákat már a múlt század végén nagyrészt a cigánykovácsok készítették.²⁷

Kovácsok a Kászonokban, Szentkirályon, Kozmáson, Csíkszentgyörgyön, Pálfalván, Dánfalván, Szentdomokoson, Szépvízen és Szentmihályon és a Gyimesekben működtek. A Kászonokban, Kozmáson és Gyimesközéplekon ma is működnek hagyományos technikával dolgozó fémművesek.²⁸

A növényi rostok és állati eredetű szálak (gyapjú) feldolgozása a legrégebbi mesterségek közé tartozik, technikáját a Csíkba betelepülő székelyek ismerték, magukkal hozták.²⁹ A háztartás keretében a női munkakörbe tartozott és tartozik ma is.³⁰ A rosnövény elvetése, kinyűvése, feldolgozása is reájuk hárult. Ősszel, más mezei munkák után, esténként, újévig, a fonás, majd pedig a „guzsalyhánás után” a tavaszi munkák kezdetéig a szövés. Valóságos munkarend alakult ki, mely ellen véteni szégyen volt. Szokássá vált közösségi munkaalkalmak alakultak ki: a fonók, kalákák, guzsalyások, melyek a társadalmi életnek, ismerkedésnek is fontos alkalmak voltak.³¹

A nők minden textíliát előállítottak, amire a családnak szüksége volt: az egyszerűbb mindennapi daraboktól a fejlettebb technikájú szőttesekig, ruhadaraboktól a takaróruhákig, lakásbelső textíliákig, szállításra szolgáló tarisznyákig, zsákokig, átalvetőkig. A népi textilipar a legváltozatosabb és legfejlettebb technikákat, végtermékeket mutatja, s ezt továbbdolgozván a népi varrás mestersége is jelentős fejlettségi szintet mutat.

A múlt század végén már ügyes kezű asszonyok eladásra is fontak, s ezt vásárokon adták el, cseretermékként vagy pénzért. Csíkszentmárton november 9-én tartott kendervásáráról volt híres.³² Ezt csak századunkban váltotta fel a bolti termék. A szövés folyamatának azonban teljes folyamata fennmaradt és változatos szövés technikái mindmáig ismertek: az egyszerű kétnyűstösöktől a többnyűstös, sávolys szövésig, a felszedettes takácsszőttekig, ún. *csépesekig*.

Gyapjúból a melegebb öltözetdarabok, takaróruhák, ágyterítők, pokrócok és csergék, valamint a székely szőnyeg készült. A posztó és cserge sajátos technikájú. Ez utóbbit lazábban sodort, „durgált” gyapjúszálból, a posztót durvább daróc- vagy finom szálú gyapjúból készítették a felöltő, *zeke*, illetve a harisnya készítésére, s ezután megványolták. A népi technikai berendezések zseniális találmánya a fatőkés ványoló működése; a gyapjú azon tulajdonságán

27 A Csíkszentkirályi néprajzi gyűjtemény anyaga. Gyűjtötte Csíszér Imre.

28 *Kristó Tibor*: Kovácsmesterség. Aluta 1978, separatum.

29 *Csilléry Klára*: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Budapest, 1982.

30 *Szenümrei Judit*: Székely festékesek. Népművészeti füzetek

31 *Vámszer* i. m.

32 *Kós Károly*: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion, Bukarest, 1976.

alapult, hogy a meleg (forró) víz hatására a gyapjuszál összezsugorodik, s ezáltal a gyapjuszövet tömörre, víz- és fagyállóvá válik. Ványolók nemcsak a szakirodalomban közismertek Homoródménán, de Csíkkarcfalván is léteztek. A Karczfalvi Falujegyzék³³ 1783-ban erről tesz említést: „Czik Karczfalvi Karda Istvánnak Controversiája Következett Jenőfalvi Nagy Imre Pellérrel egy darabcska posztó végett mely zeke posztót Imre pelernnek az fia elhozta vala az Nagy Malomból Melyet a Molnár adott volt a gyermeknek kezére. Karda Istvan posztója is elveszett a Nagy Malomba Melynek is jegyezve egyik végén bárány gyapaval be volt szegve az más fele Gyapjas volt az szembe volt hányva az imre pelérnél megtaláltatott az imre pelérnel nem volt bárány gyapjas.” Benkő említett műve jenőfalviak közt támadt pereskedést³⁴ idézi, melynek okmánya latin nyelven 1406-ból keltezett, s melynek panasza a víz szabadon való folyása egészen a malomig, illetve később a víz elvitte híd megcsinálása ugyancsak azért, hogy a víz akadálymentesen érjen a malomhoz.

1812-ből származik a másik pörösködés:³⁵ „Katona Istvánné (jenőfalvi) Dénes Katalin követeli testvérétől perefernumát, tudniillik 1 festéket 1 csergét és apjától maradt testamentális részét.”

A székely házi textilipar jellegzetes terméke a *festékes, rakottas, burjános*, a szakirodalomban – a szövés technikája szerint – *kilim* elnevezésű szőnyeg. A leggazdagabb szakirodalomra tekint vissza. A 17–18. században egész Erdély területén ismert termék³⁶ a múlt századra Csík és Kászon vidékére szorult vissza, s manapság is itt szövik. A rakottas, burjános népi megnevezése részben a szövéstechnikára utal – egymás mellé rakják a különböző színfelületeket, a szálakat egyazon felvetőszálon visszafordítva, vagy két párhuzamosan, melyből csipkeszerű hézagok származnak, a magyar szakirodalom ezt *torontálinak*, a nemzetközi az elsőt *kilimnek*, a másodikat *karamaninak* mondja a keleti szőnyegek szövéstechnikájából kiindulva. Eredete keleti, a magyarság magával hozott szövéstechnikája, ornamentikája is ősi eredetű. Két szélből szövik, közepén összevarrják. Díszítménye az egyszerű csíkos, idomos szőnyegektől fejlődött a bonyolultabb kompozíciós darabokig, melynek szemantikája az idők folyamán csak díszítménnyé kopott. Másik elnevezése, a „burjános”, a gyapjuszál növényi eredetű festésére utal. Csíkban és Kászonban a népi festésmódok, festékek még e század közepén is ismertek, bár az anilin alapú bolti kereskedelmi festék már a múlt század hatvanas éveitől bevonult a szálak festésmódjába, és egyre kevesebb az eredeti növényi festést értő, tudó asszony.³⁷

Színezése jellegzetes, mértéktartó nagy tónuskülönbségeket raknak egymás mellé. Barna-fehér-tubákszöld és kék vagy barna-nyersfehér-kék színezetűek. A múlt század végén a székely szőnyeg „megszínesedik”: lilás árnyalatok, pirosak, krómzöldek, fekete és okker árnyalatok jelentkeznek. A keskeny osztóváta helyét a széles és rövid szövőszék veszi át, mely lehetővé teszi az eredeti két

33 Csíkkarcfalvi Deliberatumok, Csíki Székely Múzeum Ferencrendiek könyvtárában, ltsz. 6413.

34 Benkő i. m.

35 Csíkkarcfalvi Deliberatumok, uo.

36 Szabó T. Attila szótári adatai.

37 Acta Hargitensis. A Csíki Múzeum kiadványa, 1980. Miklóssy V. Vilmos tanulmánya.

Csiki lakóházak

vég egybeszővését. Ez tehát az újfajta szőnyeg, az új végtermék jelentkezése a mesterségben.

Szőnyeget Csík és Kászon falvaiban mindenütt szőttek: Szentdomokoson, Szenttamáson, Karcfalván, Dánfalván, Csíkszentkirályon és Csíkszentgyörgyön, Pálfalván és Menaságon, a Kászonokban Kászonaltízen és Feltízen is. A szőnyegszövést, mint népművészeti ágak újraélesztésén fáradozók közül Gál Ferencné nevééről emlékeznek meg. A jól szövő asszonyokat szervezték be a kisipari hálózatba, mely részben kisiparrá való növekedést, részben elszürkület, sematizálódást jelentett. Napjainkban a szövetkezetesítés, a kollektivizálás eredményeként a növényi rostok termelése csaknem teljességgel megszűnt, az egyéni források a gyapjúszál esetében az állatállomány jelentős megcsappanása miatt kiveszőben van.

Az említett Deliberátumok azonban arról tudósítanak, hogy ez a múlt század elején közismert, termékei pedig a mindennapi élet fontos darabjai 1803-ból:³⁸ „Csík Karcfalvi Bálint György Huszarnak Controversiaja leven testvér öccse Bálint Péter ellen, ki is pretendal az ecsen 2 csergét, 1 festékest, egy pár gerebent egy lehelt egy serpen öt és ezen kívül a Néhai édes Anyjától maradt egy Lada, 3 parna és két cserge hogy ezeknek felét adja által említett ecse.”

38 Csíkjénőfalvi Deliberátumok, i. m. uo.

Csiki székelykapuk

1805-ből: „Bíró Joseph tartozik két csergével egy festékessel egy derealjal 3 párnával.”

Ahogy a fenti adatokból ez kitűnik, a textilnemű nagybecsű volt, a hozományok, örökségek értékes részét alkották. Ezek közül is a gyapjűnemű – a cserge, szőnyeg – olyan értéket képviseltek, ami pereskedések tárgyát képezte testvérek, rokonok között, akár csak a festett bútor. Maguk a feldolgozó eszközök is fontos értéket képviselnek a paraszti háztartásban. Ezért a díszesen szőtt festékes nemegyszer adomány tárgyát képezi a templomokban. A jellegzetes kompozíciójú „asztalfedél-festékes”, amit abroszként használtak, vagy az ún. *szentjánosos minta* elnevezése is erre utal.

A gyergyószentmiklósi katolikus templom 1629-ből származó regesztruma arról tudósít: „Egy festékest adának Kilyénfalvából, Pál Máténül a templomba, és adtuk Bot Pálnak pro. fl. 1 d. 50.” 1652-ben pedig: „Simó Györgyné Alfalvi hagyott volt a templomba egy asztalra való festékest.”³⁹

A huszadik század nagyfokú iparosodása sok népi mesterséget háttérbe szorított, a modern ipari technológia mellett a régiek rudimentálisnak és anakronisztikusnak hatottak. Főként a második világháború utáni erőszakos iparosítás, szövetkezetesítés vezet a mesterségek megszűntéhez: részben a termelőeszközök államosításával, a termőföldek kollektivizálásával, részben pedig az egyes alap-

³⁹ *Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténeti adatok. Kolozsvár, 1860.

anyagok ipari termelésével, forgalmazásával. Így a gyapjúszálak fonása, a kendertermesztés és -fonás csaknem teljes mértékben megszűnt, s helyét az olcsóbb ipari termékek veszik át. A mesterségek közül azok maradtak fenn, melynek nem voltak ipari ágazatai – szalmafonás, seprűkötés –, de ezek sem háziipari szinten maradtak fenn, hanem részben szövetkezetek, kisvállalkozások szintjén. Hasonlóan, mint a népművészeti ágazatok: szövés és varrás, a fazekasság, a faragás. Szerepkörük megváltozott, funkciójuk módosulást szenvedett. Ezek jó része csak dísz tárgy, díszesebbek, sokszor túl zsúfoltak, megszínesedtek. Alapanyaguk sem a hagyományos: a nemes és szintetikus anyagok kombinációja sokszor megfigyelhető rajtuk. A leghagyományosabb jelleget mégis a textilnemű őrizte meg: a falusi háztartásokban a háziszőttesnek, varrottasnak ma is nagy becsülete van.

A FELSŐ-MAROS-MENTI MAGYARÓ ÁLLATTARTÁSA ÉS PÁSZTORKODÁSA

Magyaró, a Felső-Maros mentén – Szászrégentől északkeletre, 18 km-nyire – a Görgényi-havasok aljában, a Maros bal partján terül el. Első okleveles említése 1228-ban történik.¹ Ekkor jutnak Tomaj Dénes nádor révén közvetlen leszármazottjai, a losonci Bánffyok az egész Felső-Maros-vidék birtokába. Magyaró az egész vidék egyik legrégebb és legnépesebb települése. Lakossága vegyes, kétharmada református magyar.

A fenti kérdéskör tanulmányozását még 1946-ban elkezdtem, amikor első éves diákként részt vettem a Bolyai Tudományegyetem Tanszéke által meghirdetett pályázaton, amelynek a témája: egy falu vagy vidék állattartása, különös tekintettel a pásztorkodásra. A pályázók közül Gunda Béla professzor az én dolgozatomat díjazta az előre megállapított összeggel.

A későbbiek során szülőfalum történetével foglalkozva az okleveles adatok, a peres ügyek, birtok- és állatösszeírások ismeretében mód nyílt számomra a fenti kérdéskör elmélyítésére, történeti beágyazására.

Az alábbiakban az állattartás egészéről igyekszünk rövid, átfogó képet nyújtani, ezután pedig a régi, hagyományos pásztorkodás főbb, sajátos helyi vonásaira térünk ki.

Magyarón a két legősibb foglalkozási ág a *földművelés* és *állattartás*. A helyi és a környékbeli földrajzi és természeti feltételek jobbára az utóbbinak kedveztek. Így pl. a közeli Görgényi-havasok nagy kiterjedésű alpesi legelői serkentőleg hatottak az állattartásra és a pásztorkodásra. A juhok, szarvasmarhák és lovak értékesítési lehetőségei, valamint a zavaros történelmi idők szintén inkább az állattartás, mint a földművelés fejlődését segítették elő. Itt kívánjuk megjegyezni azt is, hogy Magyarón egészen a XVIII. század elejéig a nagyállattartás (szarvasmarha, ló) dívott, és csak azután növekedett meg a juhtartás jelentősége. (A román lakosságnak a Bánffyok által történt betelepítése révén.)

Az elmondottak alapján válik világossá az a tény, hogy szinte az utóbbi száz évig Magyarón a gazdaember vagyona nem a szántóföldben, hanem a nagyszámú jószágállományában volt. A vagyont jelentő állomány őrzői, a pász-

¹ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V. k. 1913, 721.

torok, megbecsült emberek voltak. Pl. az 1750-es összeírásban a tehénpásztorok a számukra épített és fenntartott ún. faluházában laktak.²

Az állatfajták közül Magyarón a középkortól a múlt század végéig kizárólag az őshonos erdélyi vagy magyar szürke szarvasmarha terjedt el, amely a podoliai ősi fajta (*Bos taurus primigenius*) egyik változata. Csontos, szikár alkata mellett külön ékessége jól fejlett, hatalmas szarva, amelyről a külföldi utazók is elismeréssel írnak. „Ezek szarvai gyakran méteres hosszúak – írja Rudolf Bergner a Felső-Maros mentén 1890 körül látott ökrökről –, és olyan nehezek, mint amilyent ritkán láttam.”³ A helyi viszonyokhoz jól alkalmazkodott, kiválóan edzett, igénytelen erdélyi szilajmarha ellenállóbb volt a betegségekkel szemben, és főképp nagy erőtermelő-képességénél fogva igavonásra használták. Nagy szükség volt rájuk a szántásnál, vetésnél, teherhordásnál is, de különösen az ökrök jól beváltak a fenyőerdők kitermelésénél, a húzatásnál és a rönkök szánon történő vontatásánál. Ennek a szilaj marhának a húsa bár ízletes volt, a mai ízléshez viszonyítva kissé rostosnak mondható. A szürke marhának azonkívül más gazdasági hasznossága is volt: így pl. egy levágott állatról 30–40 kg faggyút lehetett leszedni, amelyet a múlt század közepéig a gyertyagyártásban használtak fel. Mivel a tehenek tejhozama alacsony volt, ezért a századforduló elején ez a fajta már nem tudta felvenni a versenyt a *pinzgau* fajtával, vagy ahogyan nálunk nevezik, a *naszódi pirostarkával*. Az ökröket a 20-as években a traktorok szorították ki.

A század elején, különösen a Maroslakán (Déva és Maroshévíz) közötti Marosvölgy régi elnevezése, még elég gyakori volt egy másik őshonos erdélyi fajta is, a szürke, egérszínű *kárpáti borzderes* vagy *mokány marha*, amely valószínűleg Moldvából terjedt el itt. Magyarón ezt a fajtát adatközlőim szerint kurta szarva miatt *maroslaki butának* nevezték.⁴ Ez az apróbb növésű szarvasmarha dr. Papp István agronómus professzor szerint a legrégebb eurázsiai domesztikációhoz tartozik. Erdélyben *riska*, *busa* vagy *csira* marha néven emlegették, és a magyarói elnevezés téves etimológián alapszik. Ez a szarvasmarha a turano-mongol fajta csoporthoz tartozik, és Boszniától, Közép-Ázsián át egészen Japánig mindenütt előfordul. Tejtermelése nem nagy (átlagosan 1500 liter), de ízletes húsu, jól igazható, tanulékony, serény, rendkívül kitartó, elnyűhetetlen.⁵

A lófajták közül a középkortól a XVIII. századig a dús sörényű, alacsony növésű, kitartó és serény *mokány ló* volt elterjedve. Később ez a fajta az évszázados földesúri lovaszat következtében, ahol a legkülönbözőbb beszerzett lófajták kerültek össze, a keveredés folytán megváltozott, és helyette fokozatosan egy közepes magasságú, igavonásra is kiválóan alkalmas helyi típus alakult ki.

2 Országos Levéltár, F. 49, Magyarország 1750-es Conscriptiója.

3 *Rudolf Bergne*: Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute. Leipzig 1884. 406–407.

4 Lovász Jámbor Ferenc, Szász Mihály ampor adatai.

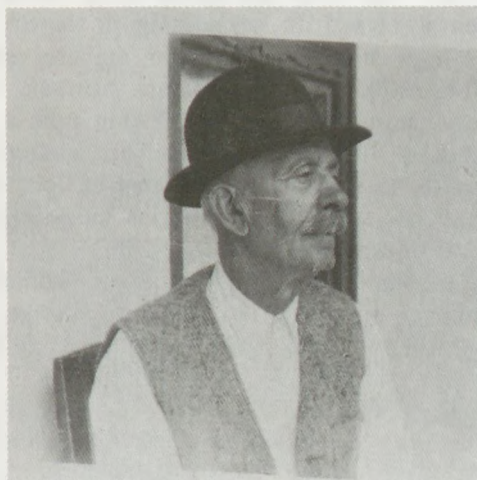
5 Különös hálával és őszinte elismeréssel tartozom dr. Papp Istvánnak a Kolozsvári Agrártudományi Intézet professzorának a számomra nyújtott önzetlen segítségért és hasznos utasításáért.

A sertésfajták közül a göndör szőrű, gyorsan hízó *mangalica* volt a legelterjedtebb. Főképp ízletes szalonnájáért és kövéres húzáért tenyésztették.

A juhajták közül a legelterjedtebb a durva gyapjas, pödrött szarvú *racka* volt, amely eléggé jól tejelő volt, és a havasi éghajlat viszontagságához is kiválóan alkalmazkodott. A félfinom gyapjas *cigája* vagy *berke* csak a múlt század végén kezdett Magyarón meghonosodni.

Mindezek az állatfajták az állattartás révén évszázadokon keresztül igen fontos szerepet tölthettek be Magyaró gazdasági életében. Éppen ezért kellett kialakítaniok az íratlan szokásjogi szabályokat, amelyek a közös legeltetést és ezzel együtt magát a *pásztorokodást* évszázadokon át egészen napjainkig biztosítani tudták.

Az állattartással kapcsolatban két fontos kérdést kellett megoldaniok: egyrészt a szarvasmarha, ló, sertés, juh és kecske nyári legeltetését, másrészt a jószág téli takarmányozását. A nyári legeltetést részben az ugarlegelón, részben pedig a közlegelón az erdei vágattásokban, cserjésekben, a falutól távolabb havasalji és a közeli havasi legelőkön bonyolították le. Az ugarlegelők egészen a tagosításig (1901–1902), vagyis a kétnyomásos gazdálkodási rendszer fennállásáig, igen fontos szerepet játszottak a nyári legeltetés biztosításában. A kétnyomásos vagy forduló rendszer fennmaradása is ezzel a gazdasági szükséglettel magyarázható. Ezt a tényt fejt ki *Tagányi Károly: A háromnyomásos rendszer bevezetése Erdélyben* című tanulmányában, ahol rávilágít arra, hogy Erdély sok

Szász Mihály híres magyarói juhász és eszjenatartó gazda

vármegyéjében miért ragaszkodtak a kettős vetésforgóhoz, és a XVIII. század folyamán még a hatósági kényszer ellenére sem voltak hajlandók a háromnyomásos rendszert bevezetni. „Ezek a helyeken a bővebb takarmány kedvéért a természetést csak a legszükségesebbekre redukálják készakarva. Míg tehát kétforduló mellett az egész földnek a fele része, a háromnyomással ellenben annak csak egyharmada szolgálhatna ugarlegelőül. De ezenkívül még a természetes legelő s rét is kevesebb lesz, mihelyt a harmadik fordulót a meglévő kettőnek arányában akarják kihásítani, ami csak az állattenyésztés egyenes megmontásával történhetik.”⁶ A fenti idézet alapján válik teljesen világossá, hogy a magyarói lakosság döntő többsége a XVIII. századi állami rendelkezések ellenére, miért ragaszkodott a kétnyomásos rendszer fennmaradásához.⁷

A falu határában lévő ugarra és közlegelőkre nyáron a tehén- és a sertécsordát, valamint az igavonó ökröket, míg a növendékállatokat (üszök) a havasalji legelőkre csapták ki. A lovakat, a fiatal tulkokat, ökröket, juhokat és kecskéket a Kelemen- és a Görgényi-havasok dús legelőire hajtották. A téli takarmányozás alapjául szolgáltak a rétek, a havasalji szénafüvek és azok az irtásföldek, amelyeket a faluközösség erdőiből egyes jobbágyok maguk készítettek. Ezenkívül a téli takarmányszükséglet részben a magyarói református egyház *Körtvélyes* nevű erdejében létesített és taxafizetés ellenében használt irtások és részben a birtokosoktól bérelt kaszálók szénatermésével biztosították. Pl. 1826-ban az említett egyházi erdőben több mint 80 jobbágynek volt irtása, az erdei utak széléről pedig évente 70–80 boglya szénát adott el nyilvános árverésen az említett egyház. Különben – ha csak nem hullott túlságosan sok hó – a juhok, szarvasmarhák és lovak számára az erdei vágattasokban és cserjésekben maradt annyi száraz fű és egyéb növényi eledel, amennyi télvíz idején is lehetővé tette a nyájak legeltetését, azaz a szilajpásztorkodást. Ezeknek az előnyös legeltetési feltételeknek köszönhető, hogy Magyarón a jobbágynépesség szegény rétege is tarthatott magának nemcsak sertést, juhot, kecskét, hanem tehenet, sőt egyesek két vagy négy pár ökröt is. A sertéseket bő makktermés idején ősztől egészen a tavaszi fű sarjadásáig a tölgyfás és bükk erdőkben teletették. Érdekes, hogy a falu szegényebb emberei sertéshizlalás céljából ősszel még az 1930-as években is zsákszámmra hordták haza a tölgymakkot. Jellemző, hogy a nagyszámú kecskecsordát 1890-ig nem a falu határában, hanem a távolabbi (15 km) Szalárdi-havas erdeiben teletették.⁸ Falunkban ezek voltak azok a kedvező természeti feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy egészen a II. világháború befejezéséig az állattartás megkülönböztetett helyet foglaljon el valamennyi termelési ág közül.

Jelen közlésben csupán a szétágazó kérdéskör néhány részletére térhetek ki, jöllehet – kéziratban – az állattartás részletező anyaga rendelkezésemre áll.

6 *Tagányi Károly*: A háromnyomásos rendszer bevezetése Erdélyben. In: *Gazdaságtörténeti Szemle*. I. 1894, 200.

7 Torda vármegye levéltára. A törvénykezési- és közigazgatási iratok mutatója a kolozsvári Állami Levéltárban (Index 1787. Nr. 11).

8 Torda vármegye levéltára a K. Á. Lvt.-ban, Generális Szék Protocollumai. 40–41.

Magyar szürke ökrök, Vajdaszentivány (1940)

Tsz-juhásztelep a magyarói havasalján (1972)

*A juhok tavaszi legeltetése, a legelőre való kihajtás,
a tejbemérés*

A téli hó elolvadása után, ahogy már a fű is akkorára nőtt, hogy legeltetni lehet, a határon megjelennek a juhnyájak. Ilyenkor a búzavetések kivételével teljesen szabad a legeltetés április 24-ig, vagyis Szent György-napig. Eddig az ideig mindenki külön legelteti saját juhait, de május első felében felkerülnek a havasalji legelőre, és e mozzanattal közössé válik a falu juhtartása. Az emberek – a magyarói férfiak – úgy mondták, hogy „a juhok felkerülnek az isztinához”, ami azt jelenti, hogy most már nem az ő gondjuk többé a juhtartás, hanem a közösségé. Az isztina (esztena) tulajdonképpen a pásztorok szállása és a tej feldolgozásának színhelye.

A juhok nyári legeltetésének Magyarón megvolt és megvan még ma is a jól bevált hagyományos rendszere, amely mind a juhosgazdák, mind pedig az esztenát bérlő gazdák részéről bizonyos kötelezettséggel jár. Csak ezeknek a szigorú betartásával tudják megoldani azokat a problémákat, amelyeket a nyári legeltetés felvet. Ilyen például a juhoknak az esztenába való gyűjtése. Ez abból áll, hogy két vagy három juhosgazda társul, és együtt vállalják az esztina tartását. Hozzájuk bárki odaadhatja juhait. Magyarón a századfordulón három vagy négy esztenát szoktak összeállítani. Egy esztina rendszerint 5–600 darab juhból szokott állni, és áll ma is. A juhosgazdák kötelesek voltak juhaikat még a legelőre való kihajtás ideje előtt az esztenát vállaló bérlőnél vagy bérlőknél felírtni, és bizonyos összeget előre lefizetni. Ha sok volt az esztina, akkor a bérlők között bizonyos versengés, konkurencia keletkezett. Ez a juhosgazdák részére lehetővé tette – és teszi ma is –, hogy juhaikat főleg olyan esztenára adják, amelyik megbízhatóbb és kevesebb legeltetési díj ellenében több túró-t ígért. Amikor már annyi juh gyűlt össze, hogy megalakíthatnak belőle egy nyáját vagy turmát, meghatározzák a legelőre való kihajtás idejét. A legelőterület megvásárlása, a juhászok megfogadása, fizetése teljesen a bérlőkre hárul. Amikor már minden rendben van, csak azután következik a legelőre való kihajtás és az ezzel járó *tejbemérés*.

A juhok legelője a falu távolabbi határrészén, a Gödrök, Nyírmező, Ászpádalja, Sármás és Kisbérc nevű szénafüveken volt és van ma is. A juhosgazdák a bérlők által meghatározott időben kihajtják juhaikat a legelő azon részére, ahol az esztina már fel van állítva. Itt délben kiválogatják a meddőket, mert ezeknek ugyanazon esztenán belül külön turmájuk van. A bárányok különválasztása után a fejősjuhokat betereleik a már előre elkészített kosárba, és megfejik. Ekkor történik a *tejbemérés* is. A fejéskor leadott tejmennyiség után kapja azután a gazda a neki kijáró sajt-, túró- és ordamennyiséget. A tejbemérés az utóbbi években rendszerint elmarad, és ebben az esetben a juhosgazda a juhok tejhozamától függetlenül egyenlő sajt- és túrómennyiséget kap. Ritkábban még előfordul, hogy egyes esztenáknál még mindig elvégzik a tej-

bemérést, és a sajt- és túrójárulékot egy átlagban számított (másfél liter tej egy napi fejés) tejmennyiség alapján számítják ki. Ezzel kapcsolatban el kell még mondanunk annyit, hogy az évi tejhozam anyajuhonként 100–120 liter és 600 liter között váltakozik (a bárány által kiszopott tejet is beleértve).⁹

Régebben, kb. 1910-ig a tejbemérést nagy ünneppésséggel kötötték össze, amelyen minden juhosgazdának részt kellett vennie. Ennek több mozzanata volt. Először is az esztenára összegyűjtött juhok közül kiválogatták a bárányokat és a meddőket, amelyeket külön turmába tereltek. Utána a fejősjuhokat elhajtották legelni, és napszállta előtt ismét megfejték, de ennél a fejésnél csak a bérlők és juhászok voltak jelen. A juhosgazdák csak másnap reggel jelentek meg. Ilyenkor az esti fejés után nem zárták be a juhokat a kosárba éjszakára, hanem megindultak velük mind a tilalmas helyekre, főleg a szénafüvekre, ahol Szent György napja után nem volt szabad legeltetni. A juhok régen Szent György napja után legalább egy hónapra a nyomásra kerültek, és onnan vitték ki őket az esztenára. Az éjjeli legeltetésről csak napfeljöttkor tértek vissza az esztenára, és ekkor történt meg a fejés, a tejbemérés ünneppélyes formásaival együtt. Az egész éjjeli legeltetésnek tulajdonképpen az volt a célja, hogy a juhokat minél jobban ellaktassák, hogy azok minél több tejet adjanak, mert ebből kellett megvendégelniük az ünnepségre összegyűlt tömeget. 7–8 órára mind kigyűltek a juhosgazdák családtagjaikkal együtt. Ezután kezdődött a tejbemérés. Minden gazda juhait egy hitelesített és külön erre a célra készített favederbe mérték be. Egy kupa tej után 12 kupa túró járt, de volt olyan eszténa is, ahol 14–16 kupa túró is adtak. (1 kupa tej másfél liter tejnek felel meg.) Egy juh napi átlagos tejhozama egy és másfél liter. Ahányszor megtelt ez a 8 kupás faveder a juhosgazda juhait után, annyiszor 12 veder túró kapott. Abban az esetben, ha a 8 kupás faveder vagy a kupás nem telt meg, akkor az elszámolás ősi formájához fordultak, és az úgy nevezett cinkussal megmérték, hogy meddig telt meg a faveder. A cinkus nem egyéb, mint egy 20–25 centis, négyszögletű faragott fadarab, amelyet a juhász beállított a tejbe, és ameddig ért, azon a helyen a bicskával rovást tett. Természetes, hogy a favedert egyenes helyre kellett állítani, hogy a tej szintje egyforma legyen mindenütt. A gazda szintén készített magának egy cinkust, amely annyiban különbözött a juhásztól, hogy ennek lapos formájúnak kellett lenni. Ezen szintén berótták azt a helyet, ameddig a cinkus beleért a tejbe. A cinkus a gazdánál maradt, és köteles volt megőrizni, mert csak ezzel a cinkussal lehetett a túróért. A juhász nem csinált magának minden juhosgazda után külön cinkust, hanem arra az egy cinkusra, amely állandóan nála maradt, jegyezte fel valamennyi gazda jegyét. Tehát a juhosgazda cinkusán a jegynek pontosan kellett találnia a juhásznál lévő cinkusjeggyel. Az is megtörtént, hogy több juhosgazda cinkusjegye egyforma volt. Ezeket a juhász ugyanazon a helyen jegyezte meg, de ebből egyáltalán semmi baj nem keletkezhetett.

⁹ Az első világháborúig terjedő periódus adatait Lovász Jámor Ferenc, a két világháború közötti Szász Mihály ampork szolgáltatta. A második világháborút követő időkre vonatkozó adatokat Varga János nagyjankó, esztenatartó gazdának köszönöm.

*Esztenatartó gazda és juhász
(ordával és mértő kanállal)*

*Az eszténa juhászatának
eszközei*

Juhászeszközök az esztenán

Látogatók az esztiénán

Juhkosár és fejszék

Az a juhsgazda, akinek a juhai után megtelt a faveder, nem kapott cinkust, mert erre nem is volt szükség, mivel alig egy-két gazda juhait adták tele a favedert, ezt pedig a juhász könnyen észben tartotta. Akinek cinkusa volt, ott a következőképpen jártak el. Ezt a 8 kupás favedret, amelynek kecskeszörből készült füle volt, ráakasztották egy kétserpenyős mérlegre (Magyarón *kampanának* nevezik), illetve annak egyik serpenyője helyére, és ebben az állásban egyensúlyba hozták oly módon, hogy a másik serpenyőbe annyi súlyt tettek, hogy a mérleg egyensúlyba kerüljön. A 8 kupás favedret addig töltötték vízzel, ameddig a cinkuson levő jeggyel talált. Ekkor abba a serpenyőbe, amelyen a súlyok voltak, annyi sajtot tettek, ameddig a vízzel töltött favederrel egyensúlyba hozták.

A tejbemérés kb. délelőtt 9–10 órára ért véget, és ekkor kezdődött a tulajdonképpeni ünnepély, amelyen az érdekeltek teljes létszámban szoktak megjelenni. A fiatal leányok és menyecskek a szép zöld pázsitra asztalt terítettek, és családonként melléje telepedtek. Mindenki kirakta a fűre terített abroszra, amit magával hozott. Volt itt kenyér, kalács, palacsinta, kürtöskalács és valami friss bányahús, és mint ahogyan régen mondták, „*pálinka százegyig*”. A lakomán egyik család a másiknak kedveskedett, főleg kürtöskaláccsal és erős szilvapálinkával. Bár muzsikus cigányt nemigen szoktak hívni, de néha az is megtörtént, hogy a pálinkázás után egy-egy fiatalember jókedvében muzsikaszó nélkül is táncra perdült. Az evés-ivásnak kb. délután két órakor lett vége. Ekkor már a juhászok is elkészítették az első tejből a friss sajtot, amelyet azután a megjelentek között szétosztották. Rendszerint a szegények többet kaptak. Ordát ilyenkor a juhászok nem csináltak, hanem helyette zsendicét adtak a megjelenteknek, akik közül ezt sokan hazavitték ismerőseiknek, mint kedves juhászcsomagot. Ezzel a hagyományos tejbemérés ünnepélyes mozzanata be is fejeződött. Ez a szép régi szokás az első világháború után feledésbe merült. Ennek – az adatközlők véleménye szerint – kétségkívül gazdasági oka volt. Az ünnepély elmaradásával az esztenabérlők maguknak jelentős sajtmennyiséget spórolhattak meg. Ettől kezdve, mint említettük, minden fejőjuh után átlagosan napi másfél liter tejet számítva, adnak 6–7 kg sajtot, egy kg ordát és egészen ritka esetben pedig 20 dekagramm juhvaját is. Ez a kvóta napjainkban csak annyiban módosult, hogy a gazdáknak minden juh után kapott hetedik kg sajtot az államnak kell beszolgáltatniok.

A juhokat három, esetleg négy hét múlva a magyarói legelőkről elhajtják a mezőhavasokba. A tehén- és a kecskesorda csak május 10-e körül mehetett ki a falu közelében levő bokori legelőre, és a megfogadott pásztor köteles volt ezeket az első hó leeséséig őrizni. Ugyanekkor hajtották ki a bükki legelőre a tinókat, üszőborjakat és meddő teheneket. Az ökröket és ökrörborjakat, valamint a tulkokat május 10-e körül egyenesen a mezőhavasokba, a magyarói birtokosság által bérelt legelőkre hajtották. Így a Stéziára, Negojra és Bradul Csontira. Különben a falu határában az ökröknek külön legelőjük nem volt. A fejős juhoknak és az ökröknek a havasokban főképp az alacsonyabb fekvésű helyeken, a patakok mellett levő dús legelőket választják ki, mert ezeken selymesebb a fű, nagyobb a tejhozam. A magasabban fekvő területekre főleg a meddő juhokat szokták felhajtani. Itt ez a terület a szélnek és az

időjárás viszontagságainak sokkal jobban ki van téve, mint az alacsonyabb helyeken növekvő fű, és ezért sokkal élesebb és jóval gyengébb a táperceje. A havasba való kihajtáskor mind a juhokat, mind az ökröket lábbon hajtják, a juhászati felszereléseket és eszközöket szekéren szállítják ki a havasokba.

A különböző juhászati eszközök

A tej tárolására és feldolgozásához különböző felszerelésre, juhászati eszközökre van szükség. Ezek a következők: a vajverő dézsa vagy *berbinca* (*berbință*), a *csegerlő* (*cegornița*), *savófőző üst*, *puliszkafőző üst* vagy *csávon* (*ceavon*), *sajtkészítő cseber*, *krinta* (*crință*), *favider* (*găleata*), *fedeles* (*fideles*) kisebb eszközök, mint pl. a *szűrőzsák*, *ordakiszedő kalány* stb.

A vajverő dézsa vagy *berbinca* hüvely alakú, 70 cm magas és 15 cm átmérőjű. Ebben készül a vaj. A vajverő dézsa belül üres és kiegészítje egy vajverő pálcá. Ez is két részből áll: ún. az alsó korong alakú részből vagy karikából, amelyen kisebb lyukak vannak, és az ehhez tartozó nyélből. A vajverő pálcát vajköpülésnél le és fel mozgatják, miáltal a vajdarabok különválnak az írótól. A dézsa alsó felében csap van, amelyen keresztül az író kifolyhat.

A *csegerlő* a dézsához hasonlít, csak jóval kisebb, 30 cm magas és 10 cm széles. Ebben tartják az oltóanyagot.

A *puliszkafőző üst* sisak alakú, 4–6 liter víz is elférhet benne. Ebben főzik a puliszkát. A *savófőző üstben* az ordát készítik. Nagysága lehet 4–5 vedernyi, esetleg több.

Sajtkészítő cseber. Ebben készítik a sajtot, nagysága különböző. Lehet 4–5 vagy 8–10 vedres is.

A *krinta* teknőhöz hasonlít, benne préselik ki a sajtból a savót és a sajttejet. Főleg tavasszal készítenek benne sajtot, amikor nagyon sok a tej, és nem fér el a sajtkészítő cseberben. Nagysága lehet 8–10 vedres is.

A *galyáta*, *favider* (románul *găleata*) inkább vékához hasonlít. Kb. egy veder víz fér el benne. A két fülét kecskeszörből készült madzaggal kötik össze, és így hordják vele a vizet. Ezenkívül fejéskor a veder madzagjához erősített kupába fejk a tejet, amely amint megtelt, a tejet belőle a *favederbe* öntik.

A *szűrő csalánzsákból* készül, abrosz vagy zsák formájú, és a frissen elkészített sajtot ebbe rakják be, hogy ezen keresztül a még benne levő savó lefolyjon.

Az *ordaszedő kanál* fából készül és a *fakanálhoz* hasonlít. Egy fél liter savónál is több fér bele. A *fedeles* egy kerek dobozhoz hasonlít, amelynek a tetején egy dugóval zárható nyílás van. Főleg víz hordására, savó, esetleg tej tárolására használják. Nagyon praktikus, és pedig azért, mert hordás közben sem loccsanhat ki belőle a víz.

A juhászati eszközök közül régen a *faedényeket*, *csebreket*, *tekenőket* Magyarán készítették, míg a *vasüstöket* a közelebbi városokból – Szászrégen, Beszterce, Marosvásárhely – vagy vásárokból szereztek be.

A frissen kifejt tejet külön erre a célra szolgáló cseberbe vagy savófőző üstbe teszik. A tej mennyiségnek megfelelően pl. 15 liter tejhez kb. két evőkanálnyi oltót tesznek. Természetesen ez függ az oltó hatásától is. A legjobb oltóanyag a kicsi bárány oltója, vagy szopóborjúé, amelyik még nem evett szénát vagy füvet. Valamennyi oltó közül a kecskegida oltója a legerősebb, kb. 1/4 óra alatt oltja meg a tejet. Előnye, hogy gyorsabban el lehet vele készíteni a sajtot, viszont hátránya, hogy sokkal nehezebben készül el belőle a túró, és minőségileg sem a legjobb. A bárányoltóval a juhtej lassabban oltódik, de minőségileg sokkal jobb túró készül belőle. A tejbe tett oltó a tejet megoltja, és ennek nyomán a tej megalvad. Ekkor a juhász nekigyürkőzik, kezét mos, mert a tisztaságra nagy gondot fordítanak, és nekifog a sajt elkészítéséhez. Miután a tej összeállt, szépen formálható és kifolyik belőle a savó. A savót a savófőző üstbe, vagy ha éppen készül a sajt, akkor más edénybe szűri le. Ezt a műveletet mindaddig folytatják, amíg a savó a sajtból teljesen kifolyik. Az így összeállított savómentes sajtot *krintába* teszik. A krinta fából készült teknőszerű eszköz, amely a prés szerepét tölti be, s arra szolgál, hogy a sajtban maradt savót kiszorítsa. A krinta alsó felében egy kis nyílás van, s ez egy csatornába torkollik, amin keresztül a savó vagy sajttej lefolyhat az odahelyezett edénybe. A krintával való eljárás a következő: ráterítenek egy ritka szövésű kenderabroszt, ebbe behelyezik a frissen összeállított sajtot, majd ezután az abrosz 4 csücskét átellenben összekötik. Az így összekötött sarkokat lefelé a krinta feneke felé fordítják. Ekkor a krintára ráhelyezik a fedelét, amely elég súlyos fából készül. Ezután a kaliba oldalába fűrt lyukba behelyezik, a mintegy két méter hosszú szorító vagy nyomtató rudat, és ráteszik a krinta fedelére olyanformán, hogy a rúd végénél minél több hely legyen a ráülő sajt készítőnek, aki ezáltal igyekszik a még benn maradt savót minél jobban kisajtolni. Az így kisajtolt friss sajtot a juhász kiveszi a krintából, 4–5 darabra töri. Az összetört darabokat újból visszateszi, és addig szorítja, ameddig a sajtból már nem savó, hanem ehelyett fehér színű sajttej vagy zsentuly kezd folyni. Az előbbi műveletet még egyszer megismétli azzal a céllal, hogy most már a sajttejet szorítsa ki teljesen. A zsentulyból lesz a kellemes ízű juhvaj. A sajttej teljes kiszorítása után kiveszik a kész sajtot. A savó és sajttej kiszorítása azért szükséges, mert ezáltal a sajt frissebb és ellenállóbb lesz. Ellenben ha sok savó van benne, könnyebben porladozik, nehezebben ragad össze, nem is olyan ízletes, és hamarabb romlik. Az elkészített sajtot egy csalánsákdarabba kötik, ahol megsűrődik, és pedig úgy, hogy függőleges helyzetben egy cseber fölé akasztják, hogy az esetleg még benne maradó sajttej lefolyjon. A sajtot azért teszik csalánsákszűrőbe, mert így higiénikusabb, és nem kerülhet bele szőr és egyéb anyag, és így a sajt is tisztább és ízletesebb lesz. A délben felakasztott szűrőből a sajttej estig lefolyik. A sajtot ezután sajt szárítóra (comarnic) teszik. A sajt szárító közvetlen a kaliba előtt áll. Felállítása a következő: négy villás ágú fát négyzet alakban beszúrnak a földbe, és ezek tetejére deszkát tesznek. Ezen szárítják a friss sajtokat. Tavasszal a sajt szárítás 10–14 napig tart, ősszel egy hét is elegendő ahhoz, hogy a sajt megérlelődjön. Ha a sajtal csálni akarnak,

akkor nem nyomkodják ki belőle a sajttejet, és így a sajt jóval súlyosabb. Sok juhász az eladásra szánt sajtból nem szokta kellőképpen kinyomni a még benne levő savót, és érthető, ha ezek a sajtok hamarosan megpenészednek és élvezhetetlenné válnak. Az összegyűjtött tejmennyiségből annyi darab sajtot lehet készíteni, amennyit a juhász akar, de Magyarán bármennyi is a tej, mindig csak egy sajtot csinálnak. Ennek megvan a maga előnye, mert sokkal gazdaságosabb, ha csak egy, és nem négy darab készül. Ha 4-5 sajtot készítenének, akkor a külső sajtréteg bebőrözdésével jelentős sajtmenyiséget veszítenének.

Tehát ha több sajt van, úgy természetesebb, hogy több héja lesz, mint egy nagy sajtnak, és ezáltal kevesebb sajt megy kárba. Az elkészült sajtmenyiséget minden hét végén beküldik a faluba, és ott az illetékes gazdák között szétosztják. Lehetőleg úgy járnak el, hogy a gazdák egyszerre egy darabban kapják meg a nekik járó részt. A legtöbb gazda a túró nem fogyasztja el, hanem dézsába gyúrja, télire hagyja. Ennél a műveletnél nagyon kell ügyelni arra, hogy a dézsa fedele pontosan zárjon, nehogy levegő érje a túró, mert ebben az esetben felfúvódik, és csípős ízű lesz.

Orda- és juhvajkészítés

A sajtból kipréselt savót savófőző üstbe teszik, és ha kevés a vajnak való sajttej, akkor ezt is hozzátöltik és felteszik a tűzre főni, s mindaddig főzik, amíg jól összefő. Ezt zsendicének nevezik, amely savóból és megalvadt ordadarabkákból áll.

Természetesen a főzés alatt a juhász egy hosszú keverővel állandóan kavargatja a zsendicét, nehogy odasüljön. Ezután egy hosszúkás zacskót állít a cseber fölé, és egy merítősűrővel kiszedi az ordadarabkákat. A szűrő mellett azonban megtaláljuk a külön erre a célra készült ordaszedőkanalat is. A praktikusabb és könnyebb szűrőt csak újabban kezdik használni. A szűréskor visszamaradt folyadék az ordasavó, ezt főleg ételsavanyításra használják, különösen akkor, ha az ecet drága. A havasokon, a lakótelepülésektől távol, ahol nem lehet ecethez hozzáférni, kizárólag csak a savót használják. A savót ezenkívül felhasználják a kutyák etetésére és a sertések táplálására is.

Juhvajkészítés

A sajtból kifolyó fehér színű sajttej íze nagyon kellemes, édes ízű, és amint a juhászok mondják: „nagyon egészséges és szorítja az ember gyomrát”. A sajttejet dézsába gyűjtve addig tartják, ameddig savanykás íze nem lesz, mert csak így válik el a vaj az írótól. Ezután a vajverőbe öntik, ahol köpüléssel elkészül a vaj. A vaj a köpű felső részében, az író a köpű alsó részében marad.

A köpű alsó végén csap van, amelyen keresztül az írót valamilyen edénybe kicsurgatják. A kész vajat üvegebe vagy fazékba teszik. A vajból néha zsírt olvasztanak, ritkább esetben eledelül, vagy eladásra használják.

Tehéntej és termékei

A tehéntejet és termékeit különböző módon fogyasztják és használják fel. A fejés utáni friss, habos tejet ritkán isszák, esetleg kisgyermekeknek adnak belőle kóstolgatni. Az ún. *kicsiborjas tejet*, amelyet borjázás után fejnek, ha felfőzik, néhány nap múlva összemegy, és ordaszerű anyag válik ki belőle: *kuráosztának* nevezik. Szárazon vagy kenyérral eszik. Nagyon kedvelt gyakori tehéntejtermék az aludt- vagy savanyútej. Úgy készül, hogy a frissen kifejt tehéntejet este lerakják aludni, és reggel leszedik róla a tejföl és így 2-3 napig kályhánál hagyják állni, míg a melegben megalszik. Nagyon ízletes; puliszkával vagy kenyérral fogyasztják. Ennél is sokkal ízletesebb tejtermék a törttej; készítése a következő: a savanyútejet cserépfazékba töltik, felteszik a kályhára és itt egynapi lassú melegedés után a sajtdarabocskák éppúgy különválnak a savótól, mint az orda, és ha sokáig fűttetik (melegítik), akkor a benne levő tehéntúrócsomók megkeményednek. Leszűrjük, és ha tésztába vagy laskába teszük, akkor tehéntúrónak nevezik, ha pedig a tehéntúróra felfőzött tejet vagy pedig tejfölt öntenek, *törttej* lesz belőle. Ez akkor jó, ha egy napig áll, és enyhe savanykás ízt vesz fel. A törttej egyike a legízletesebb, legkedveltebb ételeknek. Meleg puliszkával vagy ritkábban kenyérral fogyasztják. Ezenkívül a tehéntejből is szoktak sajtot készíteni, de ez távolról sem olyan ízletes és zsíros, mint a juhtejből készült sajt. Ezért a sajt készítő gazdák a tehéntejet rendszerint juhtejjel szokták keverni. Ugyanúgy járnak el az esztenánál is, ahol egész nyáron tartanak egy-két tehenet, amellyel tetemesen megnövelik a tejhozamot és a sajtmennyiséget. Vajat is köpülhetnek belőle.

Tulajdonjegyek a juhokon

A legelőre kicsapott juhok annyira összevegyülhetnek, hogy szinte lehetlenné válna a megismerésük. Hogy a juhokat mégis valamilyen formában megkülönböztessék egymástól, szükséges a tulajdonjegyek használata. Minden gazdának megvan a maga tulajdonjegye, amelyet minden juhra egyformán alkalmazunk. Ha a juhoknak szarva van, akkor a tulajdonjegyeket erre sütik rá, ellenkező esetben a fülét lyuggatják, kimetszik vagy hasítják. A fülön levő tulajdonjegyek többfélék lehetnek: vágás, amikor a fülön két vagy három vágást ejtenek, vagy lyukasztatás, amikor a fülkagyló közepére lyukakat fúrnak. A tulajdonjegy állhat: 1. Jobb fülön egy vágás és egy lyuk; 2. Jobb és bal fülön vágás; 3. Jobb vagy bal fülön két lyuk; 4. Jobb fülön két vágás, két lyuk; 5. Bal vagy jobb fülön 3 lyuk stb. Ritkábban alkalmazták azt az eljárást, melynek során a juh fülébe sárgarézkarikát tettek, vagy olajfestékkel kék vagy piros csíkot húztak a fejére. A havasba kimenő ökrökre szintén rásütötték a tulajdonjegyeket, azért, hogy ellopás vagy elvesztés esetén ennek az alapján keressék. Az ökrök esetében a tulajdonjegyeket a szarvukra vagy a körmükre sütik rá, és a tulajdonos kezdőbetűi után tesznek egy M betűt, amely Magyarót jelent. Pl. Száz Gáspár, Magyaró, akkor Sz. G. M.-et sütnek rá. A tehenekre és a tinókra, mivel elvesztésükkel alig kell számolni, semmiféle tulajdonjegyet

Disznóól az esziéna mellett

nem tesznek. Néha a kóbor tehén vagy juh nyakába csengőt vagy *harangot* (kolomp) tesznek, amely állandóan cseng, és így a pásztorok könnyebben ráakadhatnak. A harang pléhből készül, és a csengőhöz hasonlít, a közeli városokból szokták beszerezni.

Az őszi kihányás ideje, pakulártánc, őszeltetés

Ha a szeptemberi napok hűvösödni kezdenek, sőt ha dér is esik vagy ha a legelőn elfogyott a fű, ebben az esetben a juhászok már szeptember közepén vagy pedig október elseje után megkezdik a levonulást a havasokról. Ilyenkor a bérlőtársak is kimennek, és szekérre pakolják a különböző felszereléseket és holmikat. Ezután segítenek a juhászoknak hazahajtani a juhokat, melyek jöveteléről előre értesítik a juhosgazdákat, akik esetleg 10 km-re is eljűk mennek. A hazaérkezés után minden juh továbbra is turmában marad, és a bérlők által előre kibérelt területre mennek. Előfordul, hogy ilyenkor már a sarjúkaszálások is véget értek, s így a juhok szabadon legelhetnek a lekaszált szénafüveken. A magyarói legelőkön minden évben október 19-ig legelnek, vagyis a kihányás napjáig. Ekkor a bérlők értesítik a gazdákat, akik kötelesek erre a napra pontosan megjelenni. A kihányáskor a juhászok minden gazdának számba adják a juhait, ha pedig valamelyik juh elpusztult, akkor a bőrét vagy ha farkas tépte szét, akkor a darabjait, esetleg a fülét kell felmutatni. Régen

abban az esetben, ha a juhok farkas vitte el és így semmi bizonyíték nem maradt, amivel a juhász alátámaszthatta volna igazát, kénytelen volt megesküdni.

Ha a juhászt régtől fogva ismerték és megbíztak benne, ilyen esetben az eskütétel el is maradhatott. A kihányásig minden gazdának rendezni kellett tartozásait, és a bérlők is ki kellett adják a nekik járó sajt- vagy túrómenyiséget. Összekoccanásra vagy pláne perlekedésre ritkán került sor. A juhkihányást az 1950-es évekig, akárcsak régebb a tejbemérést, nagy lakoma követte. Ilyenkor a juhászok a bérlő házához mentek, ahol megvendégelték őket. Ha több bérlő volt, akkor közösen állták a költségeket, de a lakoma elmaradása szégyennel és megvetéssel járt volna. A bérlő házában a vendégeket, mármint a juhászokat friss káposztás hússal, nyárson sült bárány- vagy juhhússal vagy töltött káposztával vendégelték meg. Ehhez természetesen nem hiányozhatott a jókedvet fokozó pálinka sem. 2-3 deci gabonapálinkát adtak fejenként. Az evés-ivás egészen estig tartott, amikor a bérlő házában megjelentek azok családostól, akiknek juhait a bérlőgazda nyájához tartoztak. Egy-két cigány is előkerült, és megkezdődött az ún. pakulártánc, amelyet az ügyes és szorgalmas juhászok részére rendeztek. Ezen természetesen ők voltak az ünnepelek, akik a kiállott sok viszontagság után most vidáman és gondtalanul táncolhattak reggelig. Hogy a hagyományos pakulártáncnak milyen nagy volt a fontossága a juhászok szemében, bizonyítja az az eset is, amikor az 1910-es években, egy Trézi Bandinak csúfolt juhász a felesége temetéséről egyenesen a pakulártáncba ment, ahol mintha mi sem történt volna, reggelig táncolt. E tettéért még-

Juhok teletetése (balra a kipusztulóban levő pásztorkutya, a kuvasz)

sem vetette meg vagy ítélte el a falu közvéleménye, mert a juhászélet elmaradhatatlan velejárójának tekintették a pakulártáncot.

Az 1930–40-es években különös varázsa és nagy híre volt azoknak a pakulártáncoknak, amelyeket Szász Mihály ampor juhosgazda, híres juhász házá-
nál tartottak. Itt az ünnepélyt maga a gazda nyitotta meg, egyedül járva a régi híres katonatáncot, a verbunkot, melyet a többi juhászok furulyán vagy a zenészek hegedűn kísértek, s csak ezután kezdték el a táncot a többiek. A gazda egész éjjel versenyt táncolt velük, vagy pedig a jelenlévőknek tánc- és népdalokat furulyázott.

A pakulártáncal a juhok legeltetésének csupán egyik mozzanata – a hosszan tartó havasi legeltetés ért véget, amelynek befejező része az őszi legeltetés vagy *őszelletés*. A juhok kihányásakor a bérlő vagy a bérlőgazdák újból közös esztenát alakítanak és ebbe a volt juhosgazdákon kívül bárki odaadhatja juhát őszelletni. Az őszelletés ideje október 19-től, tehát a kihányás napjától sokszor egészen december végéig is eltarthat, vagyis addig, amíg leesik az első hó. Ezután minden gazda a juha után ment, mert a juhász nem volt köteles azokat tovább őrizni. Az őszelletésért keveset fizettek, hetente minden juh után 2 lej és rendszerint egy kupa kukoricaliszt járt. Az őszelletés teljes díja kizárólag a juhászt illette, és az eszténa bérlőgazdának ebből semmi sem járt.

A tehén- és kecskepásztoroknak is ekkor járt le az idejük. Az 50-es évekig, amíg volt kecskecsorda, a téli legeltetésre ismét pásztort kellett fogadniok. Télvíz idején a kecskéket a Bokori-legelőre hajtották ki mindennap farügyre.

A népi állatgyógyítás különböző módjai és eszközei

Magyarón a népi állatgyógyításnak évszázados hagyományai vannak, amely számos nemzedéknek az állatgyógyításban szerzett tapasztalatára és mindennapi gyakorlatára támaszkodhatott. Ez a gyógy mód s a vele kapcsolatos eljárások, amelyet a magyarói nép egészen napjainkig megőrzött, mutatja azt a fejlettségi fokot, amelyet ez a múltban elért. Ennek számos oka volt, mivel évszázadokon át az állattartás volt a legjelentősebb foglalkozási ág, és ugyancsak ez biztosította az emberek megélhetését. Szinte magától értetődő az a nagy fontosság, amelyet éppen ezért az állatgyógyításnak tulajdonítottak. Másrészt egészen az 1960-as évekig a falunkban nem volt állatorvos, a legközelebbi város is 18 km távolságra esik, s ennél fogva a civilizációtól és a fejlődéstől elszigetelve a nép mintegy rá volt kényszerítve arra, hogy valamiképp gondoskodjék állatai gyógyításáról. Így kerültek ki azok a hivatásos állatgyógyítók, akik – állatorvosok hiányában – évszázadokon át ellátták ezt a szerepkört. S hogy milyen jól és eredményesen, arra hadd említsem meg az 1961-ben meghalt Lovász Jámber Ferencet és a 70-es években meghalt Bakos György állatgyógyítók tevékenységét. Mindkettő ez irányú ismeretei és jártassága folytán óriási szaktekintélynek örvendett az egész környéken a két világháború között és utána is, sőt Bakos Györgyöt a 70-es évek elején még a körzeti állatorvos is számos esetben igénybe vette. Ebből láthatjuk tehát, hogy a falunak szinte egészen a 70-es évekig megvoltak a hivatásos állatgyógyítói.

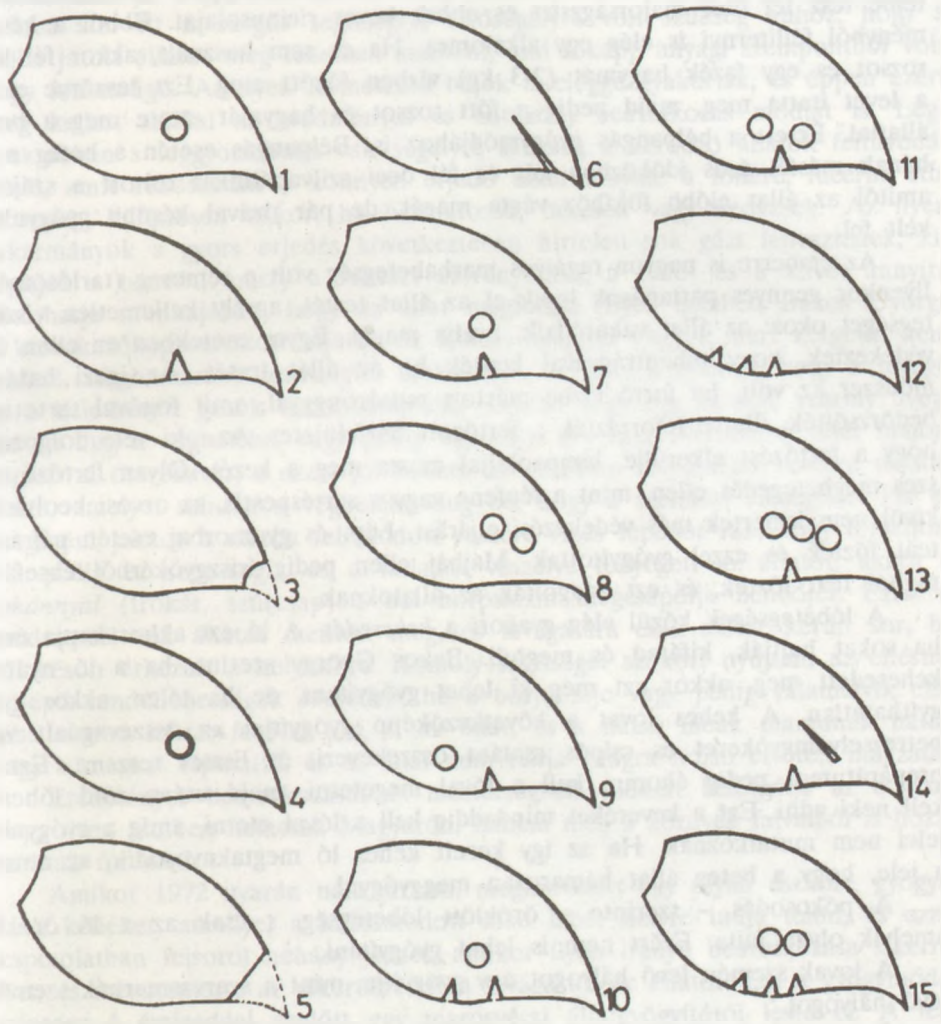
A kergülést valamilyen rossz szellemnek tulajdonították. Lovász Jámbor Ferenc vélekedése szerint a kergüléssel szemben semmilyen védekezési eljárást nem ismertek, s végső esetben legfeljebb levágták a beteg állatot. Bakos György más véleményen volt. Szerinte lehet gyógyítani a kergülést, mert ő maga is több esetben gyógyított meg kerge birkát. Eljárása a következő: a megkergült juhnak megtűri (kifordítja) a bal fülét, és az ínból kiengedi a fekete vért. Ezután a feje tetején levő fekete színű véreter is megvágja.

A métely ellen hatásos gyógymódot nem ismertek. Az 1930-as évektől kezdve a modern állatgyógyászatban alkalmazott gyógyszert használják. A hangsúly itt a betegségnek idejében való felismerésén van. A métellyel fertőzött tehenet vagy juhot arról lehet felismerni, hogy az első horpaszán feláll a szőre, szembogara szélén pedig genny formájú váladék gyűlik össze.

Veszélyes állatbetegség az orbánc is. Ellene úgy védekeztek, hogy valamilyen edénybe égő szénre korhadt fűzfát és rézgálicot tettek, s ezzel füstölték az orbáncot. Himlő ellen – mely szintén gyakori juhbetegség – úgy védekeztek, hogy a beteg juhokat szappanos meleg vízzel többször lemosták. A himlőben elpusztult juhoknak még a bőrét is eldobták, mert teljesen hasznavehetetlenné vált. A szarvasmarhák és juhok egyik kellemetlen betegsége a rühösség, amely fertőzés útján terjed. Az ellene való védekezési eljárás a következő: először a fertőzött juhokat megnyírják és megmossák. Ezután bűdöskővirágot (kén)rézgáliccal zsírban jól összekevernek és ezzel az orvossággal naponta kétszer vagy háromszor bekenik a beteg juhokat. A köröm- és szájfájás, néhai Lovász Jámbor Ferenc szerint a múltban eléggé ritkán fordult elő, mert az erdélyi szürke szilaj marha sokkal ellenállóbb volt ezzel a betegséggel szemben, mint a századunk elején meghonosodott idegen külföldi fajták. Azóta ez a betegség is gyakoribbá vált. Ellene úgy védekeztek, hogy a beteg tehen száját és lábát forró vízzel lemosták, vagy pedig apróra vagdalt paradicsom levével leöntötték a juh vagy a szarvasmarha száját. Ez a gyógymód eléggé hatásosnak bizonyult. Érdekes, hogy ha az állatokat őrző felnőttek vagy gyermekek fertőződtek meg, abban az esetben vízben oldott tömény konyhasóoldattal öblögették a szájüreget. Újabban az állatok száját jóddal, és a lábukat – a körömházat – kreolinnal kenik be.

Gyakori juhbetegség az ún. véráradás. Ezt a betegséget arról lehet felismerni, hogy a juh ilyenkor nem eszik és szomorú. Ilyen esetben a juhászok meghasítják a bal fülét, és vért csorogtatnak ki belőle. Ha a betegség komolyabb tüneteket mutatott, akkor keserűsöt vagy egy kanál fokhagymás tejet adtak a juhnak, amitől aztán a legtöbb esetben rendbe szokott jönni. A ritkább betegségek közé tartozik az ún. sarjadás, amikor az állatok körme közt levő húsos rész pállik meg. Ezt régen forró vízzel, újabban pedig kreolinnal kezelik.

Igen gyakori és az állatok látását veszélyeztető szembetegség a hályog, amelyet az állatok főképp ütésből kapnak. A hályogot sokféleképpen gyógyítják, és különféle porokat, kenőcsöket dörzsölnek az állat szemére. Egyik ilyen gyógymód az, amikor szalicilsavat zsírban feloldanak, és az állat hályogos szemét bekenik vele. Más eljárás az, amikor cukorport és sót vegyítve, naponta többször csövön keresztül befújják az állat szemébe, és utána jól eldörzsölik.

A juhok füljegyei

Ezt mindaddig ismétlik, amíg a hályog kezd veresedni, ezután pedig csak tiszta cukorport fűjnek be a beteg marha szemébe.

Kérdés megállása esetén vizet főztek fel, és ebbe a forró vízbe akácfa, bodza, *cintoria* (ezerjófű) virágát, szódabikarbónát és keserűsöt tettek. Az így nyert folyadékot itatták meg az állatokkal. Ennél is sokkal hatásosabb orvosság, amelyet Bakos György szokott készíteni, a következőképpen: két liter forralt tejbe tesz fél liter majorságszírt és ehhez kever ricinusolajat. Ebből a készítményből félliternyi is elég egy alkalomra. Ha ez sem használt, akkor fél liter rozsot és egy fazék hagymát (2-3 kg) vízben főzött meg. Ezt leszűrve előbb a levét itatta meg, majd pedig a főtt rozsot és hagymát etette meg a beteg állattal. Értett a bélpangás gyógymódjához is. Bélpangás esetén a beteg marhának másfél órás időközben két és fél deci szilvapalinkát töltött a szájába, amitől az állat előbb földhöz vágta magát, de pár órával később gyógyultan kelt fel.

Az emberre is nagyon ragályos marhabetegség volt a semereg (tarlósömör). Ilyenkor gennyes pattanások lepik el az állat testét, amely kellemetlen viszkettséget okoz: az állat vakarózik, nyalja magát. Egyes esetekben ez ellen úgy védekeztek, hogy tehéntrágyával kenték be az állat testét. Az igazi hatásos módszer az volt, ha forró vízbe mártott mosóronggyal, amit fogóval tartottak, bedörzsölték, illetve leforrázták a fertőzött bőrfelületet. Az, aki vele dolgozott, hogy a fertőzést elkerülje, lámpaolajjal mosta meg a kezét. Olyan fertőző vérszes megbetegedés ellen, mint a lépfene vagy a sertéspestis, az orvosi beoltáson kívül nem ismertek más védekezési eljárást. Lép- és gyomor baj esetén páfrányteát főztek és ezzel gyógyítottak. Májbaj ellen pedig íriszgyökérből ebsefivirágából teát főztek, és ezt adagolták az állatoknak.

A lóbetegségek közül elég gyakori a *kehesedés*. A ló ezt akkor kapja meg, ha sokat hajtják, kifárad és meghül. Bakos György szerint, ha a ló nyáron kehesedett meg, akkor azt még ki lehet gyógyítani, de ha télen, akkor gyógyíthatatlan. A kehes lovat a következőképp gyógyítja: az összevagdalt vad petrezselyemgyökeret és csípős csalánt összekeveri, és lisztet tesz rá. Ezt a preparátumot pedig éhomra kell a lóval megetetni, majd utána zöld lóherét kell neki adni. Ezt a keveréket mindaddig kell a lóval etetni, amíg a gyógyulás jelei nem mutatkoznak. Ha az így kezelt kehes ló megtaknyosodik, az annak a jele, hogy a beteg állat hamarosan meggyógyul.

A pókosodás – szerinte – öröklött lóbetegség, s csak az a ló örökli, amelyik olyan fajta. Ezért nem is lehet gyógyítani.

A lovak szemén levő hályogot úgy gyógyítja, mint a szarvasmarhák szemén levő hályogot.

A rossz fogú lovak esetében, amikor a egyetlen kopás következtében egyes fogak rövidebbek, mások túl hosszúak és hegyesek lettek, s ezáltal akadályozták a lovat a táplálék megrágásában. Ő ilyenkor a hosszú, hegyes fogakat ráspollyal egyenletesre reszelte.

Az állatokat ért külső és belső megbetegedéseken kívül megtalálták az állatokat kízó paraziták irtásának módját is. Így pl. a tetvek ellen – szarvasmarhák és kecskék esetében – a nagyon mérges zászpagyökér vízben kifőzött levélvel dörzsölték be az állatok testét. Ebben az esetben nagyon kellett ügyelni

arra, nehogy az állat lenyalja magáról ezt az erős hányingert okozó folyadékot. Ritkábban petróleumos zsírral kenték be a tetves állatokat. Ez is nagyon hatásosnak bizonyult. A tetvek ellen ezenkívül a gyógyszerárban vásárolt huszárzsírral védekeztek.

Betegségek gyógyításán kívül a népi gyógyítókra hárult más természetű bajok, mint pl. a puffadás (felfúvódás), ellési rendellenességek, lábficamok gyógyítása stb. Itt is sürgős segítségre, elsősegélyre volt szükség ahhoz, hogy a bajba jutott állatot meg lehessen menteni, ami főképp anyagi szempontból volt nagy fontosságú. Az ilyen természetű bajok is eléggé gyakoriak, és éppen ezért meg kellett találni az eredményes és hatékony beavatkozás módját is. Leggyakrabban s leggyorsabban van segítségre szükség a kérődző állatok felfúvódásánál, amit rendszerint a könnyen erjedő takarmányok: a lóhere, lucerna stb. okoznak, különösen akkor, ha harmatosak, deresek vagy nedvesek. Az ilyen takarmányok a gyors erjedés következtében hirtelen sok gázt fejlesztenek, kitágítják a bendőt, amely a rekeszt előrenyomva, a tüdőt és a szívet annyira gátolhatja munkájában, hogy az állat megfullad. Ilyen esetben Bakos György a következőképp szokott eljárni: az állatot nyugton hagyja, mert kergetni nem szabad. Leghamarabb amennyire csak tudja, kihúzza a nyelvét, hogy a levegő és a keletkezett gázok kiszabaduljanak. Ezután vagy egy hosszú, vékony üvegcsövet dug a végbelébe, vagy pedig egy vagy két liter forralatlan tejet majorszűrrel összekavar, s ezzel jól bekeni az előzőleg szappannal tisztára mosott kezét, amelyet szintén a végbelébe dug be, hogy a szelelést elősegítse. Ha ez megindul, akkor a marha felfúvódott részére vizes lepedőt rak, hogy lohadjon. Ha pedig ez sem segít, és a fulladás veszélye fenyegeti az állatot, akkor a *tokánnyal* (trokár, szűrcsap) a bal horpaszon megcsapolja bendőjét. Ezzel a módszerrel sok állatot mentett meg, és levágására csak akkor került sor, ha túl későn érkezett a helyszínre. Komoly segítséget szokott nyújtani az ellésnél fellépő rendellenességek esetében, ha a borjú feje vagy pedig valamelyik első lába marad hátra; farával jön ki az állat, és a hátsó lábak maradnak hátra, vagy a magzat elpusztul, és az állat nem tudja világra hozni elvetélt magzatát.

Eredményes beavatkozását és mesterségbeli tudását bizonyítja az a tény, hogy ilyen esetben nemcsak Magyarón, hanem még a környék falvaiból is hozzá szoktak fordulni.

Amikor 1972 nyarán nála jártam, megmutatott egy olyan eszközt, gyógyászati kelléket, amellyel a kificamodott állat lábát helyre tudja tenni, és ezzel kapcsolatban felsorol néhány esetet, amikor ilyen irányú beavatkozása sikerrel járt, és megmentette az elkerülhetetlen levágástól az állatot. Ezt a gyógymódot mintegy 4 évtizeddel ezelőtt egy marosvécsi állatgyógyítótól leste el. A fent említett eszköz egy T alakú (magassága 60–70 cm, szélessége 40 cm), *keresztnek* nevezett masszív fadarab. A beavatkozásnál több markos férfi segítségére van szüksége. Először is az állatot a fejénél és a lábánál fogva összekötik és oldalt fektetik úgy, hogy a fájós lába felül legyen. Ha az első lábával történt a baj, akkor csak a két hátsó lábát kötik meg istráנגgal, míg az elsőt szabadon hagyják, és eközé helyezik be a keresztet, amelyet nyomtatórúd segítségével óvatosan emelnek. A kísérlet eléggé bonyolult, és nagy rizikóval jár. Ennek

ellenére mindenképp megéri a fáradságot, mert ha sikerül, a biztos levágástól menti meg az állatot.

Az állatgyógyítóknak munkájukért fizetség jár. Pl. ha Bakos Gyuri bácsit a faluba hívták, akkor 50 lej volt a díja, ha vidékre, akkor 100–150 lejbe került a kiszállítás az 1970-es években. Falunkban ő volt az utolsó állatgyógyító. A modern orvostudomány lassanként mindenütt kiszorítja őket. Nem szabad azonban elfelejtenünk azt sem, hogy ezeknek a tapasztalatában van olyan elem is, amit a jelenkori modern állatgyógyászat is hasznosítani tudna. Ezért tartottuk feltétlenül szükségesnek ezzel a kérdéssel is behatóbban foglalkozni.

A pásztorok hitvilága, babonás cselekedetei

A pásztorok hajdani gazdag hitvilága ma már csak halvány töredékeiből rekonstruálható. A kultúra és a civilizáció terjedésével, rohamos előretörésével a régi hitvilághoz fűződő képzetek, babonás hiedelmek fokozatosan elmosódnak, nemsokára teljesen eltűnnek. Ezt főleg az bizonyítja, hogy a nép – az egészen idős nemzedékeket leszámítva – már nem tud megkülönböztetést tenni boszorkányok, lidércek, ördögök és egyéb bajt okozó rontólények között, pedig nem is olyan régen ezek közül mindegyiknek külön is jól meghatározott működési területe lehetett. Az öregebb pásztorok még mindig némi tartózkodással beszélnek róluk, és az is kétségtelen, amelyről különben a gyűjtőmunka során is meggyőződhettem, hogy feltétlenül hisznek ezek hatalmában és rontó erejében. Így e titokzatos rontó lények és a pásztorok között állandó harc folyik. A támadó szerep ezeké, a pásztorok csak e titokzatos erők rontását, rosszindulatú cselekedeteit igyekeztek bizonyos tettekkel, varázsigékkel vagy babonás cselekedetekkel elhárítani.

A pásztorok első számú ellenségei a boszorkányok, akik seprűn lovagolnak és Szent György éjszakáján jönnek, hogy elvigyék a tejet. A boszorkányok mindig a kapufélfát, az ún. sast fejk meg, és ezzel veszik el a tehén, a juhok vagy kecskék tejét. Éppen ezért tesznek töviságakat Szent György napján a kapufélfára, hogy a boszorkány fejés közben megszúrja a kezét. A boszorkányok a legtöbb esetben öregasszonyok, akik az ördögökkel való cimboráskodás révén szerzik tudományukat. Érdekes adattal szolgált a boszorkányokat illetően néhai Szász Miklósné Demeter Zsuzsa. Elbeszélése szerint „a boszorkányok Szent György éjjelén nagy lakodalmat csinálnak, s ilyenkor megkenik a talpukat szalonnával, felülnek a seprűre és táncolva, énekelve kimennek a Bokor-lege-lőre, ahol nagy mulatságot rendeznek. Ilyenkor a faluban tövisággal védekeznek ellenük. Amikor a boszorkányok táncolnak, mind azt éneklük: »Cérnát, cérnát, gomolyagot«, és vezényszóra – *huzdup, huzdup* – fordulnak meg. Aki közülük elkésik, azt megpatkolják. Ahol pedig táncolnak és taposnak, ott terem a finom csiperke.»

A lidérccről vagy lidércről csupán annyit tudnak, hogy éjszaka jár, olyan, mint a nyomtatórúd, és szórja maga után a tüzet. Szász Mihály ampor felesége, a 80 éves Zsuzsi néni, teljes meggyőződéssel állította még 1970-ben is, hogy „a régi üdőkben még a lidércet is lehetett látni”. Ennél közelebbit ő sem

tudott mondani róla. A síró, félsős vagy ijedős gyermeket még ma is ezzel ijesztik: „Jaj, ne menj ki, mert elvisznek a lüdercek!”

Ugyanilyen keveset tudnak a vadleányról. 1913-ban a falu havasalji határ-résében – amint adatközlőim állítják – akkora sikoltás volt, hogy behallatszott a faluba. Erre mondták, hogy a vadleány sikoltott, akit a magyarói románok *Mama pădurin*ak, azaz erdő anyjának hívnak.

Sokat beszélnek a juhászok a *csumáról* (a pestis, döghalál román neve), a pestisnek leány alakban való megjelenéséről, aki néha a kaliba körül szokott sírni, hogy megfésüljék. A csuma nem más, mint keresztlehetlenül maradt vagy meghalt gyermek. A csuma kicsi és földig érő haja van. Gyermekkoromban mindig akadt valaki, aki hol itt, hol amott hallotta éjjel sírni: „Emlékezésből tudom – meséli Zsigmond József –, hogy az 1930-as évek elején az állomás háta mögött lévő kubikban a nádasban majdnem minden tavasszal éjjel egy csumának képzelt síró-fütyülő hangokat lehetett hallani. Ez rettegésben tartotta a babonásokat és a gyermekeket, mert erről hallva nemigen volt bátorságuk sötétedés után kimenni az udvarra. Akadtak azonban bátor legények a faluban, akik egy szép holdvilágos éjszaka felkutatták a nádaszt, hogy kézre kerítsék a csumát, ami végül is megkerült egy felröppentett vízi madár képében. Ezzel az ún. csumahistória le is zárult, elcsendesedett körülötte minden.” Ha a csuma sír, akkor döghalál lesz, és főképp állatokban és emberekben tehet kárt. Adatközlőm, Lovász Jámbor Ferenc az oroszfalvi románokkal kapcsolatban elmondta, hogy régebben nagy járvány volt a falujukban, és tömegesen haltak meg az emberek. Ekkor az oroszfalviak a csuma haragjának kiengesztelésére csináltak egy rend ruhát, de úgy, hogy 25-en álltak össze és adtak hozzá kendert. Ezt az asszonyok még ugyanaznap megfonták, megszőtték, és azonnal ruhát varrtak belőle. Az így elkészített ruhát azon nyomban kirakták a csereerdő szélére, hogy a csuma abba öltözzék fel. Így a veszély is elmúlt.” Ha a csuma az ablak alatt sír, be kell vinni, és ételt kell adni neki és meg kell őt fésülni. Ebben az esetben nem éri semmi baj a házat. A csumától való félelemnek reális alapja volt. Az emberpestis a XVIII. században egyike volt a leggyakoribb betegségeknek, és még a múlt század elején is felütötte egyes helyeken a fejét. Az állatállományt szintén pestisnek (dögvésznek) nevezett különböző betegségek tizedelték. Ez ellen a múlt században nemigen tudtak védekezni. Így nem csoda, ha emléke fennmaradt, és sokáig ott kísértett az emberek emlékezetében. Az állattartással kapcsolatos hiedelmeknek, babonás cselekedeteknek főképp a hagyományos ősi állattartás, pásztorkodás keretei között volt széles táptalaja, szerepe, s ezek a babonás hiedelmek, cselekedetek bizonyos esetekben nemcsak a pásztorok, hanem a falusi ember életének is velejárói voltak. Régen minden tett, minden lépés valamilyen babonás cselekedettel volt összekapcsolva. A vásárba induló ember, ha asszonnyal találkozott vagy üres vederral jött valaki vele szembe, jobban járt, ha visszatért, mert az útja amúgy se lett szerencsés. A juhászok szerdán és pénteken nem esznek zsíros ételt, nehogy ne legyen szerencsésük az esztenához. A forró zsendicét, amit a vendégeknek tálalnak fel, nem szabad fűjni, mert akkor a juhok fejéskor úgy futnak el, mint ahogyan a tej hullámszik, amikor fűjják. Ha az ember a juh, a kecske vagy a tehén tőgyét megérinti, utána megfűjja a kezét, nehogy valami baj érje

ezeket az állatokat. Amikor a tehén megellik, akkor a tehén poklába tömjént, fokhagymát és szemesborsot tesznek azért, nehogy valamilyen rossz kéz vagy szellem ártson a tehénnek. Az így „fűszerezett” tehénpoklát a trágyába ássák el. Ha a tehén tejét a patakon viszik keresztül, megsózzák (a gazdasszony), nehogy összevegyüljön egy másik tehén tejjével. (Ti. abban az esetben ne vegyüljön össze más tehén tejjével, ha el akarnák venni az illető tehén tejjét.) Régen falunkban kedden este mind a magyar, mind a román asszonyok nem motolláltak és nem tekertek kenderfonalat, mert akkor állataik is megszedülnek, és azok is úgy fordulnak fel és le, mint a motolla. A tehén leborjazása után az első fejés tejet nem itatják meg a tehénnel, hanem felfőzik, és zsendicéhez hasonló termék keletkezik. Ezt *kurásztának* vagy *fecstejnek* nevezik. Ezt a gazda rendszerint szomszédainak vagy szegényebb embereknek adja. Ha pedig gyermekeknek is adnak, akkor egy csupor vízzel leöntik a fejüket, hogy úgy szaporodjon a tej, mint a víz. Hasonló babonás hiedelemhez fűződő szokás az is, hogy óév éjszakáján bőségesen jóllakatják az állatokat, nehogy az új esztendőben koplaljanak.

Ha elapadt a tej vagy pedig megbetegedett a marha, vagy a juh, a javasasszonyoknak tulajdonították, akik – ahogy adatközlőim megjegyezték – „lá-komságbó (falánkság), irigységbó vagy csupán rosszindulatból teszik, csak azé, hogy ártani tudjanak.” Szerencsére akadt a pásztorok között olyan is, aki értett ahhoz, hogy az ilyen esetekben jóindulatú segítőkészséggel mindent helyre hozzon. Ilyennek tartotta az édesanyját a híres magyarói juhász, néhai Szász Mihály ampor is, akinek ezzel kapcsolatos elbeszélését magnószalagra rögzítettem. A szóban forgó eset az 1900-as években történt, amikor tavasszal a juhokat havasi legelőre hajtották. „Mentünk a havasba és az útunkba vót egy isztina. Nekem a kalapamba vót egy tövisrózsábó kötött bokréta. A román pakulár, akive szembetalálkadtunk min kért, hogy adjak egy rózsát nekije, de én nem adtam, me összevótak kötve, és nem akartam erantani. S addik kisírt, s addig siránkazatt hogy adjak, de én nem adtam egyvátalán. S eccer, amika etávaztunk egymástó, a jahaink bógnek s nem bírtunk vélek hogy visszatérítsük, csak hogy fussanak vissza utánna. Asztán még maga az idegen pakulár is segített, amég valahagy etávaztunk tőle. Mük tujább (tovább) kellett hogy menjünk. S há másnap is csak mind bógtek az állata, s má vettük észre, hogy hiányzik valamennyi a téből, s aztán min több és több s ecce csak ekeztünk vért fejni. Nem vót tiszta a té s az is kevés vót. Ajan kevés vót, hogy szinte meddők vótak. Kúdettt bátyám, hogy mennyek haza, me’ édesanyám egy babanás asszony (javasasszony) vót. Amika’ hazajöttem és emantam mi történt, azt mondja: »na fijam, jába (hiába) csálak tüzet, jába alvasak sóra, me’ nem jün vissza a tejetek, muszály hogy én adamennyek!« S e jött vélem az isztinára s manta, hogy gyütsünk sak fát s csájjunk az usztrungába, ahun fejtük a jahakat egy tüzet. Há mük annyi fát gyütettünk – má vót hunett többet egy szekérnél. Béhaj-tattuk a jahakat az usztrungába és meggyútattuk a tüzet. A fejés alatt ígett a tűz. Aszt mandja anyám: »Aki csálta ide fag jünni, nehagy megverjétek, ne is szükjete haragra, me megverődik ő magátó.« Mika legjabban ígett a tűz, jött a betyár s úgy ki vót melegedve, hogy szakadt róla a verejték. Kért, hogy ne ígessük e az Istené, me ő bíkílik a té hijányunké. Anyám s bátyám meg-

kérdezte tőle, hogy merre ezt a csufszágot megcsálni vélek. Lesütötte a szemét s csak hallgatott. Na asztán ki is bíklt 50 kiló törőva s másnap ketten ehaszták.”

Minya bácsi édesanyja még sok mindenhez értett: betegeket gyógyított, s ha valaki elvette egy tehén tejét, ő meg tudta mondani a baj okozójának a nevét. Így pl. ha egy tehénnek elvették a tejét, akkor az édesanyja azt tanácsolta a kárvallott gazdának, hogy kerítsenek fehér mogyorófapálcát, azzal addig verjék a megrontott tehenet, amíg kiszökik az udvarról, s oda nem fut, ahol a bajt okozó lakik. Ha pl. a marháját vitték el valakinek, az édesanyja azt is meg tudta mondani, hol, kinél kapják meg. Nagyon sokat tudott az apója is, aki a vásárban még azt is felismerte, melyik tehén volt megrontva. Ennek ellenére mégis megvette. Megkérdezte az embertől, hogy fej-e tejet a tehéntől? Akinek bizony nem volt mit tagadnia, meg kellett mondani az igazat. „Na nem baj, majd fejek én” – mondta ő. Ezzel megvette a tehenet, s hogy mit csinált vele, mit nem, ő azt nem tudja, de a tehén újra tejelt. Ekkor eljött hozzá haza az az ember is, aki megrontotta. Kérte, hogy adja neki a tehenet, mert szívesen megveszi, de az apója nem adta. Mikor az ember hazament, a másik tehenét felfordulva, megdögölve találta, s a tőgyében annyi volt a tej, hogy patakokban folyt. Így bosszulta meg azért, hogy másnak rosszat csinált. Minya bácsi és a felesége mindezeket hiteles, a valóságban is megtörtént dolognak tartották. Annyira hittek benne, hogy egyenesen rossz néven vették volna, ha a történetek hitelességét kétségbe mertem volna vonni. Ha figyelembe vesszük, hogy a kettőjük közül írni és olvasni egyikük sem tudott, akkor az elmondottak nem szorulnak különös bizonyításra.

Szász András bükkinek is az 1930-as, 40-es években csodálatos erőket tulajdonítottak a falubeliek. A szomszédai elbeszélése szerint az öreg, hogy a tehenei több tejet adjanak és ne lehessen megrontani őket, a háza előtt levő útra lapos köveket rakott. Este ezek alá mogyoró nagyságú sódarabkákat tett, amit reggel korán kiszedett és a saját teheneivel etette meg. Többen látták, hogy az öreg a tányérba és az uborkás üvegbe is valamilyen gombát tartott, „de nem akarta elárulni, hogy mitől tartja” – mondták a szomszédok. Az ilyen javasasszonyok vagy emberek közbelépésükért ők maguk semmit sem kértek, de akin segítettek, nagyon jól tudta, hogy ez csak akkor lesz hatásos, ha valamilyen ajándékkal, akármilyen csekélység legyen is az, megszolgálja.

A juhászok a vadállatokkal szemben szintén babonás cselekedetekkel védekeztek. Pl. ha a vadállatok nagyon kerülték az esztenát, ilyenkor a juhászok egy juhot vagy kecskét ajánlottak fel, amelyet hagytak, hogy a vadállatok elvigyenek. Nem bánták, nem is törődtek vele. Így távol tudták tartani a vadállatokat a nyájtól. Ezt főképp a Minya bácsi nagyapja gyakorolta, aki, mint a fia állította, „még az anyjánál is tudósabb vót”. Más esetben a babonához értő juhászok lakatot tettek a bodzafára, és ezzel kötötték meg a farkas száját. „Ezután csaphatták az állatokat akármerre, mert nem bántotta az ördög sem.” A Minya bácsi felesége, Zsuzsi néni mesélte el nekem egyik gyermekkori élményét, amely ehhez a babonához fűződik. Édesapja arra tanította őket gyermekkorukban, hogy ha lakatot látnak bodzafára kötve, ne bántsák. Egyszer a Bükki legelőn (a legelő szélén volt a házuk) láttak egy lakatot a bodzafára

kötve, s elkezdtek dobálni kővel. Amint mondta, „anyi darázs kerepelte meg őket, hogy el kellett fussanak”. A bodzafára tett lakattal nemcsak a farkasnak, hanem még a haragosnak is megkötötték a száját. A farkasokat és a medvéket még azzal is távol tudták tartani a kártevéstől, ha a miatyánkot visszafelé mondták el.

A rossz emberek nemcsak a teheneket rontották meg, hanem a juhokat is. A juhok tejét úgy lehetett elvenni, elapasztani, hogy a sáros helyen áthaladó juhok lábnyomait ügyesen felszedik, s ezt a sarat vízzel összegyúrva bedobják a folyóvízbe. A tejelvételnek is megvan az ellenszere, s tudják a módját, hogy miképpen lehet visszaszerezni. A juhtejet úgy szerzik vissza, hogy egy juhász-bundát négyrét összehajtanak, s varázsige mondása közben bottal a bundát addig ütik, ameddig nem jelentkezik a juhok vagy a tehén megrontója, hogy többet ne üssék.

Néha a siker érdekében megszokásból olyan esetben is babonás eljárásokhoz folyamodtak, amikor az már együtt jelentkezik a tapasztalatból leszűrt reális ismeretekkel. Így pl. ha az állat szemhéjára sümölcs nő, ettől az állatot úgy szabadítják meg, hogy cérnával jól lekötik, minek következtében a sümölcs leszárad. Tehát annak ellenére, hogy az egész műveletnek praktikus oldala van, amelyről különben ők maguk is meggyőződhetnek, mégis bizonyos babonás előírásához ragaszkodtak. Bakos György szerint a sümölcsöt inkább holdfogytakor előnyösebb lekötni, mert akkor a leghatásosabb és végleg el is múlik. Ellenben újságnál (új Hold) nem tanácsos ezt csinálni, mert kiújul. Természetesen az ilyesmit napjainkban csakis az idősebb nemzedék tartja számon. A középkorúak ezekkel a hiedelmekkel, cselekedetekkel szemben általában közömbösek, „s ez csak babonáság, s ha nem használ, nem is árt”, mondják gyakran némi kétkedéssel, a fiatalság nagy része már fel sem figyel rájuk.

A pásztorok régi hitvilága, az állattartó gazdák babonás cselekedetei napjainkban egyre inkább a múltban gyökerező, egyre halványodó emlék. A hagyományos állattartás megszűnésével, a tudomány, technika előretörésével megszűntek azok a keretek és körülmények, amelyek között ezek léteztek, táptalajra találhattak.

Megjegyzés: A pásztorok hitvilága, babonás cselekedeteire vonatkozó adatokat 1945–47 között a magyarói állattartás feldolgozásával kapcsolatban gyűjtöttem össze, akkor, amikor ezek a hiedelmek és babonás cselekedetek nemcsak a pásztorok, hanem a főképp állattartásból élő magyarói lakosság körében is elevenen éltek.

Adatközlők:

Lovász Jámber Ferenc (1869–1961) nemcsak Magyarón, hanem az egész környéken elismert állatgyógyítónak tartották.

Szász Mihály ampor (1889–1975) juhász és esztenatartó gazda, aki 50 évig járt a juhokkal a havasba, s még a medvével is szembeszállt.

Bakos György (1888 – a 70-es évek közepén) az utolsó állatgyógyító.

Demeter Józsefné, Ördög Erzsébet (Kótiné) (1888–1974).

Szász Miklósné Demeter Zsuzsanna (1907–1976).

Kocsis András, Andrásné „báró” (1897–1977).

A MAKFALVI SZEKERESSÉG

1. Makfalva rövid társadalmi rajza

Makfalva a Kis-Küküllő felső folyásánál, Marosvásárhelytől 45 kilométerre fekvő községközpont, Maros megyében.¹ A Kis-Küküllő medence a község határában 1000–1500 méter széles, a folyó medrének átlagos szélessége pedig 15–20 méter. Mint dombvidéki község, területének talajformái az erdős barna, podzolos, mocsaras és törmelékes talaj.

A lakosság fő foglalkozása századokon át a földművelés, állattenyésztés, a háziipar különböző formái és a szekeresesség. Egyed Ákos² és Imreh István³ megállapítása szerint Makfalva a szabad faluközösségek csoportjába tartozott. Tagjai hajdani lófő és gyalogos családok leszármazottai, földtulajdonosok, míg a jobbágyok és zsellérek száma elenyésző.

A XIX. század végén és a XX. század elején 20–30–40 hold vagy több földterülete csak kevés (7) birtokosnak volt. Egy átlagos parasztgazdaság 3–4–5–10 hold földdel rendelkezett. Az állatállomány 2 tehén, 2–3 fiatal állat, 2 igavonó ökör vagy ló, 1–2 hízó sertés, 3–4 malac, 25–30 szárnyasállat volt.⁴ Orbán Balázs⁵ szerint Makfalva határának összterülete 3676 hold és 400 négyszögöl, melyből szántó 1071 hold és 813 négyszögöl. Összrakóinak száma 1869-ben 1588, melyből 1500 református, 11 görög egyesített, 9 unitárius, 3 lutheránus, 65 katolikus.⁶

Az 1966-os népszámlálás 1715 állandó lakost jegyzett, 506 gazdasággal.⁷

Pallós Albert könyvéből⁸ tudjuk, hogy Makfalván az első iskola 1610 körül létesült. Ugyancsak tőle idézzük a következő, 1896-ból származó adatokat: „Makfalva lakosainak száma 1856, tanköteles 398, ebből 390 református, 6 római katolikus, 1 görög katolikus. Mindennap iskolába jár 252 (131 fiú, 121 leány), ismétlő 77 (43 fiú, 34 leány). Iskolába nem járt 69. Az iskolába járók között 328 magyar, 1 román. Iskolája kettő van, egy evangélikus református leányiskola és egy alapítvány iskola, az ún. Wesselényi-kollégium.” A Wesselé-

1 Fülöp 1984. Makfalva földrajzi, történelmi és gazdasági adatai Fülöp Irén tanári dolgozatából származnak, amelyet volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

2 Egyed 1981, 22.

3 Imreh 1973, 15.

4 Makfalvi Református Egyház Levéltára. 1910.

5 Orbán, 1869. IV. 28.

6 Orbán, 1869. II. 11.

7 Makfalva Községi Néptanács Levéltára. Népszámlálás adatai, 1966.

8 Pallós 1896, 40.

nyi-iskoláról tudjuk, hogy 1835–1935 között működött, tanítóit igénnyel választották ki az iskola patrónusai. Hírneve folytán más vidékről is jöttek ide tanulók.

A katonaság előtti ifjakat, kb. a 15–20 éveseket az ún. Advent-iskola gyűjtötte egybe. Maguk közül az ifjak bírót, jegyzőt, pénztárnokot és 6 esküdtet választottak a közügyek intézésére, akik Advent napján felesküdték a templomban. Karácsonyig hetente kétszer a kántortanító foglalkozott velük: írást, olvasást, számolást, viselkedést, egyházi és világi éneklést tanultak. A tisztséggel megbízott legények szervezték a legények ünnepi szokásait és a táncmulatságokat. Az ifjúság e szervezeti formája a háború után megszűnt.

Megállapíthatjuk, hogy az iskolai viszonyok Makfalván jók voltak. Minden iskolaköteles gyermek járt iskolába. De a nehéz életkörülmények miatt sokan maradtak 2–3 osztállyal.

A nagyobb városok viszonylag távol esnek (a legközelebbi Marosvásárhely, 45 km-re), ami bizonyos mértékig meghatározta azt, hogy a háziipar nagy virágzást ért el. Makfalván a fazekasságot és a posztókészítést gyakorolták, míg a szomszédos Kibédén pl. a szekérekészítést, a siklódiaiak szuszékot, szövőszéket, szánt készítettek, a hármásfalusiak pedig fát fuvaroztak Marosvásárhelyre.

A makfalviak a fazekasságot azért gyakorolhatták, mert a határban található sárga agyag nagyon jó volt főzőedények, étel, ital tárolására és csempékálya készítésére.

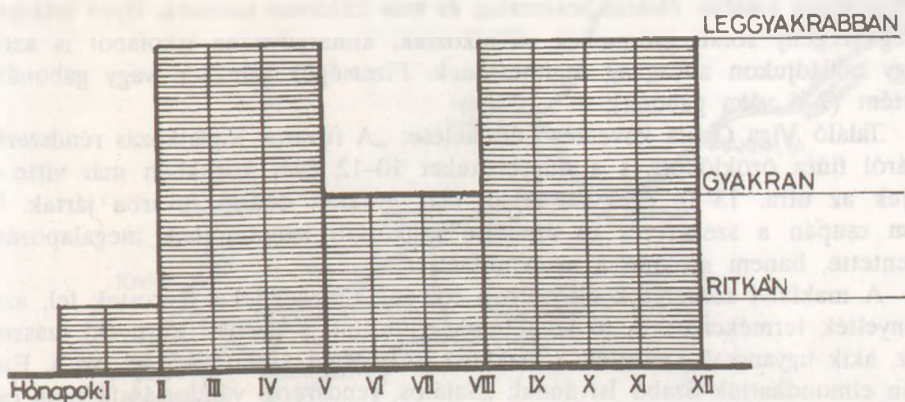
Amint a fenti adatokból kiderül, a földterület mennyisége, valamint a rossz talajviszonyok nem biztosítottak megélhetést a falu lakóinak. Ezért, kevés kivétellel, minden család valamilyen mellékfoglalkozást választott. A férfiak fazekasságot vagy szekerességet, az asszonyok a posztókészítést vállalták.

A továbbiakban elsősorban a szekerességet fogjuk részletesebben bemutatni.

2. A makfalvi szekeresség főbb jellegzetességei

A makfalvi szekeresség jellegét több tényező befolyásolta. Makfalvára is találónak érezzük a következő megállapítást: „...a fuvarosok soha nem szakadnak el egészen a mezőgazdálkodástól. Bár tevékenységük sajátos szolgáltatást jelent, de többségük mentalitásában mégis paraszt, s ha lehetséges, akkor földet szerez és – legalább családjá egy része – földet művel”.⁹ Makfalván a szekeresek döntő többsége rendelkezett bizonyos földterülettel. Ezért a fuvarozást úgy osztotta be, hogy földjét is művelhesse. Elsősorban fazekasterméket szállítottak eladásra, hiszen ez állott nagy mennyiségben rendelkezésükre. Mivel a falu határa kevés gabonát biztosított, visszatértükkor elsősorban gabonát hoztak, másodsorban gyapjút a posztókészítő asszonyok részére. A fa- vagy gyümölcszállítás csak alkalmi foglalatosságai a makfalvi szekeresnek.

⁹ Viga 1990. 181.

A szekeresség megoszlása a naptári év folyamán

Az adatközlők emlékezete alapján a két világháború között a makfalvi szekeresek kevés adót fizettek. Valószínűleg ezért nagyon sok szekeres működött a faluban.

A makfalvi szekeresek több kategóriáját figyelhetjük meg. A jó lovakkal és jó szekérrel rendelkező szekeres képes volt messzi utakra menni, mint Szeben, Avrig, Fogaras. A gyengébb felszereléssel bíró szekeres főleg a környék falvait járta. Egylovas szekérrel és ugyancsak gyengébb felszereléssel elsősorban a cigányok jártak. A jó szekeresek megbecsülésnek örvendtek, hiszen sok gabonát hoztak, ami létfontosságú volt a falu életében.

A szekeres egyévi tevékenysége így alakult. A fazékkal való járást tavasszal kezdte. Nyáron csak azok a fazekasok jártak, akiknek nem volt földjük. Esetleg gyümölcsszállításra vállalkoztak. Itt figyelembe vehetjük azt a tényt is, hogy falun (amely fontos piac a szekeres számára) a nyári hónapok idején az emberek a mezőn tartózkodnak, és a gabona is szükében van ebben az időszakban. Nyár végén indultak ismét a téli ünnepek beálltáig. Télen a szekeresek nagy része nem fuvarozott, csak egyesek, akik anyagi okokból erre rászorultak.

A szekeresek nagy része két lóval járt. Kedvelték a kicsi és közepes nagyságú lovat. Szekerük kb. 3 méter hosszú, vastengelyű, fenék- és oldaldeszékákkal, első- és hátsósaroglyával, valamint ernyővel (kóberrel) volt ellátva, azért, hogy az áru, valamint az utasok biztonságban legyenek. A szekér oldalára vasvillát, vedret, abrakostarisznyát rögzítettek, míg a szekér belsejében még helyet kapott a balta, kozsók, pokróc és az átalvető étellel.

A falusi utak nagy része köves, rossz időben sáros volt, ami nagy próbára tette a szekereket és a lovakat. A szekér elejére „viharlámpát” rögzítettek, hogy éjjel világítsa az utat. A viharlámpa 1–1,5 liter ürtartalmú bádogdoboz,

melyből a felső részén gyapotköteg vezet az edény belsejébe. Az égést petró-leum biztosította. A lámpát rúddal rögzítették a szekér oldalához.

A szekeresek útjukra gyermeket fogadtak, segítségnak. Ezeknek a feladata volt a lovak etetése, élelem beszerzése és más küldönci teendők. Ilyen feladatra főleg szegény sorsú gyermekek vállalkoztak, kimaradva az iskolából is azért, hogy családjukon anyagilag segíthessenek. Fizetségük pénzben vagy gabonával történt (2–6 véka gabona);

Találó Viga Gyula következő értékelése: „A fuvaros foglalkozás rendszerint apáról fiúra öröklődött, s a fiúgyerekeket 10–12 éves korukban már vitte az apjuk az útra. 13–14 éves korukban már gyakran önálló fuvarba jártak. Ez nem csupán a szekerezés és árucsere gyakorlati ismereteinek megalapozását jelentette, hanem gyakran a nyelvtudását is.”¹⁰

A makfalvi szekeresek elsősorban románlakta vidékeket kerestek fel, azok igényelték termékeiket. A jó szekeresek eljutottak a Szeben környéki szászokhoz, akik ugyancsak szerették a makfalvi főzödényt („plattenes edényt”). Ezek után elmondhatjuk Szabó Istvánnal: „Sajátos, rendszeres vándorlásaik nem csupán eltérő adottságú és kultúrájú tájak népe között teremtett hidat, hanem állandó kapcsolataik révén saját kultúrájuk is nyitottabb lett.”¹¹

Makfalva népe igényli a kultúrát, ezt bizonyítják a múlt és jelen kulturális jellegű rendezvényei. Természetes nyitottság az, ami a makfalvi embert jellemzi.

3. Útvonalak, piacok

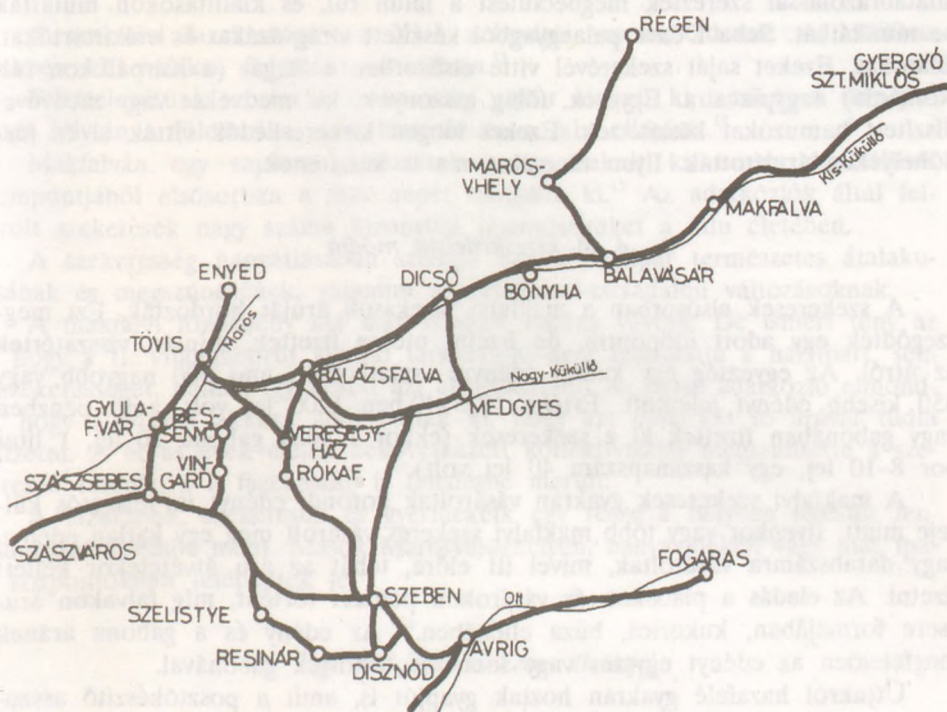
Egy nagyobb szekérre 800–1000 darab edény fért el, míg a kisebb szekerek 500–600-at vittek. Az edényt szalma vagy széna közé rakták, alul a kisebbet, felül a nagyobbakat. Végül az egészet lepedővel lezorzították, hogy el ne mozduljanak, majd gyékényből font ernyővel borították a szekeret. Élelmet embernek, állatnak csak 2–3 napra tettek. Egy út nagyjából két hetet tartott. Ezalatt oda-vissza 350–400 kilométert tettek meg. Körülbelül 20 kilométerenként pihentették és etették a lovaikat, majd folytatták az utat. Szállításuk a fogadók színjeiben vagy parasztok udvaraiban vagy csűrjeiben volt, a már kialakult szokások alapján. Sokszor apáról fiúra öröklődött az a szálláshely, ahol mindig szívesen fogadták őket. Fizetség fejében olyan edényt adtak, ami éppen szükséges volt a vendéglátó gazdánál.

Útjuk a Kis-Küküllő folyását követte. Majd lehetett:

- Dicső, Medgyes, Szeben, Avrig, Fogaras, Brassó;
- Dicső, Balázsfalva, Veresegyháza, Pókafalva, Örményszikes, Szilvásgepű, Szeben;
- Balázsfalva, Veresegyháza, Tőhát, Oloba, Besenyő, Vingard, Szelistye, Gura Răului, Resinár, Disznód;
- Balázsfalva, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros;
- Balázsfalva, Tövis, Enyed, Újvár, Torda;

¹⁰ Uo., 188.

¹¹ Szabó 1969. 173.

Az edényszállítás útvonalai

– Balavásár, Ákosfalva, Bánd, Sármás, Mócs, Ludas.

Figyelembe vették a hetipiacok vagy nagyvásárok időpontjait. A falvakon áthaladva kiáltozással adták hírül, hogy edényt árulnak, majd kipakolták árujukat. Román falvakban például így kiáltoztak: „Haidati, cumpărați oale, cratițe și ulcioare!”, míg magyar faluban: „Mázásfazekat, tálát, tányért!”

Mint látjuk, a fazekasok útvonalai városokat, falvakat, különböző ajkú, vallású népeket öleltek fel. Így a vásárlói igények is megoszlottak tájaknak és évszaknak megfelelően. Mivel a makfalvi főzödény jó minőségű volt, ezért a románok és szászok egyaránt igényelték ezeket. Ugyiszintén a tejtartó fazekat, vizeskorsót, vizeskancsót mindenhol szerették. A szászok sok boroskancsót kértek. A románok igényelték a korondi díszes tányérokat és kancsókat, ezzel díszítve a lakásbelsőket. Egyes vidékeken, ahol szabadtüzhely volt, a háromlábú főzödényt vásárolták (Székács-völgy). Tavasszal a kisebb, 1 literes vizeskorsókat igényelték, míg nyáron a nagyobbakat, egészen 8 literesig. Ugyancsak nyáron több ételhordó fazék kellett. Ősszel már szükséges volt az uborkáskondér, káposztafőző fazék, szilvaízes fazék. A szekeresek szívesen vittek virágcserepeket 2–10 literes ürmértékkel. Megvásárolták a gyermekfazekasok cserépjátékait is (persely, sípok, kis zörgős korsók, kis fazekak stb.). Ezek előnye volt, hogy olcsóbbak voltak, és könnyebben lehetett velük kereskedni (például tejet vagy tojást vásárolni).

Megemlítettünk itt két népi tehetséget, Molnár Dánielt és Vass Áront, akik állatábrázolással szereztek megbecsülést a falun túl, és kiállításokon mutatták be munkáikat. Suba Dénes palaagyagból készített virágvázákat és cukortartókat, állatokat. Ezeket saját szekereivel vitte elsősorban a Regát (a Kárpátokon túli Románia) nagypiacaira. Egyesek, főleg asszonyok, kis medvéket vagy medvével díszített hamuzókat készítettek. Ezeket idegen kiskereskedők vitték el és fűrdőhelyeken árusították. Ilyen tárgyakat ma is készítenek.

4. A kereskedelem módja

A szekeresek elsősorban a makfalvi fazekasok áruját hordozták. Ezt megszegődtek egy adott időpontra, de fizetni utólag fizettek, miután visszatértek az útról. Az egyezés egy katlan edényre vonatkozott, ami 300 nagyobb vagy 350 kisebb edényt jelentett. Értéke 1935–40-ben 1200 lej volt, amit pénzben vagy gabonában fizettek ki a szekeresek (ekkor 1 véka gabona 20 lej, 1 liter bor 8–10 lej, egy kaszanapszám 40 lej volt).

A makfalvi szekeresek gyakran vásároltak korondi edényt is, tetszetős külseje miatt. Ilyenkor vagy több makfalvi szekeres vásárolt meg egy katlan edényt, vagy darabszámra vásároltak, mivel itt előre, tehát az áru átvételekor kellett fizetni. Az eladás a piacokon és vásárokon pénzért történt, míg falvakon árucseré formájában, kukorica, búza ellenében.¹² Az edény és a gabona árának megfelelően az edényt egyszer vagy többször töltötték gabonával.

Útjukról hazafelé gyakran hoztak gyapjút is, amit a posztókészítő asszonyok vásároltak meg, ezzel is növelve a nyereséget. Itt említjük meg, hogy Makfalván legalább minden második háznál az asszonyok készítették a posztót vagy fontak. Voltak asszonyok, akik nem maguk készítették a posztót, hanem másokat fizettek meg ezért a munkáért. Kiadták a gyapjút fonnai, majd szőni. Sok öregasszony fonásból élt. Készítettek negyed-, fél- és egészványolt posztót, ami vékony, közepes és vastag szövetet jelentett, felöltő, harisnyanadrág, télikabát és pokróc előállítására.

A szekeresek azonkívül, hogy edényárus útjaikról gyapjút is hoztak, vállalkoztak asszonyok fuvarozására szekérbér ellenében, gyapjú beszerzésére és a posztó árusítására. Gyapjút hoztak Marosvásárhelyről, Szászrégenből, Szebenből, Fogarasról. Posztót árultak Vásárhelyen, Gyergyóban, Dicsőben, Balázsfalván, Kolozsvárott és a környező falvakban. A szövést ma is gyakorolják Makfalván. Készítenek ágyterítőt, abroszt, törülközőt, zsákot, rongyszőnyeget.

12 A jegyzetben közöljük a kisebb falvakat, ahol elsősorban gabonáért árultak és amelyeknek nem voltak piacaik. Dicső körüli falvak: *Dombó, Magyarherepe, Elekes, Hari, Csekelaka, Magyarózd, Istvánháza*. Mezőbánd körüli falvak: *Nagyikland, Mezőmadaras, Mezőkölpény, Mezősámsond, Mezőfele*. Szécsény körüli falvak: *Veresegyháza, Pókfalva, Gergelyfája, Székásgyepű, Kiskerek, Berve, Oláhgorbó, Székásszabadja*. Balázsfalva körüli falvak: *Péterfalva, Búzásbocsárd, Túr, Karácsonyfalva, Magyarbece, Magyarlapád, Asszonynépe, Csugud, Vadverem, Csombor, Magyarbagó*.

5. A szekeresség megszűnése

A makfalvi fazekasságról a XVI. századtól vannak adatok. Az 1880-as években 120 fazekas dolgozott Makfalván.¹³

Feltételezésünk szerint a szekeresség akkor alakult ki, amikor a túlnépesedés folytán a földterület nem biztosította a falu ellátását.¹⁴

Makfalván egy sajátos parasztszekeresség alakult ki, amely áruszállítás szempontjából elsősorban a falu népét szolgálta ki.¹⁵ Az adatközlők által felsorolt szekeresek nagy száma bizonyítja jelentőségüket a falu életében.

A szekeresség hanyatlásában szerepe van a háziipar természetes átalakulásának és megszűnésének, valamint a történelmi-társadalmi változásoknak.

A makfalvi főzödedény ma már kevésbé találna vevőre. De ismert tény az is, hogy a II. világháborút követő társadalom nem támogatta a háziipart, sem a szekerességet, hanem igyekezett azt elorsvasztani. Az egyik adatközlő elmondta, hogy 1954-ben akkora adót róttak ki, hogy azt csak két ló árával tudta kifizetni. A 60-as évek elején bekövetkezett kollektivizálás megszüntette a szekeresek rétegét, s a fazekasság is feledésbe merült.

A fazekasok, szekeresek és gyermekeik egy része a helyben létesült lenfeldolgozó üzembe ment. Mások Marosvásárhelyen, bányavidéken vagy más ipari központokban telepedtek le.

6. Egy makfalvi szekeres életútja

A kérdésekre Suba Lukács makfalvi szekeres válaszol. Született 1925. szeptember 21-én. Apja 2–3 hektár földdel rendelkező kisbirtokos volt. Négyen voltak testvérek. A felvétel 1992 novemberében készült.

– *Hány éves korától szekereskedik?*

– Nyolcéves koromtól, apámmal jártam. Tizennégy éves koromtól én lettem a szekeresgazda. Sárkány Jóska is 15 éves korától vót gazda.

– *Mi volt a kötelessége a szekeres gyermeknek?*

– Segített szekeret pakolni, a lovakat rendezni, élelmet szerezni. Ahova szükség vót, elment.

– *Mi volt a fizetése a szekeres gyermeknek?*

– Öt-hat véka gabona vagy annak az ára.

– *Jól bánt vele a gazda?*

– Például én jól bántam, mert sokkal voltam, legalább harminccal, de reám rosszat egyik sem mondott. Egy-egy gyermekkel évekig jártam. Ha az ember nem viselkedik úgy, ahogy kell, akkor egyszer eljő, de többször nem. Vót olyan gyermek, amelyik két évig járt velem.

– *A családban fazekoltak-e?*

– Mű nem. Úgy tudom, nagyapám a birtok mellett fazakalt is. Űdöközbe, mikor nem lehetett dolgozni, fazakalt. Apám szekereskedett, tőle tanultam a szekerességet.

– *Hány ló húzta a szekérét?*

– Kettő. Egylovas szekérrel inkább a cigányok jártak.

– *Milyen lovakat tartott?*

13 Ugyanezt a szakosodást említi Kós Károly. A hétfalusi szekeresek a brassói kereskedők áruit szállították. *Kós* 1972. 160.

14 *Egyed* 1981. 40.

15 *Kós* 1976. 89.

- Szerettem a fiatal lovat, a két-három évest, a közepes lovakot. Napjába, ha szűk volt a gabona, akkor is kétszer adtam abrakot, reggel és este. De mikor bő vót s ócsó vót, mindennap háromszor és jó bővön, hogy bírják az utat s a terüt. Mert aki nem kúrálta, azon látszott.

- *Milyen szekere volt?*

- Az én szekerem három méter húsz centi volt, a teteje vagy két méter széles, az alja vagy 80–90 centi. Elfért vagy 800–1000 darab edény. Egy kisebb szekérbe 500–600 edényt raktak. Az én szekeremet a kibédi Mátyus Balázs csinálta. A hozzá való vastengelyt, szerelékét Dicsőbe vettem, s a makfalvi öreg Szász felszerelte. Az ernyőt, ami gyékényből van a harackerekiek (Balavásár mellett) hozták, a káváját itt a faluba csinálták.

- *Mennyi ételt és takarmányt vittek magukkal?*

- Csak két-három napra valót, egyebet nem. Osztán, a többit úgy kellett beszerezni.

- *Hogyan rakták meg a szekeret?*

- Az edényt zabszalmába raktuk. Alol a kisebb edényt, a nagyobbat, mert azok könnyebben törték, a tetejibe. Jó tömötten, hogy sok férjen. S jól leszorítva lepedővel, s osztán spárgával hogy az ne zeregjen, mert abban az üdőbe ráfos szekerek vótak, s nem vót betonút mint most, hanem köves, riazós út. Az ernyőt rátettük, lekötöttük, hátul egy szénatartó saroglyát, elől pedig az átalvetőbe kenyeret, szalonnával, hagymával s osztán elindultunk, a nagyútnak.

- *Milyen útvonalakon járt?*

- Innettől Bonyha, Dicső, Balázsfalva; vagy Dicső, Medgyes, Szeben, Szelistye, Ráşinari, Disznód, Avrig; vagy Balázsfalva, Tövis, Enyed, Gyulafehérvár. Avrigon jó vásár szokott lenni karácsony előtt.

- *Hol árulták el az edényt?*

- Sorjába vettük a hetipiacokat: Bonyha, Dicső, Medgyes, Szeben. Jártunk ezenkívül nagyvásárokhá.

- *Pénzért vagy terményért adta el az edényt?*

- Pénzért és gabonáért is. Városon inkább pénzért. Falun gabonáért, nem vót pénz. Az edényt egyszer, másfélszer vagy kétszer tötve gabonával. Az az edény az értékit kellett üsse, ha gabonából, ha pénzből. Ha nem vót a faluba vásár, akkor kihirdettük, hogy fazakat árulunk.

- *Mennyit és mit fizetek a fazekasnak az edényért?*

- Kellett a fazekasnak búza is, kellett törökbúza is, kellett pénz is. Úgyhogy ő vegyesen kapta meg az edény árát, mikor visszajöttem, fizettem ki, úgy ahogy előre megegyeztünk. Egyszerre egy katlan edényt vittem.

- *Mindig ugyanattól a fazekastól vásárolt?*

- Nekem vót két-három rendes fazekasom, akitől vásároltam. Ha az egyik nem tudott csinálni valami okból, akkor a másikhoz fordultam. Mindenüve nem jártam.

- *Más faluból is vásárolt edényt?*

- Csak Korondról vittem még edényt, azt szerettem, szép vót.¹⁶

- *A fazekastól megrendelte, hogy milyen edényt készítsen?*

- Meg vót rendelve, hogy milyen edényt csináljon. Milyen vidéknek milyen edény talál.

- *Milyen edényt vitt?*

- Káposztafőző-fazakat, vizeskorsót, boroskancsót, tejforraló lábost, tejesfazakat, amelyekbe jól megalszik a tej, ételhordó fennfüles fazakat, szilvaézes fazakat, fuszulykafőző fazakat, puliszka-főző fazakat, ivócsuprot, pergelőlábost. Ebbe a cserépedénybe sokkal fzetesebb a káposzta vagy pedig a puliszka. A románok jobban szerették, mint a pléhedént. Ezért tudtuk eladni.

- *Mikor fuvarozott? Egész évben?*

- Én mentem tavasztól egészen őszig. Karácsony után, január, február, márciusba nem mentem. Vót akinek kellett télen is menni. Én ebbe a három hónapba nem mentem.

- *Megrendelésre, kereskedőknek vitt árut?*

- Olyan, hogy megrendelje, nem vót. De úgy hogy maradt meg 100–150 edén, s vajegy cigán vaj valaki átvette, olyan vót. De vót olyan is mind egy resinári ember, aki rendelt 50 korondi kancsót. Egy másik vagy 40 makfalvi zörgős, ződ mázú korsót pománának, mert valakije meghalt.

16 A makfalvi edény használatra készült, nem volt díszítve. Zöld, fekete vagy színtelen mázzal borították, míg egyes edények mázatlanul kerültek forgalomba. A korondi edényt fehérrel alapozták (angobolták) és virágozták, tehát tetszetős külsőt adtak. Ilyenek voltak a virágcserepeik is. Ezért a makfalvi szekeresek összerakták a kétféle edényt.

Egyformák kellett legyenek. Ez egyszerre egy jó összeg vót. Vótak falvak, ahol csak egy helyen jó a víz és mindenki onnan hordta. Például a Küs-Mezőségen Pókafalva, Preszáka, Örményszikes. Ott kellett a vízesedény még télen is. S ez a korondi edény, hogy akasszák fel a falra. A románság azt szerette. A falat körbe tángyérokkal díszítették. A vót a divat. Más helyen boroscancsót vagy a tejforraló lábost szerették. Kitapasztalták, hogy vastagabb föle lesz. Azt a litres fazakát azt a hosszúkót, mert azt mondta a román asszon, hogy: „face smintină bună, groasă”. Ősszel, mikor nagy szilvatermés vót, akkor a nagyobb fazakakat s küsebbet is vettek szilvafiznek, eltenni télire. Zsírosedényt, jó mázas fazakát vettek, amelyik nem issza bé. Az ünnepekre káposztás fazakát. Mondták a román asszonyok: „Măi Lukács, cînd mai vi să-mi aduci o oală de verze, d'apoi să fie ceva!” – Na, las' că am eu grijă de dumneavoastră!” De a szászok és magyarok is szerették a makfalvi edényt.

– *Hol szálltak meg útközben?*

– Balavásáran vót az első etető, ott vót egy nagy szín s vendéglő, oda beszálltunk s mikor a lovak jóllaktak és mű is, akkor mentünk tovább. Míkefalván vót egy ismerősünk, oda beszálltunk éjjel is, nappal is, ha vótak otthon, ha nem. Hajnalba készülődtünk és mentünk, hogy érkezzünk rendes üdőre a piacra Dicsőbe.

– *Mit fizettek a szállásért?*

– Egyszer-egyszer kellett, de legtöbbször semmit. Mikor azt mondta az asszon, hogy kell egy káposztásfazék, vaj kell egy nagytál vaj tejforraló lábós, akkor adtam.

– *Mennyi ideig tartott egy út?*

– Vaj két hetet. Két-három nappal többet vagy kevesebbet, mikor milyen vót a szezon. Vót úgy, hogy egy hétre is hazajöttem.

– *Egyedül járt, vagy más szekeressel együtt?*

– Vótam egy jó párszor Demény Dénessel, Zsigmond Sándorral, Sárkány Jánossal a Szebenen túli vásárokbá. De legtöbbet egyedül jártam.

– *Az edényen kívül mást is vitt eladásra?*

– Jártam még asszonyokkal gyapjút vásárolni. És posztót árulni. A gyapjút Vásárhelyről, Szászrégenből, Szebenből vagy Resinárból vettük. A posztót eladásra Gyergyóba, Vásárhelyre, Dicsőbe, Balázsfalvára s más közeli vásárokbá vittük. Sokszor egész télen jártam a posztós asszonyokkal. A háború előtt, a háború alatt s a háború után is csinálták a posztót. A háború után nagy menetje lett a posztónak, mert nem vót ruhanemű. Az asszonyok összeálltak vagy hárman-négyen, s szekérbért fizettek.

Vittem gyümölcsöt is eladásra. Egyszer megvettem egy nagy szekér körtét, nem vót egészen kiérve, úgyhogy bírta az utat. Még fiatal házias vótam, együtt mentem a feleségemmel. Bémegek Gyergyószentmiklósrá. Hát, annyi vót a kibédi, siklódi s magyarózi szekér, hogy a hely egészen gyümölcszag vót. Ott vót ez a Lőrinc Dani, megnézi a portékámat: – Ej, te Lukács – azt mondja –, én nem tőtenék még egy félórát se itt, ilyen áruval s ilyen két lóval Borszéken állnék meg. Mire pitymallott, ereszkedtem bé Borszékre. Fürdőhelyiség. Én felcaptam az árát. Még enni sem tudtunk. Addig mértük, amíg a szekér gyümölcsöt elmértük. Hazafelé, Gyergyóalfaluba vettem száz szál colos deckát, vaj négy esztendő s deckát, még piros vót, olyan száraz vót. Egy nagy szekér deckával jöttem haza. Azt itthon eladtam. S így tángáltuk az életünköt.

– *Vót olyan, aki megzadagodott a szekerességből?*

– Én olyant nem tudok. De, aki jól tudott kalkulálni, nem vót részeges, megélt tisztességesen. Vettem egy kicsi szállóst, egy-egy kicsi rétet, egy kicsi szántót, nem sokat. Osztán család vót, élni kellett.

– *Volt veszélye a szekerességnek?*

– Sok üdő alatt, sokat jár az ember. Olyan veszélyes erősen nem vót. Vót, amikor részeg emberek kitámadtak, s nem tudom mi..., de jó állapot vót, a gyeplőt fogtam s otthagytam őket. Vót, akit még egyszer-egyszer megverték. De én rendszeren jártam el. Emlékszem egy esetre.

A fiatal Kádár Gergit a gyermekkel együtt elütötte a vonat. Éjjel vót, elaludtak. Az egyik ló is megdöglött, a szekér tönkrement.

– *Nehézségek voltak?*

– Sokszor éjjel is mentünk, hogy elérjünk a piacra. Aludtunk tűz mellett, hidegbe is, esőbe is. Még sokszor éten is. Mert hiába vót vajegy lejünk, nem vót hol vásárolni élelmet. A gyermek sokszor ment el egy-egy edénnyel, hogy szerezzen egy liter tejet vagy egy darab kenyeret vagy puliszkát vaj szalonnát. Enni kellett. Vót hogy nem vót hol bévásárolni, mert nem vót üzlet. Vót, hogy a háziasszonyt kértük, hogy főzzön nekünk. Máskor mű főztünk. Vót jól is, de vótak nehéz-

ségek is. Vót olyan gyermek is, aki kimaradt az iskolából s járt fazékkal. Kellott a pénz vagy pár véka gabona, mert a családba többen vótak. Én is csak öt osztályt jártam. Apám gabonát vagy fazakat adott a tanítónak, hogy elengedjen fazékkal. Így vót abba az üdőbe, nem nagyon adtak az iskolára.

– *Miért lett vége a szekerességnek?*

– A határt elvágták. A háború alatt Kóródnál vót a határ, s nem vót hol értékesíteni. Akkor mindenki lemondott. Ami kicsi készlet vót is, Vásárhely környékén eladták s avval befejeződött. Osztán hogy a háborúnak vége lett, felszabadult megint az út, megint nekifogott a jónép. Valahogy benne vót az ember véribe. Birtok nem vót s osztán esvel forgattuk az életet. Jóval a háború után, a kollektív ahogy bejött, a nép, mondjuk így... leszegényedett, nemigen kellett semmi, nem vót menet, s mindenkinek meg kellett állni. Úgy a fazakasnak, mind a szekeresnek. Osztán az egyik elment állami munkára, a másik a kollektívbe.

– *Szerette a szekerességet?*

– Nem is az hogy olyan nagyon szerettem, de szűkön meg lehetett élni belőle, s valahogy az embernek szokássá vált. Úgyhogy már teljesen egy mesterség vót. Osztán, vótak jó, ügyes ember kollégáim, apámnak jó kollégái s a fiai, olyan jó barátok vótunk, hogy... már sokszor kíváncsoztam, hogy menjek, hogy keressen fel őket. Már még messze vótam s ha véletlenül valamelyik legén látta, hogy jövök: „Na, jöjjön, Lukács!” Előre nyitották ki a kaput, úgy örvendtek, s rögtön a marhákat vagy bivalyokat szorították össze, hogy vigyem bé a lovakat a pajtába. Egyik tette a lovaknak az ételt... én mondom, én olyan jó barátságba vótam mindenkivel. Én nem nyúltam egy szál takarmányhoz ott ahol megszálltam, de mehettem is éjjel, nappal, még ha nem vótak otthon, akkor is.

– *Makfalván volt becsülete a szekerességnek?*

– Vót. Pláne, a rendes szekeresnek, az ügyes szekeresnek. A fazakasok előtt is, s mások előtt is. Mert annyi gabonát béhoztunk, hogy itt nem termett annyi a makfalvi határon. 50–60 véka gabonát béhoztunk egy útba. Kellott a fazakasnak is, kellott nekünk is. Vót szegény ember is, akinek nem vót földje, ez vett 2–3 vékát. Vagy ha elvittük Parajdra, eladtuk, s intéztük a bajainkat, kovácsot, s fazakast, s mindent abból kellett kielégíteni.

– *A gyermekeiről is mondjon egy pár szót.*

– Van egy fiam. Ő nem szerette a szekerességet. Víz-gázszerező és hegesztő. Vásárhelyt tanult, ott is van a Prodkomplexnél, jó fizetése van. A leányom is iskolázott, óvónő. Székelykeresztúron érettségizett, s akkor az óvónőképzőbe Csíkszeredába vót két évig, amiért minden hónapba 700 lej kellett fizessek, s a fizetésem 775 lej vót. Mert amikor a szekeresség megszűnt, gyárba mentem, 1961-ben. Itt Makfalván a Lengyárba vótam 12 évet, 14 évet Vásárhelyt a húspárnál. Most nyugdíjas vagyok.

Szekeresek és fazakasok Makfalván

Megjegyezzük, hogy a névsor az adatközlők emlékezete alapján készült, és nem fedti tökéletesen a valós létszámot.

Szekeresek

id. Sárkány József, Sárkány János, Sárkány Endre, Huszár Károly, Huszár Dániel, Zsigmond Imre, id. Zsigmond Pál, Kádár Lajos, Galambfalvi Pál, Suba Lukács, Gergely Dénes, Dósa Béla, Lurcza Mihály, Demény Imre, Demény Péter, id. Kádár Ferenc, Cserkész Dénes (cigány), Cserkész Tőni (cigány), Biri János (cigány), László Elek, Demeter János (cigány), Gábris Lajos (cigány), Báлинд Dénes, László Péter, Demény Dénes, ifj. Sárkány József, Sárkány Lajos, Demény Lajos, Vas Lajos, Suba Dénes, György Sándor, György Lajos, Farkas Zsiga (cigány), Ötvös Viktor (cigány), Vas Gyuri (cigány), Farkas Jancsi (cigány), Kádár Gergely, ifj. Zsigmond Pál, László Lajos, Kaffai Albert, Marton Sándor, Oláh György, Orbán Mihály, Varga Miklós, Albert Vencel, Mezei Sándor, ifj. Kádár Ferenc, Sárkány Imre, Zsigmond Mózes, Sárkány Miklós, id. Sárkány János, ifj. Sárkány Lajos, id. Suba Lukács, Zsigmond Sándor.

Suba Zsigmond, Kálmán Ferenc, Sütő Lukács, Kiss Albert, Győr Sándor, Orbán Géza, id. Kiss Miklós, Ifj. Kiss Miklós, id. Suba Mihály, Suba Miklós, Dónát László, Péterfi Mihály, Bernád András, Dónát Ferenc, Nemes István, Szilveszter Károly, Bálint Dénes, ifj. Zsigmond Sándor, Fazekas Sándor, Orbán Vencel, Orbán Lukács, Albert István, Molnár Dénes, ifj. Suba Mihály, Albert Lukács, Bernád Benedek, Keresztes Ábel, Keresztes Lajos, Suba József, Suba Imre, Farkas Lukács, Sárkány Lajos*, Albert Sámuel, Daróczi Gergely, Demény Dénes, Molnár Ferenc, Bernád Dénes, Bernád Zsigmond, Demény Imre, Fazekas Lukács, Kiss Sándor, Huszár Sándor, Szilveszter Imre, Demény Elek, Demény József, Bányai Albert, Marton Imre, id. Suba László, Kafai Károly, Zsigmond Mózes, Albert Mihály, Molnár Elek, Sárkány Miklós, Sárkány Endre, Sárkány Attila, Suba Dénes, Suba József, Albert Imre, András István, Huszár Pál, Keresztes Ferenc, Bányai Albert, Barta Kálmán, Kovács Zsigmond.

* Sárkány Lajos 1930 és 1981 között készítette és árulta az edényt. 1970-ig szekérral hordta, 1970–81 között teherkocsival vitte Szebenbe, ahol lerakatot tartott, és főleg virágcserepet árult. Négy fia segítette: Endre, Miklós, Attila és Imre. A háború előtti időkből Sárkány Lajos edénnyel járt a Régen, Beszterce, Naszód, Munkács (Kárpát-Ukrajna) vonalon is. Ő az egyetlen, aki 1960 után is a fuvarosságból élt.

A román szövegek fordítása

pomana – ajándék, itt vallási gyakorlatot is jelent

Face smîntînă bună, grasă – jó, vastag tejfől lesz benne

Măi, Lukács, când mai vii să-mi aduci o cală de verze, d'apoi să fie ceva! – *Nă, las' că am eu grijă de dumneavoastră.* – Hé, Lukács, ha majd jön, hozzon egy káposztásfazekat, de aztán valami jót. – Na, hagyja csak, mert gondoskodom magáról.

Haideți, cumpărați oale, craițe si ulcioare! – Jöjjenek, vásároljanak edényt, lábost és korsót!

Helynévjegyzék

Asszonynépe – Asinip (Fehér megye)
Felek – Avrig (Szeben megye)
Balázsfalva – Blaj (Fehér megye)
Berve – Berghiu (Fehér megye)
Bonyha – Bohnea (Maros megye)
Borszék – Boprsec (Hargita megye)
Búzásbocsárd – *Bucerdea Gârnoasă* (Fehér megye)
Csekelaka – Cecălaca (Maros megye)
Csombord – Ciumbrod (Fehér megye)
Csugud – Izvoarele (Fehér megye)
Dicső – Trnveni (Maros megye)
Disznód – Cîsnădie (Szeben megye)
Elekes – Alecuș (Fehér megye)
Enyed – Aiud (Fehér megye)
Fogaras – Făgăraș (Brassó megye)
Gergebfája – Ungurei (Fehér megye)
Gurázó – Gura Râului (Szeben megye)
Gyergyóalfalu – Joseni (Hargita megye)
Gyergyószentmiklós – Gheorgheni (Hargita megye)
Gyulafehérvár – Alba Iulia (Fehér megye)
Haraszikerék – Boteni (Maros megye)
Hari – Heria (Fehér megye)

Istvánháza – Iștihază (Maros megye)
Karácsonyfalva – Crăciunel (Fehér megye)
Kibéd – Chibed (Maros megye)
Kiskerek – Broșteni (Szeben megye)
Küküllődombó – Dîmbău (Maros megye)
Magyarbagó – Băgău (Fehér megye)
Magyarbecse – Bețea (Fehér megye)
Magyarherepe – Herepea (Maros megye)
Magyarlapád – Lopadea Nouă (Fehér megye)
Magyarózd – Ozd (Maros megye)
Marosvásárhely – Trgu Mureș (Maros megye)
Medgyes – Medias (Szeben megye)
Mezőmadaras – Mădăraș (Maros megye)
Mezőfele – Cîmpenița (Maros megye)
Mezőkölpény – Culpia (Maros megye)
Mezősámsond – Sîncăi (Maros megye)
Nagyikland – Iclandă Mare (Maros megye)
Oláhgorbó – Gîrbom (Fehér megye)
Örményszikos – Armeni (Szeben megye)
Péterfalva – Petrești (Fehér megye)
Pókafalva – Panca (Szeben megye)
Régen – Reghin (Maros megye)

Resinár – Răşinari (Szeben megye)
Siklód – Siclod (Hargita megye)
Szászsebes – Sebeş (Fehér megye)
Szászváros – Orăştie (Hunyad megye)
Szeben – Sibiu (Szeben megye)
Szelisye – Sălişteia (Szeben megye)
Székásgyepű – Presaca (Szeben megye)

Székásszabadja – Ohaba (Fehér megye)
Tövis – Teiuş (Fehér megye)
Tűr – Tiur (Fehér megye)
Véresegyháza – Rosia de Secaş (Fehér megye)
Vingárd – Vingard (Fehér megye)
Vadverem – Odverem (Fehér megye)

Adatközlők

Suba Lukács, szekeres, sz. 1925.
Sárkány Lajos, szekeres, sz. 1921.
Sárkány Endre, szekeres, sz. 1938.
Demény Dénes, fazekas, sz. 1919.

IRODALOM

- Egyed Ákos*
1981 Falu, város, civilizáció. Bukarest
- Fülöp Irén*
1984 A helytörténeti elemek értékesítése az oktató-nevelő munkában. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem Tanszék. Kolozsvár (Szakdolgozat)
- Imreh István*
1973 A rendtartó székely falu. Bukarest
- Kós Károly*
1972 Népélet és néphagyomány. Bukarest
1976 Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest
- Makfalvi Református Egyház Levéltára. 1910*
Makfalvi Községi Néptanács Levéltára. Népszámlálás adatai 1966.
- Orbán Balázs*
1869 Székelyföld leírása. Budapest
- Pallós Albert*
1896 A népoktatás állapota Maros–Torda vármegyében. Marosvásárhely
- Szabó István*
1969 A középkori magyar falu. Budapest
- Viga Gyula*
1990 Árucere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc

MAGYARREMETE GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VISZONYAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Bevezetés

Magyarországon az utóbbi években megnövekedett a két világháború közötti parasztság társadalomtörténetével foglalkozó tanulmányok száma. Ezek bizonyították, hogy a parasztságot – a birtokstruktúra, a termelési szerkezet, a jövedelemviszonyok, a vagyoni rétegződés és az életforma tekintetében is – igen jelentős regionális különbségek jellemezték. Ha tehát abból a megállapításból indulunk ki, hogy nincs két egyforma falu, akkor a trianoni békeszerződés után Romániához kerülő Magyarremetén végzett vizsgálódások önmagukban hozzájárulhattak a magyar parasztság társadalomtörténetének színesítéséhez.

Ennél azonban jóval tágabb lehetőségek nyílhattak. Először is annak vizsgálata, hogy a magyar és persze román parasztság helyzetét, arculatát hogyan módosította az I. világháború után bekövetkezett hatalomváltás. Másodsorban – minthogy vegyes etnikumú faluról van szó – összehasonlítás vált lehetővé a magyar és román parasztság gazdálkodását, birtok- és jövedelemviszonyait stb. illetően. (Természetesen mindezt a falu egyéb társadalmi rétegeinél is elvégezhetjük.)

Ezen túlmenően vizsgálhattuk – kilépve a szűkebb társadalomtörténet keretei közül – a két etnikum gazdasági kapcsolatait, egymásra hatását, együttműködését vagy éppen elkülönülését a történelem viharai közepette, de a „nagypolitikától” távol, a dolgos hétköznapok szintjén.

Módszertani pontosságra sajnos nem törekedhettünk. Mindenekelőtt azért, mert a rendkívül gyér számú frott forrás mellett, elsősorban – a néprajztudomány módszereihez igazodva – szóbeli közlésekre, visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. Ezek időnkénti különbözőségére is utalnunk kell, ez viszont újabb lehetőséget nyújt a jövőbeli vizsgálódások számára. Arra, hogy a levéltári-statisztikai kutatások eredményeit összevetve a visszaemlékezések eredményével, következtetni lehessen a parasztság tudati „viszonyaira”. Vagyis arra, hogy a különböző etnikumú parasztság (és az egyéb társadalmi rétegek) hogyan élik meg saját „foglalkozási identitásukat”, hogyan emlékeznek vissza a két világháború közötti gazdasági-társadalmi szerepükre.

Ezzel már részben ki is jelöltük az elkövetkezendő feladatok irányát. Szükséges lesz olyan levéltári kutatás, mely hitelesen tájékoztat Magyarremete két világháború közötti gazdasági-társadalmi viszonyairól. Ennek kapcsán vizsgálódásunk szükségszerűen kiterjed majd a Fekete-Körös-völgyi parasztság, sőt az egész erdélyi parasztság két világháború közötti társadalomtörténetére. Ez annál

is inkább indokolt, hiszen Erdélyen belül is jelentős regionális különbségek léteznek. S ezek a különbségek nemcsak az általános – természetföldrajzi, gazdasági, birtokstrukturális stb. – eltérésekből adódnak, hanem abból is, hogy egy-egy falu döntően román vagy magyar etnikumú-e. (E különböző szempontok összevetése szintén fontos feladat lehet.)

S természetesen – a román–magyar kutatócsoport általános célkitűzéseinek megfelelően – vizsgálódásunk az elkövetkezőkben ki fog terjedni a magyarországi vegyes, román–magyar etnikumú falvak két világháború közötti gazdaság- és társadalomtörténetére. Ennek során az erdélyi falvak esetében említett valamennyi szempontrendszerrel, s a különböző módszereket is alkalmazni kívánjuk.

Magyarremete a Fekete-Körös völgyében, Belényestől néhány kilométernyire, a biharrózsai és mézgedi patakok összefolyásánál, földművelésre alkalmas sík völgyben fekszik. Lakossága a múlt század végén folyamatosan nő, 1910-re 1333 főre emelkedett.¹ Ennek kb. kétharmada magyar, egyharmada román etnikumú volt. (Ezt tükrözte a felekezeti megoszlás is: református: 848, római katolikus: 26, illetve görögkeleti: 436, görög katolikus: 13 fő.)² Ezek az arányok – miközben a környező falvakban folyamatosan növekedett a román etnikum túlsúlya – Magyarremetén a két világháború közötti időszakban is megőrződtek.

A múlt század végén Remete kb. 2700 katasztrális holdas határának 49%-a volt szántóföld, 21%-a erdő, 17%-a legelő, 4%-a rét, alig 1%-a szőlő. A gazdaságok száma 219, vagyis a parasztgazdaságok átlagos nagysága 6,1 katasztrális hold megművelhető földterület volt.³

Ha ugyanebben az időben a Remete környéki, többségében románok lakta falvakat vizsgáljuk, az alábbi arányokat kapjuk: Dragotyánban a földterület 57%-a szántó, 13%-a legelő, a parasztgazdaságok átlagos nagysága 6,5 hold; Solymos-Petrászon 49% szántó, 13% legelő, átlagos birtoknagyság 6,1 hold; Meziadon – ahol a legnagyobb volt a román etnikum arányszáma – a szántóterület 30%-ot, a legelők 19%-ot tettek ki (Meziadhoz 2709 hold erdő is tartozott), az átlagos birtoknagyság pedig 6,3 hold volt.⁴

Természetesen valamennyi faluban jelentéktelen volt a haszonélvezeti és haszonbéres földek aránya. (Remetén volt a legmagasabb – kb. 6% – a haszonélvezeti birtokok aránya.)⁵

Az állatállományt tekintve, Remetén a múlt század végén 549 szarvasmarha, 397 sertés, 87 juh és 57 kecske volt regisztrálva. A környező falvakban jóval kevesebb volt a szarvasmarhák és sertések száma (Dragotyán: 354 és 337; Solymos-Petrász 384 és 272 – persze a lakosság számához viszonyítva lényegesen jelentősebbek az arányok, mint Remetén –; Meziad 613 és 300), a juh-

1 Magyar Statisztikai Közlemények. 42. 1910. Népszámlálás I.

2 Uo.

3 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895-ös összeírás szerint; az adatok egy részét közli Györffy István: A Fekete-Körös-völgyi magyarság. Bp. 1986. 81.

4 A magyar korona...

5 Uo.

és kecsketartás pedig mindenhol még inkább jelentékenyebb volt. (Csak Meziadon 683 juhot és 199 kecskét tartottak.⁶)

A kettős és hármás lófogatok, illetve tehénfogatok lakossághoz viszonyított aránya viszont Remetén volt a legmagasabb, míg Dragotyánban, Solymos-Petrászon, s különösen Meziadon az ökörfogatok voltak túlsúlyban.⁷

A kőből, illetve téglából való építkezés 1910 körül egyáltalán nem volt még elterjedve, kő- és téglalappal is csupán 1–2 ház épült. (Pedig a századfordulós években általában terjedt a téglás építkezés Erdélyben.) A házak többsége fából készült (229), érdekes viszont, hogy a zsindey- vagy deszkatetőt teljesen kiszorította a cserép-, pala- illetve bádogtető, és a vályogból vagy sárból, illetve nád- vagy zsüpfedéllel épülő házak száma is egyre kevesebb volt. (1910-ben 44, illetve 99 ház.)⁸

Nézzük – a személyes visszaemlékezések alapján – Magyarremete gazdasági-társadalmi rétegződését az 1920-as, 30-as években. A lakosság döntő többsége mezőgazdaságban dolgozó törpe- és kisbirtokos paraszt volt. (Erdélyben Trianon után is a kismagántulajdon dominált, amit az 1921-es földreform még tovább fokozott. Az átlagos birtoknagyság – egész Erdélyt tekintve – alig haladta meg az 5 holdat.⁹) Magyarremetén a '20-as években kb. 240 magyar és 120 román család élt. (Ez lényegileg nem módosult a későbbiekben sem.) A 10 holdon felüli birtokosok száma a románoknál és a magyaroknál is kb. 9–10 fő volt. A maximum 17–18 hold körül mozgott, tehát senki nem érte el a 20 holdas határt sem. (A román családok ebbe a kategóriába többnyire 1921 után kerültek.) Az 5–10 holdas kisbirtokosok között kb. 60 magyar és 20 román gazdát említhetünk, tehát itt nagyobb a magyarság létszámához viszonyított arányszáma.

Az emlékezet – az irodalomban általában egységesen kezelt – 5 holdon aluli törpebirtokosokon belül is differenciál. Eszerint a 3–5 hold közötti gazdák száma a magyaroknál kb. 80, a románoknál kb. 50 fő, míg 3 hold alatt szintén kb. 80 magyar és 40 román törpebirtokost különíthetünk el. (Ezekben a kategóriákban tehát kb. egyenlő a két etnikum aránya.) Jegyezzük még meg, hogy maximum 1–2 román és magyar család lehetett teljesen föld nélküli a faluban.

Ha az 1920-as évekbeli átlagos birtoknagyságot tekintjük – kb. 4 hold lehetett –, akkor megállapítható, hogy a birtokaprózódás a múlt század végéhez képest is jelentősen előrehaladt.

A gazdálkodás rendjére jellemző volt, hogy egy-egy gazda földje különböző parcellákban (a módosabbak esetében akár 7–8 helyen is), rendkívül szétszórtan helyezkedett el. Tágosításról szó sem volt, a parcellán belül mindenki azt termelt, amit akart, így azok rendkívül tarka képet mutattak. Annál is inkább, mert a parcellában ugyanazon gazda is különböző növényeket termesztett: a búzatábla mellett egy-két sor kukoricát, burgonyát pl., esetleg takar-

6 Uo.

7 Uo.

8 Magyar Statisztikai Közlemények. 42. 1910. Népszámlálás I.

9 Erdély története. III. k. Szerk.: Szász Zoltán, Bp. 1988.³, 1738.

máynövényeket is. Voltak ugyan vegyes, román és magyar közös parcellák, többségük mégis elkülönült egymástól. A román gazdák földjei rosszabbak, kisebb terméshozamúak voltak, így azonos birtoknagyság mellett, kisebb jövedelmekre számíthattak. (Egyébként a terméshozamok Remetén a '20-as években – a magyarországi átlag viszonylatában – meglehetősen gyengék voltak: hektáronként 16–18 q búzát, 60 q kukoricát [csövesen] takarítottak be.)

Nézzünk egy-két példát a természerkezet alakulására. Egy módosabb (pl. 12 holdas) paraszt általában búzát és kukoricát 3-3 holdon, zabot másfél holdon, krumplit kevesebb mint fél holdon termesztett. Volt valamennyi szőlője is – a román gazdák nem foglalkoztak szőlőműveléssel – a maradékon pedig takarmánynövényeket termesztett. Egy kétholdas gazda kb. 0,7 holdon búzát termesztett, fél holdon kukoricát, kevés krumplit is, a maradékon pedig lucernát, lóherét.

A román parasztság esetében némiképp más vetésszerkezetről beszélhetünk. Ők búzát alig-alig vetettek, ehelyett jóval több kukoricát és rozst, illetve különböző takarmányféléket termeltek. (Ez részben az eltérő táplálkozási szokásokból következett. Hiszen a magyarok a rozst takarmánynak, a románok kenyérgabonának termesztették.)

A vetésszerkezet természetesen igazodott a parasztság állatállományához. A 10 holdon felüli gazdáknak 10–12 jószáguk volt: 2 lovuk, 5–6 szarvasmarhájuk, 2–3 sertésük, ugyanennyi ökrük. 5–10 hold között általában 2 tehénnel, 1–2 ökörrrel, baromfival egészült ki a gazdaság. A 3–5 holdasok összesen 2 tehenet, néhány baromfit tartottak, 2 hold alatt viszont már nem rendelkeztek saját igaerővel. A román gazdák általában több juhot és kecskét tartottak.

Remete legelőterülete egyébként bővült az 1920-as években. Ugyanis a falu kb. 100 hektár földet vásárolt a belényesi püspökségtől. Ezt közösen használták, a használati díj – amit a jószág száma után fizettek – rendkívül alacsony volt. (Szétosztották viszont, a román és magyar gazdák között egyenlően, a falu kenderföldjét.)

Alacsony volt – hála az állam adópolitikájának, mely a havasalföldi és moldvai nagygazdák érdekeire is tekintettel kívánt lenni – a föld után fizetett adó. Az éves adó – a nagyobb gazdák esetében – kb. egy borjú árát tette ki, ennél magasabb volt az egyháznak fizetett adó, amely mindenki számára egyenlő volt a reformátusoknál és az ortodoxoknál is. (Persze itt Belényes környékén nagy értéke volt a jószágnak, amit jelez pl., hogy Remetén egy fejőstehén árából egy ház teljes felépítését, egy másikéből a vakolást is meg lehetett oldani.)

Remetén a legmódosabb, 17–18 holdas gazdák sem igen tudtak eladásra termelni, s az is kivételszámba ment, hogy páran közülük kb. 0,5–1 holdnyi földet – általában a legrosszabbat – bérbe adták, 1/3 termésért, a jóval kisebb földdel rendelkezőknek.

Ezek a gazdák voltak viszont azok, akik a legnagyobb dologidőben 3–4 napszámot foglalkoztattak – terményhányadért és valamennyi pénzért – általában az 1–2 holdas magyar gazdák közül. De természetesen ők is, családtagjaikkal együtt dolgoztak földjeiken. Az 5–10 holdas gazdák már nem fogadtak napszámosokat, de – ha keservesen is – fenn tudták magukat tartani. Nem

vállaltak napszámot, részesbérletet sem – annál is inkább, mert minden energiájukat saját földjük megművelése emésztette fel. Az 5 hold alatti törpeparcellák nem biztosították Remetén sem gazdáik megélhetését. Így ők nyaranta – románok, magyarok egyaránt, gyakran közösen – napszámot vállaltak a szalontai és Szalonta környéki nagy parasztbirtokokon. (Ezek a 100 holdas nagyságot is meghaladhatták.) Ott egyébként a napszám duplája volt (kb. 100–120 lej) a Remete környéki napszámoknak. A téli időszakban a legszegényebb remetei parasztok fát termeltek, illetve a módosabbaknál kaptak kisebb-nagyobb javítási, előkészületi munkákat.

Kivételszámba ment a 15–17 holdas gazdáknál is, hogy akárcsak 1–2 cselédet foglalkoztattak. (Ezek kevés pénzt, ruhaneműket, tisztességes kosztot kaptak.) Gyakoribb volt, hogy a szegényebb parasztasszonyok besegítettek a ház körüli munkálatokba a módosabbaknál, amiért cserébe ételmezt kaptak.

Az sem volt ritka, hogy a 10 holdon aluli remetei családok tagjai – a lányok férjhezmenetel előtt – Belényesre, sőt Bánátba, Bácskába is elszegődtek cselédnek. Remetéről az 1920-as években kb. 20–25 fiú került el béresnek, illetve kocsisnak, kivétel nélkül német gazdákhhoz, akik jobban bántak velük, mint a magyar birtokosok. (Temesváron készítették számukra bársony csizmanadrágot, merinógyapjú inget – ezáltal az ünnepekre hazatérő legények nagy tekintélyt és irigységet váltottak ki Remetén.)

Kívülállóként, történeti távlatból tehát nem tekinthetjük differenciáltnak Remete parasztságát. Hiszen a legtöbb földdel rendelkezők is szegények voltak, maguk dolgoztak földjeiken. (A földből származó jövedelmeik – melyeket szükségszerűen egészített ki a néhány jószág tartása – csupán a legszűkebb megélhetést biztosították. Ezek a jövedelmek egyébként – melyekről pontos képet nem kaphattunk – azonos birtoknagyság esetén alatta maradtak a magyarországi átlagnak. Még inkább így van ez, ha külön, a román parasztság jövedelmeit tekintjük.)

Ez a differenciálatlanság a mindennapi életben abban tükröződhetett, hogy a különböző birtokkategóriák parasztsága nem különült el élesen egymástól. Szegényebbek és módosabbak, románok és magyarok kölcsönösen segítettek egymást. Az aratásban is, még inkább a cséplésnél, vagy pl. a termény behordásánál, amikor a gazdák ingyen bocsátották igaerejüket az igaerővel nem rendelkezők számára. De egyéb munkáknál – pl. a házépítésnél – is gyakori volt egymás támogatása, etnikumra való tekintet nélkül.

Mindemellett a földnek – mint tudjuk – óriási tekintélye volt a parasztság körében. (Sőt az egyéb foglalkozásúak is szívesen fektették földbe, vagy egészítették ki abból jövedelmeiket.) Nagy megbecsülésben részesült az, aki szorgalmasan, szakértelemmel művelte földjét, esetleg egy-két holddal gyarapítani tudta azt. Ily módon, közvetlenül az 1920-as, '30-as évek mindennapjainak szintjén vizsgálva a kérdést, sokkal élesebb határvonalak létezhettek – tudati és gyakorlati szinten egyaránt – akárcsak néhány holdnyi birtokdifferencia esetén is a remetei parasztság között. S ebből az aspektusból az etnikai szempont másodlagos volt. (Egyébként a „paraszt” elnevezés sértés volt a magát „földművesnek” nevező gazdák számára, tekintet nélkül a birtok nagyságára, bár a módosabbak nyilván nagyobb „öntudattal” rendelkeztek. [Őket pl. a családon

belül magázták, míg 10 hold alatt általában a férj és feleség tegeződött.] A román nyelvben a „paraszt” és „földműves” szavak nem különültek el.)

Annál is inkább döntő lehetett a néhány holdnyi birtokdifferencia, mert a 2–3 legmódosabb gazda rendelkezett már az 1920-as években egy cséplőgéppel – ebből jelentős hasznuk is származott –, vagy pl. a nagyobb földet bírónak általában nagyobb beltelkük (s hozzá kapcsolódó kertjük), illetve azon tágasabb gazdasági épületeik voltak.

A föld kitüntetett szerepét mutatja, hogy – általánosan fogalmazva – a hasonló birtoknagyságú családok gyermekei házasodtak össze. (Remetén különösen 10–12 holdon felül volt ez jellemző.) Egészen ritkaságszámba ment, hogy egy 14–15 holdas fiú pár 1–2 holdas leányt vett feleségül. Hasonlóan fontos volt a birtoknagyság a keresztapák megválasztásánál, általában az azonos birtokkategóriájúak vállalták egymás között ezt a megtiszteltetést.

Számos egyéb, külső jele is volt – a nem jelentős – vagyoni differenciálódásnak. Remetén az 1920-as években egy fogatja mindenkinek volt (a legszegényebbek esetében 2 család rendelkezett egy fogattal), második fogattal azonban csak a legmódosabbak (3–4 család) bírtak. (Ezek rendkívül díszesek voltak, a legszebb csikókkal.)

A szegényebb és módosabb gazdák házai egyformák voltak, az öltözködésben sem volt eltérés. (Ez természetesen csak az azonos etnikumúakra vonatkozott.) Pl. a 10 holdon felüli magyar gazdák is bocskort viseltek – kivéve ünnepnapokon. (A román parasztság, és a töredékkelkes magyar parasztság ünnepnapokon is bocskort hordott Remetén.) A lányoknál viszont nagyobbak voltak a különbségek, itt a módosabbak finomabb szövetekből készült ruhákat viselhettek.

A falu életét – legalábbis az 1920-as években – szintén a legmódosabb gazdák irányították. A bíró és az albíró is 15–17 holdas magyar gazda volt, akik rendkívül nagy megbecsüléssel és tekintéllyel rendelkeztek. (Természetesen ők is dolgoztak földjeiken, illetve a bíró jószágkereskedéssel is foglalkozott.) Általában ugyanezek a személyek töltötték be a kurátori tisztséget (a református felekezet világi ügyeit intézték és anyagi helyzetét felügyelték), de időről időre a legjobb módú legényekből jelölték ki pl. a csaplárosokat (bálrendezőket) is. (Az alszegiek és a felszegiek – vagyis a magyarok illetve a románok – báljai élesen elkülönültek, nagy rivalizálások voltak közöttük, bár a legények általában mindkét bálba eljártak.)

Mindebből látjuk, hogy milyen meghatározó szerepe volt a falu életén belül néhány holdnyi birtokkülönbségnek is az 1920-as években. Ez a szerep már a következő évtizedben veszt jelentőségéből, mindenekelőtt – a jól ismert öröklési rend káros hatásaként – tovább folytatódó birtokaprózódás eredményeként. (A '30-as években elsősorban az 5 hold alatti törparcellások száma nőtt meg.)

Említsük meg a legjelentősebb gazdák között Magyarremete egyetlen zsidó polgárát. (Magyarul beszélt, persze elkülönült a falu életében.) 15 holdas „mintagazdasága” volt (amikor ő vetette a búzát, akkor kezdték a többiek is vetni), melyet a 3–4 cselédjével – illetve nyáron napszámosokkal – műveltetett. Emellett cséplőgépe, malma, pálinkafőzője volt, fakereskedéssel foglalkozott, és egy

vegyeskereskedéssel is rendelkezett a faluban, mely minden konkurenciát magabiztosan győzött le. (Két román gazda próbálkozott a '20-as években kereskedéssel.)

7–8 hold földje volt a faluban – szintén szétszórtan – a református és ortodox egyháznak is. A legjobb földek voltak ezek, melyeket mindketten részben saját híveiknek adtak ki haszonbérletbe – természetesen a 10 holdon felüli gazdáknak –, részben saját etnikumú napszámosokkal műveltették. A református egyház egy malommal is rendelkezett, melyet a molnár bérelt évi 60 q gabonáért.

A legnagyobb tekintélye egyébként a református, illetve ortodox papnak volt a faluban, akik nemcsak az egyházi ügyekben, de a falu közügyeiben is vezető, irányító szerepet játszottak. Évről évre jelentős bevételeik származtak saját gyülekezetük ajándékaiból – az ajándékozás mértéke is a birtoknagyság szerint történt, mint ahogy a nagyobb gazdáknak megvolt a külön helye a templomban – de különösen a románság volt bőkezű papjával. (Összefüggésben lehet ez a görögkeleti és református szertartások eltérő jegyeivel. A románságnál pl. egy temetés jóval nagyobb szertartás volt, vagy náluk a lakodalmak látványosabbak, bőségebbek voltak, míg a magyaroknál általában szerényebbek, takarékosabbak – természetesen kb. azonos vagyonú családok viszonylatában.) Említsük még meg, hogy a református egyház különösen sokat törődött – pl. ingyen gabona osztásával – a felekezet legszegényebb tagjaival.

A Remete környéki román falvak birtokstruktúráját tekintve – a rendelkezésünkre álló rendkívül csekély számú adat alapján – azt mondhatjuk, hogy azok nem különböztek óriási mértékben a Remetén látottaktól. Dragotyánban az 1920-as, '30-as években szintén csak néhány gazda birtoka haladta meg a 10 holdat (egy gazdáé a 20 holdat), viszont lényegesen nagyobb volt az 5–10 holdas, és kisebb az 5 hold alatti törpegazdaságok aránya, mint Remetén. Tehát kedvezőbbé, egészségesebbé vált ez a birtokstruktúra az 1920-as évekre, jobb feltételek nyíltak a románság számára. Hasonló volt a helyzet a legjobb módú Solymoson is, ahol a többséget szintén az 5–10 holdasok alkották, és csupán néhány gazda maradt 2–3 hold alatt. Meziad volt a legnagyobb, s egyben legszegényebb falu – miként láttuk a megművelt földterület aránya is a legkisebb volt – így itt legtöbbször törpeparcellán gazdálkodtak, vagy szénégetéssel foglalkoztak, illetve napszámba jártak Remetére.

Tekintsük át röviden Magyarremete egyéb foglalkozási csoportjait az 1920-as, '30-as években. (A közeli Belényes fontos kereskedőközpont, illetve jellegzetes kisiparos város volt, ez erőteljesen hatott a remetei helyzetre is.) Remetén ebben az időszakban kb. 4–5 kovács, 2 cséplőgépész, 4 molnár, 4–5 ács, 2 suszter, egy szabó és egy borbély jelentette az iparosréteget. Valamennyien magyarok voltak, a románság Remetén nem foglalkozott iparüzéssel. Persze meglehetősen differenciálatlanok voltak ezek a szakmák (pl. asztalosok nem lévén, az ácsok végezték az asztalosmunkát), s a kialakulásuk is sajátos volt. Részben apáról fiúra szállt a mesterség, részben egyes elszegényedők – mert nem volt elég földjük – rákényszerültek az iparra. A remetei ácsok pl. még az 1920-as évek elején együtt jártak a fenesi ácsmesterekkel, akiktől a szakmát tanulták, s akiktől aztán sikerült függetlenedniük. S mivel az ipar általában

jobban jövedelmezett a földnél – napi jövedelmük kb. két napszámnak felelt meg – az iparosok a falu leggazdagabb rétegévé küzdötték fel magukat. A földtől persze ők sem szakadtak el teljesen, jövedelmeiket abból egészítették ki, vagy legalábbis abból biztosították saját kenyerüket. (Egyébként a Remetén lévő néhány kupec, illetve egyéb „vállalkozó” is igyekezett földbe fektetni szerény hasznát.) Kb. 3–4 hold földje volt az iparosoknak, melynek egy részét haszonbérbe adták ki a módosabb gazdáknak.

A parasztok – a legnagyobb birtokúak is – tisztelték az iparosokat (ők bocskort semmiképpen sem vettek fel), „úrnak” szólították őket, akik persze nem különültek el a falu társadalmában. Igaz, ők nem vettek részt közvetlenül Remete életének irányításában (a presbiterek, kurátorok sem közülük kerültek ki), de közvetett befolyásuk nagyon is érvényesült. Annál is inkább, mert a falu magyar előljárói, majd a '30-as évektől a román bírók és jegyzők szintén számtalan „szívességet” kértek tőlük, gyakorta ingyen dolgoztattak velük, amiért viszont számos előnyben részesítették őket.

A TERMELÉS ÉS FOGYASZTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI A CSALLÓKÖZ NÉPI TÁPLÁLKOZÁSÁBAN

A népi táplálkozás a tárgyi néprajz egyik fontos szakterülete, amelyen lemérhetjük egy közösség kulturális szintjét, gazdálkodásának fejlettségét. Kisbán Eszter már az 1960-as Néprajzi Értesítőben a következőket írja: „...a táplálkozás áll a legszorosabb kapcsolatban a mindenkori anyagi és szellemi kultúra egészének alapját képező termeléssel. Kapcsolatuk kétoldalú: a gazdálkodás adott szintje a táplálékkészítés lehetőségeinek szempontjából meghatározó, viszont a táplálkozás mint a létfenntartás alapvető szükséglete, a termelés alakulásának, fejlődésének fontos tényezője.”¹ Jelen dolgozatban ezért szeretném Csallóköz népi táplálkozását a termelés és fogyasztás kapcsolatát kidomborítva bemutatni. Tudatában vagyok annak, hogy a téma teljes körű, mindenre kiterjedő vizsgálatát e tanulmány keretei nem teszik lehetővé. Így az általam leglényegesebbnek tartott összefüggésekre igyekszem rávilágítani.

Mivel a termelést és fogyasztást több tényező befolyásolja, hiszen függ a helyi adottságoktól, a földrajzi és éghajlati viszonyoktól, a társadalom szerkezetétől, ízléskultúrájától, a birtokstruktúrától, az illető mikrotársadalom élet-szemléletétől, hagyományaitól és egyebektől, ismerkedjünk meg vizsgált területünkkel, a Csallóközzel.

Csallóköz a Kisalföld mai Szlovákiához tartozó része. A Duna és a belőle Pozsonynál kiszakadó Kis-Duna a felszínen hatalmas törmelékkúpot rakott le, a Csallóközt. Északról a Kis-Duna, Komáromnál a Vág-Duna határolja. Nevét az egykori Csalló folyótól eredeztetik (1269, Challockeuz). Területe az 1854-től kezdődő vízmentesítési munkálatokig mocsaras volt. Talajviszonyait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy termőföldje jó, gabonafélék termesztésére alkalmas. Csallóköz paraszti mezőgazdasága a középkortól egyenletesen fejlődött. A szántóföldi művelés és az állattartás egyensúlya jellemzi.² „...területét a településhálózat viszonylagos háborítatlan fejlődése és ennek következtében speciális jogállású községek kései továbbélése (kisnemesi falvak), a birtokstruktúra stabilizálódása, a településhálózat differenciálatlansága jellemezte”. A paraszti gazdaságok legnagyobb része 1–5, 5–10, 20–50 magyar holddal bírt, vagyis a kis- és középparaszti réteg volt túlsúlyban. A térség piaci viszonyai kedvezőbbek voltak az átlagnál. Így a falvak nem voltak elszigetelve a várostól, az újdön-

1 Kisbán Eszter 1960/a. 5.

2 Kósa László–Filep Antal 1975. 78.

ságokkal történő megismerkedésük gyors léptekkel haladt. Mindezek hatására Csallóköz népi kultúráját a magas szintű paraszti polgárosulás jellemezte. Ez vonatkozik a népi táplálkozásra is.

A vizsgált tájegység témánk vonatkozásában alig kutatott. A Csallóköz egykor Pozsony vármegyéhez tartozó területét feltáró szakdolgozaton kívül (Tóth Lídia: A csallóközi főtáj népi táplálkozása) csupán Nyékvárkony község és Guta népi táplálkozásáról publikáltam. Átfogó, a Csallóköz egész területét bemutató táplálkozástanulmány eddig nem jelent meg.

Jelen tanulmány gerincét – az alapvető irodalom mellett – saját helyszíni gyűjtéseim alkotják. A munka időhatárát az emlékezetben kellő biztonsággal elérhető időszak, tehát lényegében a XX. század adja.

Néhány általános megállapítás még a dolgozat elejére kívánkozik. Csallóköz egészére jellemző a paraszti gazdaságok takarékosagra hajló igyekezete. Minden nyersanyaggal, készétellel, melléktermékkel takarékoskodtak, amit megtermeltek, elkészítettek, azt felhasználták, elfogyasztották vagy értékesítették. Gondosan kiszámították pl. gabonából az évente 1 személyre szükséges mennyiséget, az ún. fejadagot és a következő évi vetőmagszükségletet. A fennmaradó gabonát értékesítették, csakúgy, mint a gazdasági nagyállatok szaporulatát. Pozsony, Budapest, Bécs és a közeli városok jelentették a felvevőpiacot. Az így befolyt pénzüsszezből fedezték a paraszti gazdaságok nagyobb kiadásait. Felhasználták földvásárlásra, házépítésre, gazdasági felszerelés beszerzésére stb. A háztartásban szükséges kisebb kiadásokat a gazdasszony állta a tojás és szárnyasok eladásából származó összegnél.

Századunk első felének táplálkozási összetevőit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy elenyészően kevés a húsfogyasztás, liszt alapanyagú ételből viszont sok fogyott. Lényeges különbség mutatkozott a nyári és téli időszak ételei között. Különbözött az ételfélékhez felhasznált nyersanyag és az étkezések száma is. Kenyér gabonának a búzát és a rozsot vetették. Egyéb alapanyag használata a XX. század során csak szükségmegoldás volt. A levesek közül a rántással és habarással készült változatok egyaránt kedveltek voltak. Az ünnepi és alkalmi étkezések a hagyományoknak megfelelően zajlottak. Ezekkel előre számoltak, tartalékolták a szükséges nyersanyagokat. A háziasszonyok mindig betartották az étkezési rendet, az étkezések számát, idejét, a heti étrendet a hagyományoknak megfelelően alakították.

A táplálék nyersanyagának beszerzése.

Zsákmányoló gazdálkodás (gyűjtögetés, halászat, vadászat)

A táplálék nyersanyagának egyik megszerzési módja a természettől való zsákmányolás. A gyűjtögetés, halászat, vadászat különösen a múltban bírt nagyobb jelentőséggel. A XX. század során e nyersanyagszerző tevékenység a minimumra csökkent. Az ilyen táplálékkiegészítés mértéke vizsgált területünkön a múltban sem egységes. Csallóköznek a vizek közelségében levő területein pl. a halászat és halfelhasználás jelentősebb, mint másutt. A Duna mellett fekvő Vajka községben gyakran került halétel a családi asztalra, míg néhány községgel

távolabb, Tárnokon már csak elvétve, amikor a vajjai halárusoktól vásároltak egy keveset. Ugyanez mondható el a gombáról és annak felhasználásáról. A nagyobb erdők, rétek közelében élők sok gombafajtát ismertek és fogyasztottak, egyéb területeken pedig csak a legismertebb gombafajtákban bíztak meg az emberek, és ritkán használták fel ételkészítés céljából ezt a „kalapos” növényt.

Manapság inkább csak a változatosság kedvéért fogják meg a kertekbe tévedt nyulat, fácánt, valamint teának való növényeket gyűjtenek.

Századunk első felében a fiúk gyakran dézsmálták a vadon élő madarak fészket. Kiszedték a tojásokat és a *madárfigjakot* (fiókák). Erre a tevékenységre a liba- és tehénpásztorkodás közben került sor. A madártojást gyakran nyersen fogyasztották el. A fogoly (*Perdix perdix*, fogoly) és fácán (*Phasianus colchicus*, fácán) tojását takarékoskodva a tyűktojással levestésztába használták el. A gyerekek szita segítségével szívesen megfogták a verebeket (*Passer montanus*, *P. domesticus*, mezei és házi veréb) is. A nádtetős házak tetején lyukat vájtak, a verebek odaszálltak, és a lyukra borított szita foglyai maradtak. A fácánt és foglyot hódvassal vagy törrel fogták meg. Ugyanígy ejtették foglyul a varjút (*Corvus corone cornix*, *C. frugilegus*, dolmányos és vetési varjú) is. Húsát levesnek főzték meg. A Gúta mellett fekvő Seregakol május elején tartott búcsúján is szolgáltak fel a vendégeknek varjúhúsból készült levest. A határban dolgozó ügyesebb emberek az eke ösztökével dobták meg a közelükbe tévedt fácánt, nyulat (*Oryctolagus cuniculus*, üregi nyúl). Hasznos és az egész területen ismert módszer volt a nyulak és őzek (*Capreolus capreolus*, őz) törrel, ill. hurokkal történő csapdába ejtése. Vizek közelében – Sárrét, Patonyok, Duna mente stb. – a vadkacsát (*Anas platyrhynchos*, tőkés réce) is elfogták, megsütötték, bizonyos részeiből pedig levest főztek. Tojását szintén elfogyasztották. A XX. század elején Csallóköz egész területén szép számmal élt a túzok (*Otis tarda*, túzok), Európa legnagyobb madara, melynek tojása értékes zsákmánynak számított. A paraszti leleményesség egyéb „termékeinek” – csapdák stb. – tárgyalásától most hadd tekintsünk el, helyette inkább azt vizsgáljuk meg, hogyan tették fogyaszthatóvá a zsákmányt. A nyulat tejelesen, azaz *nyúl-savanyúnak* vagy pörköltnek főzték meg, a fogolyból, fácánból pörkölt készült. Mivel a vadorzást tiltotta a törvény, titokban úzték, a nép *rapsickodásnak* nevezte ezt a tevékenységet.

A XX. század során a halászat Csallóközben a vizek közelében élők foglalatossága volt. Táplálkozásukban is jelentős szerepe volt a hálnak. Ismerték a harcsát (*Silurus glanis*, harcsa), pontyot (*Cyprinus carpio*, ponty), csukát (*Esox lucius*, csuka), süllőt (*Lucioperca lucioperca*, fogassüllő), keszeget (*Abramis*, keszeg), kárászt (*Carassius varassius*, kárász), sügért (*Perca fluviatilis*, sügér), csíkot (*Misgurnus fossilis*, réti csík) stb. A halakat a halász tisztította meg, elkészítése pedig a háziasszony feladata volt. A halból hallevest főztek, de gyakran fogyasztották paprikás lisztbe forgatva és sütvé. A csíkból leggyakrabban pörköltet készítettek. Ismert módszer volt a hal savanyítása, valamint füstöléssel, szárítással történő tartósítása. A halászok parázson, ill. nyárson süttették a halat.

A múlt században a méz fontos édesítőanyag volt. Gyógyszerként is alkalmazták. Századunk elején a vadméhek (*Apis mellifera* L., méh) mézének

kifosztására is vannak adataink. A húszas, harmincas években a legtöbb parasztagazdaságban volt néhány méhcsalád szalmából, zsúpból font kasokban, később deszkából készített kaptárakban. A kasokban tartott méheket hogy a mézhez hozzájussanak, *aslúggal* (kénnel) lefojtották. A méhészkedés akkor kezdett hanyatlani, amikor a réteket, mezőket felszántották, így a „méheket táplányi köllött vóna, mink meg mihekre nem dógozunk” – mondta egy idős gútai adatközlő. Természetesen a méhészkedés fokozatos visszaszorulásának másik fontos oka az volt, hogy a méz helyét a táplálkozásban egy újabb édesítőanyag, a cukor foglalta el. Néhány gazdaságban azonban továbbra is méhészkedtek. A méheket már kasokban tartották, így méznyeréskor nem pusztult el a méhcsalád. A mézet kenyérrre kenték, pogácsába, teába használták. A méhészkedő családok az átlagnál több mézet fogyasztottak. A mézet mindig jól tudták értékesíteni. Az Osztrák–Magyar Monarchia idejében gyakran még a bécsi piacra is jutott a csallóközi mézből.

Az idős emberek még manapság is kitűnően ismerik az egyes növényfajtaikat, melyeket a múltban főzelékek készítésére és gyógyászati célokra gyűjtöttek. Árokpartok, legelők, erdőszélek voltak színterei eme tevékenységnek. Elsősorban a nők és a gyerekek jeleskedtek benne. A kicsik kedvenc csemegéje volt a papsajt (Malva neglecta Wallr., papsajtmályva) gombja, amit éhségük csillapítására csipegettek. Vizsgált területünkön orvost csak nagy beteghez hívtak, mert a kezelés drága volt, inkább gyógynövények segítségével próbáltak felépülni betegségükből. Gyomorbántalmakra, megfázásra kamillából (*Matricaria chamomilla* L., orvosi székifű) és ezerjófűből (*Centaurium minus* Moench., kis ezerjófű) készült teát használtak. Légúti megbetegedésekkor *agácifavirág* (*Robinia pseudoacacia* L., fehér akác), hársfavirág (*Tilia cordata* Mill., kislevelű hárs) és bodzavirág (*Sambucus nigra* L., fekete bodza) teáját itták. Szívre a kakukkfű (*Thymus vulgaris* L., kakukkfű) teája volt jó. Felsorolásunk azonban korántsem teljes. A korszerű orvosi ellátás bevezetésével a gyűjtögetett gyógynövények száma csökkent. Az utóbbi években viszont ismét kezdett az érdeklődés a természet adta gyógyszerek felé fordulni.

Századunk első évtizedeiben gyűjtötték a vadkomló virágát, melyet kenyérsütéskor használtak fel. A húszas, harmincas években tavasszal szedték főzelékek, *puclutkák* készítéséhez a vadsóskát (*Rumex patientia* L., paréjlórum), *csóványt* (*Urtica dioica* L., nagy csalán), szentgyörgybúzát (*Ranunculus ficaria* L., salátaboglárka). A vadgyümölcsöt sem hagyták a fán, hiszen Csallóköz néhány helységét leszámítva nem bővelkedett a gyümölcsben. Leggyakrabban a vadalmát (*Malus sylvestris* Mill., vadalma) és vadkörte (*Pyrus pyraeaster* Burgsd., vadkörte) szedték le. Kemencében megszártva vándortarisznyában tárolták. Mártások készültek belőlük.

A gombafajták közül legismertebb a *sampinyongomba* (*Psalliota campestris*, réti csiperke) volt, amely eső után a tehéncorda nyomában nőtt a trágya helyén. Felhasználták még a vargányát (*Boletus edulio*, ízletes tinóru) és a laskagombát (*Pleurotus ostreatus*, késői laskagomba). Pörköltet, gombás tojásrántottát készítettek belőlük. A gomba tartósítására, szárítására vizsgált területünkről csak szórványadataink vannak.

Ásványi anyagok és fűszerek felhasználása a népi táplálkozásban

A nyersanyag megszerzésének másik módja, mely arányait tekintve szintén nem volt a legjelentősebb, a kereskedelmi hálózat igénybevétele, vagyis a vásárlás. Ásványi anyagokat, sóit, cukrot, néhány fűszerfélét, a világításhoz szükséges petróleumot, gyufát és más kisebb használati cikkeket vásároltak. A XX. század elejétől már árusítottak élesztőt is. Húst nagyon ritkán vettek, elsősorban marhahúst a mészárostól. Vándor árusoktól szerezték be a konyhai eszközkészlet egy részét (pl. agyagedényeket), a friss vagy aszalt gyümölcsöt. Mindennel takarékoskodtak, ill. előnyben részesítették a saját maguk által előállított, kitermelt nyersanyagokat. „A föld ara vót, hogy ami megtermett rajta, azt fte fő a család” – hangzott el egyik idős adatközlőnk szájából. Pl. rizs helyett gyakran használtak kölest, mert azt megtermelték. Egy öttagú család évi cukorfogyasztása kb. 25 kg, sóból 15 kg fogyott.

Növényi eredetű anyagok felhasználása a népi táplálkozásban

Vidékünkön a paraszti gazdaságok nyersanyag-szükségletüket elsősorban a földművelő és állattartó tevékenység során biztosították. Amennyiben a körülmények megengedték, úgy tervezték az évi gazdasági tevékenységet, hogy elláthassák nyersanyaggal a konyhát, takarmánnyal az állatállományt, és még értékesítésre is maradjon a kitermelt javakból. Sok gazda saját földjei mellé bérelt még kisebb-nagyobb földterületet, azaz *arendábo* vette, ami után a haszonbért terményben vagy pénzben fizette. Egy adatközlőnk szerint pl. Várkonyon „volt aki annyi földet vett arendábo, hogy amikor rossz év vót, barmot köllött elannyi nekije, hogy a arendát kifizethesse”. Csallóköz területét nem jellemezte monokultúra. Gabonaféléket, kapásokat, takarmánynövényeket, ipari növényeket éppúgy érlelt Csallóköz földje, mint hüvelyeseket stb. A vidék délebbre fekvő területein valamivel termékenyebb földek voltak (alsó-csallóközi járás). Ez a népi táplálkozásban is éreztette hatását, ugyanis Csallóköz északabbra fekvő községeiben – pl. Csákány és környéke – fokozottabban használták fel kenyérsütéskor a rozslisztet a búzalisztnél, hiszen itt valamivel több rozst termeltek, mint búzát. A délen levő valamivel termékenyebb földeken kenyérgabonának a búzát vetették, így itt a kenyér búzalisztból vagy búzalisztnak és rozslisztnak 1:1 arányú vegyítéséből kapott lisztből sült.

Figyeljük meg néhány példán, mekkora volt az egyes termények vetésterülete egy paraszti gazdaságon belül.

Kósa R. (Várkony) édesapja 24 magyar holdon gazdálkodott. Ebből 18 magyar hold volt a szántó, 2 magyar hold a közbirtokossági legelő, 1 magyar hold az udvar, 3 magyar holdat pedig bérelt. Őszi búzát 6 magyar holdon termeltek. 3,5 magyar holdon árpát, egyen zabot, egyen rozst, fél magyar holdon burgonyát, ugyanennyin takarmányrépát, 2 magyar holdon kukoricát, fél magyar holdon kölest, 2 magyar holdon herét, egyen pedig bükkönyt termeltek.

Bognár Mihályéknak 20 magyar holdjuk volt (Nyék). Hét magyar holdba búzát vetettek, 1 magyar holdon rozsot, fél magyar holdon burgonyát termeltek. Ezenkívül vetettek még herét és kevés kendert. Pálovics Lászlóné Simigh Margit (Gúta-Nagysziget) édesapja 20–24 magyar holdon gazdálkodott.³ Ebből kb. „4 magyar hold kaszáló volt, a többi pedig szántó. Ebbe általában 5 magyar hold búzát, 2 magyar hold árpát, kb. fél magyar hold rozsot, ugyanennyi burgonyát, 6–7 magyar hold kukoricát, valamint kb. 5 magyar hold csalamádét vetett. Ezenkívül a határbeli földbe minden évben kevés káposztát és kendert ültetett. Takarmányrépát és babot a kukoricába ültetett.”

Búzából az ún. magyar fajtákat kedvelték, bár nem volt nagyon bőtermő, de kitűnő minőségű volt a lisztje. Ezeknél a búzafajtáknál 8–10 q-nál nagyobb terméshozam (magyar holdanként) nem volt. A gazdaságokban személyenként *fejadagra* 2,5–3 q-t számítottak, 1 magyar hold bevetésére 1 q-t tettek félre, 1-2 q-t tartaléknak hagytak, a többit pedig értékesítették. Az *1. republikábo* (1. Csehszlovák Köztársaság) 100–150 K volt az ára. A rozs terméshozama 7–8 q körül mozgott magyar holdanként. Rozsból a búza kétharmadát hagyták meg személyenként családi szükségletre. Ahol kevesebb búzát termeltek, ott több rozsot hagytak meg. A lényeg az volt, hogy személyenként 2,5–3 q gabonára volt szükség évente. Ha természeti csapás vagy egyéb okok miatt ennyi nem jutott, kukoricával, burgonyával, árpával pótolták. Ilyenkor keverték a kenyérliszthez kukoricalisztet, hasonló esetekben sült az árpakenyér is. A népi táplálkozás szempontjából fontos termény volt a kukorica is. Egy magyar holdon 10–15 q csöves kukorica termett. Egy q csöves kukoricából morzsolás után kb. 70 kg szemes kukorica lett. Vetőmagnak 20 kg-ot tartalékoltak magyar holdanként. Burgonyából a *kék-, sárga-, vörös- és rózsakrumplit* termelték. Egy magyar holdra 10 zsákkal ültettek el, zsákonként kb. 50 kg-ot. Ebből 100 zsák burgonya termett. Öttagú kisgazda család évente kb. 15 zsák burgonyát használt fel táplálkozási célokra. Az ültetni való és az állatoknak szánt mennyiséget megtartották, a fennmaradó részt pedig értékesítették.

Zsír mellett étolaj is fogyott a népi konyhán. Kendermagból, tökmagból és napraforgóból préselték az olajprésekben. Évente két alkalommal, nagybőjt és advent előtt szoktak olajat préseltetni. A bőjti időszakban ugyanis a zsírt olajjal vagy vajjal pótolták. Öttagú családban kb. 40 l olajat használtak fel évente. A takarmánynövényekkel külön nem foglalkozunk, mert szerepük a népi táplálkozásban csak áttételesen jelentkezik. (Pl. a tejhozam mennyisége a takarmány minőségétől és mennyiségétől függött.)

A paraszti konyha fontos nyersanyagai közé soroljuk a mákot, káposztát és babot. A mákot ízesítőként használták fel. „Karácsony előtt pufogott az egisz falu, törtik a mákot a mázsárbo (mozsár), mer köllött a mákoskalácsbo” – mondta egy idős vajkai adatközlő. A káposzta nagy részét lesavanyították, így egész télen volt miből *takartot* és más káposztáseledelt készíteni. A fehér- és tarkababot elsősorban a kukorica közé ültetve termelték. Két magyar holdon

³ *Fehérváryné Nagy Magda* 1988. 97.

kb. másfél q termett. Nyáron fejtett babból, télen szárazbabból főztek levest és főzeléket az asszonyok.

Ebből a rövid áttekintésből is megállapítható, hogy a paraszti konyhán szükséges növényi eredetű nyersanyagokat csaknem teljes egészében a paraszti gazdaságokban állították elő. Ezen alapanyagok egy részét azonban még fel kellett dolgozni, hogy a háziasszonyok ízletes ételeket készíthessenek belőlük. A nyersanyag-előkészítő eljárások közé az őrlés, hántolás, darálás, sajtolás, törés tartozik. Hántolni, azaz „*kopúnyi* a kölest szoktuk, lábbal hajtottuk a külűt” – emlékezik vissza egy idős macházi bácsi. Az árpát famozsárban fejszenyél segítségével hántolták le, és *arpagerslinek* nevezték. A kukoricát darálómalomba vitték a gazdák. A *kukoricasrótot* az asszonyok otthon átszitálták. Így jutottak a kukoricaliszthez és kukoricadarához. A vám 1 q kukorica után 8 kg volt. Az ötvenes évektől, a villany bevezetése után, terjedtek el a villanyárammal működtetett házi kukoricadarálóok. A kenyér és a liszt alapanyagú ételek Csallóköz népi táplálkozásának legfontosabb összetevői. A gabonát kb. a harmincas évekig a Kis-Dunán és a Dunán szép számmal működő vízimalmok valamelyikében, később gőzmalmokban őrlték lisztté. Évente kettő, ill. négy alkalommal vitték gabonát a malomba: augusztus végén, karácsony előtt, húsvét előtt és júniusban. A kisebb családoknak elég volt ősszel és tavasszal őrleni. Egy q búzából a következő lisztminőséget kapták: 20 kg simaliszt, 20 kg kenyérliszt, 10 kg daraliszt, 10–15 kg korpá. A vám 13–15 kg volt. A liszt tárolása kamrában, általában fából készült, az egyes lisztféleségek számára rekeszekkel ellátott ládában történt.

Ha a termelés és fogyasztás viszonylagos egyensúlyából indulunk ki, területünk népi táplálkozásában kiemelkedő szerepet kellene kapnia a liszt alapanyagú ételféleségeknek. Vizsgáljuk meg, valóban helytálló-e ez a megállapítás. A kenyér a csallóközi népi táplálkozás legfontosabb alkotórésze. Alakja, készítésének módja az idők során változott, jelentősége azonban megmaradt.⁴ „A kenyér tulajdonképpen a kelesztés, azaz a kovász útján lesz kenyér” – olvashatjuk Kardos L. tolla nyomán. A századforduló táján a Csallóközben még használták a szakirodalomból párnak, morzsoltkának stb. nevezett *sütnyivalót*. Készítéskor komlóvirág főzetével korpát keverték össze, lisztet hozzáadva kis darabkákból megszáritva szellős helyen több hétig tárolták. Kenyérsütéskor meleg vízben megáztatták, és *csíkmákszűrőn* (tésztaszűrő) átszűrve kovásztak vele. Később az ún. *savanyútésztával* tették meg a kovászt, amit előző sütés alkalmával a dagasztóteknőből vakartak össze. Úgynevezett vándorkovász használatára utaló adatot nem találtam.

Már utaltam rá, hogy kenyérlisztnak a búza, ill. rozs lisztjét használták. Leggyakrabban e kettő 1:1 arányú keverését alkalmazták. Ez az arány Csallóköz északi részén a rozs, déli részén pedig a búza irányába tolódott el. Azok esetében, akik kevés földdel bírtak, a részesaratóként kapott gabonaféle döntötte el a kérdést. A kenyérsütés menete a hagyományoknak megfelelő volt. Az asszonyok este kovásztak, hajnalban pedig bedagasztottak. A tésztát meg-

4 Kardos László 1943. 103.

kelése után kiszakajtották, és a kerek formájú kenyér a kemencében sült ro-pogóssá. A kenyeret a kamrában kenyértartó rácsokon tárolták. Legelterjedtebb változata a gerendához erősített két lé, melyet \cap alakúra hajlított vesszők osztottak rekeszekre. A kenyérsütés gyakorisága a család létszámától és a ke-mence nagyságától függött, általában hetente vagy kéthetente történt. Egy főre heti 4 kg kenyeret számítottak. A hatvanas évektől házi kenyérsütés csak ritkán fordul elő.

A paraszti gazdaságokban az egy személyre szánt gabonamennyiségből bő-ven jutott tésztaételekre is, melyek alapanyaga a búzaliszt. A rozsliszt kevés sikértartalma miatt erre a célra alkalmatlan volt, árpalisztnek ilyen jellegű fel-használására pedig csak szórványos adataink vannak. Heti három alkalommal készítették főtt vagy sült tésztát. A sóval, vízzel, tojással összegyúrt tésztát kockákra (*sifli*) vagy vékony csíkokra (*csíkmák*) vágva forró vízben kifőzték. Burgonyával, túróval, tejjel, tojással, mákkal, káposztával, lekvárral, darával stb. ízesítve fogyasztották. Hasonlóképpen készült a levestészta, mely lehetett metélt, kocka, csipedő (kézzel a levesbe csipegették), reszelt (reszelő segítsé-gével reszelték a levesbe). Lakodalomban a XX. század elején még csigatésztát használtak levestésztaként. Az egész vidéken elterjedt volt a vízben kifőzött gombóc és *núdli*. További, a nép körében használt elnevezései: *taszigált tészta*, *istenke billéje* stb. Főtt burgonya, só, liszt az alapanyaga. Tölteléke lekvár, nyár végén pedig szilva. Lekvárral töltötték a derelyét, amit *barátfülinek* neveztek. Manapság is gyakran készül. A század elején kedvelték a *táskának* nevezett rétestésztából készült darával, túróval töltött ételt. Az ötvenes évektől már egyáltalán nem készítik.

A kevert főtt tészták közül a múltban a gombócok, *gömbölegek* voltak közkedveltek. Leggyakrabban a kukorica- és lisztgombóc került asztalra, mint egytálétel, ugyanis bezöldségetett levéllel fogyasztották. A nokedli csak az öt-venes évektől terjedt el.

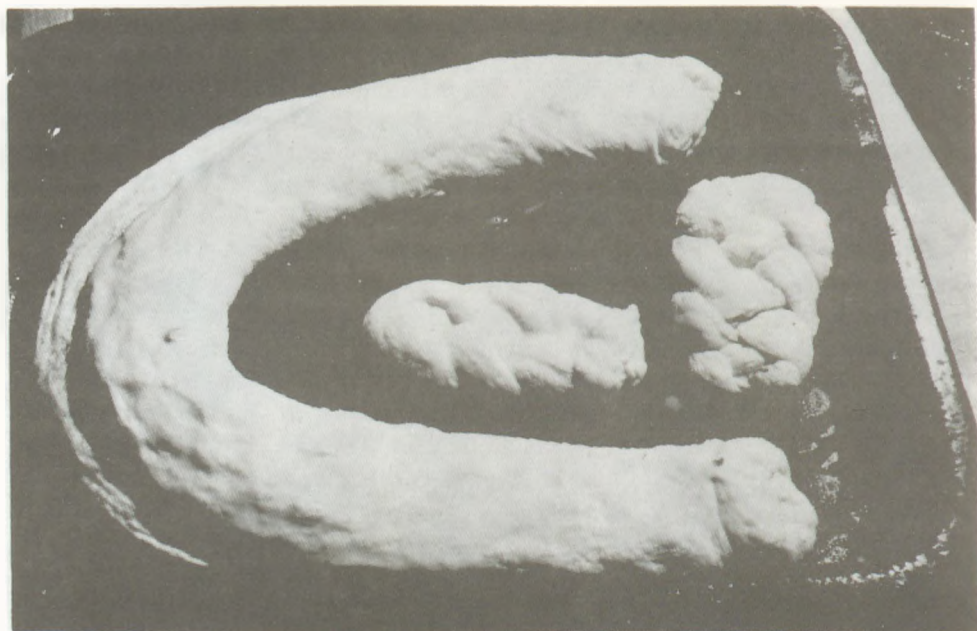
A sült tésztákat felosztjuk kelesztés nélkül készületekre és a fejlettebb ke-lesztett változatokra. Előbbiek legegyszerűbb fajtája az ún. lepénykenyér. A kenyér előfutára volt. A századfordulón már eredeti funkciójában nem készí-tették. A csallóközi népi terminológia keletlennel nevezi. Korábbi előfordulását több adat is alátámasztja. Aratás előtt pl. az első világháború idején árpapo-gácsát sütöttek az aratóknak. Mivel a lepénykenyér neve a dunántúli népi terminológiában pogácsa, valószínű, hogy a múlt században Csallóközben is ismerték, készítették, a háború idején pedig a hiányzó kenyérgabonát pótolták vele. A lepénykenyeret a XVI. századi szakirodalom is pogácsa néven emlegeti. Vizsgált területünkön a pogácsa név átszállt a magasabb fejlettségi szintet kép-viselő élesztővel készített tepertős pogácsára, a pogácsák kelesztés nélkül sültöt változatát, a lepénykenyeret pedig új elnevezéssel, a keletlennel illették. Ugyan-csak kelesztőanyag nélkül készületek a népi értékrendben a finomabb tészták közé sorolt rétesek. A századfordulón már ismertek mint ünnepi ételek. A negyvenes évektől a hétköznapi étrend alkotórészei. A rétest a csallóközi há-ziasszonyok csak az egyik oldaláról göngyöltették fel, ellentétben pl. az Ór-ségből ismert gyakorlattal. Hosszúkás, esetleg patkó alakban meghajlított.

Kulcsos kalács fonás közben (A képek a Csallóközi Múzeum archívumából valók)

Fonott kalács sütés előtt

Töltött kalács és kisebb „puszta” kalácsok

Leggyakrabban a káposztás, tökös, túrós, almás, diós, cseresznyés változatokat készítették.

A sült tészták másik nagy csoportját az erjesztés segítségével élvezhetővé tett tésztafélék alkotják. A 20-as évektől már boltban vásárolt élesztőt használtak Csallóköz falvaiban. *Lepénynek*, *lapítottnak* neveznek minden elnyújtott formában sütésre kerülő erjesztett tésztát. Ha a tésztát összehajtogatva sütötték meg, *hajtován* vagy *kattancs* volt a neve. Ízesítésükre só, paprikát, túrót, tejfölt, *cimetet* (őrölt fahéj) használtak. A *cimet* kifejezés használata a Főtéjra jellemző. A lepényeket és a kenyértésztából készült lángost leggyakrabban kenyérsütés alkalmával sütötték a már meleg kemencében. A kemencék elbontása után villansütőben készülnek. A kalácsok a második világháborúig az ünnepi táplálkozásban kaptak helyet. A gömbölyűre kinyújtott kalácstésztába mák, lekvár, dió került tölteléknek. Összegöngyölve sütötték meg. Gúta környékén *bo-dak* néven ismerték. A *puszta* kalácsot három vagy négy szálból fonták. A töltelék nélkül sült kalácsoknak még két változata van. Az egyik a *Jézuska-kalács*, amit kör alakúra fontak és karácsonyra sütöttek, a másik pedig a lakodalmi *kulcsos* kalács. Kilenc szálból font kerek, lyukacsos kalács ez, amit a násznépnek és a *leselkedőknek* adtak. Ismert az egész Szigetközben, de készül az Észak-Dunántúlon, sőt az Alföldön is. Hasonló tésztából sül a *bukli* vagy *bukta*, aminek lekvár a tölteléke. Kelesztett tészta a karácsony böjtjén fogyasztott mákos *guba* vagy *pompos*. Csallóköz-szerte gyakori tésztaétel a *béles*. A két téglalap alakúra vágott tészta közé tették a tölteléket. A Gúta környékén *káposztástekercs* néven összegöngyöltített változata készült.

A *dorkedlit*, *lábatlant*, palacsintát már ismerték a 20-as években, elterjedése a 60-as évekre tehető. „Palacsintát azelőtt csak ritkán csináltak, mer spórútak a zsírral, liszttel, tojással” – mondta egy idős tárnoki adatközlő. Az önellátó paraszti gazdaságokban ugyanis mindig takarékoskodtak, semmit nem tékoztak el, hogy házat, földet, gazdasági felszerelést vásárolhassanak.

A fentebb leírt ételek valamelyikéből került ki a parasztgazdaságok hétfői, szerdai, pénteki és szombati ebédje. Az évszaktól, a pillanatnyi készletől és ízleléstől függött, melyik változatot részesítette előnyben a gazdasszony. A tésztaételek valamennyi nyersanyagát kitermelték a paraszti gazdaságok, így gyakoriságuk a terület népi táplálkozásában nem meglepő.

A kásák, pépek, kevert lepények a népi táplálkozás archaikusabb rétegéhez tartoztak. Alapanyaguk a gabona lisztjén kívül elsősorban a kukorica és burgonya. Csallóköz egész területén kedvelt ételfélék, fokozatos visszaszorulásuknak a hatvanas évektől vagyunk tanúi. Századunk első évtizedeiben még fontos kásaalapanyag a köles. A *kültüben* (hántoló) *lekopútt* (hántolt) vízben puhára főzött köleskása helyét a harmincas évektől kezdődően a rizskása foglalta el. Hajdinát nem termesztettek, így kása sem készült belőle. Rizs felhasználásával készült a lakodalmi kása, a *rizskó*, amit szesszel leöntve tálaltak. A leggyakoribb a *kukorica-* és *krumplikása* volt. Tejtermékkel, hagymás zsírral ízesítették. A vízzel főtt pépek megnevezésére a Csallóközben a *gánci* kifejezést használták. Kedvelték a *kukorica-*, *krumpli-*, *köles-* és *daragáncit*. *Kukoricagánci* készítésekor vízben megfőzték a kukoricakását, majd búzaliszttel besűrítették. A masszát kizsírított edénybe szaggatták. Hasonlóan készül a *krumpligánci* is. Ízesítésükre aszalt gyümölcsöt vagy zsírt használtak. A csallóközi népi konyhának kedvelt eledele a sterc vagy helyi terminológiával *isterc*, mely nyugat felől érkező terjedt el a Kisalföld általunk vizsgált részén. Készítésekor a búzalisztet megpirították, majd forró zsírral, vízzel leöntötték, azaz porhanyósították. Az egész vidéken ismerték a *lisztistercet*, *krumpliistercet*, *babosistercet*. Ízesítésük tejtermékkel történt.

A kevert lepények közé tartozik a kóttés, görhöny, málé. A XX. század első felében készítésük általános. Utána málét már egyáltalán nem sütöttek, görhöny és kóttés szórványosan még ma is készül. A málé készítésekor a kukoricaliszt forrázás hatására történő fermentálódását, megédesedését használták ki. A vízzel leöntött kukoricalisztet néhány napig állni hagyták, hogy *mégcsípősodjon* (összeérjen), majd a masszát káposztalevelekre helyezve kemencében sütötték. Ismertek néhány csípős málésütőmondókát is: pl. málé, málé, édes légy, mint a p...m olyan légy. A málélepények több napig élvezhetőek voltak. A századfordulón karácsonyra édesség helyett sütötték, és fonókban fogyasztották az asszonyok. A görhöny alapanyaga tejjel leforrázott kukoricaliszt, amihez cukrot és zsírt adnak a sütés előtt. Kockákra vágva fogyasztották. A hús-vétot megelőző nagybőjt hagyományos eledele a csíramálé. A Kisalföldön, így a Csallóközben is, kóttés, a Garam és Ipoly mentén biracs, az Alföldön csíramálé, a Dunántúl északi felén csiripiszli a népi neve. Gyakran összefogtak a szomszédok, rokonok, így készítésekor csak egy kemencét kellett felfűteni. Az asszonyok búza- és rozsszemeket csíráztattak, vigyázva arra, nehogy a csíra megzöldüljön, mert akkor fűzű lett az étel. A legtöbb édesség a rózsaszín

A kőtéshez csráztatott gabona

Kőtés sütés előtti a nádszálakkal

csírájában van. A kicsírázott magvakat régebben mozsárban törték össze, később húsdarálón darálták le. Kenyérliszt hozzáadásával készült el a massa, amit cseréplábasba öntöttek. Hogy az edényből ki ne fusson, nádszalakat helyeztek a masszába. A kötés gazdag vitaminforrás. A-, B-, D- és E-vitamint, fehérjét, cukrot és számos mikroelemet tartalmaz. A kásák, pépek, kevert lepények a téli időszak ételei, melegben ugyanis a kukoricaliszt gyorsan megromlik. Azt, hogy némelyek máig fennmaradtak, azoknak a főzés-, ill. sütéstechnikai eljárásoknak köszönhetjük, melyeket képes volt a paraszti konyha az új nyersanyagokra alkalmazni.

Csalóköz területén néhány kivételtől eltekintve – pl. Gúta és néhány gyümölcsössel rendelkező falu – századunk elején kevés volt a gyümölcsfa. Így gútai gyümölcsárusoktól vásároltak, ill. szlovák vándorkereskedőktől gabonáért cseréltek gyümölcsöt a gazdasszonyok, ha aszalni vagy lekvárt főzni szándékoztak. Az aszalás ősi tartósítási mód, hatására a gyümölcs elveszti nedvességtartalmát. A szilvát kenyérsütés után kemencében aszalták. A körtét és az almát általában gerezdekre vágva a napon szárították meg. A gyümölcsstartósítás másik módja a lekvárfőzés. Századunk első felében elsősorban szilvalekvárt készítettek, amit nagy vasfazékban (*katlany*) főztek meg. Gútán, ahol öttagú család kb. 60 kg lekvárt fogyasztott évente, a lekvárfőzés késő éjszakáig eltartó művelet volt. Egy 1 q szilvából kb. 30 kg lekvár lett. Tésztára, lepényre, gombócba, dereglyébe, kalácsba tették vagy kenyérre kenve fogyasztották. A lekvárt cserépfazekokban tárolták. A befőzés újabb tartósító eljárás a népi konyhán. A második világháborúig csak uborkát és paradicsomot *tettek el* (főztek be). A befőttesüvegeket *pergamén* papírral kötötték le. Gútán és környékén minden tilalom ellenére rendszeresen főztek pálinkát szilvából, szederből, rozból, körtéből.

A zöldségtermesztés a gazdasszony teendői közé tartozott a paraszti gazdaságokban. Sárgarépat, petrezselymet, vörös- és fokhagymát, uborkát, sóskát, spenótot, paradicsomot, cukorborsót, káposztát, kelt, a 20-as évektől paprikát, továbbá néhány fűszernövényt termeltek. Étélizésítésre főleg a házilag megtermelt fűszereket és pirospaprikát használták. A megtermelt káposzta nagy részét savanyítással tartósították. Egy öttagú család számára 100 l-es hordóban savanyították. A hordóba tettek egész káposztafejeket is, ezekből készült a *takart* (töltött káposzta).

A fentebb felsorolt zöldségfélék, vetemények főzelék- és levesalapanyagként kerültek asztalra. Főétkezéshez naponta készült leves. Egyformán kedvelték a rántással, ill. habarással sűrített leveseket. Ha a gazdaságban éppen több volt a tej, tejföl, akkor behabarták a levest. A bőjti időszakban szintén gyakoribbak a habarásos változatok. Nyáron sűrűbben főit rántásos leves. Ebben az időszakban friss zöldségből főztek cukorborsó-, zöldbab-, burgonya- és zöldségleveket. Bab és borsó hetente két alkalommal is asztalra került. Télen káposztás, köménymagos, szárazbabos, burgonyás és aszalt gyümölcsös levesek készítésére került sor. Vasárnaponként télen füstölt húsból, nyáron friss húsból készült az ünnepi ebéd első fogása. Főzeléket hetente kétszer főztek. A kedd és csütörtök voltak az ún. főzelékes napok. Télen szárazbabból és burgonyából készült a legtöbb főzelék, ill. székelykáposztát, paradicsomos káposztát főztek. Ilyenkor fogyasztották az aszalt 399333gyümölcsből készült főzelékeket is. Nyá-

ron gazdagabb volt a választék: tök, kel, cukorborsó, bab, sóska, spenót, paradicsom, néhány friss gyümölcsféle szolgáltatva a főzelékek alapanyagát. A népi terminológiában a 20. század elején mártó vagy szósz volt a főzelék neve. A főzelékeket habarással sűrítették. Néhány esetben találtunk csak adatot arra, hogy habarás előtt rántást is készítettek a főzelékre.

Eddig áttekintettük az önellátó paraszti gazdaságok által kitermelt javak közül a növényi eredetű anyagokat, feldolgozásukat és felhasználásukat. Tegyük ugyanezt az állati eredetű anyagokkal.

Az állati eredetű anyagok a népi táplálkozásban

A XX. század első évtizedeiben Csallóköz állattartása már belterjesnek nevezhető. A kezes ill. félszilaj tartás figyelhető meg. Említést érdemel a Duna mellett fekvő néhány község (Doborgaz, Vajka, Bodak stb.), ahol egészen a negyvenes évekig kora tavasztól késő őszig a Duna szigetein tartózkodtak a közbirtokossági csordák. Az állatállomány gerincét a szarvasmarhák, lovak, sertések és szárnyasok alkották. A tehenet a kevésbé tehető gazdákon kívül senki nem igazta. Ez a tény a tejhaszonvétel szempontjából fontos. A sertések szaporulatából fedezték saját hússzükségletük tetemes részét, a felesleget pedig értékesítették. A baromfiaknak is csak egy részét használták fel a család élelmezésére, a többit eladták, csakúgy, mint a tojáshaszon nagy részét. A termelés és fogyasztás vizsgálatakor éppen ezért nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes termények piaci ill. más formában történő értékesítését sem. Lássunk néhány példát. Egyéves csikóért az I. Köztársaság idején 1000 K-t adtak. A harmincas években kétéves borjút 1500 K-ért, hízósertést 500–600 K-ért lehetett eladni. Ugyanekkor egy ökör ára 3000 K, magyarok alatt (1938–1945) pedig 600–700 P volt. Egy jól kitömött liba 50 K, négy kg-os kacsa 30 K, csirkének darabja nyáron 8, egyébként 10 K-ba került. A baromfiak eladásából fedezték az apróbb kiadásokat a háztartásban, az ebből származó pénzüsszeggel a gazdaszony rendelkezett. A gabonából és az állatok eladásából származó pénzüsszeget a gazda kezelte. Amelyik gazdaságban adottak voltak a feltételek, igyekeztek sok állatot tartani, mert így több haszonra tehettek szert. „Borjúra gazdákodtunk még malacra” – mondja Hurton J. macházi adatközlő. Egy közepes parasztgazdaságban (Kósa R. gazdasága) volt két tehén, két ökör, egy ló, két anyadisznó, kb. harminc tyúk kakással. Évente 70–100 csirkét neveltek fel, ennek kb. felét értékesítették. Az anyadisznó évente kétszer malacozott, alkalmanként 6–12 malacot. Kettőt felneveltek és levágtak, a többit eladták. A két tehén utáni évi két kisborjút is felnevelték, majd értékesítették. A XX. század során a szarvasmarha-állomány szimentáli ill. piros-tarka volt. Magyar fajta századunk első évtizedeit leszámítva nem volt. A tehenek tejhozama mélyen a mai értékek alatt maradt. Egy tehén átlag öt-tíz l tejet adott naponta. Ez a mennyiség elegendő volt egy öttagú család számára. Ahol több volt a tej és tejtermék, a felesleget értékesítették. Egy l tejfől lett hat l tejből. Ez a tej zsírtartalmától, a takarmány mennyiségétől és milyenségétől és attól függött, hogy borjazás előtt vagy után van-e a tehén. Másfél l tejfelből kb. fél

kg vajat lehetett *kiköpülni*. Erre a műveletre fából készült köpülőkből került sor. Egy kg túrót az asszonyok kb. hat l aludttejéből tudtak *kihevítényyi*. A terület nagy részén az I. Köztársaság idejében tejgyűjtő helyek létesültek, ahol a tejelesleget naponta felvásárolták. A tejtermékekkel a közeli városok piacára jártak az asszonyok, ahol gyakran saját vevőkörük alakult ki.

Vizsgált területünkön reggelire forralt tejet, tejeskávét fogyasztottak. A kávé pirított, darált árpából, rozsból vagy *cigóriából* készült. Az aludttejet különösen nyáron kedvelték, mert oltotta a szomjúságot. A tejtermékek felhasználása széles körű, szerepük jelentős a terület népi táplálkozásában. A vajat kenyérre kenték, böjti időszakban zsírpótlóként használták. A túró és tejfel ételfzesítő vagy töltelék volt. A Csallóközben juhsajt nem volt, mivel a juh-tenyésztés csak néhány nagybirtokra korlátozódott.

A tejtermelést és -fogyasztást összegezve megállapíthatjuk, hogy Csallóközben egy öttagú család tej- és tejtermékszükséglete napi öt-hat l volt.

Keleti Károly 1887-es statisztikai adatai arról tanúskodnak, hogy a történeti Pozsony vármegye húsfogyasztás tekintetében megelőzi Komárom és Győr megyéket. Mai mércével mérve századunk első felében így is nagyon kevés az elfogyasztott hús mennyisége. Manapság szinte naponta kerül húsétel az asztalra, az ötvenes évekig viszont a húsfogyasztás a vasárnapokra és ünnepnapokra korlátozódott. Késő ősszel, télen és kora tavasszal sertéshúst, nyáron csirkehúst, ősszel kacsát, libát ill. csirkét fogyasztottak. A nagyobb községekben a második világháború előtt volt hentes és mészáros. Marhahúst az egyes családok havonta egyszer vagy kétszer vásároltak, alkalmanként kb. fél kg-ot. A sertésenyésztés célja kettős. A szaporulatot eladták, egy-két sertést felhizlalva pedig biztosították a család számára szükséges húsmennyiséget. A XX. század negyvenes éveiben még *zsöndör* (mangalica) *disznót* tartottak a paraszti gazdaságokban, ami zsírsertés volt. Később ezt váltotta fel a *kese* (nyugati fajta), ami viszont már húsertés volt. A sertéseket disznókondákban őrizték. A kondást a közbirtokosság vagy a falu fogadta. A malacokat kilenc-tíz hetes korukban adták el vásáron vagy házaló kereskedőknek. Néhányat (a takarmánymennyiségtől függően) felhizlalva értékesítettek. A harmincas években öt K volt a hízó kilója. A *zsöndör disznót* 100–120 kg-ra hizlalták fel. Leggyakrabban a karácsony előtti időszakban vágták le a sertéseket. Ezt a munkát a család végezte a szomszédok és rokonok segítségével. Az ölü családtag vagy specialista volt. A szakirodalomból kétféle bontási módot ismerünk: az orjára és a karmánádlira történő bontást. A negyvenes évekig területünkön a sertést orjára bontották, vagyis a gerincoszlopot egyben emelték ki. Később hentesek hatására a gerincoszlopot a bontás során kettévágták. Orjára bontáskor a munkamenet a következő: a sertést az ólon kívül lefógták, majd az ölü hosszú késsel megszurta. A pisztoly használata az ötvenes években terjedt el. A vért az asszonyok felfógták, kevés sótt tettek bele, hogy ne alvadjon meg, mert a további feldolgozás során még szükség volt a vérrre. A következő munkafolyamat a *porzsüllés*. Mivel tűzvédelmi okok miatt rendelet tiltotta az udvaron történő perzselést, a sertést *dereglén* (vesszőből font vagy fából készült, létraszerű eszköz) a hátsó udvarba vagy kertbe vitték. A perzselés szalmával történt. Utána visszavitték az udvarba, ahol felbontották. Kivágták a négy lábát, lefejlették a szalonnákat,

kiemelték a gerincoszlopot, a hasüregből eltávolították a belsőségeket. A beleket az asszonyok kimosták, mert abba töltődött a hurka és kolbász. Mivel az egész sertést egyszerre elfogyasztani nem tudták, a hús nagy részét tartósították. A füstölés kezdetéig a húsdarabok sós pácban voltak. Újabb hústartósító eljárás a *lesütés*. A megsütött húst nagy fazékba helyezték és zsírral leöntötték. Így hónapok múltán is fogyasztható volt. A 100–120 kg-os sertésből kb. 40 l zsírt olvasztottak ki. Két sertés levágása után 80 l zsír lett. Nagyobb család számára ez a mennyiség csak úgy volt elegendő, ha az év folyamán olajjal és vajjal pótolták. A négy hasáb szalonnát kenyérral reggelire fogyasztották el, ill. határi munkák alkalmával vittek magukkal belőle a tarisznyában. A vastagbél végét *katinak* nevezték, és ebbe töltötték a présajtot (*préshurka*). A töltelék vasfazékban megfőzött belsőségekből, bőrből és fűszerekből állt. A présajtot ovális alakúra préselték. A legidősebb korosztály *burslinak* nevezi, ami valószínűleg a német Presswurst szóból származik. A hurkába a századelőn és a háborús években rizs helyett kölest tettek. Még manapság is készítik az *abákását* vagy *kúduskását*. Készítésekor *abálébe* kukoricakását, vért és fűszereket tettek, majd sűrű kásával főzték. Tálakba, teknőkebe öntötték. Hideg helyen tárolva akár egy hétig is eltartható volt. Sütés után fogyasztották. Az egész vidéken kedvelték a kocsonyát is. A disznóvágás estéjén disznótort öltek, ahol vendégül látták az ismerősöket, rokonokat. A nagy munka délelőttjén velőt, ebédre húslevest, sült húst, vacsorára disznóölökáposztát fogyasztottak. A közeli rokonoknak, jó ismerősöknek kóstolót vittek, amit azok hasonló alkalomkor viszonztak. Így a tél folyamán gyakrabban jutottak friss húshoz a családok.

A zsírt a század elején fából készült *bödönyben* tárolták. Később elterjedt a zománcozott tárolóedény is. A füstölt húst vesszőből font kasokban védték a kártevőktől. A pazarló háziasszony elől a gazda elzárta a húsos kast, mert a füstölt húsnak tavaszig el kellett tartani. A füstölt húsból leves készült, vagy főzelékbe főzve fogyasztották.

A húszas évektől kezdődően készítik a *takartot* (töltött káposzta). A sertéshúsból készült újabb húsételekkel a csallóközi paraszti konyha a harmincas évektől kezdett megismerni. A bécsi szelet, fasírozott stb. először az ünnepi táplálkozásban jelent meg, később a köznapi táplálkozás részévé vált. R. Stoličná⁵ megállapítása, mely szerint „...Nyugat- és Délnyugat-Szlovákiában sertéshúst fogyasztottak a leggyakrabban...”, vizsgált területünkön is helytálló. A nyári időszakban azonban a baromfi volt a parasztagazdaságok fő húsforrása.

A baromfitartás jellemző az egész területre, csupán mennyiségbeli eltérések mutatkoznak az egyes falvak között. A Duna mellett levő falvakban több volt a liba és kacsa, sőt még arra is van adatunk, hogy a libák a nyári időszakban állandó jelleggel a Duna szigetein tartózkodtak, a gazdasszony járt időnként át hozzájuk, hogy ellenőrizze őket. Általában tíz-húsz liba volt az egyes gazdaságokban. A kislibákat felnevelték, tömték, majd hetivásárokon vagy házaló kereskedőnek eladták. Libasültet csak kivételes alkalmakkor fogyasztottak a paraszti gazdaságokban. A mellesztéssel nyert lúdtoll nagy értéknek számított. A

5 Stoličná, Rastislava 1982. 331.

gazdasszony összegyűjtötte és meghívta ismerőseit tollfosztóba. A szépen mosott és fosztott tollal tömték a dunnákat, vánkosoikat. A jól felhízott kacsáknak hasonló sors jutott. Piacon keltek el, vagy vándorkereskedőhöz kerültek. A népi táplálkozásban a libánál jelentősebb helyet kapott a kacska. Őszi vasárnapok kedvelt eledele volt a *sült kacska*. Csirkéből, tyúkból gyakran száz darab is szaladgált a parasztportákon. A felét eladták a tyúkásznak, a többit húslevesnek, főtt húsnak, paprikáscsirkének készítették el a háziasszonyok, ill. felfrissítették belőlük a tyúkállományt. A *kirántott csibe* a harmincas években terjedt el. A tojás ára az I. Köztársaságban 20 fillér volt. *Tojásszedők* járták a falvakat, fából készült puttonyukba került a felvásárolt tojás. A tojást és szárnyasokat még Bécsbe is elvitték. Ezért arra a csirkére, amelyik elpusztult, sajnálkozva mondták: „no ez má nem megy Bécsbe”. Mivel a téli időszakban a tyúkok keveset tojtak, a nagy- és kisboldogasszony (aug. 15., szept. 8.) között tojt tojásokból tettek el télire. Ezeket *kétasszonyközi* tojásoknak nevezték, és úgy tartották, hogy sokáig épségben maradnak, nem zápnak meg. A tojást papírba csomagolva vagy bemeszelve hűvös helyen szalmából font *kobakban* tárolták. Kevésbé elterjedt módszer volt a tojások lisztbe ágyazása.

Említést érdemel még a nyúl-, galamb- és kecsketartás. A galambot gye-
rekeknek, betegeknek főzték, a nyulat tejelesen készítették el, kisgidát pedig néhány községben, pl. Csákány, húsvétkor fogyasztottak. A vidék táplálkozásának húsban szegény jellege az ötvenes évek után változott meg.

Alkalmi és ünnepi táplálkozás

Századunk első felében a csallóközi emberek ünnepeiket, hétköznapjaikat a hagyományoknak megfelelően alakították. A falusi közösségek hagyománytisztellete a népi táplálkozásban is megmutatkozott. A paraszti gazdaságok alkalmi és ünnepi táplálkozásában azonban egyfajta kettősség figyelhető meg. Míg a szokásokhoz kötődő ünnepek táplálkozása sok régi ételfélét őrzött meg, addig éppen az ünnepi táplálkozásban jelentek meg először az új elemek, ételfélék. Válasszuk ki a jeles napok, életfordulók, nagyobb munkaalkalmak közül néhányat és figyeljük meg, milyen ételek kerültek asztalra.

Az életfordulók ünnepei közül a keresztelő nem rótt komoly anyagi terhet a családra, mert szűk körben ünnepelték (szülők, keresztszülők, bába). Húsleves, csirkepaprikás, kalács vagy rétes volt az ünnepi ebéd. A lakodalmi étrendben megtaláljuk a hagyományos ételeket, de az újak is itt jelentkeznek először. A negyvenes években még volt kása és a jajveszékélő, bekötött kezű szakácsnő fájdalomdíjul megkapta a násznéptől a „kásapénzt”, viszont felszolgálták már tortát és bécsi szeletet. A lakodalmi menü a következő volt: húsleves, főtt hús, ludaskása (rizs, baromfiaprólék), paradicsomfőzelék, sült húsok és édesség. A húsok közül liba-, kacska- vagy sertéssült, hajnalban takartos káposzta volt a leggyakoribb. A húsokkal együtt szolgálták fel a kulcsos kalácsot. Utána rétesek, mákos kalács és szesszel leöntött, lángolva tálalt rizskása került asztalra. A harmincas évektől kezdve sütöttek süteményeket, később tortákat. A

halotti torral az emberi élet végére tettek pontot. A közeli hozzátartozókat, a messziről érkezetteket hívták meg. Sült húst, kalácsot, italt adtak asztalra.

A jeles napok közül fontos a karácsony. Karácsony böjtjén savanyú bablevest, mákos csikmákat, lekváros derelyét vagy mákos gubát fogyasztottak. A bab az aprópénzt, a derelye a nagypénzt jelképezte, így mindenkinek fogyasztani kellett az ételekből, nehogy az elkövetkező időszakban híján legyen a pénznek. A hal mint karácsonyi étel a második világháborút követő években terjedt el. A századfordulón még gyakran sütöttek karácsonyra málét. Karácsony napján sült hús vagy *takart* volt az ebéd. Szilveszter napjára kocsonyát szoktak főzni. Újév napján szárnyast sosem fogyasztottak, mert „a baromfi elkaparja, a disznó meg odatúrja a szerencsét”. A farsangi időszakban többször is sütöttek fánkot és siskát. A húsvétot megelőző nagyböjtben zsíros és húsos ételt egyáltalán nem fogyasztottak. Húsvétkor füstölt sonkát, tojást ettek.

A közösségi munkaalkalmak közül az aratás volt a legjelentősebb. Nehéz, viszonylag hosszan tartó munka volt, ezért igyekeztek laktató ételekkel hozzájárulni sikeres elvégzéséhez. Erre az alkalomra tartalékoltak füstölt húst levesnek, főzelékbe. Gyakran „feláldoztak” egy-egy csirkét is. Az aratók reggelijüket a határban fogyasztották el. Tejeskávét, szalonnát, tojást ettek. Ebédelni délben álltak meg. A hús- és zöldséglevesek után tészták, főzelékek, csirkepaprikás, kalácsok, rétesek váltakoztak. Uzsonnára tejeskávét vagy aludttejet, kenyeret fogyasztottak. Szomjukat a cserépkorsóban ill. *vatalében* (fából készült hordócska) tárolt vízzel oltották. A vacsorát, ami legtöbbször a délben megmaradt étel volt, már otthon fogyasztották el.

Táplálkozási rend

A fentiekben láttuk, milyen ételek készültek ünnepnapokon. A házaszszonynak azonban hétköznapiakon is bizonyos kötöttségeket figyelembe kellett vennie. A hét egyes napjaira ugyanis íratlan szabály határozta meg, hogy mely ételcsoportból válassza ki az asznapi ételt. A hétfő, szerda, péntek és szombat tésztás nap volt, kedden és csütörtökön főzeléket készítettek, vasárnap pedig hús került az asztalra.

A táplálkozásban téli és nyári időszakot különböztetünk meg. A különbség a nyersanyag-felhasználásban, az étkezések számában és idejében mutatkozik meg. Télen a kukorica, burgonya, bab, nyáron a friss zöldség és gyümölcs felhasználása dominált. Télen háromszor étkeztek naponta. Napi kétszeri étkezés csak a század elején fordult elő. Nyáron négyszer ettek, Szt. György-napjától Szt. Mihály-napig ugyanis uzsonnáztak. Télen a korai sötétedés miatt korábban vacsoráztak, így uzsonnára nem volt szükség.

A parasztgazdaságok életére jellemző hagyománytisztelet az étkezési szokásokban is tükröződött. Az étkezés idejére mindenki összegyűlt és közösen költötték el az ételt. Az asztalfőt a családfő foglalta el. Az egyes családtagok a szokott helyükre ültek. Az étkezéseket közös imádkozás vezette be. A tálból először a családfő szedett, majd a férfiak, utánuk pedig a nők következtek. A

gyerekeket édesanyjuk szolgálta ki. Az étkezésre a konyhában került sor, ha az szabadkéményes volt, nagy hidegben a szobában húzódtak.

Vizsgált időszakunkban fából készült kanalat, tálat csak a határban történő étkezéskor használtak. Az evőeszközök (*eszćájg*) rézből készültek fa nyéllal, a tányérok cserépből, bádogból (*pléhtányér*), később porcelánból voltak. A század elején cserépfazékban, öntöttvaslábasban főztek, majd elterjedtek a zománcozott edények. A konyhák falait festett tányérok díszítették, de akasztottak a falra egyéb konyhaeszközöket is (kanáltartó, fődőtartó stb.). Az edények tárolására a *kaszni* szolgált. A konyhai bútorok közé tartozott még az asztal, a székek és a pad. A tüzelőberendezést a kemence és a *rakott sporhelt* alkotta. A harmincas évektől kezdve a szabadkéményeket mászókéményre alakították át, amit *kaminnak* neveztek. A *rakott sporheltet* a negyvenes évektől az ún. *csikósporhelt* váltotta fel.

Dolgozatunk végén röviden összefoglaljuk az eddig leírtakat. Csallóköz önellátó paraszti gazdaságait a termelés és fogyasztás közvetlen kapcsolata jellemezte. Elsősorban azt fogyasztották, amit megtermeltek. Mivel a vidéken mind az állattartásra, mind a földművelésre kedvező feltételek uralkodtak, a két ágazat kiegyenlíttetten fejlődött. A kereskedelmi hálózatból csak szükségleteik elenyésző hányadát elégtették ki. Mindennel, amihez hozzájutottak, amit megtermeltek, takarékosan bántak, felhasználták, ha nem önmaguk és állataik táplálására, akkor valami egyébire. Gondoljunk a kenderre, melynek magvából olajat sajtoltak, de belőle készült a vászon- és ruhanemű is. Abból a zsiradékból, melyet már élelemkészítésre nem lehetett felhasználni, szappant főztek. A libák és kacsák húsát felhasználták a táplálkozásban, ill. értékesítésükkel tettek szert némi haszonra, tollukkal derékaljakat, vánkosoakat töltöttek.

Csallóköz népi táplálkozása a XX. század során viszonylag fejlettnak mondható. A század elején már ismert volt valamennyi ma is használt sütési és főzési eljárás. Ehhez hozzájárult Csallóköz kedvező fekvése, a piacok és nagyobb városok közelsége, így a polgári konyha hatása viszonylag korán megfigyelhető a népi táplálkozásban. Vizsgált időszakunkban az új és régi együtt élt a vidék táplálkozásában. Néhány faluban még a nyolcvanas, kilencvenes években is sütöttek *kőtíst*, *görhönyt*, *gáncit*. A népi konyhán újabbnak tartott *takart* pedig már a század elejétől, a rántott húsok, fasfrozott a harmincas, negyvenes évektől készült. Területünkön kedveltek voltak a kukorica és burgonya alapanyagú ételek, és jelentős a térsztafogyasztás. Gyakran készítették a térsztafélék valamennyi változatát. A tejben és tejtermékekben sem volt hiány a csallóközi paraszti konyhán.

A hagyományos önellátó parasztgazdaság az ötvenes években felbomlott. Szövetkezetek alakultak. Lassan megváltozott a falusi emberek életszemlélete, szokásai. Ennek következtében megváltozott, módosult a nyersanyag-felhasználás, egyes ételek háttérbe szorultak, mások előtérbe kerültek, vagyis átalakult a hagyományos népi táplálkozás.

Fehérváryné Nagy Magda

1988 *Parasztagazdaság a XX. század első felében. Gútai példa.* Budapest

Kardos László

1943 *Az Őrség népi táplálkozása.* Budapest

Kisbán Eszter

1960 *Nyersanyag és technika. Pépes ételeink típusai.* Néprajzi Értesítő 42. 5–27.

Kósa László–Filep Antal

1975 *A magyar nép táji, történeti tagolódása.* Budapest

Stoličná, Rastislava

1982 *Vývinové tendencie stravovacieho systému ľudových vrstiev na Slovensku.* Slovenský národopis 30. 327–334.

GYERMEK A NAGYBEREGI CSALÁDBAN

Nagyberegen általános vélemény, hogy gyermek nélkül szomorú az élet. Az emberek sajnálkoznak azokon, akik gyermekáldás nélkül élik le az életüket. *„Akinek nincs, nem is tudja, mi az élet. Azt csak az tudja, akinek gyereke van”* – mondogatják, ha a gyerekekre terelődik a szó.

A lakodalomban a nagyvőfély elbúcsúztatja a menyasszonyt a gondtalan leányélettől, a vőlegényt a legényélettől, a szülők kötelezően megsiratják leányukat, fiukat, mielőtt az elindulna a templomba „esküdni”. A hazatérő násznépet terített asztal várja. Az „ünneplő gyülekezet” legelőször arra emeli poharát, hogy a fiatalok boldogok legyenek és *legyen sok gyerekük*.

A „szakácsnék” különleges töltött káposztát készítenek, kimondottan az „új pár” asztalára. Kilenc apró töltött káposztát (*hüvelykujnyi*) egy nagyobb káposztalevélbe göngyölnek, s így főzik meg. Vacsorakor a vőlegény és a menyasszony elé teszik azzal a kívánsággal, hogy annyi gyerekük legyen. Meg kell enniük, de ma már nem ritkaság, hogy nem fogyasztják el azért, mert nem kívánatos a sok gyerek. Általában kettőt vállalnak a házaspárok. Ritkábban három-négy gyerek is előfordul. Régen még így nyilatkoztak a gyermekáldásról: *„Ha az Isten nyulat adott, bokrot is ad hozzá.”* Manapság azonban elfogadott s hangoztatott vélemény: *„A bolond annyi gyereket csinál, amennyit tud, az okos meg amennyit akar.”*

Általában egyforma örömmel fogadják a fiúgyermeket is, meg a „jánygyermeket” is. A fiúnak az apa örül, hogy lesz segítsége, a lánynak meg az anya örül inkább. *„A jánypulya jobban elboldogul az íjletbe”* – mondogatják. Ha csak fiú van a családban, azt mondják: *„Nem baj, jányt adnak azier.”* Vagyis csak megnősül egyszer, s lányt (asszonyt) hoz a házhoz.

Az újszülöttet igyekeznek felkészülten fogadni. Általában két rendbeli ruhát készítenek. Az első gyereké rendszerint tiszta fehér. Általában két kis sapkát, két vékony reklit és két meleg reklit varrattak. (Volt egy varrónő a családban, s az varrta meg mindenkinek a „gyermekholmit”.) De nem volt szabad nagyon előkészülni, mert nem biztos, hogy „élő vagy nem élő lesz” a születendő gyerek. Ha már megszületett a gyerek, akkor „kivarrták a sapka elején a pántot” (valamilyen mintát hímeztek rá), a fiúknak késsel, a lányoknak rózsaszínnel. Esetleg varrtak színes (egyszínű) anyagból is kissapkát, kisreklit. Pelenkát régi gyoleslepedőből szabtak (meg gatyaszárból). Vettek vagy

csináltak újat is. Ha keresztelni vitték, ezt használták, esetleg, ha orvoskézre került a gyerek, ne kelljen szégyenkezni.

Az újszülöttet jól bepólyálták „pólyapárnába”. Régen egy hónapig még a kezét is lekötötték, hogy egyenes, „sima legyen a keze”. Aztán csak szabadon hagyták, „hadd motolájon”. A pólyapárnát „kocka alakúra”, négyszögletesre varrták, s „megkötős haját” (direkt erre a célra varrt párnahuzatot) húztak rá. Két pólyapárna volt „készletezve”. Egy mintás otthonra, ezen nem látszottak a „pecséték” annyira. Egy másik tiszta fehér, *madériás*, esetleg csipkés fodorral a gyerek feje körül és „megkötőjénél”. Ebben vitték ki a gyereket a faluba, vagy ünnepnapokon ebbe pólyálták. A pólyapárnába kevesebb „talut” (tollat) tettek, mint általában a párnákba, hogy könnyebben lehessen hajlítani a göngyölsnél.

Ha nem volt elég anyatej, a gyereket teával hígított tehéntejjel (tejesteával) itatták.

Nagy ritkán előfordult, hogy nem „rendes” gyerek született, hanem torzszülött. Ezt mindenképpen „Isten verésének” tartották. De ha ikrek születtek, azt is, mert „*egy gyerekkel is baj van, hát még kettővel*”. Az ilyen „csapást” a szülők, olykor az egész család bűnös, helytelen életmódjának tulajdonították. A „burába”, burokban született gyerekről azt tartották, hogy szerencsés lesz az életben. A hetediknek született gyerekről is azt tartották, hogy az életben nem lesz szerencséje.

Az újszülöttet kéthetes korában keresztelték. Addig éjjel nem oltották el a világosságot, hogy „*az ördög meg ne környékezze a gyermeket*”. Ha a gyermek még a keresztelő előtt meghalt, akkor csak „elvéjták, valahova a temetőbe”. Legtöbbször a család valamelyik elhunyt tagja sírjának a közelébe jeltelenül.

Hogy milyen nevet kap az újszülött, azt a szülők közös megegyezés alapján döntötték el. Az elsőszülött fiú legtöbbször az apja nevét örökölte, de általában az éppen divatos nevek közül választottak, s a rövidebb becéző alakjukkal szólították a gyerekeket: Béjci, Karcsi, Józsi, Sanyi, Júcsa, Erzsi, Ircsu, Ilu.

Általában két pár keresztstülőt hívtak (két keresztapát és két keresztanyát), hogy legyen, aki a gyerek sapkáját kibontja és beköti a templomban. A templomba ugyanis csak a nők vihették a gyereket. Testvért, unokatestvért, szomszédot, esetleg barátokat hívtak keresztstülőnek. Állapotos asszony nem vihette „keresztvíz alá” a keresztgyereket, mert akkor valamelyik gyerek meghal. Vagy az, akit keresztelnek, vagy az, aki keresztvíz alá tartja, halva szüli meg a gyereket. Erre még napjainkban is szolgálnak elriasztó példával.

A gyermeket mindig tiszta újba vitték a „keresztvízre”. A ruhát a szülők vették, amely a megszokott darabokból állt. A keresztelés körül nem volt semmilyen más babonás hiedelem, de mielőtt kiléptek a küszöbön, mindig hangosan elmondták: „*Pogányt viszünk, keresztényt hozunk*.” A másik keresztanya pedig hozzátette: „*Elviszünk egy kisdedet, adunk neki nevet*.” A pólyapárnát hófehér csipkéből készült keresztelőtakaróval takarták le, amit újabban „keresztelő-paplannak” is neveznek. Ennek a négyszögletű takarónak a felső anyaga volt csipke, amelynek a négy sarkába ugyanebből a csipkéből kiformált masnit vagy „rózsát” varrtak, s ugyanebből fodrot is varrtak rá. A csipke alá

a gyerek nemétől függően rózsaszín (lánynak) vagy világoskék (fiúnak) anyagot varrtak, melyeket a széleken dolgoztak össze.

Régen, mikor még vasárnaponként két istentisztelet is volt a faluban, a gyerekeket vasárnap délután keresztelték, és a keresztelő ünnepélyes vacsorával fejeződött be. Ez ma is így van, bár most csak délelőtt van istentisztelet, és a „vacsora” már délben megkezdődik.

„Meghoztuk a kisedet, adtunk neki nevet” – mondták a keresztanyák, mikor megérkeztek, visszajöttek a templomból. *„Tartsa meg az Isten a szülők, a keresztszülők örömére!”*

A megkeresztelt gyereket másnap reggelig nem mosdatták, nem öltöztették át, „nem vették le róla a keresztvizet”.

A keresztszülők, a rokonság és mindazok, akik hivatalosak voltak a keresztelőre, ajándékba pénzt adtak, „a járulékot a pólyapárnába dugták”. A szülőknek csak akkor illett onnan az ajándékba kapott pénz kiszedni, amikor már minden vendég hazament. Régen nagy mulatságnak számított egy-egy keresztelő, ahol még zenészek is játszották a talpalávalót. Manapság „diszkóznak” a fiatalok a keresztelőn, s az ajándéknak szánt pénzt borítékban nyújtják át a szülőknek.

Amikor a vendégek elmennek, a gyermeket az édesanyja tisztába teszi, megeteti, lefekteti. A gyermek hat hétig az anyja mellett aludt, addig tartott a „gyermekágy”. A gyermek mellett ettől a naptól kezdve már nem világít semmilyen fényforrás. A rokonok, testvérek közül önként vállalkozó nők „felmosogattak”.

A gyermeket három hónapos koráig minden este fürösztötték. Aztán már csak hetente egyszer, kétszer. A babaápoláshoz szükséges piperecikketek ma már a patikából szerzik be, de az öregebbek emlékezetében még megmaradt, hogy ahon „kipállott”, hintőporként „málélisztet” (tengerilisztet) használtak, az volt a „babpuder”, meg „napraforgóolajjal kengették”. Hogy a „koszmót” eltávolítsák a baba fejéről, fürdetés előtt bekenték disznózsírral vagy „vazelinnel”. Fürdetés után a felázott „koszmót” sűrű rövidfogú fésűvel felkapargatták a fejbőrrel és a fürdővízbe dobálták. A fürdővizet este nem öntötték ki, mert a gyerekek „elviszik a kemenderek az álmát”. *„Ha a víz bennehál a tekenőbe, akkor már nem fog rajta a rossz.”* Reggel is inkább „naplementbe nyugat felé öntötték a folyámba”, a barázdára, hogy jól aludjon a pici gyerek.

Ha „hupulykás” (kiütéses) lett a kicsi bőre, „szíjfüsvízbe meg tejesvízbe firsztették”. De aztán általános lett a „hipermangás” víz (kálium-hipermanganátos).

A „gyermekágyas” asszonynak erősödni kellett, hogy hamarabb munkaképes legyen, ezért a rokonság és a barátnők „enni vittek” neki. Ma már csak egy csokor virágot, egy üveg italt, esetleg „egy tortát vagy kirántott húst” visznek a látogatók. A pici gyereket minden alkalommal szívesen megmutatják, hisz „azért jöttek, hogy megnézzék”. A látogatót megkínálják abból, amit mások vittek, sőt még kóstolót is pakoltak a gyereke részére.

A keresztelést követő hétköznapiakat és ünnepnapokat már a felnőttek között töltötte a gyermek. Hat hónapos koráig „babakosztón” volt, de azután azt evett, amit a felnőttek.

A pólyás korú gyerekek csitítgatására a felnőttek a ringatáson és a „cumin” kívül mást nem használtak. De még emlékeznek, hogy a „régii öregek” vászonba, „tilba” (gézbe) cukrot kötöttek, azt forró vízbe mártották, amitől a cukor kicsit megolvadt, s az anyagon átszivárgott édes íze. Ezt adták a gyerekek szájába, amit azok kedvteléssel nyalogattak. Ez lefoglalta őket és csendben maradtak.

Hat hét után már bölcsőben aludt a gyerek. Ha sokat sírt, köménymagos teával itatták, hogy „ne bántsa a szél”. Ha „ment a hasa”, „tőgyfagyókeret” vagy „lúsóskaberkét” főztek teának. Ha csuklott a baba, anyatejet vagy teát cseppentettek a szájába. De az anyáknak nem sok idejük volt gyermekük dédelgetésére. Ezt csak télen tehették meg, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek. Nyáron előfordult, hogy három hónapos korában a gyereket már kivitték a mezőre, mert nem volt más választás. Mindenki a mezőn foglalatostkodott, az anyának is dolgozni kellett. „Ringót, hintót” készítettek a mezőn. Leverték két karót, vagy ha a közelben volt egymáshoz két közel álló fa, ezek közé pokrócot, lepedőt, nagykendőt kötöttek, ebbe beletették a gyereket. A gyerek egész nap ott rugdalózkodott, semmit sem látott, csak az égboltot, s az édesanyját, míg megetette.

Hároméves korára a gyerek már „kinőtt a böcsőből”. Az ilyen korú gyerekeknek a pokrócot már a barázdára terítették, s a gyerek azon „játszogatott”. Több felnőttől hallottam, amint sóhajtván mondogatták: „*A barázdába nőttem fel.*” „*Mi a barázdába is felnőtünk, meg az árokparton.*” A felnőttek egész nap kapáltak a „rákládba” (csákány) a hegyen, de a gyerekeket magukkal vitték a „lázakba” is (hegyoldal, domboldal sővényel, kerítéssel körülhatárolt kaszáló). Miközben a felnőttek dolgoztak, a gyerek a pokrócon ült és használati eszközökkel, edényekkel „játszott”. Ha az anya úgy gondolta, hogy a gyerek előbb megéhezett mint a felnőttek, merített neki egy „tálkába” (alumíniumból készült mélytányér). Leültette a gyereket, az ölébe tette az ennielőt és biztatta: „Egyé.” Egy-két kanállal a szájába tett, ha a gyerek elfogadta, a kezébe adta a kanalat, hogy egyedül egyen. Az első két kanál étel elfogyasztását még figyelemmel kísérte az anya, de a munka legtöbbször nem tűrt halasztást, így magára hagyta az étkező gyereket. Az egyik adatközlőm nevetve mesélte, hogy egy ilyen alkalommal egy „csúszó” jött oda hozzá, és „beleevett” a tányérjába:

„Édesapám má sokallotta, hogy mit katlanolok vele (az ennielővel) annyit, odajött. A csúszó erre é ment. Mondja édesapám édesanyámnak: A jány kosztján meg a csúszó evett. Talán még fé se fogtam, mivót a.”

Ha a gyereket le akarták szoktatni az anyatejéről „elválasztani a csecstű”, rendszerint elvitték valamelyik rokonhoz vagy nagyszülőhöz, vagy az anya ment el néhány napra hazulról, hogy a gyerekeknek „ne legyen kitű kiérni a csecset”.

Ha a gyerek megfázott, otthon a tűzhelyen fedőt vagy ruhát melegítettek, azt rakták a mellére meg a torkára. Ha nagyon köhögött, teát főztek fodormentából vagy *zadóga* (hársfa) virágából, *székfőből*, s ezt itatták a gyerekekkel jó forrón. Éjszakára disznószíros vagy mézes ruhát tettek a mellükre. Ha a torka fáj a gyerekeknek, pálinkás ruhát kötöttek rá, s száraz ruhával még jól körülpólyálták. Ha a füle fáj, libazsírt vagy pincék, régi házak tetején nőtt „fülfű”-nek nevezett, kemény, nedvdús levelű növény levét csavarták ki egy

ruhán (anyagon) keresztül, és azt csepegtették a fülbe. Ha gyulladás lett a szemem, székfűtéát csepegtettek bele, vagy anyatejet fejtek bele.

A kisgyermek ruházatát nyáron a „pendely” képezte, amely nem volt egyéb, mint egy hosszú ujjú, térdig érő vászoning. Hároméves koráig minden gyerek ebben járt. Télen a még nem szobatiszta gyerekekre is nadrágot húztak, amely a „lábaközt nyitott vót”, hogy a gyerek könnyebben elvégezhesse szükségét. Télen ott volt mellette az édesanyja és gondját viselte. Hároméves koruktól a fiúk már nyáron is nadrágban jártak, a lányok meg „kantusba”. A kantus a pendely bonyolultabb változata. A pendelyt ugyanis a lányok tovább hordták fehérenemüként (még az 50-es években is). A kantus színes flanel (*parket*) vagy karton anyagból készült. Szintén térdig ért és hosszú ujjú volt, de a derekára „korcot” csináltak és gumipertlit, rongymadzagot húztak bele. Ezzel derékban összefogták.

A gyerekek haját egyéves korában vágták le először. A lányok haját csak körbevágták s hagyták, hadd nőjön. Amint annyira nőtt, hogy pántlikát lehetett bele kötni, már igyekeztek ezzel is jelezni a gyerek nemét. Amikor a lányok haja már annyira megnőtt, hogy be is fonhatták, „kétágba” fonták. Nyolcvanéves adatközlőm még emlékszik rá, hogy az ő haja „cikuba” volt fonva. Ünnepnapokon a két hajfonatot leengedték a vállukra. A két hajfonat megmaradt ugyan, de szalagot fontak bele, s a végeit 5–10 cm-re szabadon hagyták. Bizony csak mosószappannal mosták a haját, s „naftával” kengették, hogy ne legyen tetves (nafta=petróleum).

A kisgyermek holmiját nem cserélgették össze, mert „elragad az álma”, rosszul fog aludni. Legtöbbször csak így altatgatták: „*Alugy, baba, aludjál, nyuszika is alszik.*” Mikor már evett a nagyokéból, biztatgatták: „*Hám, háam, kapd csak be!*” Öltöztetés közben tréfálkozva figyelmeztették a kicsit: „*Dugi, dugi, Péter bácsi, kendnek hegedülök!*” Hat hónapos korában már körberakták párnákkal, hogy meg tudjon ülni. „*Csücsüjé, csak, csücsüj!*” – mondogatták neki. Mire egyéves lett, már járni tanították: „*Jár a baba, jár, mint a kismadár.*”

Előfordult, hogy a gyerek megijedt, vagy megverődött. Esetleg valaki „megidézte ~ megigézte”. A hiedelem szerint ugyanis vannak olyan emberek, akik szemmel, nézéssel tudnak igézni ~ idézni. A beregi asszonyok szerint „*akit kétszer választanak el csecstű, annak a szeme ver*” vagy igéz. Ha a gyerek nyugtalan volt, nem jól aludt, sokat sírt, „szenesvizet” adtak neki inni. Ezt úgy készítették, hogy a tűzből kivettek három parazsat, s azt egymás után egyenként egy vizet tartalmazó bögrébe dobálták, miközben ezt mondták: „*Az atya, a fiú, a szentlélek Istennek nevében. Ámen!*”

Manapság is készítenek „szenesvizet”, de ehhez nem parazsat, hanem három gyufaszálat használnak. A gyufaszálat egyenként meggyújtják és hagyják, hogy majdnem teljesen elégjenek. Ekkor sorban beledobálják egy vizet tartalmazó pohárba. Ezzel a vízzel a gyereket „megmosdatják”, ami abból áll, hogy a vízzel megkenik az arcát, a két kezét, aztán kilenc cseppet cseppentenek a szájába. Ha a szenesvíz nem segített, a gyereket megöntötték viaszkkal.

Az évestől nagyobb gyereket már nagyobb távolságra is elvitték. Előfordult, hogy a gyereket valaki „nagyon megnézte”, s a gyerek „megverődött”. Ilyenkor kértek az idegentől három hajszálat. A hajszálatokat otthon egy gyufásdobozon

elégették, közben a gyerek arcát föléje tartották és „megfüstölték”. A gyereket ijedéstől is megfüstölték. Ilyenkor a gyerek első haját használták elégetésre, vagy a küszöböl vágtaak egy forgácsot, ezt a „plattetején”, tűzhely tetején elégették, a gyerek arcát föléje tartották, hogy érje a füstje. Ha a gyerekek ijedéstől erős szívdobogása volt, azt mondták rá, hogy „kiverte a nyehésség”. Kipróbált cselekedet volt, hogy kivárták, mikor „rájött a baj”, letépték róla a ruhákat, összegöngyölték, összekötözték, és áthajították a háztetőn. Ettől rendszerint elmúlt a „nyehésség”.

A háromévesnél nagyobb gyerek már szinte önálló életet élt. Egyedül talált magának elfoglaltságot. Mivel a felnőttek kora hajnaltól késő estig dolgoztak, a kisebb gyereket ha volt nagyobb testvér, ő látta el egész nap. Az anya kora reggel kifőzte az enivalót. Megreggelizett a család. A felnőttek vitték magukkal az ebédet a mezőre a „kantliba” (kannában). A gyerekeknek otthon hagyták az asztalon vagy a tűzhelyen az enivalót, s azok akkor ettek, amikor akartak. Legtöbbször egész nap játszottak, de a rájuk bízott kisebb feladatokat is elvégezték a nagyobbak. Például: sepregettek, enni adtak a háziállatoknak. Az egyik adatközlőm jól emlékszik, hogy egész kicsi korában kedvenc játékuk volt, hogy „lovaztak”: „*Megfogytunk a pendelyünköt, oszt lovaztunk, hajtottuk a lovat: Ne-hó-ne!*” A kisebb gyerekek közkedvelt játéka volt még a „Kőj ki, kovász!” Ez a játék abból állt, hogy egy maréknyi, két maréknyi földet vagy port „kupacba”, kis csomóba kapartak. Vízet öntögettek hozzá és kavargatták. Kavargatás közben mondogatták: „*Kőj ki, kovász!*” Addig kavargatták, míg „sárrá nem váltott”. Előfordult, hogy könyökig sárosak voltak, de ezért nem büntették meg őket. Azt mondták: „*Azért van az anyja, hogy kimossa.*” A szülők szívesen fogadták, ha a gyerek „segédkezett”. A lány már 4-5 évesen odaállt az anyja mellé a mosóteknőhöz. Sokat nem segített, de hagyták, hadd „mosson”, igaz, „összelucskolta magát könyökig, de úgy tanult meg”.

Az öt-hatéves gyerek már nagyobb veszélynek volt kitéve. Előfordult, hogy elvágta a kezét. Ilyenkor a füstölt szalonna közepéből vágtaak egy darabot, azt tették a sebre. A méhcsípést vizes ruhával borogatták. A gennyes sebet, kelést tejföllel gyúrt lágy tésztaival gyógyították. A legkellemetlenebb, de elég ritka volt az „ótvár”, amit zsírral kengettek, míg nagy nehezen elmúlt. Ha a gyerek „lisés”, „sömörgős” lett, általánosan elfogadott gyógyszer a „pipamocsok” vagy a „bagósnyal” volt. A pipázó ember „ráköpött”, s ettől elmúlt. Nyáron legtöbbször „mezítláb” jártak. Szaladgálás közben előfordult, hogy „levették a lábujjokat”. Ilyenkor azt mondták, hogy ahol beleütötték: „*Ott a nagyapád piénze.*” Általában, ha valamilyen baleset érte a gyereket, azzal vigasztalták, hogy ahol megsérült, „ott erősebb lesz”.

Ha valamiképpen mégis elvesztették az anyák a gyereküket, szokás volt, hogy a gyerek fejét díszítő koszorúról hazavittek egy virágot (ami rendszerint művirág volt). Ezt a virágot otthon a halott gyerek fényképe mellé vagy a fénykép keretére erősítették, hogy az anya azt lássa. „Ne keresse a gyereket”, jusson eszébe a virágról, hogy a gyerek halott.

Az egészséges gyerek kötelezően szerényen viselkedett. Mindenkit „magázott”, csak a testvéreit és a tőle fiatalabb gyerekeket tegezhetette. A nála tíz

évvel idősebbeket már magáznia kellett. Ha mégis „letegezett” valakit, rászóltak: „*Nem veled járt iskolába! Ne tegezd!*”

A gyerekekhez általában kedvesen beszéltek, de a felnőttek beszélgetésébe nem engedték beleszólni: „*Akkor beszéj, ha kérdeznek.*” Az egyik idős adatközlőm rosszállóan jegyezte meg, hogy ma már a gyerekek azt mondják: „*Mondjad, pulyám, mondjad, az öregnek meg azt, hogy fogja be a száját!*”

A gyerekeknek kedveskedve mondják: „*Egyem a kis szívedet.*” Ha mulasztáson érték, akkor „kikapott”; „poffot kapott”, „elkenték”, megverték vesszővel vagy bottal. Előfordult, hogy komoly verést kapott a „szófogadatlan” gyerek. Legjobb esetben csak rákiabáltak: „*Verjen ki a nyavalya!*” Jellegzetes szólás, még viccelődve is használják: „*A nyavalya vert vóna ki még apádba!*” De az öregek szerint régen a gyerekek szófogadóbbak voltak. „*Most nem szabad rá se csapni, mert eltörik a csontja*” – mondják az öregek a gyerekekről. A gyerekeivel főleg az anya foglalkozott, de ha nem bírt vele, az „*apja vette kézbe*”. Ha a gyerek kezelhetetlennek bizonyult, azt mondták rá, „*ebbü lingár lesz*”, olyan, aki semmirevaló, nem szeret dolgozni.

Ettől függetlenül, ha az apa vagy az anya a városban járt, rendszerint vásárfiát hozott mindegyik gyereknek: cukorkát, pattanmálét (pattogatott kukoricát), sütdőtököt megsütve. A mezőről az apa rendszerint madárlátta kenyeret, szalonnabőrt hozott a gyerekeknek.

Temetésre, virrasztóba, templomba nem vitték a kicsi gyereket. A keresztelőkön azonban együtt ünnepeltek, a felnőttek megmutatták a kicsi gyerekeknek is a „kisbabát”. A lakodalomban csak ott „télbláboltak”. A „menetben” (a menyasszonyt kísérő násznép) sem a szüleikkel mentek, hanem „elől szaladtak, niéztjék a menyasszont”. A legnagyobb egyházi ünnepeken ajándékot kaptak a szülőktől, keresztszülőktől, nagyszülőktől. Karácsonyra cukorkát, díszeket a karácsonyfára, almát, kekszet, diót, amit cernára fűzve szintén a karácsonyfára akasztottak. Gyakran pénzt is ajándékoztak. Húsvétra a keresztszülők a keresztlányuknak tojást, a keresztfiuknak pénzt vagy kölnivizet adtak ajándékba.

A kisgyerekek fokozatosan beilleszkedett a felnőttek életébe. A kezdeti függőséget az édesanyától a fokozatos önállóság váltotta fel. Különösen a húsvét igazán a gyerekek ünnepe. Öröm nézni ma is, amint a „kisfiúk serege” egymásnak adja a kilincset a „lányos házakban”. Még a „pólyás kislányt” is „meglocsolják”. Ez az ünnep jelzi leginkább szokásaival, hogy Nagyberegen a gyerek megbecsült tagja a falu közösségének, gyakran mondják: „*körülöttük forog a világ*”.

GYERMEKJÁTÉKDALOK ÉS MONDÓKÁK A BURGENLANDI ŐRVIDÉKEN

A burgenlandi Őrvidék magyar nyelvszigete 1922-ben szakadt el Nyugat-Dunántúltól. Így természetes, hogy népdalkincse, s annak egyik része, a gyermekjátékdalok és mondókák is az egyetemes magyar népzene dunántúli dialektusával vannak közeli rokonságban.

Az itt élő magyarok őseit Árpád-házi királyaink telepítették ide az ország nyugati határainak védelmére. Nyelvjárásuk, családi neveik arról vallanak, hogy az Őrvidéknek székely határörtelepülésnek kellett lennie. Őrvidék nyelvjárása a régi Csík és Háromszék megye területén élő, legkeletibb székelyekével mutat rokonságot. Olyan jellegzetesen keleti, székely családnevek mint Adorján, Finta, Böcskör, Bod, Orbán, Imreh stb. ma is megtalálhatók az őrvidéki falvakban. Folyóvizeinek nevei is székely eredetre emlékeztetnek. A Rábába ömlő Ösztörmény folyócska eredeti neve Csík volt, s Őriszigetet pedig a Szép patakocska szeli ketté. Ma azonban a nagy földrajzi és időbeli távolság következtében Őrvidék és Székelyföld magyarjai között a különbség már jóval nagyobb a kétségtelen hasonlóságnál.

Az Őrvidékre telepített székelyek szolgálataikért szabadságjogokat, nemeséget kaptak. Nem nemes lakosságot csak Őri-Kisjobbágyin, Vörösváron, Középpulyán, egyes majorokban meg szétszórta lehet találni. Alsó- és Felsőpulyát (ma a három helység Oberpullendorf néven egyesített város, 2047 lakosából 1019 a magyar), Felsőört (ma: Oberwart, 6000 lakosából 2000 a magyar), Alsóört (mintegy ezernyi lakosú, egyetlen magyar közigazgatású nagyközség Unterwart néven), valamint a 160 lelket számláló, közigazgatásilag a teljesen elnémetesedett Rotenturmhoz (Vörösvár) csatolt Őriszigetet kisnemesek utódai lakják. Míg az Ausztriához való csatolás idején mintegy 20 000 lelket számlált a burgenlandi magyarság, 1982-ben már csak 5000-re volt tehető a számuk. Hatvan esztendő alatt 62,8%-át veszítette el az őrvidéki magyarság.

A rohamos, nagyarányú veszteséghez hozzájárult az Anschluss alkalmával a magyar iskolák megszüntetése, s a második világháború után létesült „vasfüggöny”. Mindezek nemcsak a magyarság fogyásához, hanem népi hagyományainak pusztulásához is hozzájárultak, amit még az a körülmény is siettetett, hogy az urbanizáció, a technikai civilizáció itt sokkal előbbre tart, mint más magyar lakta területeken. Népzenenk erejének, szívósságának köszönhető, hogy ilyen körülmények között még napjainkban is lehet élő magyar népzene található ezen a tájon.

A magyar népzene gyűjtése is nagyon megkésve indult el itt az Őrvidéken. Kertész Gyula az MTA megbízásából csak 1957/58-ban kezdte meg a gyűjtőmunkát, melyet Tölly Ernő, a felsőöri járás tanfelügyelője folytatott, meg 1956 után Gaál Károly dr., a bécsi egyetem néprajzi professzora. Spinnstübelieder c. könyvében (München, 1961) főként balladákat találunk. A könyv azonban rég elfogyott, s gyakorlatilag hozzáférhetetlen, kivált a nagyközönség számára. Kívülük még Volly István gyűjtött itt karácsonyi énekeket. Anyagát Karácsonyi és Mária-énekek című könyvében (Bp. 1985) publikálta. Végül Tari Lujza tett Felsőőrön rövid gyűjtőutat. A budapesti rádióban tartott előadásorozatában inkább az MTA Zenetudományi Intézetének archívumában található gyűjtéseket ismertette. A burgenlandi magyar népzene gyűjtés tekintélyes része Ausztriában, Eisenstadtban (Kismarton) található (Landesarchiv des Amtes der Burgenland), meg az Osztrák Tudományos Akadémia bécsi archívumában.

Magam a katalógusok, s az anyag jó részének áttanulmányozása után három ízben, 1977-ben, 1983-ban és 1985-ben végeztem népzenei gyűjtést Őrvidéken, melynek anyagából 1987-ben a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület kiadásában két kötetben jelent meg publikáció Daloló Őrvidék címmel. A kiadásnak elsődleges célja az volt, hogy továbbélésre alkalmas magyar népzenei és szokásanyag kerüljön az Őrvidéki magyarok kezébe, s egyben képet rajzoljon népzenejünk XX. század végi állapotáról.

Mivel a gyűjtők elsősorban a felnőttek dallamkincsét gyűjtötték, nagyobb figyelmet fordítottam a gyermekvilág folklórjának gyűjtésére. 49 énekes játékot, 26 dallam nélküli mondókát sikerült gyűjtenem, s ezekhez hozzávettem az egykori felsőöri református tanító leányának, Vörösmarty Etelkának még a húszas évekből való két játéklejegyzését. E 77 gyermekjátékdalnak és mondókának nem csupán zenei szempontú ismertetésére kívánok szorítkozni, hanem szövegeiket is igyekszem vizsgálat alá venni, miközben rövid pillantást teszek a játékok életére, hátterére.

Az Őrvidéki gyermekjátékdalok hangkészletben, dallamépítkezésben is szorosan kapcsolódnak a nyugat-dunántúli gyermekdalokhoz. Főként slsm dallammagvúak. Az mrd r dallammagvúság szinte teljesen hiányzik belőlük, mrd hangkészletből is csupán a következő két dal épül:

Szabó János (1898)

Alsóór (Untertwart), 1983. B. E.

Csiga-biga, gyere ki, jönnek a ta - tá - rok.

Malom alá tesznek, Csiga-biga gyere ki!
Ott majd össze - törnek,

Benedekné (1880)
Felsőőr, 1920. V. E.

Éttem, pöttym pitymallára Szál, szál, szómaszál,
Szól a ri-gó rikkantására.

nádi, nádi torkos Pál, tied a lud-to - jás.
/tyuk/

Az első dallamban igaz, súlytalan helyen, felső váltóhang futólagos érintésével az f hang is előfordul, de a lényeges dallamhangok mind hangokból épülnek.

Sok gyermekdalnak nem csupán a magva, kezdete és vég, hanem a teljes dallam is csak ebből a három hangból épül. Pl.:

Söprütánc

Lisztné Ferber Mária (1909)
Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

Kinek nincsen pár-ja, ügye - sen, szorgalmassan.
Keres-sén ma - gá-nak,

Mert ha nem jut né-ki, söprü marad né-ki.

A dallamoknak több mint a fele ilyen. De épülnek dallamok is hangkészletből is.

Dominkovics Ferencné (1909)
Felsőpulya (Oberpullendorf), 1977. B. E.

Bud, bud hova mégy? Lének, fő-nek,

alsó-pu-la-i rétnek.

Az *lsm* hangkészlet aztán kiegészül *d* pentatóniává. Tiszta *d* pentaton dallamot kettőt találtam.

Imrehné Miklós Ida (1905)
Felsőőr (Obertwart), 1985. B. E.

Csen, csen gyü-rü, a-rany - gyü-rü,
Ná - lam van az e-züst - gyü-rü.

Itt csönög, itt pönög, itt add ki!

De sokkal gyakoribb a *d* pentatónia *f* pienhanggal kiegészülve (főként a zárlatokban). Összesen 16 esetben találok ilyen dallamossággal.

Imrehné Miklós Ida (1905) 1985.
Balikó Sándorné (1928) 1983.
Felsőőr (Oberwart), B. E.

Csiga - bi-ga, gyere ki, Ha nem jössz ki
ég a házad i-de - ki.

házad-ból, össze-törlek házas - tól.

Ezeket a dallamokat nem lehet *dúr* hexakord hangsorúaknak tekinteni, mert a súlytalan helyen, átmenő hangként előforduló *f* hang nem pillérhangja a dallamnak. A dallam fontos, építő hangjai őrzik a pentaton örökséget. Ha a teljesen félhang nélküli triton, *lsm*-ből épülő dallamokat, s a két, tiszta *d* pentaton dallamot is ide számítjuk, akkor elmondhatjuk, hogy a burgenlandi magyar gyermekdalok csaknem teljesen ötfokúak. 51 dallamból 44 épül pentaton hangkészletből, méghozzá úgy, hogy ezek túlnyomó többségében, összesen 28 dallamban még pienhangként sem szerepel a kisszekund hangközöt előidéző *f* hang.

Az őrvidéki gyermekjátékoknak nemcsak a dallamaiban, azok építkezésében, hanem szövegeiben is találunk archaikus vonásokat. A Naphívogatónak pl. olyan változatát találtam Óriszigeten, melyben az ősi ételáldozatra való utalás is előfordul.

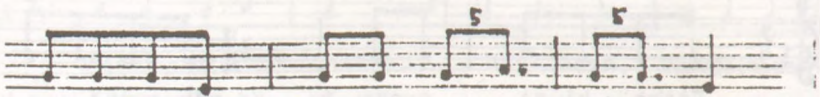
Ilyen naphívogató szöveget eddig Erdélyből, Gazda Klára esztelneki gyűjtéséből ismertem (1. *Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken*, Kriterion, Bukarest, 1980), magam pedig a bükkaljai Sályban tudtam lejegyezni. Nyugat-Dunántúlon semmi nyomát sem találtam. Erről a szövegről mondotta rádiós előadásában Küllős Imola, hogy „Az ilyenyszerű ajándékot – de legalábbis a felajánlást – a hajdani áldozati ajándék leegyszerűsített formájának kell gondolnunk.” (*Küllős Imola: Gyermekmondókáink ősisége*, Kis magyar néprajz a rádióban, Bp. 415–417.) Maga a naphívogató is „ősi varázsló cselekmény, a nap elővarázslása misztériumának játék formájában való továbbélése”. (*Borsai Ilona-Kovács Ágnes: Cinege, cinege, kismadár* Bp. 1975. 60.)

Imreh Ilona (1925)

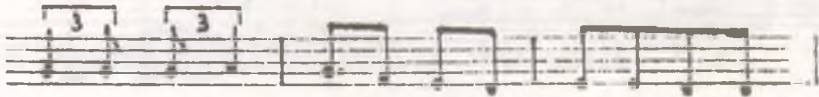
Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

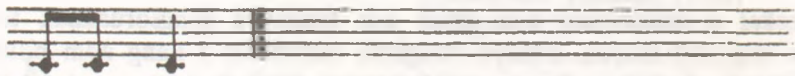
Süss ki, süss ki napocs-ka, ma szitállok,

holnap sütök, egy kis ci-pót szakaj-tok.

Ki-vül be-lül meg-va-ja-zom, azt is te-ne-

ked a - dom.

A Fehér liliomszál alsóöri változatának szöveges mondókája még őrzi a játékhoz kapcsolódó hiedelmet. Valaha úgy tartották, hogy az a leány, aki tavasszal, kivált nagypéntek reggelén folyóvízben megmosdik, az megszépül. S ha hazafelé menet valakinek kötényébe megtörülközik (régén a férfiak is hordtak kötényt), olyan nevű lesz a férje. A tavasi szépfű tisztálkodás rítusának varázserejébe vetett hit a magyarországi Fehér liliomszál játékaink szövegéből már teljesen elkopott, az alsóöri változat azonban még őríz belőle egy kis töredéket: „Szép legyél galambom, ha eljövök érted!” – hangzik éneklés után a „fehér liliomszálhoz” intézett felhívás.

Lisztné Ferber Mária (1909)

Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

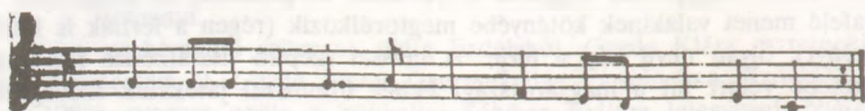
Fehér li-li - om-szál Mosdjál még tē,
 ugorj a Du - ná-ba!

fésül-ködjél még tē, törül-közzél még tē!

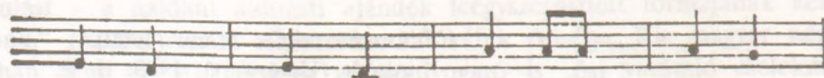
/Beszélve:/ Szép legyél galambom, ha eljövök érted!

Az is archaikus vonás egy gyermekjátékdalban, ha olyan szokásdal dallamának töredéke épül bele, mely azon a helyen a népi gyakorlatból már kiveszett. Órvidéken ma még csak nem is emlékeznek arra, hogy valaha regöltek. Ez azért is különös, mert nem messze, a határ túlsó oldalán, a magyarországi Bucsú tájékán még napjainkban is él a regölés szokása. Ám az egykori felsőöri református tanító leányának, Jóriné Vörösmarty Etelkának még a húszas években történt Kis kacsza fürdik lejegyzése bizonyítja, hogy azelőtt itt is élt a regölés, különben nem kezdődne ez a játék a regölés jellegzetes, Nyugat-Dunántúlra jellemző dallamával. E játéknak szövege is valóságos gyöngyszeme az egyre jobban fogyó, romló, valaha nagyon ősi hagyományokat őrző órvidéki beszédnek.

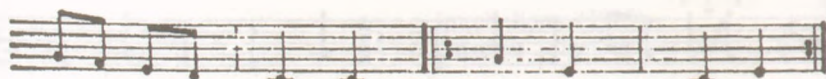
Benedek néni 40 éves iskolatakarító
Felsőőr (Vas megye), 1920. V. E.

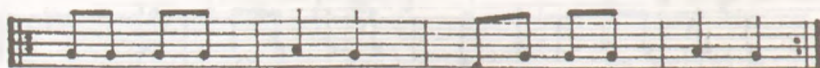
Kis kacsa für-dik fe-ke-tű tó-ba,
Any-jához ké-szül Lengyelor - szág-ba.

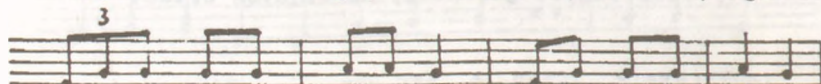
Len-gyel mond-ja: Szép kis mē - nyecs-ke,

őleld, akit sze-retsz! Jezt ő - le-lem,
jezt ked - ve-lem,

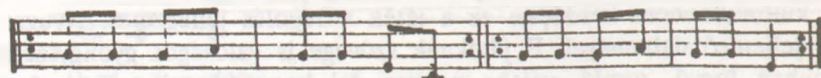
Babám kis kert- jé-be Rózsám adta rózsám
Helyēs kato - ná-ja, szép pari - pá-ja.

Fe-ke-tű fának festékje, fehér galam-bicska.

Fujd még János a sip-ját, É-vám gomb-ja,
Majd megjárjuk a tán-cát! Gom-bo - lag-ja.

Adjon Isten jű kis esőt, Kis erdőbe kis kokas,
Hadd mossa jű mind a kettőt! Nagy erdőbe na' kokas.

Hajdi-ná-nak rip, rop, ki megēszi szity-szoty.

Rendkívül értékesé teszi a gyermekdalok szövegeinek egy részét a bennük található ősi nyelvalakok használata. Pl. a mindenütt ismert Süti, süti kalácsot... kezdetű énekes mondókát így folytatják Óriszigeten: – Téjje, vejje mamánok, sós vízje papánok.

Kristánné Pathy Ida (1921)
Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Sü-ti, sü-ti ka-lá-csot, téj-je, vaj-je

ma-má - nok, sós vízje pa-pá-nok.

A katicabogár Dunántúlról ismert változatos elnevezései: budabácsi, bud, bödebogár, Péterke, Péterke-pátorka (sőt a mátyusföldi Nagymácsédon „csicsubácsi”) itt a gönc, göncöl névvel bővül. Ezeket a katicabogár-röppentőket akkor énekelték, mikor a gyerekek kezük fejére tették a megtalált katicabogarat, s kezükkel addig himbálták, míg el nem repült. A katicabogár-röppentéshez az a hiedelem kapcsolódott, hogy amilyen irányban elrepült a kezükről, a kisleányok arra fognak férjhez menni. Pontosan ezzel a hiedelemmel összekapcsolódva még az Izrev környéki bulgáriai törököknél is megtaláltam a katicabogár-röppentőt. Itt az Órvidéken ez a hiedelem már erősen lekopott róla. Csak az alsó-, felsőóri és óriszigeti változatokban fordul elő némi utalás e hiedelemre (mére van a szeretőd?), a pulyai szövegében már nem is esik szó róla. Az óriszigeti gyerek is már a vásárt keresi a repülés irányában.

Imreh Anna (1906)
Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Göncöl, göncöl mére méssz? Ar-ra van a vá-sár.

Imrehné Miklós Ida (1905)
Felsőór (Oberwart), 1985. B. E.

Gönc, gönc, merre van a szere - tőd?

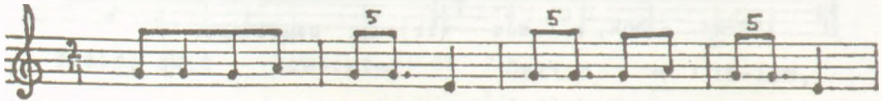
Koós Gézáné Seper Erzsébet (1912)
Alsóór (Unterwart), 1983. B. E.

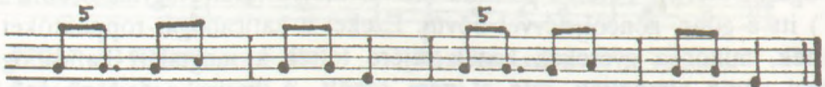
Gönc, gönc, merre van a szeretöm? Szantteleknek, rétnek.

Történelmi emlékre utal az elsőként közölt csigahfvogetó, mely a tatárokkal ijesztgeti a házába bebújt, s onnan kijönni nem akaró csigabigát, vagy a gólya lábát megvágó török gyerek, az alsóóri változatban német gyerek említése.

Kristánné Pathy Ida (1921)
Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Gólya, gólya gi-li-ce, mitől véres a lábod?

Török gyermek megvágta, magyar gyermek gyógyítja.

Liszné Ferber Mária (1909)
Alsóór (Unterwart), 1983. B. E.

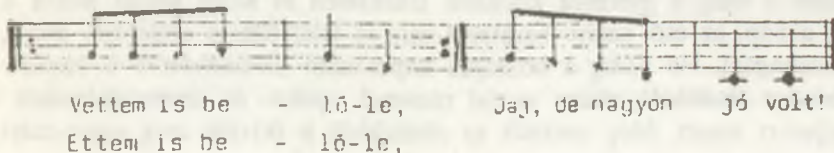
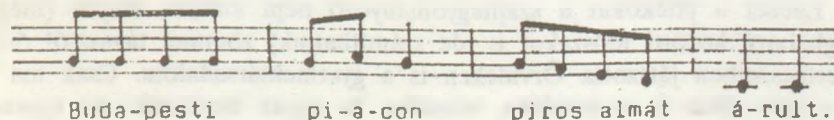
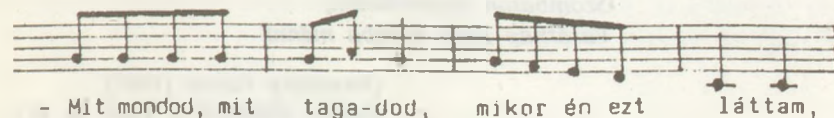
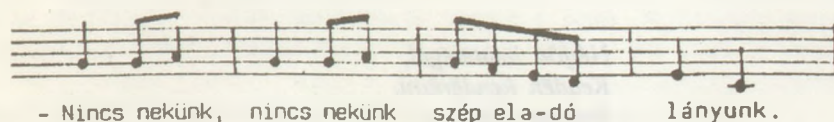
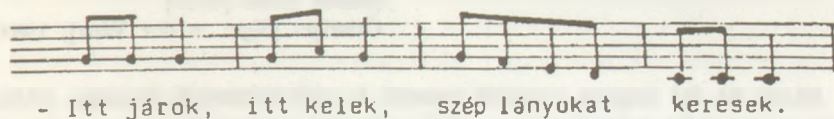
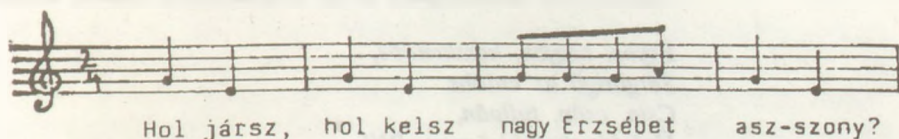
Gó-la, gó-la, gi-li-ce, mitül vérés a lábod?

Német gyerek meglütte, magyar gyerek bekötte.

A „nagy Erzsébet asszony” talán Árpád-házi Szent Erzsébet alakját idézi, akiről több Vas megyei pünkösdőli szövegében is történik említés. Az is lehet, hogy Szent Erzsébet alakját a régi magyar hitvilág Boldogasszony személyébe helyettesítették be. Ilyen változata is bőségesen akad Dunántúlon e kedvelt párválasztós játéknak. Órvidéken három változatban találtam meg. Íme, az egyik.

Wagnerné Imreh Zsófia (1929)
Balikó Sándorné (1928)
Felsőőr (Oberwart), 1983. B. E.

Az énekes gyermekjátékok mellett tekintélyes számban találhatóak Őrvidéken dallam nélküli mondókák, kiolvasók is. Ezek a magyarországi anyagban is előforduló, ismert mondókák változatai, némi helyi ízzel. Pl.:

*Égyedem, bgyedem, tengértánc,
Hajnali sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok égyebet,
Csak égy szelet kényeret.
Hajmát, fodormát,
Nyisd ki ezt a boszorkányt!*

(Koós Gézáné Seper Erzsébet [1912]
Alsóór [Unterwart], 1983. B. E.)

*Égybe, bgybe, keszkenőbe,
Sárgarigó az erdőbe.
Csin, csán, tulipán,
Üzd ki, tüzd ki innen, Pál!*

(Imreh Ilona [1925]
Őrisziget [Siget in der Wart], 1983. B. E.)

Itt-ott az ősi magyar verselés nyomai is előbukkannak bennük. Előírmesek, vagyis az egymást követő szavak első szótagjai csengenek össze, nem a sorvégek.

*Hétfőn henteregni,
Keddén kenderezni.
Szérdán szerezni,
Csütörtökön csöndörögni.
Szombaton szomorkodni,
Vasárnap Isten házába menni.*

(Sterniczky Ferenc [1907]
Felsőór (Oberwart), 1983. B. E.)

Ezeket a játékokat a szájhagyományozó népi kultúra idején (még a két világháború közötti időszakot is ide számíthatjuk) zömmel tavasztól őszig kint a természetben játszotta Őrvidéken is a gyermektársadalom. Csak ma visszük be azokat télen is az óvodába, iskolába, ha ugyan bevisszük. Az egyszemélyes (esetleg egy-két gyermek részvételét igénylő) dalocskákon keresztül tágult ki először a világ a gyermek számára. Éneklésén át közel került hozzá a természet, a nap, az eső, szinte barátjává vált az állatvilág: a csigabiga, gólya, göncöl (katicabogár). Ha pedig a hozzájuk kapcsolódó hiedelmekből is kapott valamit a dalokat átadóktól, akkor az ősi ráolvasó, varázs- és szertartásénekek üzenete is eljutott hozzá. Még ezekből az elemekből is őriztek meg egyet-mást a bur-

genlandi magyar gyermekdalok, szinte az atomkor és elektronika világának küszöbéig, idegen nyelvű, szokású környezettől körülvéve.

Befejezésként Kodály Zoltán 1937-ben leírt gondolatai kívánkoznak ide: „Aki nem játszotta gyermekkorában e játékokat, annyival is kevésbé magyar. Benne a nemzethez tartozás sokágú, bonyolult érzése feltétlenül szegényesebb, hiányosabb. Egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szólás-, hanglejtésforma, dallam: kimaradt lelki életének építőanyagából. A nevelésnek oda kell törekednie, hogy e szó: »magyar vagyok«, minél gazdagabb tartalmat, minél több életet, szint jelentsen mindenkinek egyénileg is, különben vajmi könnyen üres frázissá szárad.” (Énekes játékok. Visszatekintés I. Bp. 1964. 62–63.)

Különös súlya van ezeknek a megszívlelendő gondolatoknak most, a XX. század utolsó évtizedében, itt a burgenlandi Őrvidéken.

FALUCSÚFOLÓK A MURA VIDÉKRŐL

(Szövegelemzés)

A korpusz kiválasztása, a feladat kijelölése

Az összegyűjtött szöveget három Mura vidéki¹ magyar falu (Petesháza, Felsőlakos, Gyertyános) hat adatközlőjétől gyűjtöttem.² Az anyag természetesen nem teljes. Mintaszerű, keresztmetszet a tárgyalt témához.

Mindenütt a következő kérdéscsoportokra próbáltam választ kapni:

1. Mit tudnak a saját falujuk keletkezéséről?
2. Ismernek-e valamilyen történetet a faluval, ill. annak lakóival kapcsolatban?
3. Csúfolják-e a falut, lakóit; csúfolnak-e más közeli falvakat, azok lakóit?

Várható volt tehát, hogy mondák, anekdoták, rigmusok, az adatközlők megfogalmazásával *mesék, történetök* kerüljenek előadásra. A beszélgetéseket diktafonnal rögzítettem, majd a *magyar egyezményes átrással* jegyeztem le, ezáltal kiemelve a nyelv táji sajátosságait, mely az adott közösségben elválaszthatatlan a közlés jelentésétől és stílusától.

Céлом az összegyűjtött szövegek műfajainak és alműfajainak megállapítása. Hogy a besorolás minél pontosabb legyen, a szövegek előfordulását, elterjedését, variálódását, a formációt, a szövegtagolást és a tartalom és mondanivaló összefüggéseit veszem vizsgálat alá.

A szöveg előfordulása, elterjedése

A folklór sajátossága, hogy az idősebb személyek a hagyományőrzőbbek. Ez az állítás az esetek többségére érvényes ugyan, de témánkra nem jellemző, ugyanis már (vagy még?) a tizenévesektől is hallhattunk a *csentei gránátról*, vagy a *petesháziak úszásáról*.

Az idősebbek ismeretanyaga korukból kifolyólag sokkal gazdagabb.

1 Egykor Zala vármegye, alsólendvai járás, ma Szlovénia

2 Lásd: melléklet.

A területi elterjedésnél nincsenek különösebb sajátosságok,³ érvényesek az általános terjedési szabályok, mégpedig: a) A csúfoló szövegeket (ha a falvat csúfolják) a csúfolt falu szomszéd falvaiban feltétlen ismerik, de általában nagyobb területen is elterjedtek.⁴ b) Maga a csúfolt község ill. személy is ismeri, amivel csúfolják. c) Ha újabb történet jelenik meg, nem kizárt, hogy egy idő után eltűnik, vagy csak egy bizonyos behatárolható körben válik ismertté.

Az a) pontból következően egy-egy szövegnek számos variánsa lehet, mert falvanként, tájanként változhat a szereplő neve, egy újabb átruházásnál a falu neve, és minden újabb elmondásnál változik a megfogalmazás, a szövegformáció. Hol bővül, hol hiány keletkezik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy két szövegváltozat sem azonos.

A variálódás

Az előző fejezetben szó esett a szövegek változásáról, változatairól. Hogy szemléltetőbb legyen, mai, de más által gyűjtött variánsokat közlök mutatóba. Az anyagot Horváth Károly:⁵ Csúfolók a Kerka mentén című könyvéből hozom.

Nem a témához tartozik, de mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a szerző sajnos nem jelöli, a csúfolót melyik községben gyűjtötte. Azt megtudjuk, melyik falut mivel csúfolták, de azt már nem, hogy kik. A kritikai megjegyzések közül ez a legfontosabb, a többire nem térek ki.

Saját gyűjtésemből csak a szövegek számát jelölöm, Horváth könyvéből pedig a szövegeit sorszámaival együtt:

Az 1.2.-es szöveg változata a következő:

10. *Állva alszik (fekszik), mint a jakabfai (lakosi) tehen* = a napközben is bóbiskoló, társaságban beszélgetés közben elalvóra mondják.

11. *Állva alszik, mint a Nagy Pista tehenjé* = (A lendvajakabfai Nagy Istvánnak két lassú járású tehene volt. Megkiabálta egyszer az egyik gazda: Te Pista! Ezekkel még holnap délre sem érsz ki a földre. Mire a gazda: Mit csináljak velük, állva alszanak.)

A 2.1. és a 3.2. szövegek változatai:

16. *Átesett, mint a petróci gulás az itatúvállún* = (A gulyás az itatóvályúnál állt, mikor az állatok meglökték, és átesett a vályún.)

3 Nincsen pl. egy vagy több különösen csúfolt vagy csúfoló falu, de megemlítésre méltó (bár a dolgozatból nem derül ki), hogy a hétköznapi életben nagyon is megkülönböztetik a távolabbi falvak ill. falucsoportok, vagy akár nagyobb tájegységek közös másságát (nyelv, szokás, vallás stb. szintjén). Ilyen területi egységek, melyek természetesen kimutathatóan mégis egybetartoznak, azaz elkülönülnek, Mura vidékén a következők: a Mura menti magyar falvak (ahonnan az adatok is vannak), a szomszédos szlovén nyelvű vend falvak, a hetési magyar falvak stb.

4 Ebben az esetben a Szlovén köztársaságban levő Dobronak nagyközségtől délre fekvő összes magyar település, ezen túlmenően az egész magyar nyelvterület, de európai párhuzamokat is találhatunk.

5 Horváth Károly 1992.

17. *Átesett, mint a reszneki asszon a cséplőgépen* = (Az egyik reszneki asszony cséplés idején az egyik asztagról a másikra akart átlépni, de megcsúszott, és a cséplőgép alá esett.)

185. *Kérésztülesett, mint az ikludi asszon a szekérrúdon* = (Egyes zalai községekben a pajtákat a lakóházakkal egybeépítették. A szűk pajtában nem fért el a szekér, a rúdja az udvarra állt ki. Ebben esett el az iklódi asszony.)

A 6.2. szöveg variánsa:

18. *Átiuszták, mint a csenteiek a hajdinát* = (Hajdinavirágzás idején jön le két ember a hegyről. A sötét éjszakában italos fejjel, mikor a hajdinához érnek, azt hiszik, hogy kiöntött a patak. Levetkőznek mezítelenre, ruhájukat, bucskájukat magasan fejük fölött tartva akarnak átkelni a patakon. Mikor négykézláb próbálják a vizet megközelíteni, akkor veszik észre, hogy ez nem víz, hanem a virágzó hajdinatábla.

Egy másik variáció szerint a hajdinatáblán mezítelenül átmentek, majd felöltöztek abban a reményben, hogy átkeltek a patakon. Néhány lépés után azonban belepottyantak a patakba. Megszólal az egyik: Te komám! Én gondoltam, hogy most jön a patak.)

273. *Mégússzák, mint a csenteiek (szombatheliek; kisszigetiek) a hajdinát* = (lásd 18.)

274. *Mégúszták, mint az egyszerű asszonyok* = (lásd 18.)

A 4.2. szöveg variánsa:

394. *Spékulál, mint a csentei gránát* = (A második világháború alatt történt, hogy egy éjszaka a németek is, meg az oroszok is lőtték a falut. Másnap az egyik csentei ember úgy mesélte a munkahelyén: „Ahogy kinézek, látom ám, hogy az egyik gránát megáll a levegőbe, csak pékulál, pékulál, asztán fölrobban.”)

Melyek a levonható tanulságok? Már az általam gyűjtött szövegek között sincs két egyforma, csupán hasonló: az 1.3. és a 4.1., valamint a 2.1. és 3.2., de az első kettőben csak a falu neve, a másik kettőben pedig a szituáció változik. Az alaphelyzet és a csattanó lényege nem. Így a 2.1. és a 3.2. szöveg értelme, azaz a félreértés a nyelvi többértelműségen alapul, mely komikussá teszi a szituációt, míg Horváth gyűjtéséből a 16., 17., és 185. szövegekben nem a nyelvi váltja ki a hallgató reakcióját. Ebben a három csúfolóban csupán tényközlés történik, az alaphelyzet bármikor bárkivel megeshet, de képzeljünk el egy nőszemélyt, ahogy „átesik” a pajtán vagy a cséplőgépen. Ehhez vagy a nőnek kell óriásnak lennie, vagy a pajtának, ill. a cséplőgépnek nagyon kicsinek.

Ha terepszemlét teszünk és megvizsgáljuk a visszaemlékezéssel befogható múltat, a 6.2.-es szöveg tekinthető eredetibbnek a 18., 273. és a 274. sz. szövegekkel szemben (de ezt megfelelő bizonyítékok nélkül nem állíthatjuk), ugyanis megtaláljuk a szőlőhegyet, a közelmúltig jelentős volt a hajdinatermesztés, a Mura többet volt medrén kívül mint medrében stb. Erre vall a 274. sz. szöveg lecsupaszodása, megváltozása is.

A 4.2.-es szöveg hihető bár, de eredetibbnek, gazdagabbnak mutatkozik a 394. csúfoló.

Legtöbbször már nem lehet kibogozni az eredeti szöveget, a helyszínt, csak olyan esetekben, amikor amaz nem ruházható rá más falura vagy személyre. Ilyen lehet az 1.1.-es, a 3.1.-es és az 5.1.-es szöveg.

A formáció

Az összegyűjtött szövegek már az első látásra, külsőre is eltérnek egymástól. Stíláriis szempontból a következő szövegtípusokat állapíthatjuk meg:

1. Eredetmagyarázó szöveg: 1.1.
2. Csak tényközlő szöveg (akár a 4. pont alá is besorolható): 5.1.
3. Mondásszerű szöveg: 1.2., 1.3., 4.1.
4. Mondásszerű szöveg magyarázattal: 2.1., 3.2., 4.2., 5.2., 6.1., 6.2.
5. Falucsúfoló, mondásszerű szöveg nélkül: 5.3.
6. Rigmusba foglalt csúfoló: 3.1.

A szövegtagolás

A szöveg tagolása azért fontos, mert beláthatunk a szövegstruktúra belsejébe, mely számos rejtett információt hordoz számunkra, és könnyebbé teszi a szövegek kategorizálását, csoportokba sorolását.

A szövegnek két megjelenési formája van:

1. vizuális
2. akusztikus.

A vizuális szöveget látjuk, tehát írott, vagy egyéb módon érzékeltetett,⁶ az akusztikus szöveget viszont csak hallhatjuk.⁷ A mi esetünkben ugyan akusztikus szöveg a forrás, de az elemzéshez és egyáltalán a közléshez, bizonyos szabályok szerint írott formába kellett áthelyeznünk. Az írott szöveg a következő elemekből áll össze (kisebttől a nagyobb felé haladva): a) fonéma, b) morféma, c) lexéma, d) szintagma, e) mondat.

A felsoroltakat nyelvészeti kategóriáknak mondhatjuk leginkább, ezért itt nem foglalkozunk velük. Bővebb kifejtésük a szakirodalomban található.⁸ Fontos viszont a mondattagolás és a mondaton túlmutató egységek folklorisztikai vizsgálata.

A mondat összetevői:

6 A látható szöveg több módon csoportosítható: kézirat vagy nyomtatvány, köznyelvi vagy regionális nyelvi vagy tájnyelvi, továbbá megkülönböztethetjük az előfordulás helye szerint (pl.: újságban, könyvben, falon [graffiti], jelzőtáblán, járműn stb.), megkülönböztethetjük a funkciója szerint is (pl.: tudományos szöveg, szórakoztató szöveg, reklámszöveg stb.)

7 Itt is fontos, hogy hol, mikor, milyen célból történik a befogadás.

8 Vö. H. Botyánfy Éva–Horváth Mária–Korompay Klára–D. Mátai Mária 1989.; Petőfi S. János 1988.

e.1.: *A mondategység* nem teljes mondat, csak a mondat egy része, mely rész lehet:

e.1.1.: Egy predikatív mozzanat.

e.1.2.: Egy tagmondat.

e.1.3.: Egy egyszerű mondat.

e.2.: *A mondategész* már fölbontott, és lehet:

e.2.1.: Egyszerű mondat.

e.2.2.: Összetett mondat.

A mondaton túlmutató egység a szöveg. A szöveget a grammatikai egységekből (*a-d*) összeálló mondatrészek és mondategészek képezik: 1. A mondategység.⁹ 2. A mondategész.¹⁰ 3. Az ezekből összeálló mondattömb.¹¹ 4. A bekezdés.¹²

Ezeknek a mikroelemeknek a segítségével nyúlhatunk hozzá a tartalomhoz és fejthetjük ki a mondanivalóját.

A tartalom, a forma és a mondanivaló

Lássuk a szövegeket:

1.1.: A válasz a *Mit tud a falu keletkezéséről?* kérdésre érkezett. Az első mondat elkezd a válasz megadását, etimológiai alapon közelíti a személynevet és a falu nevét: *Peti, Petős – Petősháza*, de nem mondja ki, hogy róla (az említett nevű személyről) nevezték el a falut, inkább a második mondatban hitelesíteni próbálja állítását, meghatározza a helyet és az időt (megfoghatatlanul), egy definiálhatatlan hírforrásra hivatkozva. A helyet logikailag indokolja: *...ott nem vót víz*. Ezzel összekapcsolta a *Peti, Petős* és a *háza-t*. A mozaikot a hallgatónak kell összeraknia, hogy megkapja a *Petősháza-t* (köznyelven *Petesháza*).

1.2. Ebben a közlési formában mondásszerűnek tűnik az egyetlen mondat. Kommentárt, magyarázatot nem tartalmaz. Először is azért maradhatott el, mert mindenki ismerte, és fölöslegessé vált, ezért akire, vagy amikor mondták, metaforikusan fejezték ki az általuk feltételezett igazságot. A „szólásmondást” átvették mások is, akik nem ismerték a magyarázó szöveget. Lehetek ezek a szűkebb közösségen kívüliek (távoli vidék), vagy a fiatalabb nemzedék (tér- vagy időbeli távolság), melyek tagjai ugyan ismerték a mondatot, de a megfelelő alkalomkor nem tudták használni, mert nem tudták, mire irányul annak tárgya. Tehát ezért is elmaradhat a magyarázó szöveg. Voltaképpen miről is szól? Azonnal kiderül, ha megnézzük a fönt ismertetett 10. és 11. falucsúfólót.

9 Megegyezik az e.1.-gyel. Ez a mondatrész kellő környezetben fölfogható szövegnek is.

10 A helyzet ugyanaz, mint a föntivel.

11 Ezt több mondatrész, vagy mondategész képezi.

12 Ez lehet egy vagy több mondattömb.

1.3. Magyarázó részt itt sem találunk. Talán nem is kell, mert az egyetlen mondat egyetlen szavából kiderül (a *se*-ből) min van a hangsúly: a megnevezett helyről még a leghétköznapibb, legártatlanabb és egyben hasznos dolog sem kell.

2.1. A szöveg két bekezdésre, két mondategységre tagolható. Az első bekezdés egyetlen mondat, és mondásszerűen hat. Jelentését csak azok ismerik, akik már hallották a magyarázatot is.

A második bekezdés már több mondategészből álló mondattömb, jellege elbeszélésszerű, magyarázza a szöveg első részét.

Az egész a nyelvi félreértésen alapul.

3.1. A szöveg rigmusba szedett, csúfoló jellegű. A megjelölés nemcsak egy községre irányul, hanem hatra. Az egyes szövegrészek, mondatok csak magyarázatkeréssel fejthetők meg, mert létező, de elmaradt magyarázószövegük nincs.

Valamikor a két Lakosban (Alsó- és Felsőlakos) sok lovasgazda volt, hiszen a lendvai vasútállomásról tovább kellett szállítani Muraszombat felé az árut.

A gyertyánosi *Tó*-nál sok volt a nád, amit különféle célokra használtak föl. Ebből más falvakba is jutott.

Lehet, hogy Kapca utcái a magas vízállás miatt gyakran sárosak voltak, de a *sárképi* mást is takarhat.

A *hossziszoknya Hodiza* és *rövidszoknya Palina* a viselet szerinti elkülönítés, ill. megkülönböztetés gyanúját sugallja. Hogy a két, mindig szlovének lakta falu mi okból került az egykor színtiszta magyar falvak társaságába, nem tudni. Valószínű, hogy a földrajzi közelség, a főút, és a mindennapi kapcsolatok meghatározó tényezők voltak.

3.2. Ez a szöveg a 2.1.-gyel azonos felépítésű.

4.1. A szöveg a 3.1.-gyel azonos, csak a falu neve változik. Még a lényeg is megmarad, hiszen Hosszúfalú után Hetés következik.

4.2. A csúfolót arra mondják, aki valamin sokáig gondolkodik, valamit sokáig fontolgat.

5.1. A két mondatrészből álló szöveg első része tényközlő, csak a beavatók értik. A második rész adja a magyarázatot. Együtt „fekete humornak” fogható fel.

5.2. A történettel a zsugoriságra utalnak. A szöveg itt is két részre oszlik. Az első a formula, a második pedig annak a magyarázata.

5.3. Az emlegetett falu a vasút mellett terül el, ezért nyilvánvaló, hogy más falvakra nem ragadt rá ez a csúfolódás.

A helyszín, tehát a földrajzi hitelesség, még maga a történet is eredeti eseményt sejtet. De behatóbb vizsgálatnál kiderül, hogy a téma más vidékeken is előfordul, sőt, irodalmi feldolgozásban is megtalálható.¹³

6.1. A szöveg ez esetben négy külön részből áll. Az elsőben halljuk a csúfolódást, de a magyarázata csak a második részben következik, mely befejezése és egyben a harmadik része, a csattanó. A negyedik részben magyarázatot kapunk a szójáték adta félreértésre és visszautalást a bevezető formulára.

Fő csúfoló funkciója mellett számos információt tudhatunk meg belőle:

Kiolvashatjuk belőle, hogy a falunak egykor nem volt saját temetője, ezért hol temetkeztek, hol szállították oda a halottat; a Mura kiöntött vize néha szinte Lendváig elárasztott mindent; képet kapunk a tájnyelvről stb.

6.2. Ez a szöveg is két nagyobb egységből tevődik össze: a bevezetőből és a magyarázataból.

*

A fenti elemzéseket figyelembe véve megpróbálom a tárgyalt szövegeket kategorizálni. Mivel egyes szövegek műfaja nehezen meghatározható, többre is beleillő, átfedések keletkeznek. Zömével falucsúfolóval van dolgunk, ez pedig magában is átmeneti műfaj.¹⁴

SZÖVEG	MŰFAJ
1.1.	Nem tartalmaz sem humoros, sem pedig „oktató” elemeket, tehát nem minősül csúfolónak. Szerkezetét tekintve a történeti mondák helynevek magyarázatát adó magyarázatok típusába tartozik.
1.2.	A <i>proverbiumok előzményeinek szóláshasonlat</i> csoportjába sorolható, de az itt hiányzó kiegészítő szöveggörnyezetet figyelembe véve a valódi proverbiumok <i>szólás formájú csúfolók</i> csoportjába sorolható. ¹⁵
1.3.	Szintén a <i>proverbium szólás formájú csúfolók</i> csoportjába tartozik.
2.1.	A tréfás, humoros prózaepikai műfajok körébe tartozik, leginkább az anekdota jellemzői találhatók meg fölépítésében. Első mondata a <i>szólás formájú csúfolók</i> közé is besorolható.
3.1.	Jóllehet csúfoló, de nem nevetető jellegű, ezért tekintettel a verses formájára, a <i>rigmusok</i> közé sorolható.
3.2.	Szerkezetileg és funkcionálisan is megegyezik a 2.1.-es szöveggel.
4.1.	Az 1.3.-mal azonos jellegű.

13 Gárdonyi Géza: Göre-levelek.

14 A magyar folklór. Bp., 1989. 301.

15 Vö. A magyar folklór. Bp., 1989. 284–287.

SZÖVEG	MŰFAJ
4.2.	Falucsfólónak is fölfogható, de közelebb áll az anekdotához.
5.1.	Egyik hagyományos műfajba se sorolható, egyszerű elbeszélése miatt. Se nem humoros, se nem igazán csúfoló, se pedig oktató jellegű. Egyszerű tényközlésnek fogható föl, bár a szöveg első része (= első bekezdés) kódolt, értelmezése rejtett. Szükséges hozzá a második, a magyarázatot adó szövegrész. ¹⁶
5.2.	Az első bekezdés a <i>szólás formájú csúfoló</i> khoz áll közel, de második része miatt az anekdotához sorolandó.
5.3.	Anekdota, ezen belül egyértelműen falucsfóló.
6.1.	A <i>rátóúáda</i> kategóriába illik. Az első bekezdés <i>szólás formájú csúfoló</i> , a második rész akár népköltési anekdota is lehet.
6.2.	Szerkezetében és funkciójában megegyezik a 6.1.-es szöveggel, azzal a különbséggel, hogy itt hiányzik a befejező, a magyarázó rész.

Az összegyűjtött szöveg falvak és adatközlők szerint

1. Gyurica Mária, 1909. r. k., Petesháza 77

1.1.

Vót egy Petős, vagy nem is tudom Peti halász, ő vót itt az első laku. Aszongyák ott vót neki a háza a „dombon”, ott nem vót víz.

1.2.

Szoktyák mondanyi, hogy áva alszik, mind a kótíló.

1.3.

Mégasztán, hogy Hetisbü még macskát se.

2. Vida Ilonka, 1923, r. k., Petesháza 508

2.1.

Mongyák, hogy átesött, mind az egyszerű asszony a pajtán.

Éccé egy asszonyt meghíjtak segittenyi építtényi. Pajtát építöttek. Amiko evé-geztik a munkát, az asszony aszonta: ezön is átestem.

3. Fehér István, 1910, r.k., Felsőlakos 56

3.1.

Lót fogatu két Lakos.

Nádnevelü Gyertyános.

Sárképu Kapca.

Pozsár fogu Kót.

Hossziszoknya Hodiza.

Rövidszoknya Palina.

¹⁶ Legközelebb a 4. csoporthoz áll.

3.2.

Átesött, mind pincei asszony a cséplügépön.

Ez má régön törtint, akko még cséplügéppe csépütek. Mēghijtak ēgy asszonyt is. Asztá amiko evēgeztik a cséplist, aszonta: na, ezön is átestem.

4. Mőd Ferenc, 1905, r. k., Felsőlakos 53

4.1.

Mongyák, hogy Hosszifalu után még macskát sē.

4.2.

Gondukodik, mind a csentei gránát.

Csentebe ēccē valaki talát ēgy gránátot. Ez ollan bomba vót. De nēm robbant fő. Addig játszott, addig játszott vele, még fő nēm robbant. Hát, asztán mēghat.

5. Töt Irén, 1938, r. k., Felsőlakos 93

5.1.

Zsikucba hallottam, ott mongyák, hogy akko van bajj, ha három Feri gyün eccere a házho.

Azér mongyák, mer a papnak is, a kántornak is, meg a halottaskocsisnak is Feri a neve.

5.2.

Föbonthatatlany, mind a hosszifalusi asszony likörösüvege.

Vót ēgy asszony, akihö ha mēntek – vendigök – mindig tētt az asztara ēgy likörösüvegöt, asztán azt monta: mēgkinánálak, de nēm tudom künyittanyi. Mindig azt az üvegöt tētte az asztara.

5.3.

Amiko mēgēpítettik a vasutat Lēndván, mēntek lakosiak szekérre ara, asztá látták a mozdonyt. Aszonta a kocsis: nézzitök, huzza a sparhet a sifonyért.

6. Szarjas István, 1912, r. k., Gyertyános 72

6.1.

Föcsinyállák, mind a gyertyánosiak a hallottyikat.

Gyertyánosba valamiko nem vót temetü. Fö a Szentháromsággho vitték mindig a halottakat etemetnyi. Éccē küöntött a Mura. Akko is valaki mēghat. Ugye, csinyátak neki deszkábu koporsut, abba vittik, kocsin. Ott, ahunn mast a vonatállomás van, a víz ollan méll vót, hogy elérte a koporsu fenekit. Nēm akarták, hogy hát vizes lögyön a halottyik, asztá szót ēggyik:

„Embörök, fő kö csinyányi a halottat!”

Persze, ök csak magasabbra akarták föemenyi. Ezután mongyák, hogy a Gyertyánosiak a halottakat föcsinyállák!

6.2.

Mēgúszták, mind petösháziak a hajdinyát.

Éccē a petösháziak mēntek haza a hēgyrü, asztán be vótak rugva. Hát oda-értek a hajdinyaföldig. Épp virgzott. Éjje vót, tellihód, asztá a hódfénybe világitott. Na – aszongya az eggyik – küöntött a Mura – aszongya – hát át kö úsznyi. Lēvetkülztek, asztán belemēntek a hajdinyába, hogy átusszák.

- H. Botyánfy Éva–Horváth Mária–Korompay Klára–D. Mátai Mária
 1989 Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Budapest. *A fonéma, morféma, lexéma, szintagma, mondat* címszavak.
- Horváth Károly
 1992 Csúfolók a Kerka mentén. In: Lenti Honismereti Füzetek 3., Zalaegerszeg
- Petőfi S. János
 1988 A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. In: Nyelvőr. Budapest. 219–229.
- Voigt Vilmos
 1989 Tréfás és humoros rövid prózaműfajok. In: A magyar folklór. Egyetemi tankönyv. Budapest, 301
 1989 Proverbiumok. In: A magyar folklór. Egyetemi tankönyv. Budapest, 284–287.

A GYERGYÓI HITVILÁG VALLÁSOS ELEMEI

A „Székelyföld Árkádiája”-ként ismert Gyergyót (Erdély) túlzás nélkül nevezhetjük a székely települések egyik legzártabb, földrajzilag legelkülönültebb részének, olyan sajátos néprajzi tájnak, ahol a hétköznapokat kitöltő egyik alapvető tevékenységi forma a földművelés, a termőföldért való küzdelem.

A falvak népének szellemi és lelki életét, gondolkodásmódjának sajátosságait talán a néphit, az ősrégi és újabb elemekből ötvöződött hiedelemvilág tükrözi a legadekvátabb módon. Köztudott, hogy az évszázadok folyamán az emlékezet szűrőjén sok archaikus elem kirostálódott, míg mások vallásos formát és funkciót öltve „kanonizálódtak”. Így foglalták el a kultúrhéroszok helyét a szentek, így lett a vigasznyújtás eszköze a csoda.

A gyergyói települések (Remete, Ditró, Szárhegy, Csomafalva, Tekerőpatak, Alfalu, Újfalu stb.) lakói mély vallásosságuk mellett egy olyan sokszínű, archaikus hitvilágot örökölték át nemzedékről nemzedékre, amelyben a mágikus elemek mellett, megváltozott funkcióval ott található a keresztény vallás elemei is: a ráolvasás mellett, annak hatását mintegy erősítve ott az ima, a szellemek és boszorkányok világában pedig a katolikus szentek.

A gyergyói hiedelemvilág vallásos összetevőit csakúgy, mint az archaikus elemeket* – a teljesség igénye nélkül – öt szempont alapján csoportosítom: ilyen módon a cselekmény, a hiedelemtárgy, a hely, a szereplők és a szöveg szolgál alapul az osztályozáshoz.

1. A cselekmény szintje

a) Kozmogónia

A magyar nép ősi kozmogóniai mítoszai eltűntek a népi emlékezetből, annál nyilvánvalóbb azonban a vallásos elemek megléte, amelyek gyakran együtt jelentkezik az archaikusabb elemekkel, pretudományos elképzelésekkel.

A Föld teremtésével kapcsolatos képzetek egybeesnek a bibliai tanítással: a Földet az Isten teremtette. Ósibbek azok az elképzelések, amelyek szerint a Föld olyan kerek mint egy alma, vízen áll és egy cethal tartja a hátán.

* „A gyergyói hiedelmek archaikus rétege” címmel a Kolozsváron megjelenő Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények című folyóiratban 1987-ben közöltem egy tanulmányt.

A mennyország a csillagokon túli „nagy messzeségben” foglal helyet, a világ vége pedig a remeteiek szerint a Kereszthegyen van, mert onnan minden út csak lefelé vezet.

b) *A munkához fűződő vallásos rítusok*

A munka eredményességének biztosítása éppúgy történhet közvetlen úton, mágikus eljárásokkal mint indirekt módon, vallásos rítusok segítségével. A szántóföldi munka előtti és utáni imával áldást, erőt kérnek Istentől. A vetés elkezdésekor kelet felé fordulva mondják: „Isten, adjál áldást, s az egereknek szájfájást”, vagy „Jézus segíjjen meg” stb. A kalaplevegés, a gonoszelhárító keresztvetés sem maradhat el.

Keresztet vetnek az első kenyérre is, amikor ráteszik a lapátra vagy mielőtt megszegik.

c) *A mindennapi élet egyéb területeihez kapcsolódó vallásos cselekedetek*

A keresztvetés mint univerzális bajelhárító gesztus éppúgy lehet önálló cselekedet (pl. keresztet vetnek a gonosztól való félelmükben) mint összetett, vallási és pogány elemekből álló rítus része (pl. árpalearatási szertartások, vízvetés).

A rend és ellenrend kettősségébe vetett hitet tükrözi a *bal kézzel való keresztvetés gyakorlata*, amely minden valószínűség szerint a nagyobb hatékonyság kedvéért történik. Ha valaki álmában ördöggel, gonosz lélekkel találkozik, bal kézzel keresztet vet és mondja: „Menj el erdőnek ága-bogaira, hagyj békén engem!”

Nagyidő előtt mindig *összehúzzák a harangokat*, amelyet nemcsak a halott túlvilági boldogságának biztosítása céljából alkalmaznak, hanem vihar esetén, elhárító céllal is.

2. *A tárgyak szintje*

a) *Szentelmények*

Az egyházi szentelmények nagy népszerűségének oka bizonyára az, hogy igen közel állnak a pogány mágikus tárgyakhoz.

A *szentelt víz, szentelt barka, szentelt gyertya* elmaradhatatlan kellék nagyidőkor. A ház ajtajába szentelt gyertyával kell kiállni: ez eltávolítja, nem engedi közel a nagyidőt. Az elégetett szentelt „pimpó” (barka) füstje lecsendesíti a vihart, eloszlatja a felhőket: „Nagyüdőkor szentelt vízzel meghintik a házat, szentelt pimpót tesznek a fűtőbe (kályhába).”

A gonoszok, boszorkányok ellenszereként gyakran használják a szentelmények egyik vagy másik fajtáját, gyakran a pogány mágikus cselekmények mellett, mintegy megerősítésképpen. A lidércet szentelt pimpóval űzik el; boszorkányjárásakor, ördögűzéskor az ajtó környékét szentelt vízzel locsolják meg; a *szentelt tömjén* pedig bármilyen gonosz szellemet eltávolít.

Az elmeddült, elapadt tejű tehénről azt állítják, hogy valaki elvitte a tejét. Az ellenakció számtalan változatának egyike a tehén tőgyének szentelt barkával való megfüstölése. A szentelt gyertyának, mint egyik legrégebbi szentelménynek nagy szerepe van a haldokló és a halott mellett. A sok évszázados hagyománynak megfelelően, a haldokló kezébe égő szentelt gyertyát tesznek, majd háromszor körülkerítik vele, elzárva ily módon a gonosz elől. Míg a halott a szobájában van, a lábánál nappal fehér abroszon szentelt gyertyát kell égetni.

b) *A szakrális táj tárgyi elemei*

A szakrális táj fogalmába minden olyan tárgy (tárgyi elem) beletartozik, amely – direkt vagy indirekt módon – valamilyen vallási tartalmú üzenetet közvetít az egyén számára.

A *harang* a templom hatáskörét bővíti azáltal, hogy elhalálozáskor üzenethordozó szerepkörben jelenik meg (értesíti a falut az eseményről), ugyanakkor a halott túlvilági boldogságát is biztosítani kívánja. Vihar esetén teljesen más a funkciója: ilyenkor elhárító céllal szólal meg.

Elriasztó, távol tartó szerepük van a *fakereszteknek*, a *festett keresztnek*. A lovakat járó, a tehenek álmát megzavaró boszorkányok, az embert megnyomó lidércek ellen fakeresztet állítanak egy jól látható helyre; a gyermekágyas anya piros keresztet fest a ház küszöbén belül, hogy a látogatók el ne vigyék a tejét.

Az *olvasó* is hatásos gonoszűző, -elhárító eszköz: a kisgyerek mellén teszik keresztül, esetleg a kezére tekerik rá, más esetben pedig csak egyszerűen mellé helyezik, hogy a „rosszféliek ne üssenek hajza”.

A tudakozó jellegű szerelmi jóslásoknál a tükörben is megjelenhet a jövőbeli, ha a tükör hátánál gyertyát gyújtanak, és *imakönyvet* tesznek a gyertya elé.

3. *A helyek kategóriája*

a) *A templom, mint szakrális központ*

A falu szakrális életében központi helyet foglal el a templom, a templomi berendezés.

A tisztátalannak minősített gyermekágyas asszonynak, mielőtt megjelenne az emberek előtt, el kell mennie a templomba és meg kell kerülnie az *oltárt*. A hat hétig otthon tartózkodó anyának a kútból sem szabad vizet merítenie, amíg a templomba menéssel meg nem tisztul, mert a kút megtelik kukacokkal.

b) *A halál utáni élethez kapcsolódó helyek*

A halottkultusz a népi hiedelemrendszer vallásos elemeinek egy olyan mély rétege, amely csaknem teljes egészében átalakította a túlvilágról alkotott ősi elképzelést. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne maradtak volna fenn nyomok a pogánykori magyar hitvilágból (pl. az oldás analógiás formájának

megfelelően nemcsak a halott kötelékeit oldozzák ki a megkönnyebbülés végett, hanem a halott mellett álló gyermekek cipőit és sapkáit is megoldják).

A *túlvilág* a halottak birodalma; olyan tájék, amelyben az örök káosz az úr, amely mindenben a földi világ torz tükörképe. Ám a Biblia paradicsoma és az örök feltámadás ígérete minduntalan visszatérő motívumként enyhíti ezt a zord képet, átlényegíti a halál önmagában riasztó állapotát.

A vízen való átjutás motívuma az indoeurópai népeknél is megtalálható. A *túlvilágot* a *Jordán vize* választja el az élők világától. Mivel a Jordán vízen való szerencsés átjutás a *túlvilági boldogság* egyik feltétele, nem szabad a halottat mezítláb vagy összekötözött lábbal eltemetni, mert nem tud átkelni a vízen. A halott lábát golyocsba tekerik (ebből készít magának pallót), kezébe pénzt tesznek, hogy legyen mivel fizetnie az átkeléskor.

4. A szereplők

a) Isten, Szentháromság, Jézus, Szűz Mária

A Biblia főszereplői a ráolvasásszerepben használt vallásos szövegekben, valamint a felemás szövegekben – az imádságot megerősítésképpen a ráolvasásszöveg mellé helyezik – jelennek meg a leggyakrabban.

Szántás-vetés idején Istentől, Jézustól kérnek áldást: ígézéskor „Boldog-ságos Szűz Mária legyen vigasztaló”. A nagyidő elhárítása, elvitetése is Isten hatáskörébe tartozik, míg az árpalearató szövegek imával bővített változatában Mária és Jézus segítségét kérik: „oszlasd el erről a betegről ezt a szemet...”

b) Szentek

A szent család köré csoportosuló szentek a ráolvasások transzcendens erői közé tartoznak.

A nagyidő-elhárító szövegek egyik változatában *Szent Ignác prófétához* folyamodnak segítségért: „...vidd el az erdők ága-bogaira...” A Szent György-napi marhakihajítás kísérőszövege: „*Pádovai Szent Antal* örözzön meg a villámcsapástól!”

5. Szövegszint

A mágikus inkantációból kialakult keresztény *ima*, mint az Istenhez való könyörgés eszköze, alkotja a népi hiedelemrendszer vallásos rétegének szöveg-szintjét.

A falu vallásos embere imával kér erőt Istentől a munka eredményes befejezéséhez. A szántóföldi munka előtt és után elmondott fohászt a hagyományos kalaplevegés és kelet felé fordulás gesztusa kíséri.

Az imának gonoszűző szerepe is van: a liba alakban kísértő rossz szellem csak Isten nevének említésekor távozik. Ha valakit éjjel a boszorkányok meglovagolnak, az addig nem tud magához térni, amíg a Jóistenre nem gondol

és el nem mond egy imát. A haldokló melletti imádkozás a halál küszöbén álló ember szenvedéseit könnyíti meg. Az álomban megjelenő elhunyt hozzátartozó kiengesztelésére is az ima a legalkalmasabb: egy szegénynek kell lepényt adni, hogy imádkozzék a halottért.

Az ima a kapcsolatteremtés eszköze, ezért éppúgy kísérheti a közvetett módon ható vallásos rítusokat, mint a közvetlen hatású mágikus eljárásokat. Az utóbbiak esetében a vallásos szöveg gyakran kombinálódik a ráolvasásszövegekkel, néha azonban önállóan, ráolvasás-szerepben is megjelenhet.

NÖVÉNYEKKEL KAPCSOLATOS HIEDELMEK ÉS BABONÁK A SÓVIDÉKEN

A Sóvidék a Görgényi-havasok és a Hargita hegység nyugati lábánál, a Kis-Küküllő felső folyása körül, a Korond-patak, a Juhod, a Sebes és a Szovátavize völgyeiben terül el. E tájegység települései: Alsósófalva (As), Atyha (A), Békástanya (B), Felsősófalva (Fs), Fenyőkút (F), Ilyésmező (I), Kopactanya (Kc), Korond (K), Pálpataka (Pp), Parajd (P), Sóvárad (Sv), Szakadát (Szk), Szováta (Sz) és Vadasmező (V). A lakosság székely, jelentősebb számú más nemzetiségű, mintegy 4–5% csak Szovátán él, akiket az utóbbi két évtizedben telepítettek be. Foglalkozásuk változatos: a földművelés és állattartás mellett sok az erdőmunkás, faipari és más ipari dolgozó (keramikus Korondon), de pl. Szovátán jelentős az értelmiségiek száma is.

Hatszáznál több növényfajra, alfajra, fajtára és kultúrváltozatra vonatkozó etnobotanikai adatot 612 adatközlőtől gyűjtöttem 1968–1979 között. Ebből a gyűjtésből válogattam ki a dolgozat anyagát, elsősorban a humán- és állatgyógyászatra vonatkozó „urusolásokat” (orvoslásokat), de a növényekkel kapcsolatos egyéb hiedelmeket is bemutatok.

A nép természetismeretének részét képezi az etnobotanika, ami interdiszciplináris tudomány; a néprajznak és a botanikának közös kutatási területe, a növényeknek az emberi kultúrában játszott szerepével, alkalmazásuk módjával, a hozzájuk fűződő képzetekkel, szokásokkal foglalkozik. A népi orvoslás is a népi természetismeretnek és a népi hitvilágnak a részeként, magában foglalja a betegségek eredetére, tüneteire és gyógyítására vonatkozó hagyományokat. A népi gyógyászatra jellemző, hogy a tárgyi jelleg mellett elég gyakoriak a misztikumok, babonák, irracionális eljárások. Ennek igen nagy a jelentősége, rendkívül bonyolult, áttekinthetetlen, szövevényes rendszert alkotnak. A babona a racionális gondolkodásmóddal ellentétes, nincs igazságtartalma, nem illeszthető be tapasztalataink rendszerébe, de érzelmi töltése és szubjektív valóságértéke nagy. Segítségével a racionális megismerés értelmezni képes a hiedelem reális tapasztalati alapjait (Buda 1975: 10). A beteget a betegségtől való szabadulás vágya a képtelen gyógymódok alkalmazására is ráveszi.

A régmúlt idők homályába vésző „urusolások” közül sok feledésbe ment, de maradtak fenn napjainkban is ismert, s helyenként még alkalmazott módszerek, eljárások. A szakirodalom nem szentel elég teret a kérdés érdemi elemzésére, sokszor teljesen elutasító a több ezer éves népi tapasztalat sokszor valóban képtelen megállapításaival, módszereivel szemben. Pedig érdemes lenne

azon elgondolkozni, hogy a népi gyógyászatban fennmaradt és ma is alkalmazott babonás gyógymódoknak nem egy esetben kedvező pszichoszomatikus hatása volt és van, mert hittek és hisznek benne! Ezt látszik igazolni a napjainkban egyre jobban kibontakozó orvopszichológia is. Természetesen néprajzi szempontból a népi gyógyászatra és egyebekre vonatkozó valamennyi adat, akár babonás, akár nem, egyformán értékes. Nem elhanyagolható a népi orvoslás hagyományörző jellege sem. Sok régi ismeretet a népi gyógyászat mentett át napjainkig.

A régi „urusok” jószerivel kihaltak, „urusolásaik” lassan teljesen feledésbe mentek, ami néprajzi szempontból nem kis veszteséget jelent. Ez indokolja, hogy népi kultúránk ilyen értékeit próbáljuk megmenteni.

A dolgozat anyagát három csoportra osztva, szócikkszerűen állítottam össze. Címszóként a latin elnevezés áll, ezt követi a hivatalos magyar, majd a népi elnevezés (ez utóbbi mindenütt kiemelve). A népi elnevezés, valamint a növény felhasználásának leírása után feltüntettem a település rövidített nevét, ahonnan az adat származik. Ahol az irodalmi név azonos a népi elnevezéssel, a növény nevét csak egy helyen, mindjárt a latin név után jelöltem.

Embergyógyászat

1. *Allium sativum*: Fokhagyma. Korondon azt tartják a fokhagymáról, hogy hetvenhétféle nyavalya ellen jó. A gilisztás gyerekekkel éhgyomorra fokhagymás tejet itatnak. Fenyőkúton és Korondon ezt úgy alkalmazták, hogy a fokhagymát tejben megfőzték, de más szobában, mint ahol a gilisztás tartózkodott, „me a geleszta reggel tátott szájjal várja az ételt, s ha megérzi a fokhagyma szagját, a száját bécsukja s a kúra nem ér semmit”. Pokolvar (= lépfene, hólyagokkal, daganatokkal járó fájdalmas betegség) ellen a beteg feje körül kilenc meghatározott fokhagymacikkkel egyenként köröztek, mindeniket megköpködték, majd a földre dobták, miközben mondták: „Hetvenhét pokolvar takarodj a földbe, kék, piros, fekete, Uram Jézus szedd ki belőle, vidd el olyan helyre, ahol nem szagat csontokat, szaggasson füveket, fákat, violákat!” Igézés, szemmelverés okozta fejfájás, hasmenés, hasfájás, enyhe rosszullét gyógyítására a „vízvetést” alkalmazták, ahol a fokhagyma nélkülözhetetlen eszköz volt. Az eljárás azzal kezdődött, hogy vízbe bükkfaszenet dobtak, s ha sistergett, azt jelentette, hogy a beteget megigézték. Ekkor három, öt, hét vagy kilenc mogyoró nagyságú széndarabot egy rézseggel kivert nyelű késsel vagy bicskával beletettek egy pohár vízbe, majd ujjbegyüket ebbe belemártva, a beteg homlokára keresztet húztak, közben a feje fölött fokhagymával köröket írtak le és ezt mondták: „Az Atyának, a Fiúnak és Szentléleknek nevében.” Ezután a szenes vízből a beteggel néhány kortyot megittattak, majd a maradék vizet az ajtó sarkába, vagy egy karó tövébe öntötték. Néha a műveletet tréfás versikével fejezték be: „Ha jól fizet, ne fájjon, ha nem fizet, hadd fájjon.” Atyhai változat szerint háromszor három darab izzó szenet vízbe dobtak, miközben mondták: „Elment a boldogságos Szűz Mária szent fiával aratni, találkozott egy zsidó lánnyal, felhajtá fehér fátolyát, halálra ítélte szent fiát. Mondá Szent Péternek, menj

el a Jordán vizéhez, vessél vizet a Jordán vízből az én szent fiannak, Jézusnak az Atyának, a Fiúnak, Szentléleknek nevében, hasogassa a tenger fenekét, az én szent fiannak legyen gyógyíttásokra, ámen.”

2. *Cannabis sativa*: Kender. Hidegrázás ellen kenderből font csepűfonallal a beteget megmérték összevissza, utána a beteg a fonalat összekötötte és elvitte egy halottas házhoz, majd úgy, hogy ne lássa senki, a koporsóba a halott lábához betette. „Ha eltutta vinni, a legtöbbet ért (K)” A sümölcsöt hét vagy kilenc kenderkötővel megbogozták, majd a kötőt az eszterhéj csepegésének a lyukjába tették. „Mire a körő elrothatt, a sümölcsnek is el kellett mújon” (Sv).

3. *Chenopodium botrys*: Rubianka libatop. *Mirha* (B, F, K, P, Pp, Sv, Sz). Sóváraddon tejben megfőzött mirhával mosták le az olyan beteg testét, aki valamit „feljárt”. Ha valaki pl. belelépett a menstruáló nő kiöntött mosdóvizébe, a testén apró kiütések lettek. A „rontás” ellen öntést végeztek úgy, hogy a beteget a házban a mestergerenda alá állították, a megfőzött mirha levébe egy rongyot belemártottak, s az egész testét alulról felfelé bekenték. Utána a rongyot egy keresztútban elásták. Olykor, hogy a hatás biztosabb legyen, a mirha főzetébe egy ezüst koronát és klárisgyöngyöt tettek.

4. *Chenopodium hybridum*: Pokolvar libatop. *Pokolvarlapi* (F, K, Pp, Szk, Sz). „Lapját a fekete színű pokolvaros pattanásra tettük, amejik sokszó elmérgesedik, amikő elvakarják. Rája es szoktak olvasni. A fekete pokolvarlapit a fekete tetejű pokolszökésre, a szökdöső pokolvarlapit a piros tetejűre tettük. A szökdöső pokolvar ojan, hogy ha égyik hejt elmúlik, akkő a másik hejen jó elé” (F, K).

5. *Cinnamomum camphora*: Kámforfa. *Kánfor*. Ezelőtt a népi orvoslásban jelentős szerepe volt. Sóváraddon pl. rekedtség ellen, mint valamilyen amulettet, zsinórra felfűzött kámfordarabot akasztottak a nyakukba. Ezt a módszert elhízáss ellen is alkalmazták.

6. *Cucuroita maxima*: Sütőtök. *Döblec, sütőtök*. Szóvátai recept szerint, aki sok sütőtököt eszik, annak a haja nem szürkül meg.

7. *Daucus carota* ssp. *sativus*: Sárgarépa. *Murok*. Szóvátán régen sárgaság ellen a murkot kifűrták, tettek bele tyúktrágyát, öntöttek rá pálinkát, majd az átfolyt levet itták. Sóváraddon ugyancsak sárgaság ellen a murok főzetét addig itták, amíg egy kifűrt és a beteg vizeletével megtöltött murok kiszáradt. Más recept szerint a beteg a kivájt murokba töltött vizeletet itta.

8. *Juglans regia*: Közönséges dió. *Dijó*. Korondon a „sertéssümölcsöt” (repedezett tetejű sümölcs) diólevéllel, vagy „zöd dióhajjal” (kupaccsal) kenték be. Ez csak akkor volt hatásos, ha közben 9 szál búzaszalmát összefogtak úgy, hogy a csomók (ízék) egymás mellé, egyforma szintre kerüljenek. Amikor harangoztak, felülről számítva az első csomót levágták és eltemették, miközben mondták: „Akkor lássalak meg, amikor a nyakcsigámat.” Tovább is így jártak el, amíg a búzaszálak mind elfogytak.

9. *Phaseolus vulgaris* var. *subcompressus*: Fehér bab. *Fehérfuszujka, fehérpaszuj, fejrűfuszujka, fejrűpaszuj*. Korondon a haragosnak öntést csináltak: „Fuszujkát s egyebeket esszemaszkaráltak, s a haragos háza elé öntötték, s aki belelépett, fejárta, biztos hogy beteg lett.” „Felsősfalán monta Koszta Ágnis

nén, hogy régebb karácson s húsét között nem főztek fuszujkát, hogy az ember testytit ne járja a kelevény.”

10. *Prunus domestica* ssp. *domestica*: Házi szilva. Besztercei szilva. *Hargasmagúszilva*, *horgasmagúszilva*, *besztercejiszilva*. Sárgaság ellen maréknyi szilvát kimagoltak, mindenikbe tettek három-három fejtetűt, majd töltöttek rá negyed liternyi seprőpálinkát úgy, hogy lepje el. Ebből aztán reggelenként éhgyomorra egy-egy szemet megettek. „Mire a szilva elfogyott, a sárgaság es elmúlt” (F, K, Pp).

11. *Prunus spinosa*: Kökény. *Kökén*, *kökénfa*, *kökényfa*, *kökénszilva*, *kükén* (B, F, Pp), *kükénfa* (Pp), *kükénszilva* (Pp). A megigézett beteg gyógyítására a kökénytövist szénné égették, s vizet vetettek vele. A szenet beledobták egy pohár vízbe, megittattak belőle három cseppet, majd a többi vízzel a beteg fejét bekenték.

12. *Raphanus sativus* convar. *niger*: Nyári- és téliretek. *Feketeretek*, *feteke-retek*. Torokfájás ellen Korondon a feketeretket „kisutálták” (kivájták), a kutya „keresetlen fejr ganéját” megtörve és megszitálva mézbe keverték, majd a kivájt retekbe töltötték. Ebből úgy kellett itatni a beteggel, hogy a kutya ganéjáról ne tudjon.

13. *Salix alba*: Fehér fűzfa. *Fejérfűz*, *fejérfűzf*a, *fűzf*a. Torokfájás esetén a beteggel a „cikóból” (= a fűzfa virágvasárnapján megszentelt barkavirágzata) két-három darabot lenyelettek. „Ettől el es múlt a torka” (B).

14. *Secale cereale*: Közönséges rozs. *Rozs*. Parajdon a rozs virágzatából főzött teát gyomorfekély ellen itták. A kúra csak akkor volt hatásos, ha a rozs kalászat (fejét) bal kézzel visszafelé, sárga gyolcsból készített köténybe szedték.

15. *Thymus glabrescens*: Közönséges kakukkfű. *Th. serpillum*: Keskenylevelű kakukkfű. *Vadcsombor*, *vadcsombord*, *vadcsombort*, *kakukkvirág*, *kakukkvirág* (Szk, Sz). Mikor valaki megvarassodott (rühös lett), ótvaros (= bőrbetegség, gennyes pörkösödő hólyagokkal) vagy orbáncos lett, amit ezelőtt „törnyőnek” neveztek, Szent György- és pünkösöd napja között szedett kakukkfű, tavaszi kankalin és tölgyfaújulás főzetében a testét mosta.

16. *Vitis vinifera*: Bortermő szőlő. *Szőllő*. Sárgaság gyógyítására korondi recept szerint egy liter borban kilencféle „töreményt” megfőztek (fokhagyma, szer, szekfű, fahéj, szerecsendió stb.), kilencedik volt a ruhatetű. Az edényt „kenyérfödéllel” lefedték, amikor a főzet kihült, megszürték, majd ebből minden reggel pálinkáspohárnyit megittak. Kísérő és ellenőrző eljárásként egy murkot kifűrtak (amint azt fennebb már láttuk), belevizeltek, és a „cserepes kürtő mellé” felakasztották. „Mikó a bor kifogyott, s a murokból es a vizelet kiszárrt, a beteg es megjött (helyrejött)”.

17. *Zea mays*. Tengeri. *Kukorica*. *Törökbúza*, *kukorica*, *kukurica*. Magas vérnyomás ellen kilenc „törökbúzacsuszát”, vegyesen pirosat és fehéret, másfél liter vízben addig főztek, amíg a víz felére apadt. Ebből reggel éhgyomorra egy pálinkáspohárral ittak (K). Fenyőkúton a torokfájásban szenvedők rongyba tett meleg puliszkát kötöttek a nyakukra.

A fokhagymának az állatorvoslásban is fontos szerepe volt. Amikor borjú született, fokhagymával bekenték az istállót, az ajtót, a „könyökölőt” (= az etetőajtó lappanccsal) és a borjút is. Három napig a házból nem adtak ki senkinek semmit, nehogy a tejet elvigyék, s a borjúnak ne legyen mit szopjon (As). „Ezelőtt a boszorkányok szokták elvinni a tehen tejit, ijenkó a korondi Hegedűs Szócs Márton bához mentek, aki a tejet visszahozta.” A pajtaajtót és a könyökölőt fokhagymával körülkente, a tehen két szarvát cérnával átkötötte, aminek a közepére rákötött egy hosszabb szálát. Ezt a tehen hátán végighúzta, majd mindenütt befokhagymázta. Ezután a gazdával elövetette azt a pokrócot vagy lepedőt, amivel a borjút születéskor kifogták, leterítették a pajta közepére és botokkal elkezdték ütni. Ezalatt aki a kapun legelsőnek bejött, az vitte el a tejet, mert amikor a pokrócot ütötték, az illetőt ütötték, s az érezte is, csak nem lehetett látni. Ilyenkor életre szóló harag kezdődött. „Marcsi bá mikó ment el, hátrahagyta a tehen gazdájának, hogy az állatnak aggyon sarjút, locsát s csihányos szénát, s a té biztosan megjő.”

18. *Anethum graveolens*: Kapor. „Barom puffadása esetén kapormagot, fél maréknyi fenyőmagot, fele annyi köménmagot, égy tojásnyi írósvajat a Nappal szembefójó forrásvízbe fellagymatagítottak, s ebből égy fél kupányit égszerre az állatba bétőtöttek, utánna az udvaron bétakarva megjáratták. Másnap reggel fél liter borba 3 lejre salétromot, s égy kalány írósvajat a szájába bétőtöttek, lagymatag (langyos) vízzel megmosták, szalmacsutakkal megdörzsölték, s jól bétakarva, az udvaron újból meghajtották (F).”

19. *Cornus sanguinea*: Veresgyűrű som. *Gyűrűfa, gúzsfa* (Szk). Fája jó ostornyélnek, de a Sóvidéken erre nem használják, mert azt tartják róla, hogy ha gyűrűfával megütik az állatot, „vérthuggyik”. A régi öregek szerint gyűrűfából járompalcát sem tanácsos csinálni, „e se jó az állatnak” (Sv).

20. *Phallus impudicus*: Szömörceöggomba. *Parancsolatgomba* (P, Sv, Sz, Szk), *poroncsolatgomba* (K). Ha a tehen tőgye valamilyen marástól megdagadt, általában menyétre gyanakodtak. Ilyenkor egy vaslapátra égő paraszat tettek, erre parancsolatgombát és „szentelt cikót” hintettek, s ezzel naponta kétszer, reggel és este a tehen tőgyét füstölték, és hogy hamarabb gyógyuljon, füstölés után hideg vízzel locsolták (K). „A fű között nő, erőst rú szaga van, de az állat romlását hejrehozza” (K).

21. *Ruta graveolens*: Kerti ruta. *Ruta* (P, Sv), *feketeruta* (K), *fetekeruta* (K). Régebben gyakori kerti növény volt, ma jóformán már csak az emléke él. Fenyőkúton „jeccség ellen” (ijedség ellen) a ruta leveles szárát összezúzták, majd megtört *bánfimaggal* (= *Pimenta officinalis*: Szegfűbors) és *egérfarkúfüvel* (= *Achillea millefolium*: Közönséges cickafark) együtt vízbe téve az állatba töltötték. „Embernek es jó.”

22. *Daucus carota* ssp. *carota*: Murok, vadmurok. *Szégyenfű, szégyenvirág* (As, Fs, P), *vadmurok*. Parajdon és a két Sófalván azt tartják róla, hogy a virág közepében régebben sötétpiros folt volt, de most már nincs. Azóta már a leányoknak nincs szégyenük.

23. *Dryopteris filix-mas*: Erdei pajzsika. *Ördögboroda, pajzsika*. Öregek mesélték Sóváradon, hogy az ördögboroda pont éjjel tizenkét órakor virágozik, de ezt soha nem lehetett megfigyelni. Aki kíváncsi volt és látni akarta, a növény körül húzott egy kört, ebbe beleállt, de a virág kinyílása előtti pillanatban az ördög egy sziklát legörgetett, a kíváncsinak a körből azonnal ki kellett ugrania, hogy a kő halálra ne gázolja. Ezért aztán nem látott semmit.

24. *Equisetum arvense*: Mezei zsurló. *Guzsaj, guzsajfű, kannasúrló, lófarok* (Kc, Szk), *lófarokfű, lófarkfű* (Sv), *súrlófű*. Alsósófalván mesélték, hogy élt egyszer egy jószívű öregasszony, akinek megesett a szíve, hogy kicsi a súrlófű, s hogy nagyobb legyen, két-három növényt összevarrt, foltot is tett rá, hogy a varrás ne látszódjon, majd visszaültette a földbe. Azóta foltos a súrlófű szára.

25. *Fagus silvatica*: Bükkfa. *Bikfa* (K), *bükkfa*. Az eszközfának valót csak holdtölte után vágták le úgy, hogy addig kézzel nem érintették a fát, amíg a fejszét bele nem vágták. „Másként megberkesedik, s a szű es hamar beléáll, osztán nem jó semminek” (F). Ezt a szokást sokan még ma is tartják.

26. *Malus domestica*: Nemes almafa. *Almafa*. Húsvét nagyszombatján délben, amikor a harangok megszólaltak, az almafákat, de más gyümölcsfákat is jól megrázták, hogy abban az évben sok és jó gyümölcs teremjen (Sv).

27. *Rosa canina*: Gyepürózsa. *Csipkerózsa, hecserli, hecserlifa, segvakaró, segvakarú, tövissrózsa, vadrózsa*. Parajdon régebben a juhtartó gazda, hogy a juhok jól bárányozzanak, s a bárányokhoz szerencséje legyen, Szent György- (április 24.) napra virradólag a csipkebokorról egy „jóvést” (fiatal hajtást) bal kézzel levágott, hazavitte, és otthon ugyancsak bal kézzel felszegezte a bejárati kiskapu belső, udvar felőli oldalára.

28. *Salix caprea*: Kecskefűz. *Picusfa, rakottya, rakottyaafa, cikófa* (B, F, Pp, Sz, Szk). Békástanyán, amikor „nagyidő” (zivatar) készült, hogy ne legyen jég, gyertyát gyújtottak és „szentelt cikót” égettek. Tavasszal a cikót csak akkor vitték be a házba, ha előzőleg virágvasárnap a pap megszentelte. Ellenkező esetben a tyúkot hiába ültették meg, a tojások zápon maradtak, nem lett csirke belőlük. A kinyílt virágzatnak, a barkának Békástanyán, de a vidéken máshol is azt mondják, hogy „kipipézett”.

29. *Triticum aestivum*: Közönséges búza. *Búza*. Azért, hogy érés idején nyáron a madarak ne tegyenek kárt a vetésben, „ne verjék”, ősszel a magot majorságzsírral bekent kézzel, napkelte előtt vagy napnyugta után vetették el. Az érés kezdetén, napkelte előtt a búzatáblát „visszajára megkerülték”, de ez csak akkor volt hatásos, ha a kerülőt nem látta senki. „A régi öregek monták, hogy ha sütés-kó a kinyér felfordul, abból vendég eszik.”

30. *Verbena officinalis*: Közönséges vassfű. *Vassfű* (I, K, Sz, Szk). Ezelőtt, ha valaki erős akart lenni, a tenyerébe a bőr alá vassfűből egy szálat behúzott, egy darabig ott tartotta, s ettől olyan erős lett, mint a vas (Sz).

EGY BÁCSKAI (NEMESMILITICSI) HALOTTI BÚCSÚZTATÓ

A kultúrák kapcsolatainak különböző módozatai vannak. A műköltészeti, illetve a népköltészeti alkotások esetében ez éppúgy érvényesül, mint a szokásokéban. A magas kultúra folklorizálódása a gyakoribb, azonban ennek fordítottja sem elhanyagolható. Közismert tény ez a folkloristák, főleg a népdalokkal, népzenevel foglalkozók előtt.

A szokásokban jelentkező ún. süllyedés már nem ennyire számon tartott. Pedig egy fajtája szinte minden bácskai magyar faluban jelen van: ez a halotti búcsúztatása. A temetési szokáskör egyik mozzanata ez, amikor az udvarra kitett lezárt koporsó felett, az egyházi szertartás végén, vagy annak részeként, a kántor elbúcsúztatja a halottat szeretteitől, hozzátartozóitól. Hogy szokása ez a bácskai magyarságnak, azt Jung Károly és Kovács Endre gombosi, illetve doroszlói szokásmonográfiája bizonyítja, meg a magunk kupuszinai megfigyelései is.

A kántor a hozzátartozók felkérésére, állítja össze a búcsúztató szövegét, amely mindig egyes szám első személyben szól az egybegyűltekhez. Így, áttételesen, az elhunyt vesz végső búcsút párjától, gyermekeitől kor szerinti sorrendben, unokáitól, szüleitől (ha még élnek), komáktól, nászoktól, rokonoktól, szomszédoktól és minden jelenlévőtől. A búcsúztató végén pedig már Istenhez fordul, akihez indulni készül. A szövegekben név szerint is említhetik a hozzátartozókat, s akkor általában hangosabbá válik a zokogás, esetleg jajveszékés. Fiatalok temetésén gyakori ez, míg az öregekén csöndesebben siránkoznak. A búcsúztató szövegében hallani lehet az elhunyt korát, a betegségben töltött időt meg házasságának, illetve özvegységének hosszát is.

A szöveget, mint jeleztük, a kántor állítja össze, néha pedig a kántort helyettesítő asszony, asszonyok, mint például Szilágyiban. A búcsúztató dallama nem a kántor szerzeménye, hanem valamely egyházi éneké, búcsúséneké, egykori virrasztóéneké, illetve miseéneké.

Amiért foglalkozni kívánunk a búcsúztatókkal, az a Népajzi Lexikon (2. kötet) következő megjegyzése: *A halotti búcsúztató történeti emlékei arra engednek következtetni, hogy jó ideig főúri és városi temetési szertartásban szerepeltek.* A lexikon idéz egy 1707-ből ránk maradt levelet, melyben egy nemes asszony a következőket kéri: „kérem, ne hagyjon imitt-amott parasztul eltemettetni, hanem Isten parancsolatja szerint becsületes temetésem legyen, verseket mon-

dasson betéven beléjük sok keserves sorsomat s gyermekségemtől való keserves bukdosásimat.”

Hogy a Bácskában is hasonló szokás járta a nemesség körében, azt egy, a zombori Történelmi Levéltárban őrzött, 1825-ből való búcsúztatószöveg bizonyítja, melyet a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat titkára, Vértesi Károly író helyezett el a társulat okmányai közé a következő jegyzettel: öregatyám búcsúztatója Ns. Militicsen. A búcsúztató szövegéből, melynek bevezetője latin nyelvű, de mi fordításban adjuk közre, kiderül, hogy a nemesmiliticsi nemesek is kívánták az „udvarokban tanult szokást” a temetésükön:

„Valedictio funebris

1825. április 21-én, életének 62. esztendejében jobblétre szenderült nemzeti nemes militicsi Czintula János, Bács-Bodrog egyesült vármegyék ítélőtáblája ülnökének temetésén Szétsényi József helybeli tanító által tartott búcsúztató beszéd.

Tekéntes Rendek, kik itt jelen vagytok, Nemes és Nemzeti Urak, s asszonyok, gyászok, koporsónál, kik itten állatok, Czintula Jánosnak szavait haljátok!

Embernek élete, mint a forgó kerék, oly hamar változik, mint vízi buborék, lesz mint halálos kép, fényes királyi székek, gyászra fordul s hajlik az aranyos festék.

Múlnak az esztendő, múlnak a napok is, kik most sírban vagynak, éltenek azok is, így el múlnak mi is, el múltak mások is, a mint a Szegények, úgy a Gazdagok is.

Így járnak az Urak, királyok, Monarchák, meg holtak régenten a Szent Patriarchák, így járnak a koros meg vénhedett Atyák, mert örökké élni azokat sem hagyák.

De mindent egyaránt el viszen a halál, meg holt Matuzalem, jól lehet nálánál senki többet nem élt az Atya házában, ezután is nem él, még a Világ fenn áll.

Én esztendeim is ime most el múlnak engemet a sötét koporsóban húznak, minden Javaimtól engemet el vonznak, kedves Hitvesemtől jaj! már el szakasztnak!

Ezer nyoltz száz felett 25 esztendő, életemnek pedig 62 esztendő, hogy a gyászos Halál ijjat lött ellenem, vég bútsút töletek vévén, el kell mennem.

Oh! Szerencsétlen nap! boldogtalan óra! Oh kegyetlen Halál! rendetlen pohara! Oh hirtelen Halál életem Hóhéra! mely Guta ütessel vezetett Halálra!

Ritka ez a példa, mely történt én velem; mert esetem látni Szívnek kész győtrelem, nem adatott nékem csak annyi kegyelem, hogy Paphoz juthassak, volt nagy késedelem.

Im e guta ütés miatt e Világtól, Bútsúmat kell venni Úri Barátiimtól, Urak es Jobbágyok eleibe például magamat ki teszem, tanulhattok abból.

Hogy miképpen kellyen e Világban élni? halála napjához hogy s miképp készülni? mert nem tudja senki, mikor kell ki mulni ez árnyék Világból, és számat kell adni.

Voltam Udvarokban s tanultam illy szokást, hogy ha el távozol, mondj végső bútsúzást, Úri Nemzeteknek Végső Vale mondást; mert Isten is szeret illyen Hála adást.

Jaj tehát még – is Jaj! mert már el kell mennem, szép gazdaságomtól el kell már sietnem, végtelen Örökség útjára kell mennem, kedves Magzatiimtól most Bútsúmat vennem.

Vármegye Esküdtje Czintula Jánosom! Te töled is veszem végső Bútsúzásom, Tisztedben az Isten segéljen kívánom, végre vedgy Fiam atyai áldásom!

Fordítom szavamat az Antal Fiamhoz, Felsőes királyunk egy Gárdistájához, a ki nemes szívvel volt hozzám Atyához, legyen áldott azért, én megyek krisztushoz.

Mihály kedves fiam katona éltedben, valamire jársz s kelsz földön és vizeken, strázsa mesterségről nagyobbra emeljen, kívánom – mint Atyád, az Isten segéljen.

Isten élteteket, hogy meg hosszabbítsa, minden örvedetes jókkal boldogítsa, királyunk, Országunk és Hazánk javára, ezt Úri Atyátok kívánván óhajta.

Még egy Virág szárra bútsúzásom talál, a ki még hajadon s gyenge mint a nád szál, mellettem itt álván érettem sírdogál, Fáni édes Lányom örökké áldassál.

Gombos Familia szép Nemes Nemzetség! Gombos Ferentz s Ignátz Hütvösömről Vérség e Familiákból való nagy s kitsinség, légyen ti köztetek, kívánom, Békesség!

Hát, töled mint léssen végső Bútszásom, úgy mint Perchich Anna kedves sógor asszony, meg valloam hogy méltó hozzád most szállásom, mivel nints Világon többé maradásom.

Eszék városában lakozó Ipamnak, szomorú hirt küldök Tadia Ruditsnak, Tekéntetes Perchich Szolga Biró Úrnak, sok jókat óhajtok, mint Vö Társ Uramnak.

Nemes Bács Vármegyénk tábla Birójának, Piukovics József Úr és asszony anyjának, sok jókat kívánok Úri szomszédomnak, végtére ajánlom a Jézus Krisztusnak.

Tekéntetes Horváth Mihály sógoromtól Nemes Vármegyének feő Perceptorától, Párja sógor asszony Gombos Katalintól végső bútsút veszek ö Úri házátol.

Nemes Vármegyénknek minden tagjaitól egy szóval bútsúzik Úri barátimtól, All Ispány, fő Birák s assessor Uraktól, légyenek áldottak! kívánom az Úrtól.

Végtére Ódry Anna Nagyságos asszonytól, bútsúzik Úriak s kis asszonyaitól, Nemzetes Posta mester Körmendy Úrtól Nemes Helységünknek köz Birtokositol.

Immár utolsó szóm! Szolgáim! kik vagytok tselédim s Jobbágyim kik rajtam bänkodtok, a menyei Úrtól légyen koronátok, mivel most bútsúzik töletek Uratok.

Nintsen egyéb hátra hideg tetemimet, adjatok anyámnak a honnan testemet vettem Istentől eddig éltemet, ne szánjátok tölem vég tiszteletemet.

Amen" (47. számú fond/4840. számú okmány).

A szöveget összeállító tanító a család kérésének és a nemesek temetésein bevált szokásnak tett eleget, amikor a búcsúztató elején általánosságban szól az életről, a mindenkit utolérő halálról, majd csak azután tér át a családtagoktól való búcsúzásra. A hitvest alig említve elmondja az elhalálozás évét, az elhunyt korát, a halál nemét. A más nemesi udvarokban szokás szerint kívánja az elhunyt, illetve családjá a temetést, vagyis ők sem paraszti, egyszerű módon, hanem végső Vale mondással, ahogy Isten szereti. És Czintula János sorra búcsúzik fiaitól, leánykájától, feleségének rokonságától, úri szomszédaitól, barátaitól, szolgálitól, jobbágyaitól. Még helytörténeti adatok is kiböngészhetők a búcsúztatóból.

A versből tisztán kicseng, hogy ezen a vidéken sem volt szokásban a XIX. század elején a halott ilyenféle temetése, bár más vidékek nemesi, úri köreibben ez tapasztalható volt. Ezért kéri a nemesmiliticsi nemes is az efajta temetést. Ezáltal pedig a Bácskára nézve is igazoltnak mondhatjuk az állítást, hogy főúri, városi temetések részeként „süllyedt” később a parasztemberek temetési szer-tartásába a búcsúztató rész. A paraszti társadalom pedig tovább őrzi a régi nemesi szokást egy olyan társadalomban is, melyből a nemesek messze tűntek jó ideje.

EGY FÉLEZER ÉVES BORDALUNK KÉSEI SZÖVEGEMLÉKEI

Legrégibb bordalunkról már a 19. század második felében is tudtak, de maradványainak összegyűjtésére már nem vállalkoztak. *Schram Ferencnek* egy 1555-ből való levéltári adata irányította rá a figyelmet, mely ezzel a kitételrel ural rá: *vetus illa cantilena*, vagyis ama bizonyos (közismert) régi dalocska. Maga a teljes korabeli dal így szólt:

*Hozd el, gazda, hozd el
Az Szerémnek borát!
Ha nincsen is pénzem,
Vagyon emberségem...*

Mivel ebben az időben *Szerémség* már török megszállás alatt volt, a „régii” kitétel akár fél évszázadot is jelenthet, műfaji szempontból pedig népi vagy népies bordalról van szó.

Az 1970-es évek második felétől megkezdtem a feltételezhető szövegmaradványok összekeresgélését, az eredményeket azonnal közzé is tettem. Elsőnek egy *Lajos Árpád* által *Kartalon* (Pest m.) gyűjtött énekes-táncos játékban került elő, természetesen nemcsak változott szerepben, hanem színhellyel is:

*A tokaji szőlőhegyen
Két szál vessző...
Igyon, édes komámuram!
Ha nincsen is pénze,
De van embersége...*

(MNT I. 679. sz.)

Vargyas Lajos e két szöveg alapján tárgyalta dalunkat (*Magyar Néprajz*, V. Foklór, 1. Bp. 1988. 533–4.). Kiderült azonban, hogy e bordal két utolsó sora majdnem olyan széles körben elterjedt költői közhely, mint pl. az – *El kell mennem, nincs mit tennem...* formula, mely főként bujdosóénekekben, szerelmi és katonadalokban fordul elő. Míg azonban ez az idézett, kényszerű válást bejelentő közhely századokon át semmit nem változik, dalunk ivásra buzdító formulája az adott műfajtól és szövegkörnyezettől függő más-más alakot, jelentést vesz fel. Itt van mindjárt egy eddig még számba nem vett változat a 18. századi *Versényi György* által szerkesztett *Szíveket újító bokréta* c. énekes-

könyvből (Bp. 1914. 36.), melyben egy szerelmes legény szinte felkínálkozik kedvesének:

*Mint van legénységem, termetem, szépségem,
Vagyon nemességem, pénzem, emberségem;
Van borom, pecsenyém, egy darab kenyerelem,
Noha kapa s kasza feltörte tenyerem...*

E 18. századi közismert énekben a korábbi ellentétből – nincs pénz, de van emberség – pozitív előjelű párhuzam ill. felsorolás lett. Egy valószínűleg balkáni közvetítésű nemzetközi dalbetétes-mesés balladában pedig negatív (tagadó) tartalmú párhuzam alakult ki: az egyik Somogy megyei változatban a betyárok által szorongatott molnár időnyerés céljából énekl:

*Nincs erszényem, nincsen pénzem,
Nincs is semmi emberségem...*

(Időközben kutyái berohannak, széttépik a rablókat, innen e balladatípus elnevezése: *A molnár kutyái.*)

Ismét alakot vált formulánk egy pásztordalban, melyet *Maác László* gyűjtött *Dévaványán*: a pásztor kérleli a csaplárosnét, aki csak akkor tölt neki italt, amikor bárányt kap fizetség fejében:

*– Csaplárné, szíp asszony,
Tótsön egy icce bort!...
– Nem tőtök, nem tőtök:
Nincs kennek bürgéje,
Nincs is embersége!
(Vót egy rossz báránya, bevitte)
– Tőtök má, tőtök má!
Van kennek bürgéje,
Van is embersége.*

Ugyancsak *Maác László* gyűjtött a *Borsod* megyei *Hejőpapiban* egy magyar nyelven énekelt cigány dalt, melyben a feltételes mód mögött az a felismerés lappang, hogy a pénz egyben emberség is:

*Náne, náne, náne, náne!
Pénzem nincsen, meghalok!
Mert ha pénzem volna,
Emberségem volna...*

Az *emberség* szónak századok múltán is megőrizte egyik jelentését egy szólás, miként dalainkon kívül *Margalits Ede* gyűjteménye is tanúsítja: *Ha nincs pénz, van emberség* (hitel). (*Magyar közmondások*. Bp. 1896–7. 176.)

Eredeti szövegünk ritmusa tökéletesen egybevág a *Fújd el, jó szél, fújd el, hosszú útnak porát...* ismert népdalunkéval, s eredeti helyszíne is a török hó-

doltság előtti Szerém volt. A molnár kutyái párbeszédese-mesés balladánk is balkáni közvetítéssel kerülhetett hozzánk. Ezek, valamint a *Bátya, bátya, mely az út Becskerekére...* kezdő sorú, az 1520-as évekből való, ún. Pominóczky éneke is a török előtti magyar népköltészet tanújegyei. Időközben kiderült, hogy Szilágyi és Hajmási verses históriája is a magyar Délvidékre lokalizálható. Nem volt hiábavaló tehát az ilyen térbeli elterjedést sem vizsgálni. Szerencsés esetben még további adatokkal gyarapíthatjuk történeti ismereteinket, hiszen eddigi szövegemlékeink minden bizonnyal csupán a jéghegy csúcsai. (Az eddigi részleteket l. Katona I.: Legrégibb bortalunk szövegemlékei. In: *Hungarológiai Közlemények* 9 [1977], 32. sz. 111–116. *Uő.*: „Nincs erszényem...” In: *Magyar Képes Újság* 33 [1984], 44. sz. 25. és *uő.*: Még nincs vége a dalnak. In: *Magyar Képes Újság* 34 [1985], 18. sz. 17.)

ADATOK FELSŐ-ZEMPLÉN 19. SZÁZADI SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁGÁHOZ

Századunk első feléig a bor volt az egyik legkedveltebb ital Európa-szerte, így a Kárpát-medencében, a történelmi Magyarország területén is. Nemcsak a nemesség és a gazdag városi polgárság asztalára került, hanem a szegényebb néprétegekre is, s jó piaca volt külföldön is, főleg a tőlünk északabbra fekvő országokban.

A bor iránti igény a magyarázata annak, hogy a Kárpátok hegykoszorújának belső, az Alföldre néző, kedvező földrajzi adottságú lejtőin az évszázadok során virágzó szőlő-, borkultúra fejlődött ki. A legkiválóbb domborzati, talajadottságú és klímájú (sugárzásviszonyú) helyeken jöttek létre a minőségi bortermő helyek, a történelmi borvidékek (pl. a szerémségi, az egri, a tokaj-hegyaljai, a beregi stb.). Ezek a 18–19. század folyamán zárt termőhelyekké váltak: törvények határozták meg kiterjedésüket, az ott termesztendő szőlőfajtákat, a szüret idejét, a feldolgozás és tárolás módját.

A zárt történelmi borvidékeken kívül rekedt szőlőtermő helyek termelése, fajtaösszetétele, művelési módja kevésbé volt szabályozott, s még kevésbé volt ismert távoli országrészekben és külföldön. Talán ezzel magyarázható, hogy a szakirodalom – részben érthetően, részben méltánytalanul – igen szűkszavúan foglalkozik ezen termőhelyekkel, annak ellenére, hogy némelyikében – így Felső-Zemplén egyes helyein – kellemes asztali bort állítanak elő.

Felső-Zemplén a történelmi Zemplén vármegye északi, a trianoni békeszerződés által elszakított része, amely az egykori gálszécsi, homonnai, nagymihályi, szinnai, sztropkói és bodroglői járások területét és a sátorlajújhelyi néhány falvát foglalta, ill. foglalja magában.

A *Bodroglő* északi felében a síksági tájból kiemelkedő vulkáni eredetű *Tarbuska-csoport* (Tarbuska 277 méter, Szentiván-hegy 272 m), a királyhelmei *Nagy-hegy* (264 m), és a *Kis-hegy* (222 m) optimális feltételeket biztosít a szőlőtermesztés számára. Hasonló mondható el a Bodrog jobb partján emelkedő, idős kőzetekből felépített *Zempléni-szigetegység* déli feléről, így a Kistoronya és Nagytoronya felett magasodó *Csókásról*, a tőle délre levő *Határ-hegyről* (441 m), a Kistoronya és Csarnahó közötti *Simon-hegyről* (331 m), a Szőlőske (régebbi írásmód szerint Szöllőske) fölötti *Borzhegyről* (267 m) és más kiemelkedésekről.

Felső-Zemplén nem alkot önálló, összefüggő borvidéket. A tokaj-hegyaljai és a beregi (ungvár–munkácsi) zárt termőhelyek között fekszik. A kisebb-na-

gyobb termelési központok (falvak, városok) egymástól jórészt elkülönülten jelennek meg, szigetszerűen emelkednek ki a más domborzati adottságú (síksági) és agrárkultúrájú (állattartó rét-, legelőgazdálkodás, szántóföldi gazdálkodás) környezetből. Két település (Kistoronya és Szőlőske) a történelmi tokaj-hegyaljai borvidékhez tartozott. A többi felső-zempléni és felső-bodrogi szőlő-, bortermelő települést számos forrás – így többek között a Borovszky-féle Zemplén vármegye monográfia – a beregi borvidékhez sorolta, jóllehet nemcsak földrajzilag különült el attól, hanem a bor jellegében is érdemleges különbség volt kimutatható.

Magda Pál 1819-ben megjelent munkájában a legnemesebb bortermő helyek (pl. Tokaj, Tállya, Mád, Tarcal, Tolcsva) között említi *Kistoronyát*. „Második rendbéli”-ként írja le *Kövesd*, *Szentes*, *Királyhelmece*, *Zemplén*, *Szőllőske*, *Nagytoronya*, *Bári*, *Lagmóc* borait. Lábjegyzetben tesz említést ezen borok minőségére és fajtájára vonatkozóan: „A föld után a’ szőlő nemeinek tulajdonítatik ezen borok jósága. Legtöbb nemei a’ hegy szőlőinek: Holyagos, Furmint, Madarkás, Török Gohér, Budai Gohér, Muskotály, Hárslevelű, Balafánt, Leányszőlő, Fejérszőlő, Polyhos, Rózsás, Gerset, Purtsin, Ketsketsü, Rumonya, Bogár szőlő, Király édes, Fejér boros, Gyöngy fejér, Zöld szőlő, Batai, Gatsai, Bakator etc.” A messze északon, a Laborc mentén termelt bor gyengébb lehetett, mert ezt írta róla: „A Barkói bor közel a 49° alatt (melly alatt Liptóban az Ördög lakodalma van és a Botzai arany ásatik) terem; de a Darkói hegy nem a Mézes-málé.” A királyhelmecei szőlőket így jellemzi: „...jó bort természet, de már nem Hegyallyait... jó asztali bort”.

Fényes Elek (1851) 11 felső-zempléni település esetében tesz – igaz, szűkszavú – említést szőlő- (bor-) termelésről: „*Kis-Kövesd* magyar falu Zemplén vármegyében. Szántófölde 730 hold; szőlőhegye jó bort terem.” „*Király-Helmece* magyar m.v. Zemplén vármegyében... Szántóföldje 1475 hold, s mindenféle gabonát, kukoricát, káposztát, dohányt bőven terem; szép tölgyes erdeje, szőlőhegye, híres cseresznyéje, sok gyümölcse és egy kerek hegy tövében szép fekvése van.” *Csarnahó*: „...szőlőhegygel, erdővel, 200 hold szántófölddel”. *Imreg*: „...van szőlőhegye, 518 hold szántóföldje, jó rétje”. „*Kis-Toronya* magyar falu Zemplén v.-megyében. Ez a helység még Hegyaljához tartozik, s északról ez zárja be ezt a nevezetes bortermő vidéket. Bora fűszeres ízéért különösen becsültetik.” *Nagy-Toronya*: „Szőlőhegye jó asztalibort terem, de már a Hegyaljához nem számítatik.” *Zemplén* „Magyar mezőváros, a Bodrog jobb partján... szőlőhegye sok és kapós asztali bort, rétje pedig jó apró szénát terem”. *Szőllőske*: „Magyar falu... Szőlőhegy. Erdő.”

Az 1865-ös *Adattár* már 21 felső-zempléni település szőlőtermesztéséről közöl számszerű adatokat. A 21 falu, ill. mezőváros 26 159 hektár földterületének 3,9%-a (= 1028 ha) volt szőlővel betelepítve. A legnagyobb ültetvények *Királyhelmece* (147 ha, az összes földalap 7,4%-a), *Kistoronya* (143 ha, az összes földalap 15,4%-a), *Szőllőske* (97 ha, 11,2%), *Bári* és *Csarnahó* (86-86 ha, 6,6%), *Bodrogszerdahely* (85 ha, 3,6%), és *Nagykövesd* (78 ha, 6,3%) határában díszlettek (1. táblázat).

Alig nyolc évvel később, 1873-ban *Keleti Károly* „Magyarország szőlészeti statisztikája” megyei, járási és községi bontásban teszi közzé a szőlő-bortermé-

lésre vonatkozó adatokat. Ezen jeles statisztikai adattár révén meglehetősen pontos képet nyerhetünk a korabeli Északkelet-Magyarország, a történelmi Zemplén vármegye, s ezen belül Felső- (Észak-) Zemplén (Felső-Bodrogköz) szőlő-borgazdaságáról is (2. és 3. táblázat). 1873-ban a vizsgált északi megyerész 27 településén termesztettek szőlőt. Nevezetesen az egykori királyhalmeci járásban 10 (közülük Kisrosvágy a trianoni országhatáron belül maradt), a nagymihályiban 8, a sátoraljaújhelyi elcsatolt északi felében 8, a gálszécsiben 1 település neve szerepel a statisztikában (3. táblázat). A 27 falu 560 hektár kiterjedésű szőlőültetvénye 1343 birtokos tulajdonát képezte. Ezen évben Királyhalmecen 244,4, Bodrogszerdahelyen 150,8, Kistoronyán 106,5, Szőlőskén 94,4, Gálszécsen 80,6, Nagykövesden 71,9, Kiszécsényen 63,9 hektár szőlőt regisztrált a statisztika.

A szőlőtáblák térbeli elhelyezkedését a sátoraljaújhelyi levéltárban őrzött – részben kéziratos – térképek alapján tudjuk nyomon követni. Az 1838-ban készült Nagykövesd környékét ábrázoló térképlap ugyan térképeleket nem tartalmaz, de a Tarbucka-hegy falu felőli lejtőjén „Szőlő Hegy” felirat tájékoztatást ad az ültetvények helyére vonatkozóan. Kiskövesd 1839-ből származó, gondosabban megrajzolt, az egyes parcellákat és dűlőneveket is feltüntető térképlapja számos hasznos információt tüntet fel. Így pl. leolvasható róla, hogy a Nagykövesd felőli határrészben a „Szőlőske” és a „Hegy allya” dűlőkben helyezkedtek el a szőlők, tőlük nyugatra a lapályon a borsó-, majd a kenderföldek (1. ábra). A szerdahelyi szelvény (1853-ból való) vonalkázással jelzi a Tarbucka lejtőit, feltünteti a parcellák elhelyezkedését. A szőlőt a ma is használatos térképpel alkalmazásával tünteti fel a rajzoló (2. ábra). A Tokaj-Hegyaljához tartozott Szőlőske ültetvénye a Hegyfark-tető–Mogyorós–Tilalmas-tető lejtőin, a Domika-, Csáki-, a Pipó-, a Julianna-, a Pósa-, a Nyúlugró-, a Hegyköz- és a Hegyfark-dűlőkben helyezkedtek el (3. és 4. ábra). Igen szép és sokat mondó térképlapok készültek Királyhalmecről (1869). A várostól nyugatra emelkedő Király-hegy (Nagy-hegy) lejtőit összefüggő szőlőültetvények borították (5. ábra). Pontosan, számozva ábrázolja a település utca- és telekhálózatát, a Perbenyik felé eső mélyebb fekvésű térszínnek (pl. Vargató, Rakottyás, Iszap stb.) térbeli elhelyezkedését, a Karcsa-ér kanyargós medrét övező morotvákat és más vizegyűjtő, mocsaras határrészeket.

Amíg pl. Tokaj-Hegyalja 18–19. századi birtokviszonyairól agrártörténeteseink munkássága révén meglehetősen sokat tudunk, addig Felső-Zemplénről ilyen irányú ismereteink szerények. Balassa Iván (1991) említi, hogy a felvidéki extraneusok, a gazdag bártfai, lőcsei, eperjesi és kassai polgárok a jobb bort adó Dél-Hegyalján vásároltak szívesen szőlőbirtokot, s Felső-Hegyalján alig lehetett velük találkozni. Valószínűnek látszik, hogy Felső-Zemplénben sem lehettek gyakori szőlővásárlók. Az ottani szőlők főleg a helyi polgárság és birtokosság kezében lehettek. Az 1865-ös Adattár 72 nagy- és 1165 kisbirtokost tart számon az érintett területen (1. táblázat). Az adatokból azonban nem derül ki, hányan rendelkeztek szőlőbirtokkal.

Az 1873-as statisztika összesen 5198 birtokosról ad számot, de nem tesz különbséget kis- és nagybirtokos között. Ekkor a legtöbb szőlőbirtokost Királyhalmecen írták össze, szám szerint 681-et, majd (Bodrog)Szerdahely (194), Kis-

géres (187), Nagykövesd (167), Sztára (161), Gálszécs (150), Zemplén (124), Csarnaho (119), Szenties (110) és Krivoscsán (107) volt a további sorrend. A sátorlajújhelyi levéltárban őrzött Andrássy hitbizományi bírósági iratokból tudjuk, hogy gróf Andrássy Gyulának Szőlőskén 1805-ben a Pósa-dűlőben 22 hold 943 □-öl, a Hívóban 16 hold 255 □-öl szőlője volt. Ugyancsak az Andrássyak hitbizományi irataiból ismeretes, hogy 1872-ben Andrássy Gyula gróf Zemplén faluban 14 hold 566 □-öl, Szőlőskén 63 hold 984 □-öl szőlővel rendelkezett. Ezen nagybirtokos-politikus család 1891-ben Szőlőskén 51 hold 1269 □-öl szőlőt birtokolt, melyből a Pósa-dűlőben 12 hold 143 □-öl, a Pipóban 4 tagban 33 hold 5 □-öl, a Diócskában 6 hold 1121 □-öl terült el. Ugyanekkor a Zemplén falu határában lévő Kövesen 8 hold 112 □-öl, a Messzi-dűlőben 2 hold 1254 □-öl szőlőt bírtak.

1865-ben a szőlőbirtokosok 94,2%-a kisbirtokos volt. Magas számukat, az ott lakók szőlőtermelő kedvét az 1869-es összeírás (felvételi ív a népesség és háziállatok számára) is tanúsítja, amely a lakosság (családok) főbb adatainak rögzítése mellett a telkeken ásott pincéket is számba vette (1869. december 31-i állapotot rögzítette). Ezen összeírás adatai szerint 1869. december 31-én Szőlőskén 55 telken 7, Nagykövesden 106 telken 95, Királyhelmecezen 275 telken 163 pince volt. Szőlőskén tehát a porták 12,7%-án, Királyhelmecezen 59,3%-án, Nagykövesden 89,6%-án volt pince. S ha nem is mindegyik szolgált bor tárolására (ez nem derül ki az összeírásból, néhány esetet leszámítva), de minden bizonnyal többségük erre volt hivatott. Határozott megjelölés a felhasználásra az izraelita kereskedők, kocsmárosok esetében történt, ők kizáróan italt, bort tároltak pincéikben. Néhány esetben „mint gazdasági”, máshol „áru tartás”, esetleg „melléképület” megjelölés szerepel a pincék mellett.

A porták zömén 1 pince szerepel, de pl. Királyhelmecezen 19 helyen kettőt, 3 udvarban pedig hármat írtak össze. Nagykövesden 20 olyan telket találtak, ahol két pince mélyült a föld alá, s háromban három. A zsidó származású iparosok és kereskedők birtokában Királyhelmecezen 17, Nagykövesden 4 pince volt ekkor.

A „Fölvételi ív” utcák, porták szerint tartalmazza a lakosságra vonatkozó adatokat, a háziállatok, pincék és más gazdasági épületek számát. Királyhelmecezen 1869-ben a Fölvételi ív tanúsága szerint hat olyan utca volt, ahol pincét találtak az összeírók. Ezek a Fő, a Kanális, a Templom, a Forrás, a Temető és a Köszörű utca. A 163 pincéből 136 (= 83,4%) a Fő, 11 (= 5,7%) a Forrás, 9 (= 5,5%) a Kanális, 5 (= 3,1%) a Templom, 1-1 a Köszörű és a Temető utcában (0,6–0,6%) volt fellelhető.

Talán nem érdektelen megvizsgálni: kik, milyen életkorúak és foglalkozásúak rendelkeztek ekkor pincével (s minden bizonnyal sokan közülük szőlővel). A legtöbb pincével a földműveléssel (nyilván szőlőtulajdonosok is) foglalkozók rendelkeztek, szám szerint 79-en (az összes pincék 57,6%-a volt a tulajdonukban a vizsgált településen). 15 pince „házi foglalkozásúak”, azaz háztartással bíró özvegy asszonyok tulajdonát képezte. Rajtuk kívül 10 csizmadiamester, 7 kereskedő, 3 pincér, 2 festőmester, 2 állami hivatalnok, 1-1 mészáros, gubás, suszter, gyógyszerész, gazdasági tisztviselő, szűcs, rk. plébános, izraelita imaházi szolga, kalapos, ügyvéd, községi bírósági asztalosmester, községi jegyző, szappanos,

napszámos, kéményseprő, megyei orvos, kőtelgyártó, kőműves és bérlő rendelkezett pincével.

Szőlőske 7 pincéjének tulajdonosai 1869. december 31-én: Sterc János (gazdaságvezető), Tóth M. János (gazdálkodó), Hajzer Endre (lelkész), Rajna János (gazdálkodó), Fillipovics Sámuel (kocsmáros), Pénzes Johanna (gazdálkodó és vendéglős), Bodnár János (vincellér).

1870. február 3-án *Nagykövesden* az összeíráskor 106 lakott telket (portát) írtak össze, melyeken 95 pince volt (ebből 70 helyben lakó polgár tulajdonát képezte). A 70 helybeli tulajdonosból 29 (= 41,4% földműves, 12 (= 17,1%) földbirtokos, 9 (= 12,9%) napszámos, 5 (= 7,1%) házi foglalkozású, 4 (= 5,1%) haszonbérlő, 1-1 béresgazda, kertész, kerületi jegyző, római katolikus plébános, róm. kat. orgonista, református tanító, gyermektanító, csizmadia, mészáros, kerékgyártó. Egy személy esetében nem volt megjelölve a foglalkozás. A pincék *Nagykövesden* is a lakótelkeken lettek kialakítva, miként *Királyhelmeccen* és *Szőlőskén*. A tulajdonosok között találjuk pl. Gedeon Kelemen földbirtokost, *Hidegközi János* kerületi jegyzőt, *Menyhárt Károly* római katolikus plébánost, *Csehily István* r. k. orgonistát, *Kis Gábor* református tanítót, *Kellner Áron* izraelita gyermektanítót, *Kellner Ignác* haszonbérlőt, *Bodnár József* földbirtokost, *Kellner Herman* haszonbérlőt, *Bányászki János* földbirtokost, *Marajda Imre* kertészt, *Petró Istvánné* földbirtokost, *Solcz József* csizmadiát, *Weisz Sámuel* mészáros, *Levál János* kerékgyártó mestert, *Jámbor Lajos*, *Laczkó Mihály*, *Nagy Pál* István földműveseket, *Czepakó Mihály* béresgazdát.

A rendelkezésre álló adatok (statisztikák, levéltárban őrzött kéziratok, okmányok, térképek) tanúsága szerint a történelmi *Zemplén vármegye* elcsatolt területén, mindenekelőtt annak déli felében számottevő szőlő-bor kultúra alakult ki. Az ott élő lakosság hamar felismerte és jól hasznosította a kedvező földrajzi adottságokat, s néhány település gazdasági életében fontos, vagy éppen meghatározó szerepet töltött be a mezőgazdaság ezen ágazata. A minőségi termést adó helyeken (*Kistoronya* és *Szőlőske*), valamint a nagyobb településeken (pl. *Királyhelmeccen*) a földből élőkön kívül szívesen vásároltak szőlőterületeket a helyi iparos és kereskedő polgárok és az értelmiségiek is. A szőlő-, a bor-, a pincetulajdon rangot jelentett a helyi polgárság számára.

Felső-zempléni szőlőtermelő települések földhasznosítása 1865-ben

Forrás: Adattár (Buda, 1865) hektárban

Település	Nagybirtokosok száma	Kisbirtokosok száma	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Hasznavehetetlen	Összes terület
1. Kisazar	6	82	620	49	–	924	2	92	1 687
2. Bári és Csarnahó	4	290	284	46	327	436	86	124	1 303
3. Gálszécs	11	290	2 045	85	95	325	39	191	2 780
4. Szürnyeg	3	246	597	280	167	–	15	270	1 329
5. Kozma	4	102	655	152	165	198	2	77	1 249
6. Ladmóc	5	204	272	152	193	229	53	172	1 071
7. Legenye-Csergő	5	288	832	258	101	–	33	104	1 328
8. Szőlőske	1	115	109	58	39	489	97	71	863
9. Kistoronya	2	232	332	51	197	76	143	127	926
10. Nagytoronya	2	218	393	60	50	821	68	101	1 493
11. Zemplén	3	192	431	126	163	470	41	200	1 431
12. Királyhelme	4	726	798	374	193	216	147	266	1 994
13. Nagykövesd	4	223	483	355	106	42	78	164	1 228
14. Szentes	4	213	545	348	27	–	15	196	1 131
15. Szerdahely	6	200	707	382	502	80	85	586	2 342
16. Somotor	2	36	348	178	60	–	1	109	696
17. Krivostyán	2	149	77	6	11	188	61	56	399
18. Oreszka	2	112	250	67	62	792	17	50	1 238
19. Sztára	2	247	602	67	220	516	45	221	1 671
Összesen	72	1165	10 380	3094	2678	5802	1028	3177	26 159
	5,8	94,2	39,7	11,8	10,2	22,2	3,9	12,2	100,0

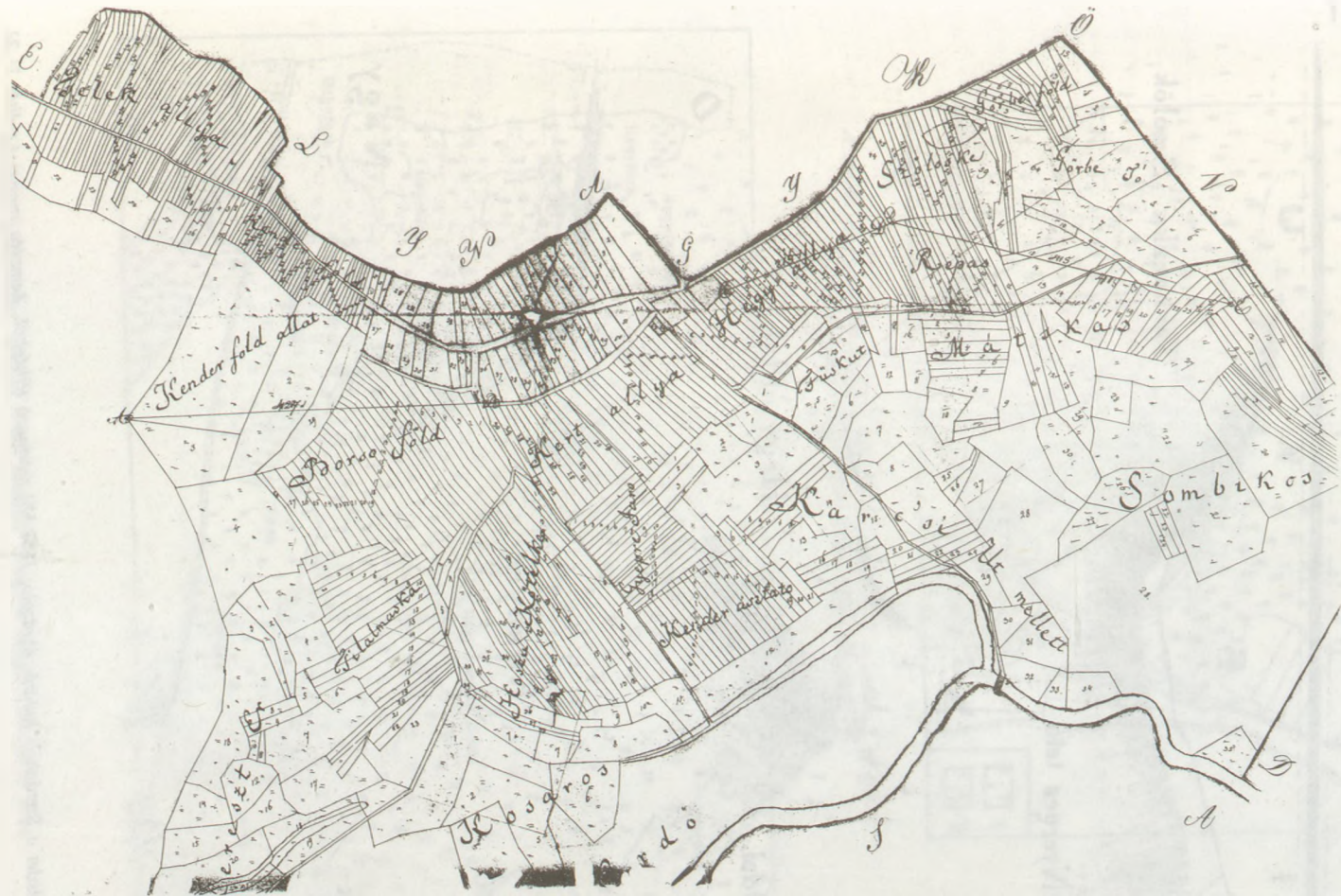
Az észak-kelet magyarországi vármegyék szőlőtermelése 1873-ban
(Keleti Károly nyomán)

Vármegyék	Összes szőlőterület 1600 □-öles hold (hektárban)		Összes termés 80 itcés akó	Esik egy holdra akó
1. Abaúj vármegye	10 363,65	5 963	42 189,3	4,1
2. Bereg vármegye	4 801,55	2 762	28 597,5	5,9
3. Borsod vármegye	16 348,11	9 408	166 341,6	10,2
4. Gömör vármegye	1 266,23	728	5 678,1	4,5
5. Heves vármegye	22 758,82	13 096	20 287,4	8,9
6. Sáros vármegye	–	–	–	–
7. Szepes vármegye	–	–	–	–
8. Torna vármegye	1 767,80	1 017	9 232,2	5,2
9. Ung vármegye	2 618,29	1 016	5 184,0	2,0
10. Zemplén vármegye	13 304,90	7 656	81 790,8	6,1
Összesen	73 229,35	41 646	616 700,9	5,5

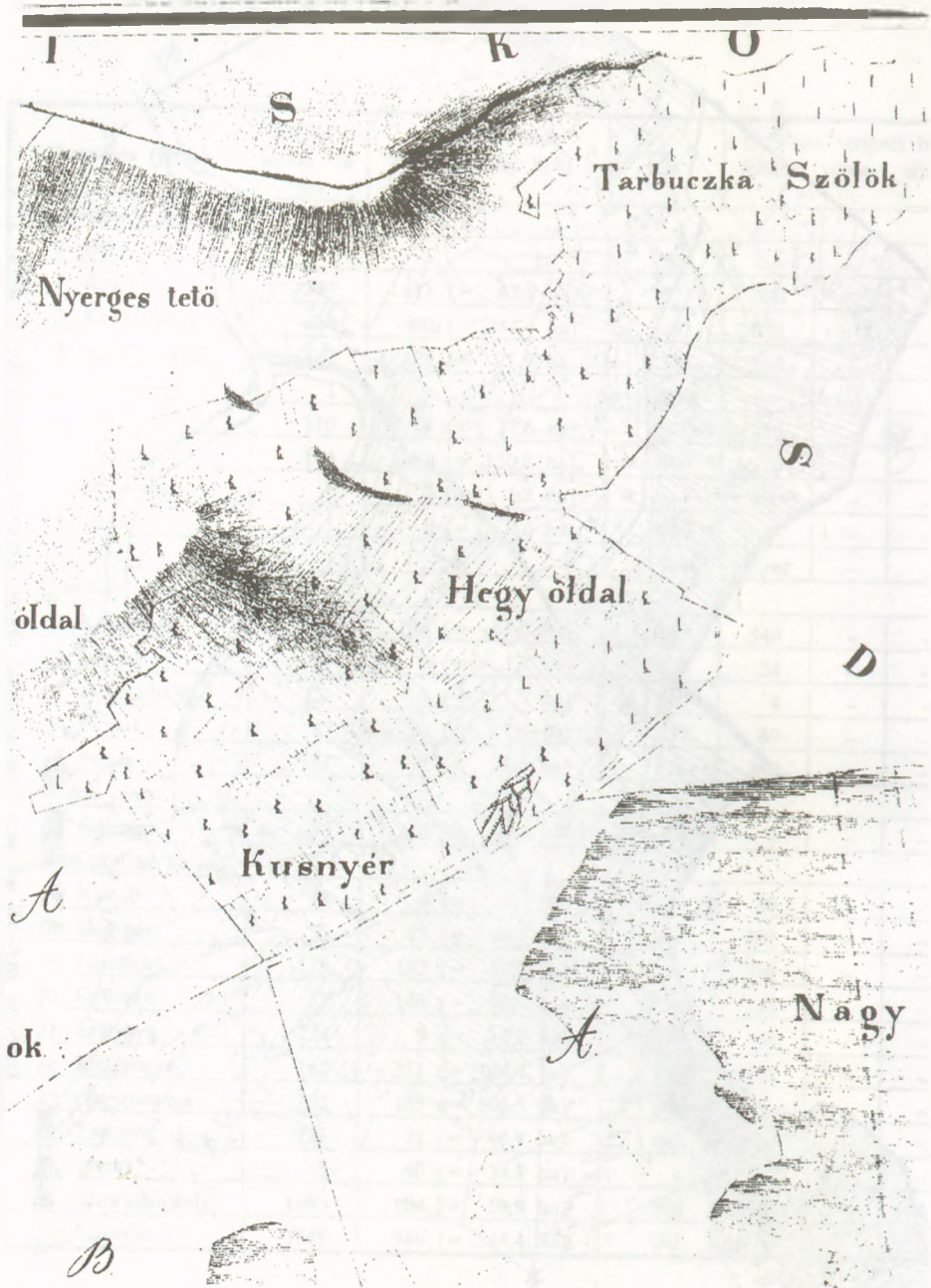
A felső-zempléni szőlőterületek kiterjedése és termés mennyisége 1873-ban
(Keleti K. nyomán)

Település (járás)	Szőlőbirtokosok száma	A szőlőterülete 1600 □öles hold	Öl	1873-ban termett bor		
				fehér	vörös	siller
<i>Királyhelmeci járás</i>						
1. Bély	1	–	300	–	–	–
2. Kisgéres	187	111 (= 63,9 ha)	975	400	–	–
3. Királyhelmec	681	390 (= 244,4 ha)	91	2 835	–	–
4. Nagykövesd	167	125 (= 71,9 ha)	1 345	750	–	–
5. Kisrosvágy	1	–	200	–	–	–
6. Szentés	110	48 (= 27,6 ha)	860	210	–	–
7. Szerdahely	194	262 (= 150,8 ha)	400	320	–	–
8. Szomotor	1	2 (= 1,2 ha)	–	480	–	–
9. Véke	1	1 (= 0,6 ha)	200	–	–	–
10. Zétény	1	–	900	–	–	–
<i>Nagyimiházyi járás</i>						
11. Krivascsán	107	106 (= 61,0 ha)	950	540	–	–
12. Leszna	1	3 (= 1,7 ha)	800	24	–	–
13. Nagyimihály	1	3 (= 1,7 ha)	200	4	–	–
14. Oreszka	87	30 (= 17,3 ha)	37	80	–	–
15. Sztára	161	79 (= 45,5 ha)	725	240	–	–
<i>Gálszécsi járás</i>						
16. Gálszécs	150	140 (= 80,6 ha)	–	–	–	–
<i>Sátoraljaújhelyi járás</i>						
17. Kisbári	18	4 (= 2,3 ha)	400	20	–	–
18. Nagybári	55	43 (= 24,7 ha)	1 200	289	–	–
19. Csarnahó	119	103 (= 59,3 ha)	200	790	–	–
20. Szőlőske	57	164 (= 94,4 ha)	841	790	–	–
21. Szürnyeg	24	9 (= 5,2 ha)	120	60	–	–
22. Kistoronya	162	251 (= 144,4 ha)	780	550	–	–
23. Nagytoronya	102	185 (= 106,5 ha)	700	–	–	–
24. Zemplén	124	71 (= 40,9 ha)	468	496	–	–
25. Vitény*	45	60 (= 34,5 ha)	–	–	–	–
26. Sátoraljaújhely*	1093	104 (= 59,9 ha)	300	2 600	–	100
27. Sárospatak*	1549	946 (= 544,4 ha)	241	9 770	–	450

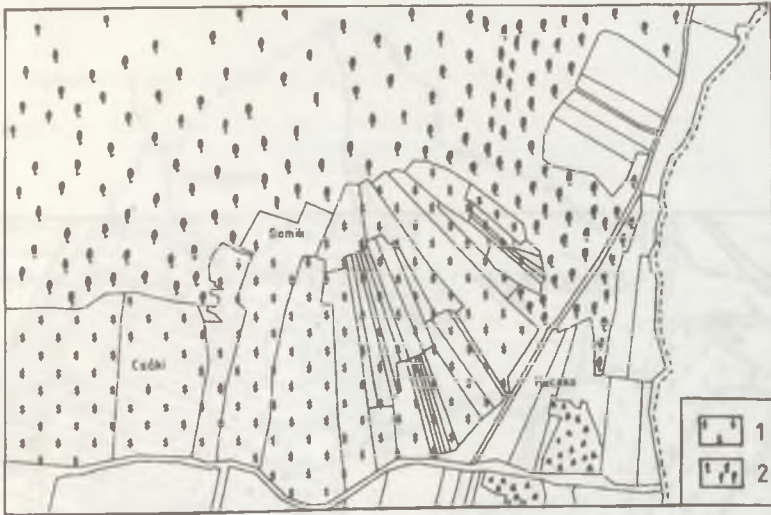
* a mai Magyarország területére esik

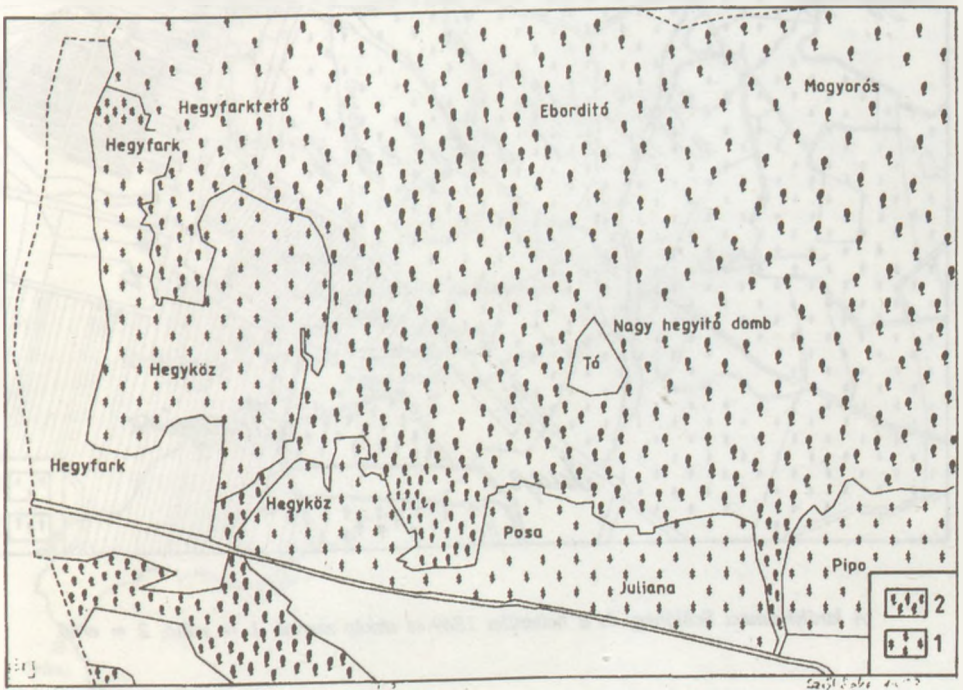
Kiskövesd 1839-ből származó földhasznostási térképe. Zemplén megyei Levéltár U 206.

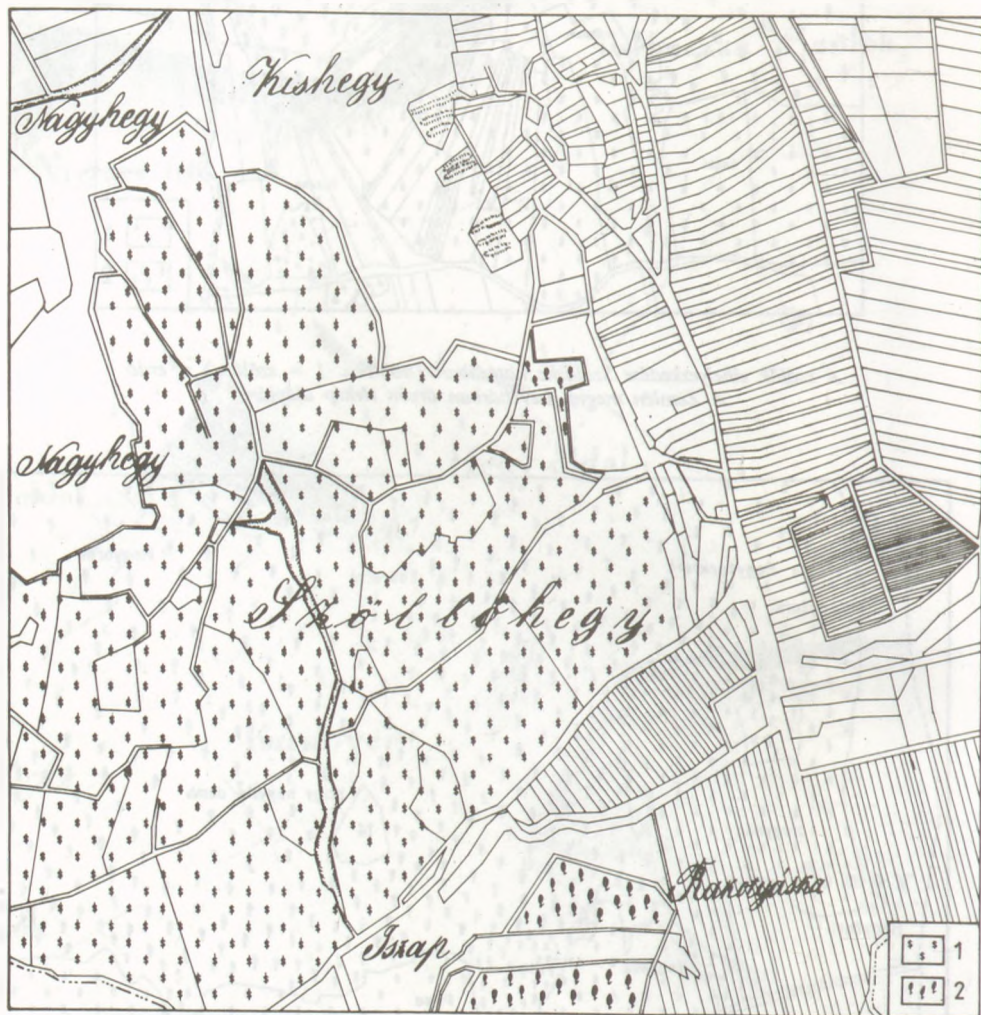
Részlet a Szerdahely határái ábrázoló, 1853-ból származó térképből. Zemplén megyei Levéltár U 21.

A szőlők elhelyezkedése Szőlöske határában 1862-ben. 1 = szőlő, 2 = erdő
A Zemplén megyei Levéltárban őrzött térkép alapján.

Szőlöskei határrészlet. 1862-es térkép alapján. Zemplén megyei Levéltár. U 136.

A károlyhelmeti Szőlőhegy és a belterület 1869-es térkép szerint. 1 = szőlő, 2 = erdő.

Felső-Zemplén és környékének vázlatos térképe

IRODALOM

- Adattár.* Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme. Buda 1865.
- Balassa Iván*
1989 A tokaj-hegyaljai szőlő és bor kutatásának néhány forrása. Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: *Bencsik János–Szappanos Erzsébet* Miskolc, 7–14.
1971 Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj
- Bagoly János*
1992 Királyhelmecc. Királyhelmecc és a Felső-Bodrogrköz történelme. Madách Kiadó
- Boros László*
1971 Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése és természetföldrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő XX. 3. 343–357.
1989 A tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaság természetföldrajzi alapjai. In: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: *Bencsik János–Szappanos Erzsébet* Miskolc, 15–33.
- Borovszky Samu* (szerk.)
1906 Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Budapest
- Fényes Elek*
1851 Magyarország geográfiai szótára. Pest
- Feyér Piroska*
1970 Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Frisnyák Sándor*
1990 Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest
- Keleti Károly*
1871 Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Pest
- Magda Pál*
1819 Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest
- Pap Miklós*
1985 A tokaji. Budapest
- Viga Gyula*
1990 Árucserre és migráció Magyarországon. Debrecen–Miskolc
- Zemplén Megyei Levéltár* „Fölvételi ív” 24/2, 58/7.

A KORONDI KAPAGYÁR

Ma már nagyon kevesen tudják, hogy Korondon az Árcsó-fürdő közelében az 1920-as években egy vashámor működött. Ez a vashámor ásót, kapát és vaslapátot készített. Mivel a kapát nagyobb mennyiségben készítették, mint az ásót és lapátot, így nemcsak Korondon, hanem az egész Sóvidéken „korondi kapagyár” néven emlegették.

Ahol jelenleg ifj. Lőrincz Parcag Ferenc erdésznek a lakása van, ott volt egy vízimalom, amely két pár malomkővel őrlött. A malom Tófalvi János és fia, István tulajdonát képezte. Ezen malom udvarán átjáró út vezetett az Árcsó-fürdő területére, míg Atyhábról – a szomszéd faluból – gyalogösvény a malomba. A malmot nagyon könnyen meg lehetett közelíteni, gyalog és szekérral is.

A malomgát kb. száz méterrel feljebb volt a malomtól, de a hely úgy mutatta, hogy a malmon alul még nagyobb vízesést lehet csinálni, mint amilyen a malomnak elégségesnek bizonyult. Itt az évnék minden szakában bőséges vízmennyiség folyt le, mivel a Firtos, Kalonda és Fenyőkút vízváltató hegyekből az Észak-Kabalad, a Sugó vize és az ezekbe belefolyó patakok Korond közelében egyesülnek, felveszik a „Korond vize” nevet, és ezen névvel egyesül Parajdnál a Kisküküllővel.

Nem lehet tudni, hogy a bő vízmennyiség és jó vízesés, vagy a Sóvidék nagy mennyiségű mezőgazdasági szerszámokat felvevő piaca, mely igen jónak ígérkezett, mert abban az időben ezen területen nem voltak elterjedve a mezőgazdasági gépek (kapagép stb.), vonzotta-e ide Stolcz József és Eiben Ferenc vasmunkásokat, akik azelőtt a szentkeresztbányai vashámorban dolgoztak.

Tekintettel arra, hogy a malomtulajdonosoknak a bérbeadási szándéka is megvolt, 1923-ban Tófalvi János és fia, István a területet a vízjoggal együtt bérbe adták a fent említett vasmunkásoknak, hogy építsenek egy vashámort a már amúgyis megszűnőben levő vízimalmon alul.

Abban is megegyeztek, hogy mivel a malomnak elvész a vízesése, mert a vashámor részére teljesen új vízesést kell építeni, ezért a területért és vízjogért a bérbeadóknak az évi haszonbér 360 véka gabona (1 véka 20 liter), mely mennyiségnek a fele búza, míg a másik fele kukorica kell legyen. A bérleti szerződésben arra is kitértek, hogy amennyiben a bérlők nem tudnák fizetni a bérbeadóknak a szerződésben feltüntetett gabonamennyiséget, úgy az épület a benne levő teljes felszereléssel a bérbeadók tulajdonába megy át.

Stolcz József és Eiben Ferenc 1923-ban felépítették a vashámort és beszerelték a következő gépeket: 2 db nagy átmérőjű vízkerék, ezek üzemeltették a munkagépeket, 1 db nagy ventilátor a szükséges levegőfejlesztéshez, 2 db nagy kalapács a hozzávaló üllőkkel (az egyik kalapács neve Mariska, a másiké Ibolyka volt), 1 db vasmelegítő kohó.

A hámorhoz a feldolgozandó vasat szekérrel szállították Szentkeresztbányáról, Szebenből, Segesvárról és Brassóból. A kohóban való vasmelegítéshez a faszenet a fenyőkúti, farkaslaki és atyhai faszénkereskedőktől szerezték be.

A kohóban egyszerre négy darab vas melegedett: 1 flekk, 1 csap, 1 hicie való forrasztás és 1, amiből vágták az anyagot a készülő szerszámokhoz.

A hámorban csak ásót, kapát és lapátot készítettek. A kész árut szekérrel szállították el a megrendelőknek.

A hámor munkásai a következő korondi lakosok voltak: 1. Szász Domokos, 2. Máthé Domokos, 3. Lőrincz Balázs, 4. Deák Ágoston, 5. Ambrus Sándor, 6. Majla János kovácsmester, 7. Szász Ferenc.

1930-ig a hámor tulajdonosai eladósodtak, a dráguló vasárak és mind drágább fuvar költségek miatt az árut nem tudták elgondolásaik szerint értékesíteni. A nyersanyagot nehezen tudták beszerezni, a munkásokat nem tudták fizetni, sem a helyért és vízjogért járó haszonbért. A szerződés értelmében a vashámor minden felszerelésével a bérbeadók tulajdonába ment át. A bérlők kérték, hogy legalább a ventilátort hagyják vissza nekik, de a bérbeadók nem adták. Hatévi üzemeltetés után a vashámor kalapácsai, üllői elhallgattak, és a bérlők eltávoztak Korondról.

Meg kell említenem, a korondiakat a „karbidlámpával” való orvhalászatra Stolcz József tanította meg. Az is említésre méltó, hogy Eiben Ferenc korondi tartózkodása során a község fiatalága egy részének modern táncokat: keringőt, tangót tanított. A tanításért lehetett fizetni pénzzel, gabonával, tejjel és más élelmiszerekkel.

A vashámor leállása után az épületeket Tófalvi István és veje, Máthé József, valamint társként maguk mellé vett, Székelykakasdról Korondra származott molnár, Tövissy Miklós átalakították, hengersizékes-szítás malomnak. A vashámornak a vízkerekei megmaradtak hajtórőnek, ezek mellé még beszereltek egy szívfőgázmotort, melyet a nyári nagy szárazságok, vagy téli nagy fagyok idején üzemeltettek.

A malom az 1960-as évekig működött, azután teljesen tönkrement. A gátat a víz elvitte, a malomárok begyepesedett, az épületeket lebontották. Ma már semmi sem emlékeztet arra, hogy itt valamikor ipari tevékenység zajlott. A fentieket helytörténeti és néprajzi ismereteink bővítése céljából tartottam érdeemesnek az utókor számára feljegyezni.

Adatközlők:

1. Szász Domokos (64 éves/1974), 2. Deák Ágoston (64/1974),
3. Simó Balázs molnár (72/1974), 4. Ravasz János (76/1974).

PÁLYÁZAT A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYAR TÖRTÉNETI NÉPMONDÁINAK ÖSSZEGYŰJTÉSÉRE

A magyar honfoglalás 1100. évfordulójának alkalmából a Magyar Néprajzi Társaság pályázatot hirdet a Kárpát-medence magyar történeti népmondáinak összegyűjtésére, a következő intézmények közreműködésével:

Magyarországon a Néprajzi Múzeum, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a Honismereti Szövetség, a TIT Győrffy István Néprajzi Egyesülete,
Romániában a Kriza János Néprajzi Társaság,
Szlovákiában a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság,
Ukrajnában a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság,
Jugoszláviában a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiss Lajos Néprajzi Szakosztálya,
Horvátországban a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége,
Szlovéniában a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség,
Ausztriában a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület.

A pályázat célja a Kárpát-medence magyar történeti mondáinak lehetőleg minél szélesebb körű összegyűjtése nemzeti kultúránk gazdagítására. A történeti mondákban egyrészt egy-egy család vagy falu történetének fontos eseményei, kiemelkedő egyéniségei, másrészt a magyar történelem hősei, küzdelmei elevenednek meg. Így ezek a történetek megerősíthetik mind a kisebb (család, falu), mind a nagyobb közösségek (tájegység, népcsoport, etnikum) összetartozástudatát. Múltunk megőrzésével mi magunk gazdagodunk. Egy latin mondás szerint:

„Annnyit tudunk, amennyit az emlékezetünk megőriz.”

Az összegyűjtött mondák különböző szempontú (folklorisztikai, nyelvészeti, történeti) kutatásokat segítenek majd elő, valamint 1996-ban egy reprezentatív magyar történeti mondagyűjtemény összeállításának és kiadásának lesznek forrásai, általuk kibővül a Magyar Történeti Mondaarchívum, Történeti mondakincsünk minél teljesebb megismerése miatt szerencsés lenne, ha a pályázat valamennyi magyarulkta vidéket, és minél több helységet átfogna. A pályázat alábbi kérdőíve a következő folyóiratokban jelenik meg: *Művelődés*, *Honismeret*, *Néprajzi Látóhatár*, valamint beszerezhető a *Néprajzi Társaság* és a *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának* címén is (1055 Bp. Kossuth tér 12.), a szomszédos országokban pedig az ottani kíró intézmény címén.

Gyakorlati útmutató

A mondákat gépirással, 2 példányban kérjük beküldeni, ha ez megvalósíthatatlan – egy példányban, olvasható kézirással. Mindegyik pályázat élén szerepeljen a gyűjtő teljes neve, életkora, foglalkozása, hivatalos postacíme, valamint a gyűjtés(ek) helye (helységnev, megye, ország). Kérjük, hogy minden monda külön lapra kerüljön, minden monda után fel kell tüntetni elmondójának teljes nevét, születési helyét és idejét, foglalkozását, lakóhelyét (helységnev, megye, ország), vallását, nemzetiségét, iskolai végzettségét.

Elsősorban a szájhagyományban élő, a közösség tudását is tükröző történeti mondákat várjuk, lehetőleg szó szerinti, a természetes beszédszövegnek megfelelő lejegyzésben. A pályázó a saját maga által ismert mondákkal is jelentkezhet, de kérjük, hogy ezt tüntesse fel a pályázatán. Ha a monda szövegéből nem derül ki, a gyűjtő kérdezzen rá, hogy a monda előadója kitől, mikor, milyen körülmények között hallotta, hol tanulta. Próbáljuk meg kideríteni, hogy a monda a szájhagyomány útján őrződött-e meg, vagy elmondója az iskolában tanulta, olvasmányélményeiből merítette (honnan?), esetleg újságból, rádióból, tv-ből tanulta.

Tankönyvekből, könyvekből kimásolt mondákkal nem lehet jelentkezni! A mondának nem irodalmi feldolgozását, átdolgozását várjuk, tehát a gyűjtők igyekezzenek szó szerint visszaadni az adatközlők által elmesélt mondákat, ezért szerencsés lenne, ha a gyűjtéshez magnetofont használnának. Örömmel vennénk, ha a lejegyzett mondákon túl a felvételeket tartalmazó kazettákat is elküldenék, melyekért cserébe üres kazettákat küldünk. A hagyományok legjobb ismerői többnyire az idősebb korosztályokból kerülnek ki, de a fiatalabb generációk körében is javasoljuk a gyűjtést. Így fény derülne arra is, hogy miként élnek tovább, alakulnak át vagy születnek újjá a hagyományok a fiatalok, a gyerekek körében. A pályázat értékét növeli, ha a történeti mondában szereplő helyszín (vár, barlang, szikla stb.) rajzát, fényképét is beküldik. Ha a gyűjtés során olyan füzetre, naplóra bukkannak, amelyben valaki családja vagy faluja krónikáját írta meg, akkor ezek beküldését is értékelnék.

A PÁLYÁZAT BEADÁSI HATÁRIDEJE: 1995. MÁRCIUS 1.

Cím: NÉPRAJZI MÚZEUM ETHNOLÓGIAI ADATTÁRA
1055 BUDAPEST, KOSSUTH TÉR 12.

Díjak:

I. felnőtt	30 000 Ft	ifjúsági	15 000 Ft
II. felnőtt	20 000 Ft	ifjúsági	10 000 Ft
III. felnőtt	10 000 Ft	ifjúsági	5 000 Ft

A színvonalas pályázatok könyvjutalomban részesülnek.

Minden pályázat a pályázó szellemi tulajdona marad, ha bármikor közlésükre kerül sor, akkor az csak a gyűjtő nevének és a gyűjtési adatok feltüntetésével történhet.

Tartalmi útmutató

A következőkben felsorolt témakörök segítséget nyújthatnak a gyűjtőnek abban, hogy milyen mondatfajokra kérdezhet rá.

I. Alapítási mondák (természeti képződmények, emberi létesítmények, kultúrjavak keletkezése)

Ide tartoznak a következők: források, patakok, folyók, tavak, sziklák, barlangok eredete (pl. Tördai hasadék). Emberi létesítmények: falvak, templomok, várak, kastélyok építése, helyük csodálatos kijelölése (csoda helyén, fogadalomból, állat vezet el, az építőanyagot más helyre hordják, amit nappal építenek éjjel leomlik, építőáldozat, befalazás), kutak, harangok, árkok (pl. Csörsz árka), halmok (Kunhalom: kunok sírját rejt; testhalom: katonák tömegsírja, egy nő árulásának áldozatai), dombok (sapkával vagy csizmaszárral egy éjszaka összehordott, sír vagy sátor alatti domb),

titkos utak, alagutak eredete. Etnikai csoportok, tájegységek keletkezése, családok eredete (Hunyadi, Bocskai, Michánné), család- és ragadványnevek eredete, bánya- és birtokalapítások vagy szerzések (amennyit körbelovagol, köpenye betakar, csókért szerzett, állat jelöl ki, birtokadomány hőstettért, győzelemért).

II. *Névmagyarázó mondák*

Szorosan kapcsolódnak az előzőkhez, minden olyan monda ide tartozik, amely valamely név eredetére ad magyarázatot. (Földrajzi nevek, határrésznevek, dűlőnevek stb., ha történeti vonatkozásuk van.)

III. *Az őstörténeti mondák*

Ebbe a csoportba tartoznak a hunokról, Attiláról, Csaba királyfőről, a magyarok eredetéről, vándorlásáról, a honfoglalás hőseiről (Álmos, Árpád, Emese, Hétmagyar stb.) és eseményeiről (pl. fehér ló mondája) szóló történetek.

IV. *Háborúk és katasztrófák*

Ide tartoznak a következők: Harcok, háborúk előre megjósolása égi jelekből. Török-tatár mondakör (kutyafejű tatárok, elrejtőzés az ellenség elől, [tatár-likak, mocsarak] „Sári-Mári jertek elő”, kiabálással csalják elő a bujkálókat, kegyetlenkedéseik: az asszonyokat mellükbe kötelet húzva hurcolják el, dióbélen hizlalják a foglyokat, embert igába fognak; éhínség, a halott harcos sírján fa nő.) Hősiesen harcoló nők. Kuruc háborúk (csaták, árulók, ellenség törbecsalása cselrel [úgy tesznek, mintha sokan lennének, sok élelmük lenne, tüzet gyújtanak] bujdosás, rabság). Az 1848–49-es szabadságharc eseményei. Az első és második világháború mondái, hadifogság, kitelepítések. 1956-ról szóló történetek. Kincsmondák (az ellenség elől vagy az ellenség által elásott, elrejtett kincsek, megtalálása égi jel vagy kincskereső állatok segítségével; a kincset természetfölötti lények őrzik, akik vagy segítik vagy akadályozzák a keresőt). Elsüllyedt falvak, városok (tengerbe, tóba, föld alá).

V. *Kiemelkedő személyek*

Királyok: Szent István és a magyar szentek (Imre, Gellért, Erzsébet, Margit), Szent László (vizet fakaszt, lova patkója nyomot hagy a sziklában, az aranypénzt kővé változtatja, halála után is segít a harcoló székelyeknek, magyaroknak), Mátyás király (álruhában, a kolozsvári bíró, „Itt járt Mátyás király” furfangos kérdéseire az okos lány, az öreg juhász, a cinkotai pap válaszol, megkapátatja az urakat, „Egyszer volt Budán kutyavásár”). Habsburgok (Mária Terézia, II. József, Ferenc József, Erzsébet királyné, Rudolf trónörökös).

Hősök: Toldi Miklós, Kinizsi Pál, a Báthori családhoz fűződő mondák (Báthori Erzsébet, a kegyetlen úrnő, aki szolgálói vérében fürdik, Báthori Gábor és a veres barátok). Rákóczi és a kurucok (Rákóczi udvarlása, lánya, elárulása, bujdosása). Kossuth és a szabadságharc hősei (Bem, Görgey, Dembinszky), az aradi vértanúk (későn jött kegyelem). Sándor Móric. Betyárokról szóló mondák (Rózsa Sándor, Sobri Jóska, Milfait, Zöld Marci, Patkó Bandi, Vidróczki stb.). Hogyan lettek betyárok, milyen segédeszközök vannak (minden zárat nyitó vérfű, vasfű a tenyere alatt, az anyja hasából kivágott magzat ujjával világtanak, speciális fegyvereik). Írók: Csokonai, Petőfi, Arany stb.

Helyi hősök, csodatevők, helyi rablók, gonosztevők. Kiemelkedő hősök születésének előjelzése, vitatott születési és (pl. Petőfi) keresztelési helye (pl. Kossuth), nagyságuk megjósolása gyerekkorban (pl. Kossuth), tetteik, harcaik, a királlyá választás különös körülményei (pl. Mátyás), nevezetes fa, mely alatt a hős megpihen, amihez a lovát köti (pl. Rákóczi), lovuk táltos tulajdonságokkal rendelkezik (pl. Szent László, Rákóczi), lovukon fordított patkó van (Rákóczi, betyárok), haláluk, haláluk álhíre,

visszatérésük, álhősök (ál-Rákóczi, ál-Petőfi, ál-Kossuth), sebezhetetlenek, örökéletűek, visszatértüket várják (Rákóczi, Kossuth, Rudolf).

VI. *Bűn és bűnhődés mondái*

Valamilyen tilalom megszegése (ünnepnapokon, dologtíltó napokon végzett munka), kenyér megszenteltelenítése, büntett elkövetése és ennek következménye (halál, elsüllyedés, koporsóját se föld, se víz nem fogadja be, kővé válás, állatok pusztulása). Hamis eskü (talp alá vagy csizmába tett föld) és büntetése. Átok és ennek következménye (halál, elsüllyedés). Az ártatlanul megöltek véréből forrás, rózsatő, kápolnavirág fakad. Szent vagy szent hely, tárgy meggyalázása és büntetése. Kísértetek (kegyetlen földesúr, gonosztevő halála után sem nyugodhat).

Magyar Néprajzi Társaság
Budapest
1994

ЗМІСТ

<i>Едьед Акои</i> : Селяни та шляхта у суспільному житті Трансільнії напередодні буржуазних перетворень	1
<i>Деакі Зита</i> : Виникнення угорського товариства „Баба“ та його міжнародні зв'язки (1894–1920)	9
<i>Гаал Карой</i> : Спостереження щодо традиційної культури трьох бургенландських мовних груп (з 5 таблицями)	18
<i>Кесег Вільмош</i> : Ворожіння у місцевості Мезешег	46
<i>Радуї Янош</i> : Балада про покритку-дітовбивцю	65
<i>Фаркаш Ірен</i> : Дані про народні промисли місцевості Чік (з 7 ілюстраціями)	77
<i>Палко Аттіла</i> : Тваринництво та вівчарство місцевості Мадьаро, розташованого уздовж верхнього Марошу (з 11 ілюстраціями)	93
<i>Шуба Ласло</i> : Фурманування у місцевості Макфальва (з 2 ілюстраціями) ...	119
<i>Чікі Тамаш</i> : Господарські та суспільні стосунки у Мадьарремете в період між двома світовими війнами	131
<i>Баргане Том Лідія</i> : Зв'язки між виробництвом та споживанням у народному харчуванні в місцевості Чаллокез (з 5 ілюстраціями)	139
<i>Балла Терез</i> : Місце дитини у сім'ї в місцевості Надьберег	159
<i>Барші Ерне</i> : Дитячі пісеньки та приповідки у бургенландській місцевості Ерв,дек (з 14 нотними записами)	166
<i>Галас Альберт</i> : Сільські жартуни про місцевість (аналіз текстів)	178
<i>Еньеді Емеше</i> : Релігійні елементи у народних віруваннях місцевості Дьєрдьо	188
<i>Губ Ене</i> : Повір'я та забобони, пов'язані з послінаму, у місцевості Шовідек	193
<i>Шіллінг Іштван</i> : Про одне надмогильне слово у місцевості Немешмілітіч (Бачка)	199
<i>Катона Імре</i> : Про пізніші тексти однієї застільної пісні п'ятсотлітньої давності	202
<i>Борош Ласло</i> : Матеріали до вивчення виноградарства та винарства місцевості Верхній Земплєн у ХІХ столітті (з 6 ілюстраціями)	205
<i>Іштван Лайош</i> : Виробництво мотик у місцевості Коронд	219
<i>Звернення із закликком до збирання історичних народних переказів.</i>	221

CUPRINS

<i>Ákos, Egyed</i>	
Țărani și nobili în societatea Ardealului la începutul schimbărilor burgheze	1
<i>Zita, Deáky</i>	
Inființarea și relațiile internaționale ale Asociației Maghiare a Moașelor (1894–1920)	9
<i>Károly, Gaál</i>	
Despre cultura tradițională a celor trei colectivități din Burgenland (5 planse)	18
<i>Vilmos, Keszeg</i>	
Preziceri în Cîmpia Transilvaniei	46
<i>János, Ráduly</i>	
Balada mamei care și-a omorît copilul	65
<i>Irén, Farkas</i>	
Date referitoare la meșteșugurile din zona Ciucului (7 fotografii)	77
<i>Attila, Palko</i>	
Cresterea animalelor și pastoritul din Alunis (Nures)	93
<i>László, Suba</i>	
Căruțașii din Ghindari	119
<i>Tamás, Csiki</i>	
Situația economico-socială din Remetea (Bihor) între cele două războaie mondiale	131
<i>Lídia, Vargáné Tóth</i>	
Relația dintre producție și consum în alimentația populară din Csallóköz (5 fotografii)	139
<i>Teréz, Balla</i>	
Copilul în familiile din Nagyberég	159
<i>Ernő, Barsi</i>	
Cîntece și zicători în folclorul copiilor din Burgenland (16 partituri)	166
<i>Albert, Halász</i>	
Un bocet din zona Mura (Analiză de texte)	178
<i>Emese, Enyedi</i>	
Elementele religioase în mitologia din zona Gheorgheni	188
<i>Jenő, Gub</i>	
Superstiții legate de plante, din zona Ocnelor	193
<i>Silling, István</i>	
Un cîntec funerar din Bácska	199
<i>Imre, Katona</i>	
Variantele tîrzii ale unui cîntec de petrecere, de 500 ani	202
<i>László, Boros</i>	
Date privind cultivarea viței de vie și a vinului din Felső-Zemplén din sec. 19. (7 fotografii)	205
<i>Lajos, István</i>	
Fabrica de săpă din Corund	219
Apel la culegerea legendelor istorice	221

INHALT

<i>Egyed, Ákos</i>	Bauern und Adelige in der Gesellschaft von Siebenbürgen an der Schwelle zur bürgerlichen Umgestaltung	1
<i>Deáky, Zita</i>	Die Bildung des Ungarischen Ammenverbandes und seine internationalen Beziehungen (1894–1920)	9
<i>Gaál, Károly</i>	Gedanken zur traditionellen Kultur der drei Sprachgruppen im Burgenland (mit 5 Tafeln)	18
<i>Keszeg, Vilmos</i>	Weissagungen in der Landschaft Mezőség	46
<i>Ráduly, János</i>	Zur Ballade von der Kindesmörderin	65
<i>Farkas, Irén</i>	Angaben zu den volkstümlichen Berufen in Csfk (7. Bilder)	77
<i>Palkó, Attila</i>	Viehzcucht und Hirtenwesen in Magyaró am Oberlauf des Maros (11 Bilder)	93
<i>Suba, László</i>	Das Fuhrgeschäft in Makfalva (2 Bilder)	119
<i>Csfki, Tamás</i>	Die wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnisse in Magyarremete in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen	131
<i>Vargáné Tóth, Lídia</i>	Der Zusammenhang von Produktion und Konsum in der volkstümlichen Ernährung der Menschen aus der Landschaft Csallóköz (5 Bilder)	139
<i>Balla, Teréz</i>	Das Kind in der Nagybereger Familie	159
<i>Barsi, Ernő</i>	Kinderspiele-lieder und -reime in burgenländischen Órvidék (16 Partituren)	166
<i>Halász, Albert</i>	Ländliche Spottverse aus der Mur-Gegend (Textanalyse)	178
<i>Enyedi, Emese</i>	Religiöse Elemente aus der Glaubenswelt der Menschen von Gyergyó	188
<i>Gub, Jenő</i>	Glaubensvorstellungen und Aberglauben in Zusammenhang mit Pflanzen in der Landschaft Sóvidék	193
<i>Silling, István</i>	Totenverabschiedung in Bácska (Nemesmilitics)	199
<i>Katona, Imre</i>	Textstellen aus einem rund 500 Jahre alten ungarischen Weinlied	202
<i>Boros, László</i>	Angaben zu Weinanbau und Winzerei im Oberen Zemplén-gebirge während des 19. Jahrhunderts (7 Bilder)	205
<i>István, Lajos</i>	Die Hackenfabrik von Korond	219
	Aufruf zur Sammlung von Volkssagen	221
		227

<i>Egyed, Ákos:</i>	
Seljaci i plemići u društvenom životu Transilvanije na pragu građanskih promena	1
<i>Deáky, Zita</i>	
Osnivanje i međunarodne veze Društva babica Mađarske (1894–1920)	9
<i>Gaál, Károly</i>	
Razmišljanja o tradicionalnoj kulturi triju jezičkih skupina u Koruškoj (sa 5 tabli)	18
<i>Keszeg, Vilmos</i>	
Gatanja u Mezőségu	46
<i>Ráduly, János</i>	
Prilozi baladi o devojci koja je ubila svoju decu	65
<i>Farkas, Irén</i>	
Prilozi o narodnom zanatstvu u Csiku (sa 7 slika)	77
<i>Palkó, Attila</i>	
Stočarstvo i čobanovanje u selu Magyaró uz reku Gornji Moriš (sa 11 lika)	93
<i>Suba, László</i>	
Kočijaštvo u Makfalvi (sa 2 slike)	119
<i>Csikí, Tamás</i>	
Privredno-društveni odnosi u mestu Magyarremete između dva svetska rata	131
<i>Vargáné Tóth Lídia</i>	
Veze privredjivanja i potrošnje iz aspekta tradicionalne ishrane na Velikom žitnom ostrvu (sa 5 slika)	139
<i>Balla, Teréz</i>	
Dete i porodica u Nagyberegu	159
<i>Barsi, Ernő</i>	
Pesme dečjih igaza i brojanice iz Órvidéka u Kuruškoj (sa 16 nota)	166
<i>Halász, Albert</i>	
Tekstovi izrugivanja sela iz Mopurja (analiza tekstova)	178
<i>Enyedi, Emese</i>	
Sakralni elementi narodnog verovanja u Gyergyóu	188
<i>Gub, Jenő</i>	
Narodna verovanja i praznoverja vezana za biljke u Sóvidéku	193
<i>Silling, István</i>	
Jedno posmrtno pjanje iz Svetozara Miletića (Bačka)	199
<i>Katona, Imre</i>	
Tekstualne uspomene jedne petstogodišnje vinske pesme	202
<i>Boros, László</i>	
Prilozi vinogradorskoj i vonarskoj kulturi u Gornjem Zemplinu u XIX veku (sa 7 slika)	205
<i>István, Lajos</i>	
Proizvodnja motika u Korondu	219
Poziv na sakupljanje narodnih istorijskih predanja	221

<i>Egyed, Ákos</i>	
Sedliaci a šľachtici v sedmohradskej spoločnosti na prahu buržoázneho prerodu	1
<i>Deáky, Zita</i>	
Zalozenie Spoločnosti maďarských pôrodných báb a jej medzinárodné vzťahy (1894–1920)	9
<i>Gaál, Károly</i>	
Myšlienky o tradicijnej kultúre troch burgenlandských jazykových skupín (5 tabuliek)	18
<i>Keszeg, Vilmos</i>	
Veštenie na území Mezőség	46
<i>Ráduly, János</i>	
K balade o slobodnej matke, ktorá zavraždila svojho diet'at'u	65
<i>Farkas, Irén</i>	
Údaje k ľudovým remeselníctvam na území Csmk (7 obrazov)	77
<i>Palkó, Attila</i>	
Chov dobytky a pastierstvo v obci Magyaró v údolí rieky horného Marosa (11 obrazov)	93
<i>Suba, László</i>	
Povozníctvo v obci Makfalva (2 obrazy)	119
<i>Csíki, Tamás</i>	
Ekonomicko-spoločenské pomery v obci Magyarremete v medzivojnovom období	131
<i>Vargáné Tóth, Lídia</i>	
Súvislosti medzi výrobou a spotrebou v ľudovej strave na území Žitného ostrova (5 obrazov)	139
<i>Balla, Teréz</i>	
Diet'a v rodine v obci Nagyberég	159
<i>Barsi, Ernő</i>	
Melódie detských hier a riekanky z územia Órvidék	166
<i>Halász, Albert</i>	
Prezývky obcí v oblasti Mura (Rozbor textu)	178
<i>Enyedí, Emese</i>	
Náboženské prvky v poverách v oblasti Gyergyó	188
<i>Gub, Jenő</i>	
Domnienky a povery súvisiace s rastlinami v oblasti Sóvidék	193
<i>Silling, István</i>	
Rozlúčka od mrtvého v Báčke	199
<i>Katona, Imre</i>	
Neskoré texty päťstoročnej piesne o vína	202
<i>Boros, László</i>	
Údaje k vinohradníctvu horného Zemplína z 19-ho storočia	205
<i>István, Lajos</i>	
Fabrika na vyrábanie motýk v osade Korond	219
Výzva na pozbieranie historických povestí	221

TARTALOM

<i>Egyed Ákos</i>		
Parasztkok és nemesek Erdély társadalmában a polgári átalakulás küszöbén	1	
<i>Deáky Zita</i>		
A Magyar Bába-Egyesület megalakulása és nemzetközi kapcsolatai (1894–1920)	9	
<i>Gaál Károly</i>		
Gondolatok a három burgenlandi nyelvcsoporthagyományos kultúrájáról (5 táblával)	18	
<i>Keszeg Vilmos</i>		
Jóslások a Mezőségen	46	
<i>Ráduly János</i>		
A gyermekgyilkos leányanya balladájához	65	
<i>Farkas Irén</i>		
Adatok a csíki népi mesterségekhez (7 képpel)	77	
<i>Palkó Attila</i>		
A Felső-Maros menti Magyaró állattartás és pásztorkodás (11 képpel)	93	
<i>Suba László</i>		
A makfalvi szekeresség (2 képpel)	119	
<i>Csíki Tamás</i>		
Magyarremete gazdasági-társadalmi viszonyai a két világháború között	131	
<i>Vargáné Tóth Lídia</i>		
A termelés és fogyasztás összefüggései a Csallóköz népi táplálkozásában (5 képpel)	139	
<i>Balla Teréz</i>		
Gyermek a nagybereg-i családban	159	
<i>Barsi Ernő</i>		
Gyermekjátékdalok és mondókák a burgenlandi Őrvidéken (16 kottával)	166	
<i>Halász Albert</i>		
Falucsúfolók a Mura vidékről (Szövegelemzés)	178	
<i>Enyedi Emese</i>		
A gyergyói hitvilág vallásos elemei	188	
<i>Gub Jenő</i>		
Növényekkel kapcsolatos hiedelmek és babonák a Sővidéken	193	
<i>Silling István</i>		
Egy bácskai (nemesmiliticsi) halotti búcsúztató	199	
<i>Katona Imre</i>		
Egy félezer éves bordalunk kései szövegemlékei	202	
<i>Boros László</i>		
Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő- és borgazdaságához (7 képpel)	205	
<i>István Lajos</i>		
A korondi kapagyár	219	
Felhívás történeti népmondáink gyűjtésére	221	

1. A Magyar Tudományos Akadémia feladatai és szervezete	1
2. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke	2
3. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége	3
4. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi elnöke	4
5. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjai	5
6. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogai és kötelességei	6
7. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak választása	7
8. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak felmentése	8
9. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogvesztése	9
10. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak megszüntetése	10
11. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak helyreállítása	11
12. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése	12
13. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti helyreállítása	13
14. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása	14
15. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	15
16. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	16
17. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	17
18. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	18
19. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	19
20. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	20
21. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	21
22. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi tagjainak jogainak átmeneti megszüntetése és helyreállítása (folytatás)	22

300,- Ft